

ବିଦଗ୍ଧ-ଚିନ୍ତାମଣି

ଅଭିମନ୍ୟୁ

୧

An
Authenticated Edition
of
VIDAGDHA-CHINTAMONI
by

Abhimanyu Samantasinhar

Edited with different reading, introduction
and notes by Late Dr. A. B. Mohanti, M. A. D. Litt.

PART I

ବିଦଗ୍ଧ-ଚିନ୍ତାମଣି

ରସିକଭକ୍ତ କବିବର ଅଭିମନ୍ୟୁ ସାମନ୍ତସିଂହାର ବିରଚିତ

ପ୍ରଥମ-ଖଣ୍ଡ

ବିଶୁଦ୍ଧ ସଂସ୍କରଣ

ଚତୁର୍ଥ ମୁଦ୍ରଣ

ବହୁପାଠ, ମୁଦ୍ରଣ ଓ ଟୀକା ସହ

ରେଭେନ୍ସା କଲେଜର ଭୁବନେଶ୍ୱର ଅଧ୍ୟାପକ

ଏ ଡଃ. ଆର୍ତ୍ତବଳ୍ଲଭ ମହାନ୍ତି, ଏମ୍. ଏ. ଡି. ଲିଟ୍. ଦ୍ୱାରା

ସଂକଳିତ ଓ ପ୍ରକାଶିତ

1965

ମୂଲ୍ୟ ଟ ୩.୦୦

ମୁଖବନ୍ଧ

ପ୍ରାୟ ଦୁଇ ବର୍ଷ ପୁର୍ବେ ବହୁ ବନ୍ଧୁଙ୍କ ଅନୁରୋଧରେ କଲେଜର କେମିଟି ପ୍ରଫେସର ଶ୍ରୀମାନ୍ ବାବୁ ଗୁରୁଚରଣ ମହାନ୍ତି, ଏମ୍. ଏସ୍. ଓ ମୋର ପ୍ରିୟ ଛାତ୍ର ଶ୍ରୀମାନ୍ ଜଗଦାନନ୍ଦଙ୍କ ସାହଚର୍ଯ୍ୟରେ “ବିଦଗ୍ଧ-ଚିନ୍ତାମଣି”ର ଟୀକା କରିବାରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହେଲି । ଗୌରୀଶଙ୍କରଙ୍କ ସଙ୍କଳିତ ଗ୍ରନ୍ଥ ଓ ହରେକୃଷ୍ଣ ଦାସଙ୍କ ପ୍ରକାଶିତ ଗ୍ରନ୍ଥ ଦୁଇଟି ନେଇ କାର୍ଯ୍ୟ ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲି । ସ୍ଥାନ ବିଶେଷରେ ଟୀକା କରିବାକୁ ବିଶେଷ ଶ୍ରମସ୍ୱୀକାର କରିବାକୁ ପଡ଼ିଥିଲା । ଏହିପରି ୩୪ ଗ୍ରନ୍ଥ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଯଥାତଥା ଟୀକା କରି ଚାଲିଲି । କିନ୍ତୁ ବରବର ମୂଲପାଠର ଶୁଦ୍ଧତା ଯତ୍ନ ମୋର ସନ୍ଦେହ ଥାଏ । ହରେକୃଷ୍ଣ ଦାସଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶିତ ଗ୍ରନ୍ଥଟି କିନ୍ତୁ ଗୌରୀଶଙ୍କରଙ୍କ ଗ୍ରନ୍ଥର ଅବକଳ ନକଲ ମାତ୍ର । ତତ୍ତ୍ୱ ଏହାକୁ ମୋତେ ବହୁପୁରୁଷ ପରିହାର କରିବାକୁ ପଡ଼ିଥିଲା । ଇତିମଧ୍ୟରେ ମୋର ପ୍ରିୟପୁତ୍ର ଶ୍ରୀମାନ୍ କରୁଣାକର କର, ଏମ୍. ଏ କାବ୍ୟ-ବ୍ୟାକରଣ-ଫାର୍ଥ ମୋର ଟୀକା କରିବା ସମୟରେ ଆସି ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇଥିଲେ ଏବଂ ସ୍ଥଳବିଶେଷରେ ଟୀକାର ପୁରାପର ଅସଙ୍ଗତ ଦୃଷ୍ଟିରେ ମୁଁ ତାଲପତ୍ର ପୋଥି ସଂଗ୍ରହ କରିବାର ପ୍ରସ୍ତାବ କରନ୍ତୁ, ବାବୁ କରୁଣାକର ସହାୟତା ଖଣ୍ଡିଏ ପୋଥି ଆଣି ମୋତେ ଦେଇଥିଲେ । ସେ ପୋଥିର ପାଠ ଯେତେ ଗୌରୀଶଙ୍କରଙ୍କ ମୁଦ୍ରିତ ସ୍ୱପ୍ନକର ପାଠମାନ ମିଳାଇ ଦେଖିବାରେ ମୁଦ୍ରିତ ଗ୍ରନ୍ଥର କେତେକ ପାଠ ଅପପାଠରୂପେ ପ୍ରକାଶ ହେଲା । ପ୍ରାୟ ପୋଥିରେ ସ୍ଥଳେ ସ୍ଥଳେ ପ୍ରମାଦ ଦେଖି ସେଥିରେ ମଧ୍ୟ ଆତ୍ମା ସ୍ଥାପନ ନ କରି ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ସ୍ଥାନମାନଙ୍କରୁ ପୋଥି ସଂଗ୍ରହ କରି ଆଦୌ ଗ୍ରନ୍ଥର ଶୁଦ୍ଧ ପାଠ ନିର୍ଣ୍ଣୟରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହେଲି । ବହୁ ଚେଷ୍ଟା, ପ୍ରୟାସ, ଖୋସାମଦ ବରମଦରେ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ସ୍ଥାନରୁ ନଅ ଟଙ୍କା ପୋଥି ସଂଗ୍ରହ କରି । ଏହି ନଅ ଟଙ୍କା ଓ ଗୌରୀଶଙ୍କରଙ୍କ ମୁଦ୍ରିତ ଗ୍ରନ୍ଥ, ଏହିରୂପେ ଦଶ ଟଙ୍କା ପୋଥି ମିଳାଇ ଶୁଦ୍ଧ ପାଠ ସଙ୍କଳନ କରିଅଛି ବୋଲି ମୋର ବିଶ୍ୱାସ । ବିରୁରଗାଳ ପାଠକବୃନ୍ଦ ମୋର ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥ ପାଠ କଲେ ଉକ୍ତର ସମୀଚୀନତା ଜାଣି ପାରିବେ । ବର୍ତ୍ତମାନ ପୋଥିମାନଙ୍କ ପରିଚୟ ଓ ସେମାନଙ୍କ ଶୁଦ୍ଧତା ବିଷୟରେ ପଦେ ଅଧେ କହୁବା ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟ ମନେ କରେ ।

“ଏମନ୍ତ ବେଳରେ ଦୁଃଖ ସେ ସ୍ଥଳରେ ପ୍ରବେଶ ସନ୍ଦେଶ ଦେଇ । ମୁଖ ପରସନ୍ନ କରି ଦରଶନ ଆରୁରତା ବିନୋଦିନୀ । ଦୁଃଖ ବୋଇଲୁ ଗୋ । ଭାଗ୍ୟ-କଲ୍ପତରୁ ଫଳ । ହେଉଛି ସଫଳ ଭୋଗକୁ ବିଫଳ କରାଉଛି ବହୁ ବଳ” । ୮ ।

“ଦୁଃଖୀ ହୁଏଲ ଏତକ ଭାଗିଲ ନିଶିରେ ବଧୂର ଯୋଗ । ନିକର ସଙ୍କେତ ହୋଇଛି ନିକେତ ତେଜ ହେବ ଭାସି ଭୋଗ । ଶୁଣି ଧନୀର ସେ । ଆନନ୍ଦ ସିନ୍ଧୁ ବଢ଼ିଲ । ଦିନ ସନ୍ତପତ ନାଶନେ ସେ ପତି ଲେଖେ ନିଶାପେକ୍ଷା ହେଲ” । ୯ ।

“ବାଳକ କାଳରେ ଗୋବିନ୍ଦ ମେଳରେ ରାଧା ଦେଖିବାର ଶୁଣି । ମୁଦ ହୋଇ ବଧୂ କଲେ ବିଷ ବଧୂ ଦୁଃଖୀସାଏ ଛନ୍ତି କହ । ପଦ ସନ୍ତକ ସେ । ରାଧା ପିନ୍ଧାବାସେ ଥିଲ । କି ଭାବି ନିରତ ହେଲେ ଅବରତ ସେ ଫଳ ଏବେ ଫଳିଲ” । ୧୦ ।

ଏଥରୁ ଅନୁମିତ ହୁଏ, ଅଭିମନ୍ୟୁ ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥଟି ପ୍ରଥମରେ ଲେଖାଇ ଥିଲେ ପରେ କିନ୍ତୁ ଉପଯୁକ୍ତ ସ୍ଥାନରେ ପଦମାନ ବିନ୍ୟାସ କରି ଅଯୁକ୍ତ ପାଠ ପରିହାର ପୁଟକ ସମୀଚୀନ ପାଠ ୮୦ ଗ୍ରନ୍ଥ ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କଲେ । ଅତଏବ “ଗ”ର ୮୦ ଗ୍ରନ୍ଥ ବା ରାସ ମହାଶୟଙ୍କ ୧୩ଶ ସଂସ୍କରଣର ୮୧ ଗ୍ରନ୍ଥ ଆଦ୍ୟୋ ଗ୍ରନ୍ଥାତ୍ୟୟ ନୁହେଁ । ଏତଦ୍ଦୃଷ୍ଟିରେ ସୁବିବେଚକ ଗୌରୀଶଙ୍କର ଉକ୍ତ ଗ୍ରନ୍ଥକୁ ପ୍ରଥମ ସଂସ୍କରଣ ପରେ ପରିହାର କରିଥିଲେ । କନିଷ୍ଠ ରାସ ମହାଶୟ ସେ ଗ୍ରନ୍ଥକୁ ପୁନର୍ବାର ଗ୍ରହଣ କରି ଲୋକମାନଙ୍କ କୌତୂହଳ ଅଯଥା ବୃଦ୍ଧି କରିଅଛନ୍ତି । ମାତ୍ର ‘ଟ’ ପୋଥିରେ [ଏହାର ପରିଚୟ ପରେ ଦିଆଯିବ] ଉକ୍ତ ଦୁଇଗ୍ରନ୍ଥ ୮୦ ଓ ୮୧ ଗ୍ରନ୍ଥରୂପେ ଗୁଣ୍ଡିତ ହୋଇଅଛି । ଟ ପୋଥି ବିଷୟ ଉପଯୁକ୍ତ ସ୍ଥାନରେ କୁହାଯିବ ।

ଚତୁର୍ଥ ପୋଥି—ଏହା ମୁ ‘ଘ’ ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରିଅଛି । ମୋର ଗ୍ରନ୍ଥ ପୁସ୍ତକାଳା ନବାସୀ ଶ୍ରୀମାନ୍ ନଟବର ସାହୁ, ବି. ଏ.ଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ପ୍ରଦତ୍ତ । ଏ ପୋଥି ବହୁ ପ୍ରମାଦ-ପୁଣ୍ୟ ହେଲେହେଁ ସ୍ଥଳବିଶେଷରେ ଗ୍ରନ୍ଥସଙ୍କଳନ-କ୍ରିୟାରେ ବିଶେଷ ସହାୟତା ପ୍ରଦାନ କରିଅଛି ।

‘ଚ’ ପୋଥି ପଞ୍ଚମ । ଏହା ମୋର ଗ୍ରନ୍ଥ ପୁସ୍ତକାଳା-ନବାସୀ ଜଗଦାନନ୍ଦ ତାଙ୍କ ଗ୍ରାମରୁ ଆଣିଥିଲେ । ଏହି ପୋଥି ରତ୍ନାଠାରେ ଲିଖିତ । ଲେଖକଙ୍କ ପ୍ରମାଦ ସତ୍ତ୍ୱେ ଏହା ଶୁଦ୍ଧତା ବିଷୟରେ ‘ଗ’ ପୋଥିର ସମସ୍ଥାନୀୟ ।

‘ଛ’ ପୋଥି ଅଲପ୍ତଆ-ନବାସୀ ବାବୁ ଶ୍ରୀ ଗୌରବନ୍ଧୁ ପଟ୍ଟନାୟକ ଆଣି ମୋତେ ଦେଇଥିଲେ । ଏ ପୋଥି ଉଲ୍ଲସ୍ତ ।

‘ଜ’ ପୋଥି ମୋର ଗ୍ରନ୍ଥ ଡେଜାନାଲ-ନବାସୀ ଶ୍ରୀମାନ୍ ଦୁର୍ଗାଚରଣ ପଟ୍ଟନାୟକ, ବି. ଏ.ଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ପ୍ରଦତ୍ତ । ଏ ପୋଥି ଶୁଦ୍ଧ ବିଷୟରେ ‘ଛ’ ପୋଥିରୁ କିଛି ନ୍ୟୁନ ।

ଉପରୋକ୍ତ ସାତଶତ୍ରୁ ପୋଥି ଓ ଗୌରୀଶଙ୍କରଙ୍କ ମୁଦ୍ରିତ ଗ୍ରନ୍ଥ ସାହାଯ୍ୟରେ ମୁଁ ଶୁଦ୍ଧପାଠ-ଗ୍ରହଣପୂର୍ବକ ଗ୍ରନ୍ଥସଙ୍କଳନ ଏକପ୍ରକାର ଶେଷ କରିଥିଲି । ଏହି ସମୟରେ ବାବୁ ଗୁରୁଚରଣଙ୍କ ପ୍ରସ୍ତାବରେ ଅଭିମନ୍ୟୁଙ୍କ ଗୃହରୁ ପୋଥି ଆଣିବା ନିମିତ୍ତ ମୁଁ ସାଜସଜ୍ଜା ସବୁ ଉଠାଇଲି ମାଜିଷ୍ଟ୍ରେଟ୍ ରାସ୍ତା ସାହେବ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ରାଧାଚରଣ ଦାସଙ୍କୁ ଅନୁରୋଧ କଲି । ସାମନ୍ତସିଂହାରଙ୍କ ବଶଧରମାନେ ପୋଥି ହସ୍ତାନ୍ତର କରିବାରେ ଅସ୍ମାକୃତ ହେବାରୁ ରାଧାଚରଣ ବାବୁ ସେ ଗ୍ରନ୍ଥର ନକଲ ଜଣେ ପଣ୍ଡିତଙ୍କ ଦ୍ଵାରା କରାଇ ମୋ ନିକଟକୁ ପଠାଇଥିଲେ । ନକଲ ପାଶୁ ଲିପିରେ ବିଶେଷ ଭ୍ରମ ଓ ପ୍ରମାଦ ଦେଖି ଉକ୍ତ ପୋଥି ନିମିତ୍ତ ମୁଁ ପୁନଃବାର ରାଧାଚରଣ ବାବୁଙ୍କୁ ଅନୁରୋଧ କଲି । ସେ ମହାଶୟ ବହୁ ଶ୍ରମ ଓ ଯତ୍ନରେ ପୋଥି ଖଣ୍ଡିତ ପଠାଇ ଦେଇଥିଲେ । ଅଭିମନ୍ୟୁଙ୍କ ଘରର ଏହି ପୋଥିକୁ ମୁଁ ‘ଝ’ ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରୁଅଛି । ଏହା ‘ଛ’ ପୋଥିର ଅନୁରୂପ ଅନୁମିତ ହୁଏ, ଯେପରିକି ‘ଛ’ ଓ ଏହି ‘ଝ’ ପୋଥି ଉଭୟ ଏକ ମୂଳପୋଥିରୁ ଲେଖା ହୋଇଅଛନ୍ତି । ଅଭିମନ୍ୟୁଙ୍କ ଏହି ଘର ପୋଥି ମୂଳ ପୋଥି ନୁହେଁ; ଏଥିରେ ମଧ୍ୟ ସ୍ଥାନେ ସ୍ଥାନେ ପ୍ରମାଦ ଅଛି । ତାହା ମୁଁ ଛଦ୍ମର ଛଦ୍ମମାନଙ୍କର ପାଦଟିପ୍ପଣୀରେ ସ୍ଥଳ ବିଶେଷରେ ଦର୍ଶାଇଅଛି ।

ନବମ ‘ଟ’ ପୋଥିଖଣ୍ଡିତ ରାସ୍ତା ବାହାଦୁର ସୁଦାମଚନ୍ଦ୍ର ନାୟକଙ୍କଠାରୁ ପ୍ରାପ୍ତ । ମୁଁ “ବିଦଗ୍ଧଚିନ୍ତାମଣି”ର ଶୁଦ୍ଧପାଠ ସଙ୍କଳନରେ ହସ୍ତକ୍ଷେପ କରିଅଛି, ଏହା ଶ୍ରବଣ କରି ସେ ମହୋଦୟ ବିନା । ଅନୁରୋଧରେ ପୋଥିଟି ଜଣେ ଗୁଣକ ହସ୍ତରେ ମୋ ନିକଟକୁ ପଠାଇଥିଲେ । ଏଥିରୁ ସୁଦାମ ବାବୁ କିପରି ସାହାଯ୍ୟପ୍ରାଣ ଥିଲେ ସୁସ୍ପଷ୍ଟ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷମାନ ହେଉଅଛି । ଏ ପୋଥିଟି ରାସ୍ତା ସଙ୍କଳିତ ବିଦଗ୍ଧଚିନ୍ତାମଣିର ପ୍ରଥମ ମୁଦ୍ରଣର ନକଲ ମାତ୍ର ।

‘ଠ’ ଟି ଦଶମ । ଏହା ଗୌରୀଶଙ୍କର ମୁଦ୍ରିତ ଗ୍ରନ୍ଥ ।

ଉପରୋକ୍ତ ପୋଥିମାନଙ୍କ ସାହାଯ୍ୟ ନେଇ ମୁଁ ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥର ପାଠ ସଙ୍କଳନ କଲି ।

ଯେଉଁ ସବୁଦୟ ବ୍ୟକ୍ତିଗଣ ମୋତେ ପୋଥି ପ୍ରଦାନ କରିଅଛନ୍ତି, ତାଙ୍କଠାରେ ମୁଁ କୃତଜ୍ଞ ।

ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥ ପ୍ରାୟ ୫୦ ବର୍ଷ ହେବ ମୁଦ୍ରିତ ହୋଇ ଉତ୍କଳରେ ପ୍ରସ୍ଫୁରିତ ହୋଇ ଆସୁଅଛି । କିନ୍ତୁ ଦୁଃଖର କଥା, ତାହାର ଶୁଦ୍ଧ ସଂସ୍କରଣ କରିବାରେ ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କାହାର ଦୃଷ୍ଟି ପଡ଼ି ନ ଥିଲା । ଅଣିଷିତ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ଗୁଡ଼ି ଦେଇ ଶିକ୍ଷିତ ସମ୍ପ୍ରଦାୟର ବିଷୟ ବିଚାର କଲେ ମନରେ ଷୋଭା ଜାତ ହୁଏ ଯେ, କିପରି ସେମାନେ ଅସଂବଦ୍ଧ ଅର୍ଥସ୍ଥାନ ଅପପାଠମାନ ଏବଂବିଧ ଅବସ୍ଥାରେ ରଖିବାକୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ଦେଇଥିଲେ । ରାସ୍ତା ମହୋଦୟମାନଙ୍କ ମୁଦ୍ରିତ ଗ୍ରନ୍ଥରୁ ଦୁଇ ଗୁରୋଟି ଅପପାଠ ନିମ୍ନରେ ପ୍ରଦତ୍ତ କଲି ।—

ରଘୁଙ୍କ ପୁତ୍ରକ ପାଠ	ଶୁକ ପାଠ
୧ । ଖେଳିଲା (୧ । ୪୧)	ଖଳିଲା
୨ । ରହୁ କନ୍ୟାସ୍ତଦେ ଗୋକୁଳ ସମ୍ପଦେ ବୃତ୍ତି କଲ୍ପିତରୁ ମୂଳରେ । (୪୧)	ରହୁ ନନ୍ଦାସ୍ତଦେ... ବୃତ୍ତି କଲ୍ପିତ ନୂତନରେ
୩ । ଆସୁଛୁ ଅନ୍ଧ ଜନ ନୟନ ବେନି କି ? (୬୪)	ଆସୁଛୁ-ଜମାନ୍ଧ ଜନ ନୟନ ବେନି କି ?
୪ । ଶ୍ରୀରାଧା ବାବୁଲ ପ୍ରେମ ରସାବୁଲ... (୫୨୧)	...ପ୍ରେମରହୁ ବୁଲ
୫ । କମଳ ମଣ୍ଡୁକ ଧାନରେ ବିବେକ କୋଣେ ପଶେ ଦୂରକର ଆଶ- (୬୧୫)	...କୋଷେ ପୋଷେ ଦୂରେ କରି ବାସ
୬ । ବିବେକ ଚେତନା ବେନି ମୋଡ଼ାଇଲ (୭୧୫)	ବିବେକ ଚଢ଼ାଇ ବେନି

ଏହିପରି ସଂଖ୍ୟାତ୍ମକ ଭ୍ରମରେ ମୁହୂର୍ତ୍ତ ଗହ୍ଫିତ ବିଷ-ମୁହୂର୍ତ୍ତ । ଏପରି ପୁଷ୍ପା ନାହିଁ ଯାହା ଭ୍ରମଶୂନ୍ୟ । ଅଧିକ ଉଦାହରଣ ଦର୍ଶାଇ ଗହ୍ଫର କଲେବର ବୃଦ୍ଧି କରିବା ଅନାବଶ୍ୟକ । ଆକ୍ଷେପର କଥା ପ୍ରକାଶ ଖ୍ୟାତନାମା କଲିକତା ବିଶ୍ଵ-ବିଦ୍ୟାଳୟର ଅଧ୍ୟାପକ ମନୁମଦାର ମହାଶୟ ମଧ୍ୟ ଏହି ଅନୁକ୍ରମ ପାଠମାନଙ୍କୁ “ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ ପରିଚୟ”ରେ ପ୍ରକାଶିତ କରିଅଛନ୍ତି ।

ଅଭିମନ୍ୟୁଙ୍କର ଜୀବନଚରିତ

ମୁଁ ଅଭିମନ୍ୟୁଙ୍କ ଜୀବନଚରିତ ସଂଗ୍ରହ କରିଥିଲେହିଁ ସ୍ଵର୍ଗୀୟ ମୁଖ୍ୟତ୍ଵର ଅଧିକ ପ୍ରଦତ୍ତ ଜୀବନଚରିତକୁ ସାରବାନ୍ ମଣି ତାହାର ଉପାଦେୟ ଅଂଶମାନ ଏ ସ୍ଥାନରେ ବିବୃତ କଲି (ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ ୧୮ଶ ଭାଗ ଦ୍ରଷ୍ଠବ୍ୟ) ।—

“ତାହାଙ୍କର ଆଦି ଜନ୍ମସ୍ଥାନ ଜୟପୁରଅନ୍ତର୍ଗତ ଭବନଗର । କେନ୍ଦ୍ରାପଡ଼ା କ୍ଷତ୍ରିୟବଂଶ ଯୋଧପୁରରୁ ଆସିଥିଲେ । ସାମନ୍ତସିଂହାର ବଂଶ ସେ ବଂଶର ଅନେକ ପରବର୍ତ୍ତୀ ବୋଲି ଅନୁମାନ ହୁଏ । ତାହାଙ୍କର ପିତାମହ ଓ ପ୍ରପିତାମହଙ୍କର ନାମ ଶୁଣିଲେ ପାଠକମାନେ ବୁଝିପାରନ୍ତି ସେମାନେ ପଶ୍ଚିମରୁ ନବାଗତ । ସେ ନାମ ଉତ୍କଳପ୍ରଚଳିତ ନୁହେଁ । ଦ୍ଵିତୀୟତଃ ଏ ବଂଶ ଖୋର୍ଦ୍ଧାର ଭୋଇବଂଶୀୟ ରାଜାଙ୍କ-ଠାରୁ ବରୁଆ ପ୍ରଗନା-ଅନ୍ତର୍ଗତ ବାଲିଆ ଜମିଦାରୀ ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଥିଲେ । ଉପାଧି କାହାଠାରୁ ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଥିଲେ, ତାହା ନିଶ୍ଚିତରୂପେ ଜଣାଯାଏ ନାହିଁ । କେନ୍ଦ୍ର କେନ୍ଦ୍ର କହନ୍ତି, ତେତେବେଳେ ସେ ଅଞ୍ଚଳରେ ବରପଦା ପ୍ରଭୃତି ନାମରେ ସାତ

ଟପା ଥିଲା । ଏହି ସାତ ଟପାରେ ରଣସିଂହ ମହାପାତ୍ର, ଦକ୍ଷିଣେଶ୍ଵର ମହାପାତ୍ର ପ୍ରଭୃତି ବିଭିନ୍ନ ଗୁଣୋପାଧିଧାରୀ ସାତ ସାମନ୍ତ ପ୍ରଭୃତି କରୁଥିଲେ । ଅଭିମନ୍ୟୁଙ୍କ ପୁତ୍ରପୁରୁଷ ଏହି ସାମନ୍ତ ମଧ୍ୟରେ ଗଣ୍ୟ ହେଉ ନ ଥିଲେହେଁ ଏକ ସମୟରେ ସେ ବଣର ଜଣେ କେନ୍ଦ୍ର ଅପର ସାତ ସାମନ୍ତଙ୍କୁ ଗୋଟିଏ ମହା ବିପଦରୁ ବୁଦ୍ଧି ବଳରେ ରକ୍ଷା କରିଥିଲେ । ଏଥିରେ ସାମନ୍ତମାନେ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହୋଇ ‘ସାମନ୍ତସିଂହାର’ ଅର୍ଥାତ୍ ସାମନ୍ତଭୂଷଣ ଉପାଧି ପ୍ରଦାନ କଲେ । ସେହି ଉପାଧି ଗୁଣଦତ୍ତ ଉପାଧି ପ୍ରାୟ ସମ୍ମାନ ସହୃଦ ବଣପରମ୍ପରା ଚଳି ଆସୁଅଛି । ଉକ୍ତ ବାଲିଆ ନଗର ଅଭିମନ୍ୟୁଙ୍କ ଜନ୍ମସ୍ଥାନ । ଏହି ସ୍ଥାନଟି ବର୍ତ୍ତମାନ ଯାଜପୁର ସବ୍‌ଡିଭିଜନର ଅନ୍ତର୍ଗତ ।”

“କବିଙ୍କ ପ୍ରତିତାମହ ବନ୍ଦିନୀ ସାମନ୍ତ ବଡ଼ ରସିକ ଓ କାବ୍ୟଶାସ୍ତ୍ରଜ୍ଞ ଥିଲେ । ତଦାୟୁ ପୁତ୍ର ଖୋସାଲ ସାମନ୍ତ ପିତାଙ୍କ ପରି ସୁଖ୍ୟାଦି ଲଭ କରି ପାରି ନ ଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ତତ୍ପୁତ୍ର ଇନ୍ଦ୍ରଜିତ ଖ୍ୟାତିରେ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ବଳି ପଡ଼ିଥିଲେ । ଅବଶ୍ୟ ସେ ପାଠରେ ବଡ଼ ନ ଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ଶାଠରେ ବଡ଼ ଧୂରଣ ଥିଲେ । ସେ ଯେପରି ରସିକ, ସେହିପରି ମଧ୍ୟ ଧାର୍ମିକ ପୁରୁଷ ଥିଲେ । ଶରପୁରୁଷ ବୋଲି ତାହାଙ୍କର ସମଧିକ ଖ୍ୟାତି ଥିଲା ।” ଅଭିମନ୍ୟୁ ନିଜର ‘ବାଦଗୀତ’ ରେ ତାହାର ପରିଚୟ ଦେଇଅଛନ୍ତି ।

ଇନ୍ଦ୍ରଜିତଙ୍କର ଅଷ୍ଟପତ୍ନୀ ଥିଲେ; କିନ୍ତୁ ପୁତ୍ର ଅଭାବ ହେତୁ ସେ ବଡ଼ ଦୁଃଖିତ ଥିଲେ । ଲୋକମୁଖରେ ପ୍ରକାଶ ଯେ, ସେ ଜଣେ ସାଧୁଙ୍କ ଅନୁଗ୍ରହରୁ ମଦ୍‌ବଳରେ ପୁତ୍ରରତ୍ନ ଲାଭ କରିଥିଲେ । ଏହି ପୁତ୍ରରତ୍ନ ଆତ୍ମମାନଙ୍କର ଅଭିମନ୍ୟୁ ।

କିନ୍ତୁ “ତଦାୟୁ ବଂଶଧରମାନେ କହନ୍ତି ଯେ, ପୁରୋପାଦିକାଳ ଅତିକ୍ରାନ୍ତ ହେବାର ଦେଖି ସଦାନନ୍ଦ କବିସୂର୍ଯ୍ୟବ୍ରହ୍ମା ତାଙ୍କୁ (ଇନ୍ଦ୍ରଜିତଙ୍କୁ) ଯଜ୍ଞନୃଷ୍ଟାନ କରିବା ନିମିତ୍ତ ଉପଦେଶ ପ୍ରଦାନ କଲେ । ଯଜ୍ଞନ୍ତେ ସାମନ୍ତଙ୍କର ଅଷ୍ଟମା ପତ୍ନୀ ସ୍ଵପ୍ନରେ ଦେଖିଲେ ଯେ ଜଣେ ବିଷ୍ଣୁଭକ୍ତ ଦିବ୍ୟ ପୁରୁଷ ତାଙ୍କ ହସ୍ତରେ ଚୁଲସୀ-ମାଳ ଓ ଚନ୍ଦନ ଦେଇ ଅନ୍ତର୍ହିତ ହୋଇଥିଲେ । ଏହି ସ୍ଵପ୍ନ ଦର୍ଶନ ପରେ ସେହି ଚୁଲସୀମାଳାଧାରି ଜନନୀ ଗର୍ଭଧାରଣ ପୁଷ୍କର ଯଥାକାଳରେ ବିଷ୍ଣୁଭକ୍ତ ପୁତ୍ର ପ୍ରସବ କଲେ । ସନ ୧୧୭୪ ସାଲ ଅଥବା ୧୫୫୭ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦର ଏହି ଦିବସ ଗୋଟିଏ ସୁରଣୀୟ ତିଥି ।”

‘ଅଭିମନ୍ୟୁଙ୍କ ଜନନୀ ଚୁଲସୀ ଦେବୀ ଉଦୟପୁର (ଲୁଗଣିଆ) ଗ୍ରାମର ବିଖ୍ୟାତ ପଟ୍ଟନାୟକବଂଶସମ୍ଭବା ଥିଲେ । ସପତ୍ନୀମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସେ ଅଧିକ ଧର୍ମପରାୟଣା ଥିଲେ । ଅଭିମନ୍ୟୁ ତାହାଙ୍କର ଗର୍ଭଜାତ ହେଲେହେଁ ଫଳରେ ଅଷ୍ଟମାତାଙ୍କର ପୁତ୍ର ଥିଲେ । ମୃତ୍ୟୁର କିଛିକାଳ ପୂର୍ବେ ତଦାୟୁ ଜନକ ଆଉ

ଏକ ପୁତ୍ର ଲଭ କରି ସୁଖୀ ହେଲେ ।” ଜାଣିବାର ସୁବିଧା ଲାଗି ରଥଙ୍କ ପ୍ରବନ୍ଧ
ଅଭିମନ୍ୟୁଙ୍କ ବଂଶାନୁକ୍ରମଣିକା ନିମ୍ନରେ ଉଦ୍ଧୃତ ହେଲା :—

“ବନ୍ଦକ ସାମନ୍ତସିଂହାର ମହାପାତ୍ର

ଖୋସାଲ ସାମନ୍ତସିଂହାର

ଇନ୍ଦ୍ରଜିତ ସାମନ୍ତସିଂହାର

ଅଭିମନ୍ୟୁ ସାମନ୍ତସିଂହାର
ମହାପାତ୍ର

ସୁରଥ ଶ୍ରେଷ୍ଠବୀ ।”

ସଦାନନ୍ଦ କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ବ୍ରହ୍ମା—ବୈଷ୍ଣବ ନାମ ସାଧୁଚରଣ ଦାସ,—
ଅଭିମନ୍ୟୁଙ୍କ ଗୁରୁ ଥିଲେ । ସେ ସେ କେବଳ ବିଦ୍ୟାଗୁରୁ ଥିଲେ, ତାହା ନୁହେଁ,
ଶିକ୍ଷାଗୁରୁ ମଧ୍ୟ ଥିଲେ । ବୈଷ୍ଣବ ସାଧୁଚରଣ ନିଜର ପରମାରାଧ୍ୟ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କ
ପ୍ରେମରସରେ ତାଙ୍କର ପ୍ରାଣକଲ୍ପ ଗ୍ରାସ ଓ ଶିଷ୍ୟ ଅଭିମନ୍ୟୁଙ୍କୁ ନିମଜ୍ଜିତ କରିଥିଲେ ।
ସାଧୁଚରଣଙ୍କ ଗୁରୁ ପରମ୍ପରା ଦର୍ଶନ କଲେ ସ୍ପଷ୍ଟ ଜଣାଯାଏ ଯେ, ସେ ଗୌଡ଼ୀୟ
ବୈଷ୍ଣବ ସମ୍ପ୍ରଦାୟର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ଥିଲେ । ତାଙ୍କ କୃତ “ଚୌରଚନ୍ଦ୍ରାମଣି”ର
ପ୍ରଥମ ଛନ୍ଦରେ ଅଛି;

“ମହାପ୍ରଭୁ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଚୈତନ୍ୟ ସର୍ବୋତ୍ତମ ।
ସେ ଆଶ୍ରୟ ଗଦାଧର ପଣ୍ଡିତ ଗୋସ୍ଵାମୀ ।
ତଦନୁଗ ଶ୍ରୀ ଅନନ୍ତ ଆଶୁର୍ଯ୍ୟ ଗୋସ୍ଵାମୀ ।
ସେ ଶିଷ୍ୟ ଶ୍ରୀ ରଘୁ ଗୋପାଳ ଗୋସ୍ଵାମୀ ପୁଣି ।
ତାଙ୍କ ଅନୁଗତ ଲକ୍ଷ୍ମୀପ୍ରିୟା ଠାକୁରାଣୀ ।
ଠାକୁରାଣୀ ଗଙ୍ଗାମାତା ତାଙ୍କ କୃପାପାତ୍ର ।
ଶ୍ରୀ ବନମାଳୀ ଦାସ ଗୋସ୍ଵାମୀ ସେ ଆଶ୍ରିତ ।
ତାଙ୍କ ସେବକ ଶ୍ରୀ କିଶୋର ଦାସ ନାମରେ ।
ସାଧୁଚରଣ ଦାସ ଆଶ୍ରୟ ସେ ପୟରେ ।
ସଦାନନ୍ଦ କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ବ୍ରହ୍ମା ନାମେ ଖ୍ୟାତ ।”

ସାଧୁଚରଣ ଜଣେ ପ୍ରସିଦ୍ଧ କବି ମଧ୍ୟ ଥିଲେ । ତାହାଙ୍କର “ଯୁଗଳ-
ରସାମୃତଲହରୀ,” “ଯୁଗଳରସାମୃତରସିକା,” “ଚୌରଚନ୍ଦ୍ରାମଣି,” “ନାମ-
ଚନ୍ଦ୍ରାମଣି,” “ପ୍ରେମକଲ୍ଲଭା,” “ନିଷ୍ଠାମାଳମଣି,” ଆଦି ଗ୍ରନ୍ଥମାନ ପାଠ
କଲେ ଜଣାଯାଏ, ତାଙ୍କର କବିତ୍ବ ଉଚ୍ଚଧରଣର ଏବଂ ତହିଁରେ ସରସତା,

ସରଳତା, ମାଧୁର୍ଯ୍ୟ ଓ ଉପେନ୍ଦ୍ରଭଞ୍ଜୀୟ କାବ୍ୟରୂପର ବିକାଶ ଶୋଭନରୂପେ ବିଳସିତ । ବର୍ତ୍ତମାନ ଲେଖକ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ବିଜୟଚନ୍ଦ୍ର ମନ୍ତ୍ରମଦାର ତାହାଙ୍କର ସୁଗଭୀର ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ଓ ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟରେ ବିଶାଳଦର୍ଶିତ୍ବର ନିଦର୍ଶନ ସ୍ବରୂପ କହିଅଛନ୍ତି ଯେ, କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ଉପେନ୍ଦ୍ରଭଞ୍ଜଙ୍କ କାବ୍ୟ ସରଣୀରେ ପଥକ ନ ଥିଲେ ଓ ଯଦି ଅଭିମନ୍ୟୁ “ପ୍ରେମକଲ୍ଲତା”ରେ ତାଙ୍କୁ ନିଜର କାବ୍ୟଗୁରୁରୂପେ ଉଲ୍ଲେଖ କରି ନ ଥାନ୍ତେ, ତାହା ହେଲେ ତାଙ୍କ ନାମ ଅଧୁନା ବିସ୍ମୃତିର ଅନ୍ଧତମସରେ ବିଲୀନ ହୋଇଯାଇଥାନ୍ତା । ଧନ୍ୟ ମନ୍ତ୍ରମଦାର ! ଧନ୍ୟ ଗୁମୁର ଉତ୍କଳସାହିତ୍ୟଜ୍ଞାନ ! ମୋ ମତରେ ଯେ ଲୋକ ଉପେନ୍ଦ୍ରଙ୍କୁ ଗ୍ରହମାନ ପାଠ କରିବ, ସେ ନିଶ୍ଚୟ କହିବ ସାଧୁଚରଣ ଦାସଙ୍କ ରୁଲ୍ ଗୁରୁ ପାଇ ନ ଥିଲେ, ଅଭିମନ୍ୟୁ କବିରୂପରେ ଏତେ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଲଭ କରି ପାରି ନ ଥାନ୍ତେ । ସେ ଉପଯୁକ୍ତ ଗୁରୁଙ୍କର ଉପଯୁକ୍ତ ଶିଷ୍ୟ । ଅଭିମନ୍ୟୁ ସାଧୁଚରଣଙ୍କୁ ବଳିପଡ଼ିଥିଲେ, ଏହା କହିବା ବାହୁଲ୍ୟମାତ୍ର ।

ବାଲକାଳରେ ଅଭିମନ୍ୟୁ ଅମରକୋଷ, ମେଦିନୀ ବ୍ୟାକରଣ, କାବ୍ୟ-ଅଳଙ୍କାର, ଗଣିତ, ଜ୍ୟୋତିଷ ଆଦି ସମ୍ବୃତ ଶାସ୍ତ୍ର ଉତ୍ତମରୂପେ ଅଧ୍ୟୟନ କରିଥିଲେ । ଉତ୍କଳର ପ୍ରାଚୀନ ସାହିତ୍ୟରେ, ବିଶେଷତଃ ଭଞ୍ଜୀୟ କାବ୍ୟ ଜଗତରେ ତାଙ୍କର ଗଭୀର ଗବେଷଣା ଥିଲା । ଭଗବତ, ବ୍ରହ୍ମବୈବର୍ତ୍ତ, ପଦ୍ମ ଆଦି ବୈଷ୍ଣବ ପୁରାଣମାନଙ୍କରେ ବେଦ, ଉପନିଷଦ୍, ବ୍ରହ୍ମସଂହିତା ପ୍ରଭୃତିରେ, ଗୌଡ଼ୀୟ ବୈଷ୍ଣବ ଗ୍ରନ୍ଥମାନଙ୍କରେ ଓ ଜୟଦେବ, ବିଲ୍ବମଙ୍ଗଳ, ବିଦ୍ୟାପତି, ଚଣ୍ଡିଦାସ ଆଦିଙ୍କ କୃତିରେ ସେ ପାରଦର୍ଶୀ ଥିଲେ । ଏତଦ୍‌ବ୍ୟତୀତ ବଙ୍ଗଳା, ହିନ୍ଦୀ, ମରହଟ୍ଟୀ ଓ ପାର୍ସୀ ଭାଷାରେ ଏବଂ ଯୁଦ୍ଧବିଦ୍ୟା ଓ ଆନୁସଙ୍ଗିକ କଳା-ବିଦ୍ୟାରେ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କର ପ୍ରବେଶ ଥିଲା । ତାହାଙ୍କ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟର ବିସ୍ତୃତ ବିଶ୍ୱର ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥର ଟୀକାରେ ଏବଂ ଗ୍ରନ୍ଥାଦିଗତ ବିଷୟମାନ ଓ ଚିତ୍ରକୃତ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଗ୍ରନ୍ଥମାନଙ୍କର ବିବରଣୀ ଏକ ସ୍ବଚ୍ଛ ପ୍ରବନ୍ଧରେ ପ୍ରକାଶ କରିବାର ବାସନା ରହିଲା ।

“ମାଗୁଲାଲୟରେ ଅବସ୍ଥାନ କରୁଥିବା କାଳରେ ତତ୍ତତ୍ୟ ଟଙ୍କଧର ନାୟକଙ୍କ ସଙ୍ଗରେ ତାଙ୍କର (ଅଭିମନ୍ୟୁଙ୍କର) ପରିଚୟ ହୋଇଥିଲା । ସେହି ଦିନଠାରୁ ଟଙ୍କଧର ଆମରଣ ତାଙ୍କର ଜଣେ ପରମବନ୍ଧୁ ଥିଲେ । ଟଙ୍କଧର ଯେ କେବଳ ଜଣେ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ସମ୍ବୃତଜ୍ଞ ପଣ୍ଡିତ ଥିଲେ ତାହା ନୁହେଁ, ଅନେକ ଶାସ୍ତ୍ରରେ ତାଙ୍କର ଅଭିଜ୍ଞତା ଥିବାରୁ ସେ ଅଭିମନ୍ୟୁଙ୍କର ସମାଦର ଲଭ କରିଥିଲେ ।”

ବାଲକାଳରୁ ଅଭିମନ୍ୟୁଙ୍କର କବିତ୍ବର ସ୍ବୃଷ୍ଟି ଓ ଭକ୍ତିର ସମ୍ଭାର ହୋଇଥିଲା । ପ୍ରଥମେ ସେ କି ପ୍ରକାର କବିତା ରଚନା କରି ପାରୁଥିଲେ ତାହାର କେତେକ ନିଦର୍ଶନ ନିମ୍ନରେ ପ୍ରଦତ୍ତ ହେଲା—

୧—କର୍ମଜା ଗଛର ଛାଇ ଗୋ ମୋର ହୁଁ ଗୋ
କରମ ଯାହାର ସୁଫଳ ହୋଇବ କୃଷ୍ଣକୁ ଲଭିବ ସେହୁ ଗୋ,
ମୋର ହୁଁ ଗୋ ।

ଗଞ୍ଜେଇ ଗଛର ଛାଇ ଗୋ ମୋର ହୁଁ ଗୋ
ବେଶୁବନୋଦିଆ ଯେଣେ ଯାଉଥାଇ ତେଣେ ହୁରି ପଡ଼ୁଥାଇ ଗୋ,
ମୋର ହୁଁ ଗୋ ।

୨—ସୁଜରେ ସେ ଅଟେ ରାମ କରାଟୀ
ଆଜ କଉତୁକୀ ବୋଲେ ମୋର ଭିଟୀ । ଇତ୍ୟାଦି ।

ଏ ସବୁ ନବକର୍ଷବସୁଷ୍ଟ ବାଳକର ରଚନା ।

ଅଭିମନ୍ୟୁଙ୍କ କବିତ୍ବଲଭ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ବହୁ ପ୍ରବାଦ ଅଛି । ତାହା ଓମ୍ବୁଗୁପ୍ତ
ରଥୀ ଲେଖିଅଛନ୍ତି । ସାଧୁଙ୍କ ମହୋପଦେଶ ବଳରେ ତାଙ୍କର କବିତ୍ବସୁଖି ସେହୁ
ପ୍ରବାଦମାନଙ୍କର ମର୍ତ୍ତ ।

ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ ବର୍ଷ ବୟସରେ ଅଭିମନ୍ୟୁ କେନ୍ଦ୍ରାପଡ଼ାର ପୁଣ୍ଡିକ ଭୂମ୍ୟଧିକାରୀ
ରାଧାଶ୍ୟାମ ନରେନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ପିତୃସ୍ତ୍ରୀ ବା ସଦାଶିବ ଜେନାଙ୍କ ଭଗିନୀ ବିମଳା ଦେବୀଙ୍କୁ
ବିବାହ କରୁଥିଲେ । ଉନବିଂଶ ବର୍ଷ ବୟସରେ ସେ ପିତୃସ୍ଥାନ ହୋଇ ସଂସାରପ୍ରତି
ବାତତ୍ୟ ହେଲେ ଏବଂ ସ୍ତ୍ରୀ ସମ୍ପତ୍ତିର ରକ୍ଷଣାବେକ୍ଷଣ ଭାର କନିଷ୍ଠଙ୍କଠାରେ
ନ୍ୟସ୍ତ କରି ଇଷ୍ଟଦେବ ରାଧାମୋହନଙ୍କ ଉପାସନା ଓ ଲୀଳାର ଆଲୋଚନା ଓ
ରଚନାରେ କାଳଯାପନ କରୁଥିଲେ । ଏହି ସମୟରେ ତତ୍କୃତ ବୈଷ୍ଣବ
ବ୍ରହ୍ମମାନଙ୍କର ରଚନା ଆରମ୍ଭ ହୁଏ । ବ୍ରହ୍ମମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ‘ସୁଲକ୍ଷଣା’, ‘ରସବତୀ’,
‘ପ୍ରେମକଳା’, ‘ପ୍ରେମ-ଚନ୍ଦ୍ରାମଣୀ’, ‘ବିଦଗ୍ଧ-ଚନ୍ଦ୍ରାମଣୀ’ ପ୍ରଭୃତି ବ୍ରହ୍ମମାନ ଅଦ୍ୟାପି
ବର୍ତ୍ତମାନ । ଦୁଃଖର କଥା ‘ସୁଲକ୍ଷଣା’ ଓ ଅସୁଖୀ ‘ବିଦଗ୍ଧ-ଚନ୍ଦ୍ରାମଣୀ’ ବ୍ୟତୀତ
ତାହାଙ୍କର ଅପରାପର ବ୍ରହ୍ମମାନ ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରକାଶିତ ହେଲେ ନାହିଁ ।

ଅଭିମନ୍ୟୁ ଜୀବନର ଶେଷଦଶାରେ ପତ୍ନୀଙ୍କଠାରୁ ବିଦାୟ ନେଇ
ବୃନ୍ଦାବନ ଯାତ୍ରା କଲେ । ମାତ୍ର ଗହର ପ୍ରାୟ ଏକହେକ୍ଷ ଦୂରବର୍ତ୍ତୀ ହରିପୁର
ଗ୍ରାମଠାରେ ତାହାଙ୍କ ଶରୀର ଏକାନ୍ତ ଅବଶ ହୋଇ ପଡ଼ିବାରୁ ସେ ସନ୍ଦେଶ
ଦେଇ ଇଷ୍ଟଦେବ ରାଧାମୋହନଙ୍କ ପ୍ରତିମା ସେଠାକୁ ଅଣାଇଲେ ଏବଂ ସେହି
ମୂର୍ତ୍ତି ନିକ୍ଷେପଣ କରୁ କରୁ ଜୀବଲୀଳା ସମ୍ବରଣ କରି ଅମରଧାମକୁ ପ୍ରତ୍ୟାବର୍ତ୍ତନ
କଲେ ।

ବିଦଗ୍ଧ-ଚିନ୍ତାମଣି

ଉନବିଂଶତ ବର୍ଷ ବୟସରେ କବି “ବିଦଗ୍ଧ-ଚିନ୍ତାମଣି” କାବ୍ୟ ଆରମ୍ଭ କରିଥିବା ବିଷୟ ରଥେ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଅଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ମୋ ମତରେ ତାହା ସମୀଚୀନ ବୋଧ ହୁଏ ନାହିଁ । କାରଣ “ବିଦଗ୍ଧ-ଚିନ୍ତାମଣି”ର ଆଦି ପ୍ରଥମାଂଶ ଆଲୋଚନା କଲେ ଜଣାଯାଏ ଯେ, ତାହା ପିତୃହସ୍ତର କୃତ । ‘ସୁଲକ୍ଷଣା’, ‘ପ୍ରେମକଳା’, ‘ରସବତୀ’, ‘ପ୍ରେମଚିନ୍ତାମଣି’ ପ୍ରଭୃତି କବିଙ୍କର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ପ୍ରଥମାଂଶ ପାଠ କଲେ ଜଣାଯାଏ କି “ବିଦଗ୍ଧ”ର ଆଦିପ୍ରଥମାଂଶର ରଚନା-ପଦ୍ଧତି ପ୍ରୋକ୍ତ କାବ୍ୟମାନଙ୍କର ରଚନାପଦ୍ଧତି ଅପେକ୍ଷା ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ କୋଟିରେ ଅବସ୍ଥିତ । ବିଶେଷତଃ ପ୍ରଥମ ପ୍ରଥମରେ ପ୍ରଦର୍ଶିତ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ, ଶ୍ରେୟସୀ, ରଚନା-ପାଟକ, ପ୍ରାକ୍ତିଳକ୍ଷଣ, ଔଦାର୍ଯ୍ୟ, ଗାନ୍ଧୀର୍ବାଦି ଉଚ୍ଚାଙ୍ଗ କାବ୍ୟ ଲକ୍ଷଣମାନ ଉନବିଂଶ ବର୍ଷବୟସ ସୁବକ ପକ୍ଷରେ ସୁଲଭ ବୋଲି ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷମାନ ହୁଏ ନାହିଁ । ଏହାର ସବୁର ବିଶ୍ୱର ସୁବଧା ଓ ଅବକାଶ ମିଳିଲେ କରିବାର ଆକାଂକ୍ଷା ହୃଦୟରେ ପୋଷଣ କରି, ନିଜର ଆର୍ଥିକ ଅବସ୍ଥାର ମଦତ୍ତ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଦୃଷ୍ଟି ହେଉ ବର୍ତ୍ତମାନ ନିବୃତ୍ତି ହେଲା ।

(କବି ‘ପ୍ରେମଚିନ୍ତାମଣି’ କାବ୍ୟକୁ ୧୧ ବର୍ଷ ବୟସରେ ଆରମ୍ଭ କରି ଶେଷ କରିଥିବା ଉକ୍ତ କାବ୍ୟରେ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଅଛନ୍ତି । ୧୦ ବର୍ଷ ବୟସରେ ‘ପ୍ରେମକଳା’ ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲେ । ଏହା ‘ପ୍ରେମକଳା’ରେ ଲିଖିତ ଅଛି । ‘ରସବତୀ’ ୧୪ ବର୍ଷ ବୟସରେ ଶେଷ କରିଥିଲେ । ‘ସୁଲକ୍ଷଣା’ ୧୭ ବର୍ଷ ବୟସରେ ଶେଷ କରିଥିବା କାଳ ଗଣନାରୁ ଜଣାଯାଏ ।)

ଅନେକଙ୍କର ପୂର୍ଣ୍ଣ ଧାରଣା, ‘ବିଦଗ୍ଧ-ଚିନ୍ତାମଣି’ ଶ୍ରୀମତ୍ ରୂପ ଗୋସାମୀକୃତ ସଂସ୍କୃତ ‘ବିଦଗ୍ଧ-ମାଧବ’ ନାଟକ ଅନୁକରଣରେ ଲିଖିତ । ଏହା ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ସତ୍ୟ ନୁହେଁ । ଅଭିମନ୍ୟୁ ‘ବିଦଗ୍ଧମାଧବ’, ‘ଲଳିତ-ମାଧବ’, ‘ଉଚ୍ଛ୍ୱଳ ନାଳମଣି’ ‘ଉଚ୍ଛ୍ୱଳସାମୁଦ୍ରପିନ୍ଧୁ’ ପ୍ରଭୃତି ବୈଷ୍ଣବ ଗ୍ରନ୍ଥ, ସାଧୁଚରଣ ଦାସଙ୍କ କୃତ “ସୁଗଳ-ରସାମୃତଲହରୀ” “ଚୌରଚିନ୍ତାମଣି” ଆଦି ଗ୍ରନ୍ଥ; ବ୍ରହ୍ମବିବର୍ତ୍ତୀ, ବିଷ୍ଣୁପୁରାଣ ଓ ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜଙ୍କ ‘ଲବଣ୍ୟବତୀ’, ‘ବୈଦେହ୍ୟଶବଳାସ’ ଆଦି ଗ୍ରନ୍ଥମାନଙ୍କ ଅନୁକରଣ ବା ଅବଲମ୍ବନରେ ବିଦଗ୍ଧ-ଚିନ୍ତାମଣିର ଆଧିକାରିକ ଓ ପ୍ରାସଙ୍ଗିକ ବା ଆନୁଷଙ୍ଗିକ ବିଷୟମାନ ରଚନା କରିଅଛନ୍ତି ସତ୍ୟ, କିନ୍ତୁ ନିଜର ଅଗାଧ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ଓ ଅଲୋକସାମାନ୍ୟ ପ୍ରତିଭା ବଳରେ ସେ ଏକ ଅପୂର୍ବ, ଅଭିନବ, ମନୋହର ଉଚ୍ଛ୍ୱଳସାମୁଦ୍ର କାବ୍ୟ ନିର୍ମାଣ କରି ଉତ୍କଳଭାରତୀୟ କ୍ଷେତ୍ରକୁ ଅଳଂକୃତ କରିଅଛନ୍ତି ।

ଟୀକାରେ ଏ ବିଷୟର ବିବର କରବାକୁ ମନସ୍ଥ କରି ବର୍ତ୍ତମାନ ଛନ୍ଦର ବିଶାଳତା ଭୟରୁ ମୁଁ ଏଥରୁ ନିବୃତ୍ତ ହେଲି ।

‘ବିଦଗ୍ଧ-ଚନ୍ଦ୍ରାମଣି’ର ନାୟକ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ, ନାୟିକା ଶ୍ରୀରାଧା, ବିଷୟ ବୃନ୍ଦାବନର ଲଳା । ଏଠାରେ କୃଷ୍ଣ କିଶୋର,—ରାଧା କିଶୋରୀ; ରସ—ଶୃଙ୍ଗାର, ଉଚ୍ଛ୍ଳାସ, ମଧୁର । କୃଷ୍ଣ ମାଧୁର୍ଯ୍ୟମୟ, ରାଧା ମାଧୁର୍ଯ୍ୟମୟୀ । ପ୍ରୀତି ପରଜାୟା, ନାରୀ ସମର୍ଥା । ପୁଷ୍ପରାଗର ବର୍ଣ୍ଣନ ଶୃଙ୍ଗାରାଶ୍ରମିତ କରୁଣାମୟ । ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ସହ କିଶୋରୀଙ୍କ ମିଳନ ଓ ବିରହ ଅତି ବିଚିତ୍ର ରୂପରେ ସମ୍ପାଦିତ । ମିଳନର ପୁଷ୍ପରାଗ ଓ ବିରହର ପରଜାୟ ପାଠ କଲେ ହୃଦୟର ସନ୍ଧ୍ୟା ବିସନ୍ଧ କରୁଣ ରସରେ ପରିପୁଷ୍ଟ ହୋଇଯାଏ । ଭବଭୂତ ସଦୃଶ ଅଭିମନ୍ୟୁ ବିପ୍ରଲମ୍ବ ଶୃଙ୍ଗାରର ବର୍ଣ୍ଣନାରେ ଅଭୂତ ଶକ୍ତିଶାଳୀ ଥିଲେ । ଏହି ବର୍ଣ୍ଣନ ପ୍ରବିୟାରେ ସେ ବାହ୍ୟପ୍ରକୃତ ଓ ଚିତ୍ତପ୍ରକୃତର ସାଧାରଣ ଓ ସୁସ୍ଥ ବିଷୟମାନ ଏପରି ସହଜ, ସୁନ୍ଦର ଓ ସରଳ ଭାବରେ ସମନ୍ବୟ କରି ନିଜର କାରୁଣ୍ୟମୟ ଭାବୋଚ୍ଛ୍ୱାସର ପ୍ରକାଶିକା ଭାଷାରେ ଅଭିବ୍ୟକ୍ତ କରିଅଛନ୍ତି ଯେ, ପାଠକ ମାତ୍ରେ ପଠନ ବା ଶ୍ରବଣ କାଳରେ ସେହି ବାହ୍ୟ ଓ ଚିତ୍ତପ୍ରକୃତରେ ବିଳାସୀ ହୋଇପଡ଼ିବ । ତହିଁରେ ରେଟେଜ୍ ଉକ୍ତ, “By which the soul is moved, enraptured, feasted and fed” ଚରିତାର୍ଥ ହୋଇଅଛି ।

“ବିଦଗ୍ଧ-ଚନ୍ଦ୍ରାମଣି” ଆଦିରସାତ୍ମକ । ଆଜିକାଲି ଶିକ୍ଷିତ ଲୋକମାତ୍ରେ ଏହି ରସର ଅତିମାତ୍ର ବିଶ୍ଳେଷଣ ପ୍ରତି ହତାଦର ପ୍ରକାଶ କରନ୍ତି । କରବାର ତ କଥା; ସେମାନଙ୍କ ଏ ରୁଚି ଦୋଷାବହ ନୁହେଁ । କିନ୍ତୁ ଏହି ମତରେ ମୁଁ ଗତଜାଲିକା ପ୍ରବାହଭାବ ଦେଖେ । ବସୁବିଶେଷର ଅତିମାତ୍ର ବିବର ଦୋଷାବହ—ତାହା ମୁଁ ସ୍ୱୀକାର କରେ । କିନ୍ତୁ ଦେଶକାଳପାତ୍ରର ବିବର ମଧ୍ୟ ତତ୍ତ୍ୱଯଙ୍ଗେ କରଣୀୟ ।

କାଳିଦାସ, ଭବଭୂତ, ବାଂଞ୍ଚଳ, ମାଘ, ଶ୍ରୀହର୍ଷଙ୍କ କୃତିରେ ଶୃଙ୍ଗାର ରସର ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ଦେଖି ଭେଳରାଜ “ରସସଂଗ୍ରହଭରଣ”ରେ କହୁଅଛନ୍ତି “ଶୃଙ୍ଗାରା ଚେତ୍, କବ୍ୟ” ।

ଆଜି କାମଗାୟ ଉପେକ୍ଷିତ; କାରଣ ତତ୍ତ୍ୱର ସମାଜରେ ବିଶୃଙ୍ଖଳା ଓ ବ୍ୟଭିଚାରର ଆଶଙ୍କା ଲୋକେ କରନ୍ତି । କାମସୂତ୍ରପ୍ରଣେତା ଜିତେନ୍ଦ୍ରସ୍ୱ ମହାପ୍ରାଣ ବାସ୍ତାବ୍ୟୁନ ଜଗତର ପୁପ୍ରଜନନ ତଥା ପ୍ରକୃତ ମାନବ ଜୀବନର ସମ୍ପ୍ରିତି ନିମିତ୍ତ କରୁଣେକହୁଦୟରେ ସେ ଶାସ୍ତ୍ର ଲେଖିଅଛନ୍ତି, ତାହା ପାଠ କଲେ ଜଣାଯାଏ, ତାହା କାମୁକ ନିମିତ୍ତ—ପାଶବବୃତ୍ତିର ଚରିତାର୍ଥତା ନିମିତ୍ତ ଲିଖିତ

ହୋଇ ନାହିଁ;—ତାହା' ଜଗତର ମଙ୍ଗଳ ନିମିତ୍ତ, ଜୀବନକୁ ନିୟମିତ କରିବା ନିମିତ୍ତ । ମାନବଜୀବନର ସୂକ୍ଷ୍ମ ପର୍ଯ୍ୟାଲୋଚନା ଦ୍ଵାରା ଯେଉଁ ଅର୍ଥ ଧର୍ମ, ଅର୍ଥ, କାମ, ମୋକ୍ଷକୁ ଚତୁର୍ବର୍ଗ ବା ଜୀବନର ଅପରିତ୍ୟାଜ୍ୟ ମୂଖ୍ୟ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଚତୁଷ୍ଟୟ ବୋଲି ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ କରୁଥିଲା, ସେହି ଅର୍ଥ କାମର ଉପଯୋଗିତା ଉପଲବ୍ଧି କରିଥିଲା ଏବଂ ତାହାର ବିଚାର ବିଶ୍ଳେଷଣରେ ପ୍ରବୃତ୍ତି ହୋଇଥିଲା । ସାବଜନିକ ମଙ୍ଗଳସାଧନପରାୟଣ ସେହି ଅର୍ଥ ମାନବ ପ୍ରକୃତିର ଜୈବା ଶକ୍ତିକୁ ଏକା-ବେଳେ ଉପେକ୍ଷା କରି ପାରି ନ ଥିଲା ବା ଆଧୁନିକମାନଙ୍କ ପ୍ରାୟ ଅବଶ୍ୟକତାକୁ ରୁଚ୍ଛ ମନେ କରି ଚଷ୍ଟ ମୁଦ୍ରିତ କରି ପାରି ନ ଥିଲା । ଏତଦ୍ଦୃଷ୍ଟିରେ ମହାକବି କାଳିଦାସଙ୍କଠାରୁ ଶ୍ରୀହର୍ଷଙ୍କ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କବିମାନେ ସ୍ଵ କୃତିର ସ୍ଥଳବିଶେଷରେ କାମସୂତ୍ରାନୁଯାୟୀ ବ୍ୟାକ୍ୟମାନ ଯୋଜନା କରିଅଛନ୍ତି । ଏହି ଲୋକଶିକ୍ଷକମାନଙ୍କର ଏବଂବିଧ ଆଚରଣ ଦୋଷାବହ ନୁହେଁ, ବରଂ ଶ୍ରେୟସ୍କର ।

ଉତ୍କଳ-ସାହିତ୍ୟରେ ଆଦି ରସର ସୂକ୍ଷ୍ମପାତ ପ୍ରଥମତଃ ଶୂଦ୍ରମୁନି ଶାରଳା-ଦାସଙ୍କଠାରୁ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଥିଲେହେଁ, ରାମାୟଣକୋର ବଳରାମ ଦାସ ଏହାର ଅନ୍ତମାତ୍ର ବିଶେଷଣର ପଥପଦାର୍ଥକ । ଏହାର ପରିପୂର୍ଣ୍ଣର ସୀମା ଉପେନ୍ଦ୍ରଭଞ୍ଜ କୃତିରେ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ । ଅଭିମନ୍ୟୁ ପ୍ରଭୃତି ପରବର୍ତ୍ତୀ କବିମାନେ ଏ ବିଷୟରେ ଭଞ୍ଜଙ୍କ ପଦାଙ୍କ ଅନୁସରଣ କରିଅଛନ୍ତି ମାତ୍ର । ଯାହା ହେଉ, “ସର୍ବମତ୍ୟନ୍ତଃ ଗହିତମ୍ ।” ସେଥିରେ ଦୋଷାରୋପ ନ କରିବା ମଧ୍ୟ ଅନୁଚିତ । ଦୋଷ ଅଛି । କିନ୍ତୁ କେବଳ ଦୋଷ ଦର୍ଶନ ଛଳରେ କବିଙ୍କର କୃତି ପାଠ କରିବା ଶୂଳରର ବୃତ୍ତି ମାତ୍ର ସିନା ।

ଆଦିରସ “ବିଦଗ୍ଧ-ଚିନ୍ତାମଣି”ର ସ୍ଥାୟୀ ରସ ନୁହେଁ; ତାହା ମଧୁର । “ରତ୍ନସ୍ୟାମଞ୍ଜରୀ”ର ମୁଖ୍ୟବସ୍ତୁରେ କହିଅଛି, ରାଧାକୃଷ୍ଣବିଷୟକ ରତିକୁ ଶୃଙ୍ଗାର, ଉତ୍କଳ, ମଧୁର ରସ କୁହାଯାଏ । ସେ ରତି ପରଈୟା; ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଭଗବାନ ନରଦେହ ଆଶ୍ରୟ କରି ଅଦର୍ଶମାନବୋଚିତ ଲୀଳାମାନ କରୁଅଛନ୍ତି । ରାଧା ମଧ୍ୟ ମାନବରୂପ ପରିଗ୍ରହପୁର୍ବକ ମାନବୋଚିତ ବିସ୍ଵାକଳାପ କରୁଅଛନ୍ତି । ସେ ଉଭୟଙ୍କ ଚରିତରେ ମାନବ ଧର୍ମ, ମାନବ ଆଚାର ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ହୁଏ । ଗୋପୀମାନଙ୍କ ସହିତ ତାହାଙ୍କ ରମଣ ମାନବୋଚିତ—କାରଣ ସେ ମାନବ, ଗୋପୀମାନେ ମାନବ । ମାତ୍ର ଏହି ମାନବତ୍ଵ ମଧ୍ୟରେ ଦେବତ୍ଵ କେତେଦୂର ପରିସ୍ପୃହ ହୋଇ-ପାରେ, ତାହା ଏହି ଗୋପଲୀଳାରେ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ । ଦ୍ଵାରାବତୀ ଓ ମଥୁରାର ପ୍ରିୟାମାନେ ମଧ୍ୟ ମାନବ । ତାଙ୍କ ସହିତ ମଧ୍ୟ ମାନବୋଚିତ ରମଣ; କିନ୍ତୁ ତାହା ଗୋପଲୀ ପ୍ରାୟ ଉଚ୍ଛ୍ଳାଷ୍ଟ ନୁହେଁ । ସେହି ମାନବଧର୍ମରେ ତାରତମ୍ୟ ଅଛି । କୃଷ୍ଣ ସର୍ବତ୍ର ସମାନ ନୁହନ୍ତି । ପ୍ରିୟାମାନେ ମଧ୍ୟ ସମାନ ନୁହନ୍ତି । ରମଣରେ ମଧ୍ୟ ଭେଦ ଅଛି ।

ଭଗବାନଙ୍କର ଉକ୍ତ ପିୟାମାନଙ୍କ ଚିତ୍ତବର୍ଣ୍ଣନା ମାନବୋଚିତ କରିବାକୁ କବି ବାଧ୍ୟ । ପୁରାଣକାରମାନେ ତାହାହିଁ କରିଅଛନ୍ତି । ସେହି ହେତୁ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଗୋପଲ୍ଲଭା-ବିଷୟକ କାବ୍ୟମାନ ଶଙ୍ଖାରରସାନ୍ୱିତ । ବିଦ୍ୟାପତି ଚଣ୍ଡୀଦାସଙ୍କ ଠାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ପ୍ରାଚୀନ ଧରଣର ଅଧୁନାତନ କବିମାନଙ୍କ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସମସ୍ତେ ସେହି ଶଙ୍ଖାର ରସକୁ ଅତିମାତ୍ର ବଶେଷଣ କରି ଅଶ୍ଳୀଳତାର ସୀମାକୁ ଅଧିକାର କରିଅଛନ୍ତି । ସେହି ଅଶ୍ଳୀଳତାକୁ ଗ୍ରହଣ କରିବାରେ ମଧ୍ୟ ଉକ୍ତକବି ତତ୍ତ୍ୱବିଷୟର ବିଚାର ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ବାଧ୍ୟ ହୁଅନ୍ତି । ତତ୍ତ୍ୱ ଜୟଦେବ ‘ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ’ରେ ଆପାତ ମାନବରୁଚିବିଚିତ୍ ପୁରୁଷାଦ୍ୱିତାଦିକୁ ସ୍ଥାନ ଦେଇଅଛନ୍ତି ।

ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ପରମ-ଆତ୍ମା, ରାଧା ପ୍ରକୃତ । ଯେତେବେଳେ ପ୍ରକୃତ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଅଧୀନ, ତେତେବେଳେ ପରମ ଉପର ଏବଂ ପ୍ରକୃତ ଅଧଃ । ପ୍ରକୃତ ପୁରୁଷର ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣରେ ବା ସମତାକୁ ଆପଣାକୁ ଆଣି ପାରିବାରେ ସ୍ୱତଃ ଅକ୍ଷମ—ଯାହା ଇଂରାଜୀ ଭାଷାରେ “God is transcendent” । ସେତେବେଳେ ଭଗବାନ୍ ‘ଲୀଳାବିଧୂତକଳେବର’ ରୁହନ୍ତି । ଯେତେବେଳେ ଭଗବାନ୍ ଲୀଳାବତ୍ସୁ ଧାରଣ କରନ୍ତି, ସେତେବେଳେ ତାଙ୍କ ଲୀଳା ପ୍ରକୃତରେ,—ପ୍ରକୃତର ଅନ୍ତରରେ । ତାହା ‘ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ’ କବି ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ କବିମାନେ ପ୍ରକୃତର ପୁରୁଷାଦ୍ୱିତ ବୋଲି କହନ୍ତି । ଏହାକୁ ଇଂରାଜୀ ଭାଷାରେ “God is immanent” କୁହାଯାଏ । ପୁରୋକ୍ତ ଉଦାହରଣ ବିଷୟର ପ୍ରସଙ୍ଗ-ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ଘୋର ଅଶ୍ଳୀଳତା ଅବଲମ୍ବିତ ହୋଇଅଛି । ସାଧାରଣ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଏହା ଅଶ୍ଳୀଳବତ୍ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷମାନ ହୁଏ; କିନ୍ତୁ ଉକ୍ତଲିଖିତ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଉକ୍ତକବି ତାହା ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ନକରି ଲମ୍ପଟଭାବ ଅଭିବ୍ୟକ୍ତ କରିଅଛନ୍ତି କି ? ସେମାନଙ୍କ କାବ୍ୟପାଠ କରିବାରେ ସେମାନଙ୍କର ଯେ ହୃଦୟର ଭାବ ପ୍ରକାଶିତ ହୁଏ, ତାହା ଉକ୍ତ-ପ୍ରଶୋଦିତ ଏବଂ ଗୀତା ଓ ହନତା ପ୍ରତ୍ୟାପକ । ସେ ହୃଦୟରେ ବିଷୟବାଦନାର ଗନ୍ଧ ଥିଲା ପରି ଜଣାଯାଏ ନାହିଁ । ତାହା ଆଉ ପାରେ । ତାହାର ସ୍ଥାନ କିନ୍ତୁ ଅନ୍ୟତ୍ର; ଏ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ତାହାର ଅବକାଶ ନାହିଁ । ଯାହା କିଛି ପରିଦୃଷ୍ଟ ହୁଏ, ତାହା ପ୍ରସଙ୍ଗର ଅନୁରୋଧରେ ଓ ତତ୍ତ୍ୱବିଷୟକ ପରମ୍ପରାର ସଂରକ୍ଷଣରେ । ଦେବଦୁର୍ଲଭ, ଦାନକୃଷ୍ଣ, ଉକ୍ତଚରଣ, ସାଧୁଚରଣ, ଦାଶରଥ, ବୈଦେହଶଙ୍କାର ଉପେନ୍ଦ୍ର ଓ ବିଦଗ୍ଧବିନୋଦମଣିକାର ଅଭିମନ୍ୟୁଙ୍କର ହୃଦୟ ଲମ୍ପଟ ଭାବାନ୍ୱିତ କି ? ହଁ, ଲମ୍ପଟଭାବାନ୍ୱିତ; ତାହା ରାଧାକୃଷ୍ଣ ଓ ରାମଙ୍କ ରସଗ୍ରହଣରେ ।

Then was not guilty shame, dishonest shame
Of Nature's works. Honour dishonourable
Sinbred, how have ye troubled mankind
With shows instead, mere shows of seeming pure

And banished from man's life his happiest life
Simplicity and spotless innocence."

Milton

ବର୍ତ୍ତମାନ କବିଙ୍କ ଭାଷା ଓ ବାକ୍ୟଯୋଜନା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ପଦେ ଅଧ୍ୟେ କହୁବା ଆବଶ୍ୟକ । କବିଙ୍କ ଉକ୍ତିରେ, “ଦିବ୍ୟ ଅଦିବ୍ୟ ଭାଷାରେ ପଦ ହେବ ସିଦ୍ଧି; ଦେଖ ମହାଜନ ମାର୍ଗପରମ୍ପରା ବିଧି ।” ଏହା ଦଣ୍ଡାର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ସଂସ୍କୃତ “ଇନ୍ଦ୍ର-ଶିଷ୍ଟାନୁଶିଷ୍ଟା ନାଂ ଶିଷ୍ଟାନାମପି ସଦା । ବାରୁମେବ ପ୍ରସାଦେନ ଲୋକଯାତ୍ରା ପ୍ରବର୍ତ୍ତିତେ ।” ଉକ୍ତିର ପ୍ରତିଧ୍ବନି । ସଂସ୍କୃତ, ପ୍ରାକୃତ ଓ ଦେଶୀୟ ପୁଂସ୍ତ୍ରଚଳିତ ସିଦ୍ଧିଦାବଳୀରେ କାବ୍ୟ ଲିଖିତ ହେବ ବୋଲି କବି ମୂଳରେ ସୂଚନା ଦେଇଅଛନ୍ତି । କବି ତାହା କରିଅଛନ୍ତି ମଧ୍ୟ । ଅଧିକନ୍ତୁ ଲୋକ-ବ୍ୟବହାର ହିନ୍ଦ, ଫାର୍ସୀ ଶବ୍ଦମାନଙ୍କର ବିନ୍ୟାସରେ କୂପମଶୃକତ୍ୱ ମଧ୍ୟ ପରିହାର କରିଛନ୍ତି । ତାଙ୍କ ଭାଷାର ଶବ୍ଦ ବା ମାର୍ଗ ପ୍ରତି ଦୃଷ୍ଟିପାତ କଲେ ଜଣାଯାଏ, ସେ ଭାଷା ପ୍ରାକୃତିକ (Natural) ପରମ୍ପରାଗତ । ସେ ଭାଷାର ସମ୍ମାନ ଆଧୁନିକ ଲେଖକଙ୍କର ଭାଷା ସମ୍ମାନଠାରୁ ପୃଥକ । ସେ ଭାଷାର ବଳ ଆଧୁନିକ ଲେଖକଙ୍କ ଭାଷାରେ ପରିଦୃଷ୍ଟ ହୁଏ ନାହିଁ । ଆଜି ଭାଷାର ଦୁର୍ବଳତା ଆସିଅଛି । ଭାଷା କ୍ଷୀଣ ଅଳ୍ପପ୍ରାଣ ଶିଶୁବତ୍ ସଦା ପ୍ରତ୍ୟୟ-ଧାତ୍ରୀଙ୍କ ଆଲମ୍ବନ ଲୋଡୁଅଛି । ଭାଷାର ଏହି ଦୁର୍ବଳତା ଓ ପରିବର୍ତ୍ତନ ନିମିତ୍ତ ଆଧୁନିକ ଯୁଗର ପ୍ରାଥମିକ ଲେଖକମାନେ ଦାୟୀ । ସେମାନେ ସେ ପ୍ରାଚୀନ ସାହିତ୍ୟ ପଢ଼ି ନ ଥିଲେ, ତାହା ନୁହେଁ, କିନ୍ତୁ ନିଜଠାରେ ପ୍ରାଚୀନତାର ଋମ ରକ୍ଷିବାରେ ଅପାରଗ ହୋଇଥିଲେ । ଆନୁମାନେ ମଧ୍ୟ ଆଜିକାଲି ଆଧୁନିକ ଶିକ୍ଷା ଶୈଳୀର ବଶବର୍ତ୍ତୀ ହୋଇ ସେହି ଆଧୁନିକ ଲେଖକଙ୍କର ଗ୍ରହାଣ ବାଲ୍ୟକାଳରୁ ପାଠ କରି ପ୍ରାଚୀନ ଭାଷାର ସମ୍ପ୍ରତି ଉପଲବ୍ଧିରେ ଅକ୍ଷମ ହୋଇ ପଡ଼ିଅଛି । ମୋର ଏହି ଉକ୍ତି ଅଧିକାରୁପେ ପ୍ରତ୍ୟୟମାନ ହୋଇପାରେ; କିନ୍ତୁ ବିଚାର କରି ଦେଖିଲେ ତାହା ସେପରି ନୁହେଁ । ଏହାର ଯଥାର୍ଥ ପ୍ରତିପାଦନ ନିମିତ୍ତ ପ୍ରାଚୀନ ଭାଷା ସମ୍ମାନର କେତେ ଉଦାହରଣ ନିମ୍ନରେ ପ୍ରଦତ୍ତ ହେଲା—

୧—“ଆହେ ତୁ ଭୁବନ ମୋହନ । ଭବନ ଅନ୍ଧାର, ଜୀବନ ଯାଉଛିଟି ।”

୨—“କହବା, ପାରିବଟିକି ଗୋ, ତାରବ ଆମ୍ଭକୁ, କରିବ ଯେବେ କାର୍ଯ୍ୟ ।”

୩—“ତା କଥନ-ମୁଖ ଦେଖି ହରି ହୃଦେ ଆନନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର ଉର୍ଜ୍ଜ୍ୱଳନ ।”

୪—କର, କର ମୁଁ ଧରୁଛି, ଉପାୟ ପରୁଛି ଗୁଧା ନା, କୁପା ବିସ୍ତାର,
ତାର ।”

୫—“ହାସ ରସ ବେଶ ବାସ ଗ୍ରାସ ଆଶ ବିଷ ସମାନ ରସିଲନ ।”

୬—“ଲଜ ଧଇର୍ଯ୍ୟ କୁଳ ଶୀଳ ବିବେକ ଚଢ଼ାଇ ବେକ ମୋଡ଼ୁଲନ ।”

୭—“ଜୀବ କି ପରମେ, ମନ ପୁରୁଷେ ମିଶେ ।”

ଶାଳକାର ଓ ଅର୍ଥାଳକାର ବିଶ୍ୱରେ କବି ଉପେନ୍ଦ୍ରଭଞ୍ଜଙ୍କ ପଦ୍ୟ ଅନୁସରଣ କରି ଅପ୍ରାକୃତିକତା ଦୋଷରେ ଦୋଷୀ ବୋଲି ପ୍ରଖ୍ୟାପନ ହୁଅନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଗୁଣରେ ନାନା ଅଳଙ୍କାରପୂର୍ଣ୍ଣ ପଦାବଳୀରେ ଦୁଇ ଅର୍ଥ, ତିନି ଅର୍ଥ, ଚାରି ଅର୍ଥବିଶିଷ୍ଟ ବାକ୍ୟଯୋଜନାରେ କବି ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ବିଳାପ କରାଇଅଛନ୍ତି । ଏହା ଅପ୍ରାକୃତିକ (unnatural) । ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଗୁଲ୍ ନାୟକମୁଖରେ ଏପରି ବାକ୍ୟଯୋଜନା ଦୋଷାବହ ନୁହେଁ ବୋଲି କିଛି ସମର୍ଥନ କରିବା ଉଚିତ ମନେ କରୁନାହିଁ । କିନ୍ତୁ କବିଙ୍କ ହୃଦୟ ଯେତେବେଳେ ରସପୁର, ତେତେବେଳେ ସେ କି ସହଜ ସରଳ ଭାଷାରେ ଦିବ୍ୟ କୋକିଳବଦ୍ ଅମୃତଧାରା ଢାଳିଅଛନ୍ତି ! ଉପେନ୍ଦ୍ରଭଞ୍ଜଙ୍କ ଉକ୍ତିରେ “ପଦ ସରଳ ଧ୍ୱନରେ ମାନସ ମୋହକ ।” ଏଥିପ୍ରତି ଅଭିମତକୁ ଯେ ଦୃଷ୍ଟି ଦେଇ ନ ଥିଲେ, ତାହା ନୁହେଁ, କିନ୍ତୁ ଯୁଗର ପ୍ରଭାବ, ତଥା ପାଣ୍ଡିତ୍ୟର ପ୍ରଭାବ, ବୃତ୍ତିମତ୍ରର ପରିଚୟ, ବିଚିତ୍ର ବିନ୍ୟାସୀର କୌଶଳ— ସମସ୍ତ ଏକାଧାରରେ କାର୍ଯ୍ୟ କରି କାବ୍ୟର ବିଶେଷ ଅଂଶକୁ ଅପ୍ରାକୃତିକ, ଦୂର୍ଭର ବେଶବିନ୍ୟାସରେ ଅଳଙ୍କୃତ କରିଅଛୁ ।

ଆଜିକାଲି ଆନ୍ତରମାନେ ପ୍ରାୟ ସମସ୍ତେ ତରଳ ସରଳ ସହଜ ଭାଷାରେ ଆନନ୍ଦ ଉପଲବ୍ଧି କରୁଁ । ତାହା ତ କରିବାର କଥା । ଅଳଙ୍କାରବର୍ଜିତ ବିପଦରେ ରୁଚି କଳାହୀନତାର ପରିରୂପକ ସିନା । କଳା ଉଚ୍ଛ୍ୱାସ ଜୀବନର ଅବଲମ୍ବନ । ତଦନୁଯାୟୀ ଆନୁମାନଙ୍କର ଏପରି ସାହଚର୍ଯ୍ୟକ ରୁଚି ପ୍ରାକୃତ ଜୀବନର ପରିମାପକ ନୁହେଁ କି ? ପକ୍ଷୀମାନେ ସ୍ୱଭାବସୁନ୍ଦର ବିପଦରେ ଅତ୍ୟଧିକ ଅଳଙ୍କାରର ବିନ୍ୟାସ ମଧ୍ୟ ନିଷ୍ପ୍ରୟୋଜନ, ତଥା ଦୋଷାବହ । ତାହା ଉଚ୍ଛ୍ୱାସ ସାହିତ୍ୟରେ ବହୁଳ ପରିମାଣରେ ଦୃଷ୍ଟ ହୁଏ । ସାଧୁଚରଣ ଦାସଙ୍କ କୃତିରେ ମଧ୍ୟ ତାହା ସ୍ଥାନବିଶେଷରେ ପରିଲକ୍ଷିତ । ଉପେନ୍ଦ୍ର ଓ ସାଧୁଚରଣ ଅଭିମତକୁ ଆଦର୍ଶ । ସେହି ଆଦର୍ଶଦ୍ୱୟର ପ୍ରଭାବରେ ଆକୃଷ୍ଟ ହୋଇ ସେ ଯେଉଁ ସ୍ଥାନରେ ଅବସ୍ଥାପିତ, ତାହା ହେୟ ଜ୍ଞାନ କରିବା ଉଚିତ ନୁହେଁ ।

ଆଧୁନିକ ସାହିତ୍ୟିକମାନେ ପ୍ରାଚୀନ ରାଗରାଗିଣୀ ଓ ବୃତ୍ତ ପ୍ରତି ଗତିଗୁଡ଼ିକ ହୋଇ ପଢ଼ୁଅଛନ୍ତି । ଏହାର ପ୍ରଧାନ କାରଣ ଅଲୋଚନାର ଅଭାବ । ସ୍ଥଳ ବିଶେଷରେ ପଣ୍ଡିତମାନେ ସାହିତ୍ୟମାନେ କହନ୍ତି, ସାହିତ୍ୟରେ ଆଉ ପ୍ରାଚୀନ ବୃତ୍ତ ନ ଦେଲେ ତଳେ, ସେ ସବୁ ନିଷ୍ପ୍ରୟୋଜନ । କିନ୍ତୁ ମନେ ରଖିବା ଉଚିତ, ବୃତ୍ତ ସହିତ ସଙ୍ଗୀତର ଦକ୍ଷ ସମ୍ପର୍କ ବିଦ୍ୟମାନ । ଉତ୍କଳର ଏହି ଶ୍ରମକାତର ଯୁଗରେ ମଧ୍ୟଯୁଗର ଶବ୍ଦନିଗଡ଼ନବଦ୍ଧ କାବ୍ୟମାଳା ଯେ ଅଦ୍ୟାପି ପକ୍ଷୀର ଜନସାଧାରଣଙ୍କ ଜୀବନରେ ଜାଗ୍ରତ ଅଛି, ତାହାର ପ୍ରଧାନ କାରଣ ସଙ୍ଗୀତମୟତ୍ୱ । ଯେ ଜାତିର ସାହିତ୍ୟ ଯେତେ ସଙ୍ଗୀତମୟ, ସେ ଜାତିର ପ୍ରାଣ ସେତିକି ଉଚ୍ଚ । ଆମର ଆଧୁନିକ ସହଜପନ୍ଥୀ ଜାତି ସେହି ସଙ୍ଗୀତମୟ ବୃତ୍ତ-

ମାନଙ୍କର ବ୍ୟବହାରକ୍ରମ ରକ୍ଷା କରିବା ଦୃଷ୍ଟିରେ ଆଉ, ତାହା ଚୁପାକୁ ସୁଦ୍ଧା ଅସମର୍ଥ । ନୋହଲେ କି ରଥେ କହୁଥାନ୍ତେ, “କେବଳ କାବ୍ୟ ଚର୍ଚ୍ଚାରେ କାଲେ ଅବସର ନ ସରବ, ଏଥପାଇଁ ଡୋଳନ୍ତନ କରିମାନେ ସ୍ତ୍ରୀଙ୍କୁ କବିତାକୁ ଏପରି ଭରସାଗିଣୀରେ ଛାଡ଼ି ଦେଇଅଛନ୍ତି ଯେ, ସେ ଦିଶା-ନିଶାରେ ଅନେକ ପାଠକଙ୍କର ବହୁ କାଳ କଟୁଥିଲା ?” ଏ ଉକ୍ତି ଯଥାର୍ଥ ନୁହେଁ । ସେ ସାହାଯ୍ୟକ-ମାନେ ସାଧକ ଥିଲେ, ନିଜର କବିତାକୁ ସଙ୍ଗୀତମୟ କରିବାରେ ଯତ୍ନ କରୁଥିଲେ । ତତ୍ତ୍ୱ ସେମାନଙ୍କର ମଧୁର ସଙ୍ଗୀତମୟ ଆତ୍ମା ସେହି ମାଧୁର୍ଯ୍ୟର ସ ଜନସାଧାରଣଙ୍କୁ ବିଚରଣ କରିବାରେ ସାହାଯ୍ୟ ଉକ୍ତିଶୃତି ଥିଲା ।

ଦୁଃଖର ବିଷୟ, କବି-ଗ୍ରନ୍ଥଟି ସମାପ୍ତ କରି ପାରି ନାହାନ୍ତି । ତାଙ୍କର ବୃନ୍ଦାବନପ୍ରାପ୍ତି ଏହାର ଅନ୍ତରାୟ ହେଲା । “ବିଦଗ୍ଧ-ଚନ୍ଦ୍ରାମଣି” ପ୍ରାୟ ରସମୟ ପ୍ରକାଶ ସଙ୍ଗୀତ ମନ୍ଦର ଉଜ୍ଜ୍ୱଳର ଦୁର୍ଭାଗ୍ୟବଶତଃ ଚିରଦିନ ଅସୂର୍ଯ୍ୟ ରହିଲା ।

କବି ଅଭିମନ୍ୟୁ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳର କବିମଣ୍ଡଳୀରେ ଏକ ଉଚ୍ଚ ଆସନ ଅଧିକାର କରିଅଛନ୍ତି । ଉପେନ୍ଦ୍ର ଯେଉଁ କାବ୍ୟପଦ୍ଧତିର ସୃଷ୍ଟି ବା ଦେଶିକ ତାହାର ସେ ପଥିକ, ଉତ୍କଳ ପଥିକ, ଉପଯୁକ୍ତ ମର୍ମଗ୍ରାସୀ । ସାଧୁଚରଣ ଉପେନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଗୁଣ କାବ୍ୟରେ ବେଚିତ୍ର୍ୟ ବିଧାନାର୍ଥ ସୁନ୍ଦର ଶବ୍ଦାଳଙ୍କାର ଓ ଅର୍ଥାଳଙ୍କାର ସ୍ତ୍ରୀଙ୍କୁ ବିବେଚକତ୍ୱରେ ଗ୍ରହଣ କରି ନିଜ କାବ୍ୟମାନଙ୍କ ଉପାଦେୟତାକୁ ଦୃଢ଼ କରିଅଛନ୍ତି ଓ ସ୍ଥାନେ ସ୍ଥାନେ ମହାତ୍ମ୍ୟମକାଦର ପ୍ରସାଦନରେ ସ୍ତ୍ରୀଙ୍କୁ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ଦେଖାଇ ଅଛନ୍ତି । ଅଭିମନ୍ୟୁ ସ୍ୱଗୁରୁଙ୍କ ବିବେଚକତ୍ୱର ସାହାଯ୍ୟରେ ଓ ସ୍ତ୍ରୀଙ୍କୁ ବିବେକ ଗୁଣନାରେ ଗୁଣିତ ହେଲେହେଁ ସ୍ଥଳବିଶେଷରେ ଉପେନ୍ଦ୍ର ଉକ୍ତିସ୍ତ୍ରୀଙ୍କୁ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ଦେଖାଇ ସ୍ୱଗୁରୁଙ୍କୁ ବଳି ଯାଇ ନିଜ ଶକ୍ତିର ପରିଚୟ ଦେଇଅଛନ୍ତି ସତ୍ୟ; କିନ୍ତୁ ସେ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ଅପଣାର ସ୍ୱାତନ୍ତ୍ର୍ୟ ଦେଖାଇବାରେ କୃତକାର୍ଯ୍ୟ ହୋଇ ନାହାନ୍ତି । ସ୍ଥାନେ ସ୍ଥାନେ ଉପେନ୍ଦ୍ର ଗଞ୍ଜଙ୍କ ଭାବକୁ ଅବକଳ ଅବଲମ୍ବନ କରି ପୋଷ୍ୟବତ୍ ଆଚରଣ କରିଅଛନ୍ତି । ସରଳତାରେ କିନ୍ତୁ ସେ ରସିକହାର୍ଦ୍ଦବଳୀ ଓ ଲବଣ୍ୟବନ୍ତର କବିଙ୍କୁ ବଳି ପଡ଼ିଅଛନ୍ତି । ଏଠାରେ ମଧ୍ୟ ସାଧୁଚରଣ ତାହାଙ୍କର ପଥପ୍ରଦର୍ଶକ । ଚନ୍ଦ୍ରସ୍ୟାମଞ୍ଜରୀ ଓ ମଧୁସୂଦନଙ୍କର ସହଜତା, ସରଳତା ଓ ରମଣୀୟତା ଏଥରେ ସୁନ୍ଦରରୂପେ ଚିଲସିତ । ଗୌଡ଼ୀୟ ବୈଷ୍ଣବ ଦର୍ଶନର ଉକ୍ତି ସାଧୁଚରଣ ସଦାନନ୍ଦଙ୍କ ବ୍ୟତୀତ ଅଭିମନ୍ୟୁଙ୍କ ପୁରୁ କୌଣସି କବି ସ୍ୱ କାବ୍ୟରେ ଯଥାଯଥ ସ୍ଥାନ ଦେଇ ନାହାନ୍ତି । କାବ୍ୟବସ୍ତୁ ଶ୍ରୀରାଧା କୃଷ୍ଣ ବିଷୟକ ହେଉ ଲୋକଗ୍ରାସୀ । କରୁଣ ଓ ଶୂନ୍ୟର ରସ ସରଳ ସହଜ ଓ ଦୃଢ଼ ଭାଷାରେ ଅଭିବ୍ୟକ୍ତ ଲଭିଥିବାରୁ ଏହା ଉକ୍ତିଙ୍କ କୃତିମାନଙ୍କଠାରୁ ମଧ୍ୟ ବିଶେଷ ଲୋକଗ୍ରାସୀ ଓ ଲୋକପ୍ରିୟ ହୋଇଅଛି । ଅଭିମନ୍ୟୁ, ଉପେନ୍ଦ୍ର ଓ ସାଧୁଚରଣଙ୍କଠାରୁ ଅଧିକ ଭାଷ୍ୟବନ୍ତ, କାରଣ ‘ବିଦଗ୍ଧ’ର ସ୍ଥାନ ଯେପରି ଲୋକପ୍ରିୟ, ଅନ୍ୟ କୌଣସି ସେପରି

ନୁହେଁ । ଅଭିମନ୍ୟୁଙ୍କ ସ୍ବାତନ୍ତ୍ର୍ୟବିଚାରରେ ମୁଁ କହେ ଯେ ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ ଓ ସାଧୁଚରଣଙ୍କୁ ଗୁରୁ କରି ସେ ଯେ କାବ୍ୟ ନିର୍ମାଣ କରିଅଛନ୍ତି, ତାହାର ଆଦାନ ଭକ୍ତ ବସନ୍ତ ହେବୁ ସେମାନଙ୍କ କୃତ୍ତିତାରୁ ଉଦ୍ଧୃତ ଓ ହୃଦୟସ୍ପର୍ଶୀ ।

ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥର ସଂକଳନରେ ମୋର ପ୍ରିୟପୁତ୍ର ଶ୍ରୀମାନ୍ ଜଗଦାନନ୍ଦ ମହାନ୍ତି, ବି. ଏ. ମୋର ପ୍ରଧାନ ସହାୟ । ପ୍ରାୟ ଦୁଇବର୍ଷରୁ ଅଧିକ ସେ ଏ କାର୍ଯ୍ୟ ମୋ ସଙ୍ଗରେ ଶ୍ରମସ୍ୱୀକାରପୂର୍ବକ କରିଅଛନ୍ତି । ସେ ସାହାଯ୍ୟ ନ କରିଥିଲେ ଏ ଗୁରୁତର କାର୍ଯ୍ୟ ଏତେ ଶୀଘ୍ର ସମାପ୍ତ ହୋଇପାରି ନ ଥାନ୍ତା । ଉଗଦାନ ତାଙ୍କର ଏହି ସାହାଯ୍ୟକ ବୃତ୍ତିକୁ ବର୍ଦ୍ଧିତ କରି ତାଙ୍କୁ ଦେଶ ସେବାରେ ଲଗାନ୍ତୁ ଏହାହିଁ ମୋର ପ୍ରାର୍ଥନା ।

ଶ୍ରୀ ଆର୍ତ୍ତବିକ୍ଷୟ ମହାନ୍ତି

ତା. ୬-୭ ୨୫

ଦ୍ୱିତୀୟ ମୁଦ୍ରଣ

ସହୃଦୟ ପାଠକଗଣ,

ଏହି ସଂସ୍କରଣରେ ମୂଳ ପାଠ ସହ ଟୀକା ପ୍ରଦତ୍ତ ହେଲା । ଏହି ଟୀକା ଲେଖିବାରେ ପଣ୍ଡିତ ଶ୍ରୀ ଭୁବନେଶ୍ୱର ରଥ ମହୋଦୟ ପ୍ରଧାନ ସାହାଯ୍ୟକାରୀ ଅଛନ୍ତି । ମୋର ପ୍ରିୟ ପୁତ୍ର ସଂସ୍କୃତ କଲେଜର ପ୍ରିନ୍ସିପାଲ ପଣ୍ଡିତ ଶ୍ରୀ କରୁଣାକର ତର, ଏମ୍. ଏ., କାବ୍ୟବ୍ୟାକରଣଗର୍ଭ ମଧ୍ୟ ଏ ବିଷୟରେ ଯଥେଷ୍ଟ ସହାୟତା ଦାନ କରିଅଛନ୍ତି । ଏ ଅଙ୍ଗବ କଠିନ ଗ୍ରନ୍ଥ । ଏହାର ଟୀକା ପ୍ରମାଦଶୂନ୍ୟ, ଏହା କହୁବା ଧୃଷ୍ଟତା ମାତ୍ର । ପୃଥ୍ବୀ ପାଠକବର୍ଗ ଅନୁଗ୍ରହପୂର୍ବକ କୌଣସି କୌଣସି ସ୍ଥଳରେ ମୂଳ ପାଠ ଓ ଟୀକାରେ ଭ୍ରମ ଦର୍ଶାଇ ଦେଲେ ଚିରତପସ୍କୃତ ହେବ ।

ଶ୍ରୀ ଆର୍ତ୍ତବିକ୍ଷୟ ମହାନ୍ତି

ତା. ୨୫-୮-୨୮

ତୃତୀୟ ମୁଦ୍ରଣ

ଏହି ସଂସ୍କରଣରେ ପାଠାନ୍ତରମାନ ଉଠାଇ ଦିଆଯାଇଅଛି; କାରଣ ସେସବୁର ଅବଶ୍ୟକତା ନାହିଁ । ସ୍ଥଳବିଶେଷରେ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ପାଠମାନଙ୍କ ବିଷୟ ଟୀକାରେ ଦିଆଯାଇଅଛି । ଟୀକାରେ ଯାହା ସ୍ଥାନେ ସ୍ଥାନେ ପ୍ରମାଦ ଥିଲା, ତାହା ଦୂର କରାଯାଇଅଛି । ପ୍ରିୟ ପାଠକବର୍ଗଙ୍କୁ ଅନୁରୋଧ ଯେ ଯଦି କୌଣସି ସ୍ଥାନରେ ଭ୍ରମ ପ୍ରମାଦ ଥାଏ, ତାହା ଦର୍ଶାଇଦେଲେ କୃତଜ୍ଞ ହେବ ।

ଶ୍ରୀ ଆର୍ତ୍ତବିକ୍ଷୟ ମହାନ୍ତି

ତା. ୨୯-୮-୪୯

ବିଦଗ୍ଧ-ଚିନ୍ତାମଣି

ପ୍ରଥମ ଛାନ୍ଦ

ମଙ୍ଗଳାଚରଣ

ରାଗ—ମଙ୍ଗଳ

(ପଞ୍ଚାଶବର୍ଣ୍ଣ ନିୟମ)

ଅପ୍ରାକୃତ ପ୍ରେମମୂର୍ତ୍ତି ଜୟ ରାଧା ହରି ।

ଅବ୍ୟକ୍ତ ଲଳାକୁ ବ୍ୟକ୍ତ କର ଅବତର । ୧ ।

ବିଦଗ୍ଧ ଦର୍ପଣ—ବିଦଗ୍ଧଚିନ୍ତାମଣି ଟୀକା

ବିଦଗ୍ଧ-ଚିନ୍ତାମଣି :—ବିଦଗ୍ଧ—“କଳାବିଳାସଦ୍‌ବ୍ୟାସା ବିଦଗ୍ଧ ଭବ କାର୍ତ୍ତବେ,” କଳାବିଳାସରେ ଚତୁର ଯେ, ସେ ବିଦଗ୍ଧ ଅର୍ଥାତ୍ ଲଳାର୍ପ ସ୍ବ; ଚିନ୍ତାମଣି—ଯେ ଅଶ୍ବତ୍ଥ ଅର୍ଥ ପ୍ରଦାନ କରେ, ସେ ଚିନ୍ତାମଣି [ଏଠାରେ କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ଚିନ୍ତାମଣି ନାମରେ କଥିତ] । ବିଦଗ୍ଧ-ଚିନ୍ତାମଣି—ଲଳାଚତୁର କୃଷ୍ଣ ଯେଉଁ କାବ୍ୟରେ ନାୟକ, ସେ କାବ୍ୟ ବିଦଗ୍ଧଚିନ୍ତାମଣି ନାମରେ କଥିତ । ରୂପଗୋଷ୍ଠୀମାନୁଜ ବିଦଗ୍ଧ-ମାଧବ ନାଟକର ନାମ ଅନୁକରଣରେ ଏ ନାମ ପ୍ରଦତ୍ତ । ଏ କାବ୍ୟର କେତେକ ବିଷୟ ମଧ୍ୟ ବିଦଗ୍ଧମାଧବ ନାଟକରୁ ଗ୍ରହଣ ହୋଇଅଛି ।

କବି ଅଭିମନ୍ୟୁ ରାଧାକୃଷ୍ଣଲଳାପୁକ ଏହି କାବ୍ୟର ସ୍ଥାନରେ ସେହି ରାଧା-କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ନମସ୍କାର କରି ମଙ୍ଗଳାଚରଣ କରିଅଛନ୍ତି ।

ପଞ୍ଚାଶବର୍ଣ୍ଣ ନିୟମ—ଅକାରାଦି ୫୦ ଗୋଟି ବର୍ଣ୍ଣର ନିମାନ୍ତରରେ ଏ ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚିତ ।

୧—ଅପ୍ରାକୃତ—ଦବ୍ୟ, ଅଲୌକିକ । ପ୍ରେମମୂର୍ତ୍ତି—ପ୍ରେମମୟସ୍ବରୂପ ରାଧାକୃଷ୍ଣ [ପୁରାଣମୂର୍ତ୍ତି] । ଜୟ—ଜୟଧ୍ବନି ହୁଅନ୍ତୁ । ଅର୍ଥାତ୍ ତୁମେ ଦୁହେଁ ସମସ୍ତଙ୍କ ଉପରେ, ସର୍ବନିୟାମକ । ମୁଁ ଆଜି ହେନି । ଏହି ଅର୍ଥରେ କବିଙ୍କର ନମସ୍କାର ସୂଚିତ ହେଉଅଛି । କବି ଭୋକନ୍ୟଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ଏହାଦ୍ୱାରା ନମସ୍କାର କରିଅଛନ୍ତି । ସେ ରାଧାକୃଷ୍ଣ-ପୁରାଣମୂର୍ତ୍ତି ଧାରଣ କରି ଅବତୀର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଥିଲେ ।

ଅବ୍ୟକ୍ତ.....ଅବତର—ଉନ୍ମେଦ ପୃଥ୍ବୀବର ଅବତୀର୍ଣ୍ଣ ହୋଇ ଅଧିକାଂଶକ ଲଳାକୁ ପ୍ରକାଶ କରେ ।

ଆଦି ଅନାଦି-କାରଣ ନିର୍ଗୁଣ ସଗୁଣ
 ଆତ୍ମାରମ ସନାତନ ବ୍ରହ୍ମନିରୂପଣ ହେ । ୨ ।
 ଶରୀର ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ସ୍ୱୟଂ ଭଗବାନ ତୁହି ।
 ଇଚ୍ଛାମୟ ସର୍ବଶକ୍ତିବନ୍ତ ତତ୍ତ୍ୱ ବିହ ସେ । ୩ ।
 ଶୁଣ ଶେଷାଦି ସେବକ ସେବ୍ୟ ଏକା ତୁହି ।
 ଇଷ୍ଟ ଅଶ୍ୱଷ୍ଟଦ ଦୟାନିଧି ଭବଗ୍ରାସୀ ସେ ।
 ଉତ୍ପତ୍ତି ପାଳନାନ୍ତ ତୋ ଭ୍ରୂଭଙ୍ଗୀ ବିକାରେ ।
 ଉତ୍ପତ୍ତି ତନ୍ତ୍ରବାୟୁସ୍ତସ୍ତ ପରକାରେ ସେ । ୪ ।

୨—ଆଦି—ପ୍ରଥମ, ସମସ୍ତଙ୍କର କାରଣ । ଅନାଦି—ସାହାଙ୍କର ଆଦିକାରଣ ନାହିଁ । କାରଣ—ସଂସାରର କର୍ତ୍ତା ଉପାଦାନ ଓ ନିମିତ୍ତ କାରଣ । ନିର୍ଗୁଣ—ତୁମ୍ଭେ ପରଂବ୍ରହ୍ମ ଅବସ୍ଥାରେ ଗୁଣ—[ମତ୍ତ, ରଜ, ତମ—ତିନୋଟି ଗୁଣ] ଶୂନ୍ୟ । ସଗୁଣ—ଅବତାରବେଳେ ବା ବିଷ୍ଣୁ ପ୍ରଭୃତି ରୂପ ଧାରଣ ସମୟରେ ସେହି ଗୁଣଯୁକ୍ତ । ଆତ୍ମାରମ—ସ୍ୱୟଂ ଆନନ୍ଦମୟ ବା ନିଜେ ନିଜେ ଶ୍ରୀତା କର । ସନାତନ—ଚିରନ୍ତନ । ବ୍ରହ୍ମନିରୂପଣ—ବ୍ରହ୍ମରୂପରେ ନିରୂପିତ ହେଉଅଛ । (ବି-ଅ—କେତେକ ଭୁବ୍ ବ୍ରହ୍ମରୂପରେ ନିରୂପଣ କରନ୍ତି, କିନ୍ତୁ ବ୍ରହ୍ମ ଭୁବର ଅଜାପ୍ରାପ୍ତ ।)

୩—ଶରୀର--ଜଗତର ନିୟନ୍ତ୍ରା । ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର—ସ୍ୱାଧୀନ, ପ୍ରକୃତିର ବଣ ନୁହ । ସ୍ୱୟଂ ଭଗବାନ—‘ଏତେ ଗୁଣକଳାଃ ସଂସାରଃ କୃଷ୍ଣସ୍ତୁ ଭଗବାନ୍ ସ୍ୱୟଂ’—ଏଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟାଦିଯୁକ୍ତ ବା ଏଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟ ଓ ମାଧୁର୍ଯ୍ୟ ଆଧାର ।

ଇଚ୍ଛାମୟ—ନିଜ ଇଚ୍ଛାରେ ଲାଳାକାଣ୍ଡ । ତତ୍ତ୍ୱ ବିହ—ପ୍ରକୃତି, ମହତ୍ ପ୍ରଭୃତି ଚତୁର୍ବିଂଶତି ତତ୍ତ୍ୱ ବିଧାନ କରାଅଛ ।

୪—ଶୁଣ—ମହାଦେବ । ଶେଷ ଆଦି—ବାସୁକି ପ୍ରଭୃତି । ଶୁଣ..... ରୁଦ୍ର—ଶିବ, ବାସୁକି ପ୍ରଭୃତି ଭୁବର ସେବା କରନ୍ତି । ତୁମ୍ଭେ କେବଳ ସମସ୍ତଙ୍କର ପୁଣ୍ୟ । ସେବକ—ଭୃତ୍ୟ । ସେବ୍ୟ—ପୁଣ୍ୟ । ଇଷ୍ଟ—ଅଭିଳାଷିତ, କାମ୍ୟବସ୍ତୁ । ଅଶ୍ୱଷ୍ଟ—ଅତି ଭକ୍ତି ଇଚ୍ଛାର ବିଷୟ (ଯାହା ନ ହେଲେ ନ ଚଳେ) ଦାନ କର । ଦୟାନିଧି—ଦୟାର ସାଗର । ଭବଗ୍ରାସୀ—ଭକ୍ତର ଭବକୁ ଗ୍ରହଣ କର ।

(ଇଷ୍ଟ ଅଶ୍ୱଷ୍ଟଦ—ନିଜ ଭକ୍ତର ବା ପ୍ରିୟର ବାଞ୍ଛା ପୂର୍ଣ୍ଣ କର)

୫—ଭୁବର ଭ୍ରୂଭଙ୍ଗୀର ପରିବର୍ତ୍ତନ ହେଲେ [ଅକ୍ଷିପତା ଲେଉଟାଇଲ ମାତ୍ରେ] ସଂସାରର ପୂର୍ଣ୍ଣ, ସ୍ଥିତି ଓ ପ୍ରଳୟ ଘଟୁଅଛି । ତୁମ୍ଭେ ଜଗନ୍ନାୟକ, ଭୁବଠାରେ ସମସ୍ତ ଜଗତ୍ ରହୁଅଛ; ସୁତରାଂ ଲିଗାରେ ତନ୍ତ୍ରୀର ସୂତା ଆଡ଼ ଓ ଲମ୍ବାରେ ଟଣା ଓଟଣା ଭବରେ ଗୁଞ୍ଜାଗୁଞ୍ଜି ହୋଇ ରହୁଲ ପରି ଭୁବଠାରେ ସମସ୍ତ ବିଶ୍ୱ ରହୁଅଛି । “ନୈତତ୍ତ୍ୱଂ ଭଗବତ୍ ହ୍ୟନନ୍ତେ ଜଗଦାଶ୍ୱରେ । ଓତପ୍ରୋତମିଦଂ ଯସ୍ମିଂ ସ୍ତନ୍ତ୍ରସ୍ତୁକ୍ତଂ ଯଥା ପଟଃ ।” [ଭ୍ର—୧୦-୧୫-୩୫]

ଉର୍ଣ୍ଣନାଭବତ ଖେଳୁ ଇଚ୍ଛାଶକ୍ତିବଳେ ।
 ଉଦ୍ଭବ ହୋଇ ତୁ ଧର୍ମ ସ୍ଥାପୁ କାଳେକାଳେ ହେ । ୬ ।
 ଋକ ଯଜୁ ସାମ ବହୁ ଶ୍ରୁତି ଶାସ୍ତ୍ରଭେଦେ ।
 ରୂପ ଗୁଣ ଯଶ ଅଛି ଅଶେଷ ସମ୍ପାଦେ ହେ । ୭ ।
 ରୁଚିର ତରଣ ନଖ ଛଟାର ମହିମା ।
 ରକ୍ଷସଂଖ୍ୟା କଲେ କଳ୍ପି ନ ପାଇଲେ ସୀମା ହେ । ୮ ।
 ଲୁକ୍ତକତାରକ ବ୍ରହ୍ମାହରଗବହର ।
 ଲୁଟାଇପାର କୃପାରେ ମୁକତିଭଣ୍ଡାର ହେ । ୯ ।
 ଲୁଠ ଅଳି କରି କୋଳି ପାଇଁ ଯଶୋଦାକୁ ।
 ଲୋଲୁପ ଗୋପୀବଦନାମୁଜପୀୟୁଷକୁ ହେ । ୧୦ ।
 ୭-୨ ସମ୍ପାଦେ ଜ, ଝ ।

୬—ବୃତ୍ତି ଆଶୀ (ପୋକ) ନିଜ ମନକୁ ସୂତା କାଟି ତହିଁରେ ଖେଳି ତାକୁ
 ଗିଳିଲା ପରି ରୂମ୍ଭେ ନିଜର ଇଚ୍ଛାରେ ଲାଲା (ସୃଷ୍ଟି, ସ୍ଥିତି, ଲୟ) କରୁଅଛ ।
 “ତୁ ଏକରୂପୀ ଇନ୍ଦ୍ରେୟା । ଜଗମୋହନା ତୋର ମାୟା । ତେଣେ ଏ ସୃଷ୍ଟି
 ସ୍ଥିତି ଅନ୍ତ । କରୁ ତୁ ଉର୍ଣ୍ଣନାଭବତ ।” [ଜ, ଝ] ।

ରୂମ୍ଭେ ଧର୍ମଗୁଣ ସମୟରେ ଜାତ ହୋଇ ଧର୍ମ ଆସୁଅଛ । କବି ଏଠାରେ
 ଚୈତନ୍ୟଚନ୍ଦ୍ରକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରି କହୁଅଛନ୍ତି ।

୭—ଶ୍ରୁତି—ବେଦ ଏବଂ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଶାସ୍ତ୍ରରେ ଓ ଅନେକ ସମ୍ପାଦରେ
 (ଚରିତାଦିବର୍ଣ୍ଣନାସକ ବ୍ରହ୍ମାଦିରେ) ରୂପର ରୂପ, ଗୁଣ ଏବଂ ଯଶ ବର୍ଣ୍ଣିତ
 ହୋଇଅଛି ।

୮—ରକ୍ଷସଂଖ୍ୟା—ନକ୍ଷତ୍ରସଂଖ୍ୟା ଅନନ୍ତ, ଅସଂଖ୍ୟ । କଳପ—ସହସ୍ର
 ଯୁଗ । ମନୁସ୍ୟଙ୍କ ୪୩୨ ଲକ୍ଷ ଦିନ ତ ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କର ଏକଦିନ । ବ୍ରହ୍ମାଦି
 ଦେବତାମାନେ ଅସଂଖ୍ୟ କଳ୍ପରେ କଳ୍ପନା କଲେହେଁ ରୂପର ମନୋହର ସେ
 ପାଦନଖ, ତାହାର ଶୋଭା ସେ ମହିମା, ତାର ଶେଷ ସୀମା ପାଇଲେ ନାହିଁ ।

୯—ଲୁବ୍ଧକ—ଶବର । ଜଗତର ପାଦରେ ଶର ବାଦ କରିଥିଲେ ମଧ୍ୟ
 ତାକୁ ତାରୁଅଛ । [ବସ୍ତ୍ରାହରଣରେ] ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କର ଏବଂ (ମୋହନରୂପରେ)
 ଶିବଙ୍କର ଗର୍ବ ହୁଅଅଛ ।

୧୦—ଲୁଠ—ତଳରେ ଗଡ଼ ବା ଗଡ଼ିଥିଲା ।

ଲୋଲୁପ . . . ପୀୟୁଷକୁ—ଗୋପୀମାନଙ୍କ ମୁଖପଦ୍ମର ଅମୃତ (ମଧୁ)
 ପାନ କରିବାକୁ ଲୋଭ ।

ଏମନ୍ତ ମହିମାବନ୍ତ ପ୍ରେମଭକ୍ତରସ ।

ଏକନିଷ୍ଠେ ଅଭିମନ୍ୟୁ କବି କରେ ଆଶ ଦେ । ୧୧ ।

(ଇଚ୍ଛାସପ୍ତ—୧ ଦୈନ୍ୟବୋଧୁକା, ୨ ପ୍ରାର୍ଥନାମୟୀ, ୩ ଲଳସାମୟୀ)

ସ୍ୱରାବତରଣ ଅଶିମାଦି ଭୋଗ ମୁକ୍ତି ।

ସ୍ୱର୍ଗାର୍ଯ୍ୟାଦିରେ ମୋ ଚିତ୍ତ ନୋହିବ ଆସକ୍ତି ହେ । ୧୨ ।

ଓଷଧୀଶାନନ ହେ ମାଗୁଛି ପଦ ଧରି ।

ଓ କରିବ ଆଲୋ ଦାସି, ତାକିବେ କିଶୋରୀ ଯେ । ୧୩ ।

ଔଦାର୍ଯ୍ୟ ଗାମ୍ଭୀର୍ଯ୍ୟାଦି ନିପୁଣ ପଦାଶ୍ରିତେ ।

ଔଷଧ ସେ ମୋର, ତୁମ୍ଭେ ବଣ ହେବ ସଜ୍ଜେ ହେ । ୧୪ ।

ଅନନ୍ତକୋଟି ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ଶିଖରୀ ଶିଖର ।

ଅକୈତବ କରୁଣାକୁ ପରସ୍ପରେ କର ହେ । ୧୫ ।

୧୧—ମହିମାବନ୍ତ—ଅଶିଳଗୁଣଯୁକ୍ତ । ପ୍ରେମଭକ୍ତରସ—ମାଧୁର୍ଯ୍ୟରସ;
ଅହୈଚ୍ଛୁକ ଦବ୍ୟ ପ୍ରୀତି ଭକ୍ତର ରସ । ଏକନିଷ୍ଠେ—ଏକାଗ୍ରଚିତ୍ତରେ । ଆଶା
କରେ—ବାଞ୍ଛା କରେ ।

୧୨—ସ୍ୱରାବତ (ଚକ୍ରାବତ) ପରି ଗତି ଯାହାର—ଗଜେନ୍ଦ୍ରଗମନା
ନାଶ—ଅତି ସୁନ୍ଦର ଓ ସୁଲକ୍ଷଣବତୀ ସ୍ତ୍ରୀ । ଅଶିମାଦି ଅଷ୍ଟୈର୍ଭ୍ୟ, ସ୍ତ୍ରୀକ୍ରନ୍ଦନାଦି
ଭୋଗ, ମୋକ୍ଷ ଏବଂ ରାଜ୍ୟାଦି ସମ୍ପତ୍ତିରେ ମୋହର ମନ ନ ବଳୁ । ଅଥବା
ସ୍ୱରାବତରେ ଗତି ଯାହାର—ଇନ୍ଦ୍ର; ଇନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଅଶିମାଦି ଭୋଗ ଇତ୍ୟାଦି ।

୧୩—ଓଷଧୀଶାନନ—(ଓଷଧୀଶ—ଚନ୍ଦ୍ର)—ଚନ୍ଦ୍ରମୁଖ । କିଶୋରୀ—
ରାଧା । ‘ଆଲୋ ଦାସି’ ବୋଲି ତାକିଲେ ମୁଁ ଓ କରିବ (ଶୁଣିବ), ଅର୍ଥାତ୍
ରାଧାଙ୍କର ଦାସୀ ହେବ;—“ରାଗାନୁଗା ଭକ୍ତ” ।

୧୪—ଉଦାରତା ଗାମ୍ଭୀରତା ଗୁଣନିପୁଣ ! ତୁମ୍ଭେ ସତେ ପଦାଶ୍ରିତ
ମୋଠାରେ ବଣ ହେବ ? ତୁମ୍ଭ ପଦାଶ୍ରୟ କେବଳ ମୋର ଔଷଧ ଅଟେ ।

ପୁଣି;—ଔଦାର୍ଯ୍ୟ—ପଦ ଓ ଅର୍ଥର ଲାଭ୍ୟ । ଗାମ୍ଭୀର୍ଯ୍ୟ—ଅର୍ଥର
ଗୁରୁତା, ଏହିପରି ଗୁଣଯୁକ୍ତ ପଦାବଳୀ ଆଶ୍ରୟ କରିବାଦ୍ୱାରା ତୁମ୍ଭେ ସତେ କଣ
ମୋର ବଣ ହେବ ? ତୁମ୍ଭକୁ ବଣ କରିବା ପାଇଁ ସୁନ୍ଦର ପଦ୍ୟରେ ତୁମ୍ଭର
ଲାଳାପାନ ମୋର ଏକମାତ୍ର ଔଷଧ [ଉପାୟ]; ଅର୍ଥାତ୍ ସୁନ୍ଦର କୋମଳ
ଗର୍ଭାର୍ଥକ ପଦାବଳୀରେ ତୁମ୍ଭର ଲାଳା ପ୍ରକାଶ କରିବ ।

୧୫—ଅକୈତବ—କପଟଶୂନ୍ୟ । କରୁଣା—କୃପା । ତୁମ୍ଭେ ମୋକ୍ଷାଦି
ପ୍ରଦାନ କରି ଲୋକଙ୍କୁ ଭଣ୍ଡାଇ ଦିଅ । ମୁଁ ସେ କପଟପୂର୍ଣ୍ଣ କରୁଣା ଗୁହ୍ୟେ ନାହିଁ ।
ପରସ୍ପରେ—ଉଭୟେ—ରାଧାକୃଷ୍ଣ ଦୁହେଁ ।

ଅନନ୍ତ ସିଦ୍ଧି ମୋହର ତୁମ୍ଭ ପଦାବିତ ।

ଅବଦ୍ଧେ ହେଉ ସର୍ବଦା ଆଜ୍ଞା କର ବଡ଼ ହେ । ୧୭ ।

ଅନୁସମ୍ପା—

କାମନା-କଳପତରୁ ଚିନ୍ତାମଣି ନାମ ।

କଳୁଛି କବିଭେଦ ବଞ୍ଚିବାକୁ ତବ ପ୍ରେମ ହେ । ୧୮ ।

ଶରପତ ପୂର୍ଣ୍ଣ କର ଏ ମୋର ମାନସ ।

କ୍ଷିତିପାବନ ମଙ୍ଗଳ ବଞ୍ଚିବ ତୋ ଯଶ ହେ । ୧୯ ।

ଗୁଣଗ୍ରାହକେ ପାଇବେ ଚନ୍ଦ୍ରଲ ସୁପ୍ରେମ ।

ଗୀତ ହେବ ବିଦଗ୍ଧଚିନ୍ତାମଣି ନାମ ହେ । ୨୦ ।

ଘଣ୍ଟାରେ ଘୋଷିଲେ ନରେ ପାଇବେ ନିଦାଣ ।

ଦୃଢ଼ବଚ ରସିକହୃଦକୁ ରବି ଜାଣ ହେ । ୨୧ ।

ଉଆଁ ସ ଅନ୍ଧାର ଅଜ୍ଞାନକୁ ଏ ଚନ୍ଦ୍ରମା ।

ଉର୍ଜ୍ଜ୍ବ ରବି ଏ ଧୀରଚନ୍ଦ୍ର ସୁଖସୀମା ହେ । ୨୨ ।

୧୭—ରୁମ୍ଭର ପଦାବିତ—ପଦସେବା ମୋର ଅନନ୍ତ ସିଦ୍ଧି ଅଟେ । ସେହି ସିଦ୍ଧି ନିର୍ବିଘ୍ନରେ ହେଉ । ଏହି ଆଜ୍ଞା ଦିଅନ୍ତୁ ।

୧୮—କାମନାପୂରଣ କରିବାରେ କଳହସ୍ତ ଏବଂ ଚିନ୍ତାମଣି ପ୍ରସିଦ୍ଧ । ଦୁହିଁକି ଯାହା ମାଗିବ, ତାହା ପାଇବ । ତୁମ୍ଭେ ନିଜେ କାମନା କଲେ ତରୁ ଓ ଚିନ୍ତାମଣି ନାମ ବଢ଼ଇ ।

୧୯—ହେ ଶରପତ—ଗରୁଡ଼ର ଗୁରୁ, ଗରୁଡ଼ବାହନ କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ! ହେ କ୍ଷିତିପାବନ—ସଂସାରର ପବିତ୍ରକାୟ । ହେ ମଙ୍ଗଳ-ମଙ୍ଗଳମୟ; ବା ମଙ୍ଗଳ ଯଶ (ରୁମ୍ଭର ଲାଲା ମଙ୍ଗଳମୟ,) ତାହା ବଞ୍ଚିବ ।

୨୦—ଗୁଣଗ୍ରାହକେ—ଗୁଣ ଘେନିଲା ଲୋକମାନେ । କୃଷ୍ଣଭାବରେ ମହିବା ଲେକେ ।

୨୧—ଘଣ୍ଟାରେ—ଅନାଦରରେ । ନିଦାଣ -- ମୁକ୍ତି । ସୂକ୍ଷ୍ମ ପଣ ସାରବାନ୍ ସର୍ବସ ରସିକମାନଙ୍କର ହୃଦୟ ତରଳାଇବାକୁ ଏ ଗ୍ରନ୍ଥ ସୂର୍ଯ୍ୟ ପରି ହେବ । ସୂର୍ଯ୍ୟ ଯେପରି ଘିଅକୁ ତରଳାଏ, ସେପରି ଏ ଗ୍ରନ୍ଥ ରସିକହୃଦୟକୁ ତରଳାଇବ ।

୨୨—ଉଆଁ ସ—ଅମାବାସ୍ୟାର ଗାତ୍ର ଅନ୍ଧକାର ତୁଳ ଅଜ୍ଞାନ ନାଶ କରିବାକୁ ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥ ହେଲେ ଉନ୍ନତ । ଉର୍ଜ୍ଜ୍ବ ସୂର୍ଯ୍ୟ ଯେପରି ଗାତ୍ରରେ ବିରହବିଧୁର ହୋଇଥିବା ଚନ୍ଦ୍ରବାକର ସୁଖ ବଢ଼ାଏ, ସେପରି ଏ ଗ୍ରନ୍ଥ ମଣ୍ଡିତ ମଣ୍ଡଳୀର ସୁଖ ବଢ଼ାଇବ ।

ଧୀର—ପଣ୍ଡିତ । ଚନ୍ଦ୍ର—ସମୃଦ୍ଧ । ଧୀର—ଶାନ୍ତ । ଚନ୍ଦ୍ର—ଚନ୍ଦ୍ରବାକ ପକ୍ଷୀ ।

ଚନ୍ଦ୍ରରୁ ଶୀତଳ ସ୍ବାଦୁ ସୂର୍ଯ୍ୟରୁ ବମଳ ।
 ଚରିତ ଗଙ୍ଗାନର୍ମଳ ସିନ୍ଧୁରୁ ଅଧଳ ହେ । ୨୨ ।
 ଛଦ୍ମାର୍ଥକ ଦମ୍ଭଧର ଚୂରଣକୁ ପବ ।
 ଛଇଳ ଲେକର ନବ ଗୁଣବତୀ ଛବି ହେ । ୨୩ ।

ଲକ୍ଷଣବିମ୍ବ—

ଯମକାଦି ଚନ୍ଦ୍ରକାବ୍ୟ ପ୍ରବନ୍ଧ ପ୍ରବନ୍ଧ ।
 ଯଥାକାତ ଧନ୍ଦା ଏଟି ବୁଧ ମନବୋଧ ହେ । ୨୪ ।

ବୁଧ ଅଙ୍ଗବୋଧକ—

ଝଳ ମାର୍ଗ ପାଇବେ ପଥକ ହେଲେ ଶ୍ରମୀ ।
 ଝଗଡ଼ା ବାଟେ ପଶିଲେ ମୂର୍ଖେ ହେବେ ଦମୀ ହେ । ୨୫ ।
 ନ୍ୟାୟାଦି ଶାସ୍ତ୍ର ପୁରାଣ ବେଦାଗମ କାବ୍ୟ ।
 ନ୍ୟାସ କଲ ଲେକର ଏ ହୋଇବଟି ଭାବ୍ୟ ହେ । ୨୬ ।

୨୨—ସ୍ବାଦୁ—ମନୋହର, ରୁଚିକର । ବମଳ—ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ । ଚରିତ—
 ରାଧାକୃଷ୍ଣଚରିତ । ଗଙ୍ଗାନର୍ମଳ—ଗଙ୍ଗା ପରି ବଶୁକ୍ତ । ସିନ୍ଧୁରୁ ଅଧଳ—ସମୁଦ୍ରଠାରୁ
 ବେଶି ଗଭୀର ।

୨୩—କପଟରେ ଅର୍ଥ କରୁଥିବା ଲୋକଙ୍କର ବା ଯେଉଁମାନେ ନିଜକୁ
 ଅର୍ଥକାନ୍ତ ବୋଲି ମିଛରେ ରଚନା କରନ୍ତି, ସେମାନଙ୍କର ଗର୍ବରୂପ ଧର [ପଟ]
 କୁ ଚୂର୍ଣ୍ଣ କରିବାକୁ ଏ ଗ୍ରନ୍ଥ ପବି [ବଳ] ଅଟେ । ଏ ଗ୍ରନ୍ଥ ଛଇଳ [ରସିକ]
 ଲୋକ ପକ୍ଷରେ ନୂତନ ଗୁଣଯୁକ୍ତା ସ୍ତ୍ରୀର ଶୋଭାକୁ ଧାରଣ କରିଥିବୁ । ଏହା ଛବି
 ନୂତନ—ଏପରି ଶୋଭାମୟୀ କାବ୍ୟାଙ୍ଗନା ପୁଷ୍ପରୁ ନ ଥିଲା, ତତ୍ତ୍ୱ କାବ୍ୟରସିକର
 ଏହା ଆସାଦ୍ୟ ।

୨୪—ଏ ପ୍ରବନ୍ଧ—[ଗ୍ରନ୍ଥ] ଯମକାଦି ଚନ୍ଦ୍ରକାବ୍ୟରେ ବନ୍ଦା ହୋଇଥିବୁ ।
 ଏ ଗ୍ରନ୍ଥଟି ଯଥାକାତ [ମୂର୍ଖ] ଲେକର ଧନ୍ଦା [କ୍ଳେଶଜନକ] ଅଟେ,
 ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କର ପ୍ରୀତିକାରକ ।

୨୫—କାବ୍ୟରେ ପଥୁକା ଲୋକେ ପରଶ୍ରମ କଲେ ଝଳି [ସଫା] ବାଟ
 ପାଇବେ । ଝଗଡ଼ା ବାଟେ—ଅକଳି ବାଟରେ, କଳିଆ ବାଟରେ, ତଥା
 ଅବାଟରେ । ଦମୀ—ଦବସିବେ, ବୁଦ୍ଧିବଶା ହୋଇସିବେ ।

୨୬—ନ୍ୟାୟାଦି—ନ୍ୟାୟ, ବୈଶେଷିକ, ବେଦାନ୍ତ ପ୍ରଭୃତି । ଶାସ୍ତ୍ର—ମନ୍ତ୍ର,
 ଯାଜ୍ଞବଲକ୍ୟ ପ୍ରଭୃତି ଧର୍ମଶାସ୍ତ୍ର । ପୁରାଣ—ପଦ୍ମ, ବ୍ରହ୍ମବୈବର୍ତ୍ତ, ବ୍ରହ୍ମ, ସ୍କନ୍ଦ ପ୍ରଭୃତି ।
 ବେଦ—ରକ୍, ଯାମ, ଯଜୁ, ଅଥର୍ବ । ଆଗମ—ବେଦ, ଷଡ଼ଙ୍ଗ, ଉପନିଷଦ, ମନ୍ତ୍ରାଦି
 ଶାସ୍ତ୍ର ପ୍ରଭୃତି । କାବ୍ୟ—କାଳିଦାସ, ମାତ୍ର ପ୍ରଭୃତିକୃତ ଷଟ୍‌କାବ୍ୟଦି । ନ୍ୟାସ
 କଲ [ହୃଦରେ ଲୁଚି କଲ] ଲେକର ଏ ଗ୍ରନ୍ଥ ଭାବ୍ୟ [ବିଚାରଯୋଗ୍ୟ] ହେବ ।

ଟାଣ ଚଣା ଚବଣ ନା-ରଦ କଲ ପରି ।
 ଟେକ ଓଜ ଭାଜିବ ଅବଶ୍ୟ ଶ୍ରମ କରି ହେ । ୨୭ ।
 ଠକ ନୋହେ ଗୁରୁ କୃଷ୍ଣ ବଇଷ୍ଣବେ ଯେହୁ ।
 ଠେକେ ଏଥୁ ମର୍ମ ଜାଣି ପାରିବେଟି ସେହୁ ହେ । ୨୮ ।
 ଡାକ କହୁଛି ମୁଁ ରାଗମାର୍ଗ ଭକ୍ତ ଜନେ ।
 ଡେରି କର୍ତ୍ତ୍ତ୍ୱ ସମ୍ପେଦନା କର ମୋ ବଚନେ ହେ । ୨୯ ।
 ଢମପଣେ ବର୍ଣ୍ଣୁଛି ମୁଁ ଗୋବିନ୍ଦଚରିତ ।
 ଢଗ ଢମାଳି ହେଲେହେଁ ସାକ୍ଷାତେ ଅମୃତ ହେ । ୩୦ ।
 ଅମୁ ସେ ହେଉ ସେ ହେଉ ଶାଳଗ୍ରାମ ସ୍ଥାନେ ।
 ଆଗ୍ରାହ୍ୟ କାହାର ପାଦୋଦକ ନାମ ଜ୍ଞାନେ ହେ । ୩୧ ।

୨୭—[ନା—ରଦ] ଦାନ୍ତ ନ ଥିଲ ଲୋକ ଟାଣୁଆ ଚଣା ଯେପରି ଚୋରାଇ
 ପାରେ ନାହିଁ—ହରବର ହୁଏ, ସେହପରି ଶାସ୍ତ୍ର ଲୋକର ହୃଦରେ ଯଦି
 ଅନୁରାଗ ନ ଥାଏ, ସେ ଏ କାବ୍ୟପାଠରେ କେବଳ ବୁଝାଶ୍ରମ କରି ହଇରାଣ
 ହେବ, କିନ୍ତୁ ମର୍ମ ବୁଝି ପାରିବ ନାହିଁ; ତହୁଁ ଭାର ଟେକ [ଗବ], ଓଜ [ବଳ]
 ଭାଜିବ [ନଷ୍ଟ ହେବ] ।

୨୮—ସୁନଶ୍ରୁ, ଯେ ଗୁରୁ, କୃଷ୍ଣ ଓ ବୈଷ୍ଣବଙ୍କ ସେବାରେ ଆତ୍ମସମର୍ପଣ
 କରନ୍ତି, ସେ ଏହୁ ଗ୍ରନ୍ଥର ମର୍ମ ଜାଣିପାରିବ ।

୨୯—ରାଗମାର୍ଗ [ରାଗ—ଅନୁରାଗ]—ପ୍ରୀତିଭରଣ ମାର୍ଗ । ସମ୍ପେଦନା—
 ସ୍ମେଦ ।

୩୦—ଡମ—ଗବ । ଢଗ—ଉପକଥା; ସ୍ଥା ବା ସାମାନ୍ୟ ଲୋକଙ୍କ
 ପ୍ରବଚନ [ପହଲ] । ଢମାଳି—କବିହସ୍ତନ ରଚନା ।

୩୧—ଯେ କୌଣସି ଅମୁ [କଳ] ଶାଳଗ୍ରାମ ସ୍ଥାନ କରିବାଦ୍ୱାରା ବିଷ୍ଣୁଙ୍କ
 ପାଦୋଦକ ବୋଲି ଜଣା ପଡ଼ିଲେ କାହାର ଆଗ୍ରାହ୍ୟ ହେବ ? ଅର୍ଥାତ୍ ସମସ୍ତଙ୍କର
 ଗ୍ରାହ୍ୟ ହେବ । ନିଦର୍ଶନ—ବିଦଗ୍ଧମାଧବର ଗୁପ୍ତା—

ତହୁ ଏ ପରସ୍ପେ ଭାବ ଏ ଗୀତେ ରସିବ ।
 ତୁଛ ମୋ ବଚନୁ ରୁଚ ବୋଲି ନ କରିବ ହେ । ୩୨ ।
 ଥୋକେ ସ୍ଥଳ ହେବ ଦ୍ରାକ୍ଷାଗୁଡ଼ିକ ପାକ ।
 ଥୋକେ ପାକ ନାରିକେଳ ଜେରୁରେଚକ ହେ । ୩୩ ।
 ଦିବ୍ୟ ଅଦିବ୍ୟ ଭାଷାରେ ପଦ ହେବ ସିଦ୍ଧି ।
 ଦେଖ ମହାଜନମାର୍ଗ-ପରମ୍ପରା ବିଧି ହେ । ୩୪ ।
 ଧ୍ରୁବ ଶବ୍ଦ ସାକ୍ଷାତ ଉପମା ଅନୁମାନ ।
 ଧରି ବିରୁରଲେ ହେବ ଏଥି ଅର୍ଥଜ୍ଞାନ ହେ । ୩୫ ।
 ନାରସ ଗୋରସ ପରିପାକ ପରା ହୋଇ ।
 ନିଷ୍ଠା ବେଳୁ ବେଳ ବୁଦ୍ଧି ହେବ ସ୍ବାଦୁଦାୟୀ ହେ । ୩୬ ।

୩୨—ତହୁ—ଭରୁରଙ୍କର ମାହାତ୍ମ୍ୟକୁ ଏପରି [ସବୁ ପଦଦ୍ରୁତ କରିପାରେ]
 ଭାବ । ବଚନୁ ରୁଚ—ମୋ ବାକ୍ୟରୁ ବାହାରିବ ।

୩୩—ପାକ—ରସୋଚିତ ଶବ୍ଦନ୍ୟାସ । ଦ୍ରାକ୍ଷାପାକ—ସର୍ବାଂଶ କୋମଳ
 ମଧ୍ୟରେ ଅଳ୍ପ କଠିନ । ଗୁଡ଼ପାକ—ସର୍ବାଂଶ କୋମଳ । ନାରିକେଳପାକ—
 ବାହାର କଠିନ, ଭିତର କୋମଳ । ଜେରୁପାକ—ବାହାର କୋମଳ, ଭିତର
 କଠିନ ।

ଏ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଧନ୍ୟ ଭନ୍ୟ ସ୍ଥାନରେ କବିତାଗୁଡ଼ିକ ଏହିପରି ଶୁଣି ପ୍ରକାରେ
 ରଚିତ ହୋଇଅଛି ।

୩୪—ଦିବ୍ୟ—ସଫୁଟ । ଅଦିବ୍ୟ—ପ୍ରାକୃତ ବା ପରାକୃତ । ମହାକବି-
 ମାନଙ୍କର ରଚନାମାର୍ଗରେ ଏହିପରି ବିଧାନ ରହିଅଛି । ପରମ୍ପରା—ଶ୍ରେଣୀ ।

ଇନ୍ଦ୍ର ଶିଷ୍ଟାନୁଶିଷ୍ଟାନାମନୁଶିଷ୍ଟାନାଂ ସବଥା ।

ବାଗୁମେବ ପ୍ରସାଦେନ ଲୋକଯାତ୍ରା ପ୍ରବର୍ତ୍ତିତେ ॥

[କାବ୍ୟାଦର୍ଶ—ଦଣ୍ଡ୍ୟାୟା]

୩୫—ଶବ୍ଦ—ବେଦାଦି ଅଗମ । ସାକ୍ଷାତ—ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ; ଅର୍ଥାତ୍—ଶାବ୍ଦ
 [ଆଗମ], ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ, ଉପମାନ ଓ ଅନୁମାନ ଏହି ଶୁଣିପ୍ରକାର ପ୍ରମାଣ ଜାଣି
 ବିରୁ କଲେ ଏଥିରେ ଅର୍ଥଜ୍ଞାନ ହେବ । ଏହା ଧ୍ରୁବ [ଯଥାର୍ଥ] ଅଟେ ।

୩୬—ନାରସ [ଅସ୍ବାଦୁ] ଗୋରସ [ଦୁଗ୍ଧ] ପାକ ହେଲେ ବେଶି ସ୍ବାଦୁ
 ହୁଏ, ସେପରି ଏଥିରେ ନିଷ୍ଠା [ଆସକ୍ତି] ଦିନକୁ ଦିନ ବଢ଼ିବ ଏବଂ ଖମ୍ବେ ଖମ୍ବେ
 ବିଶେଷ ଆନନ୍ଦଦାୟକ ହେବ ।

ସାଧୁ ପୁତ୍ର—

ପ୍ରେମପରପାକ ଧୀର ଦନ ପରାସ୍ତେ ତ ।
ପାଣି-ଖାର ଶୀର ଦୁଇ କରନ୍ତି ଏକତ୍ତ୍ୱ ହେ । ୩୬ ।
ଫନ୍ଦା ମୁଁ କରନ୍ତି ଏହିଦେନ କୁମ୍ଭ ପଦ ।
ଫୁଲ ପର ଶିଶୁଧାରୀୟ ହେବ ମୋର ପଦ ହେ । ୩୭ ।
ବିବେକ ଗ୍ରାହକ କୋଟି କବି ଆୟୁ ଦେନ ।
ବଞ୍ଚିଥିଲେ କବି କବିତ୍ୱ କି ହେବ ମୁନି ହେ । ୩୮ ।
ଭାବେ ବୈଶ୍ୟ ପରାସ୍ତେ ମୁଁ ମେଲନ୍ତି ପସର ।
ଭାବ, ସବୁ ଦ୍ରବ୍ୟକୁ ଗ୍ରାହକ ଲେଖା ପର ହେ । ୪୦ ।

ଶଳନିଧା—

ମହୁରା କବିତ୍ୱ ଦୋଷ ପସରରେ ଥାଇ ।
ମଜ୍ଜିବେ ନାହିଁ କି ଖଳେ ତାହା ନିତି ଧାସ୍ତି ହେ । ୪୧ ।
ଯଥାଜାତ ବୁଦ୍ଧି ଶୁଣାୟୁକ୍ତ ପ୍ରାୟେ ଦେନ ।
ଯଥୋଚିତ ନୋହେ ତାଙ୍କ ନିନ୍ଦନ ବନ୍ଦନ ହେ । ୪୨ ।
ରାତ୍ର ବଡ଼ ବୋଲିବା କି ବଧୁନୁଦ ହେଲେ ।
ରସ ନିନ୍ଦକେ ସେପରି ବୋଲନ୍ତି ଅଖିଲେ ହେ । ୪୩ ।

୩୬—ପ୍ରେମପରପାକ ଧୀର—ଯେଉଁ ପଣ୍ଡିତମାନେ ଇଶ୍ୱରପ୍ରେମରେ ନିଷ୍ଠା ଲାଭଅଛନ୍ତି । ସେମାନେ ମେଘପର । ମେଘ ଯେପରି ଖାର ଓ ମଧୁର ପାଣି ଏକା କରେ, ଅର୍ଥାତ୍ ସମୁଦ୍ରର ଲିଙ୍ଗୀ ପାଣି ନେଇ ମଧୁର କରି ବରଷେ, ସେପରି ପଣ୍ଡିତମାନେ ଦୋଷକୁ ମଧ୍ୟ ଗୁଣ ପରି ଗ୍ରହଣ କରନ୍ତି । ଇଃ

୩୭—ବିବେକ [ବିବେକ] ଗ୍ରାହକମାନେ (ଭୁବ୍ଧ—Critics) କୋଟି କୋଟି କବିଙ୍କର ପରମାୟୁ ଦେନ ବଞ୍ଚିଥିଲେ କବିତାର ମୁନି [ଅନାଦର] ହେବନାହିଁ ।

୪୦—ମୁଁ ବୈଶ୍ୟ (ବଣିଆ) ପରି ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଭାବରେ ପସର (ଦୋକାନ) ମେଲନ୍ତି । ଭାବ—ବିବରଣ କର ।

୪୧—ବଣିଆ ପସରରେ ବିଷ ଥିଲା ପରି ଏହି କବିତାରେ ଦୋଷ ଥାଇ ପାରେ । ଖଳ ଲୋକମାନେ ତାହା ନିତି ଧାସ୍ତି [ସେହି ଦୋଷକୁ ସବୁବେଳେ ଭାବ] ତହିଁରେ ମଜ୍ଜିବେ ନାହିଁ କି ? ଅର୍ଥାତ୍ ଖଳମାନେ କେବଳ ଦୋଷ ଦେଖାଇବେ ।

୪୨—ଯଥାଜାତ [ମୂର୍ଖ]ଙ୍କର ବୁଦ୍ଧି କୁକୁରଲୁକ୍ତ ପରି ସବୁବେଳେ ବଙ୍କା ? ସେମାନଙ୍କର ସୁଦ୍ଧି ବା ନିନ୍ଦା ଉଚିତ ନୁହେଁ, ଏହା ଦେନ [ଜାଣ] ।

୪୩—ରାତ୍ର ବଧୁ ନୁଦ ହେଲା [ଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କୁ ଗ୍ରାସ କଲା] ବୋଲି କଥା ତାକୁ ବଡ଼ ବୋଲିବା ? ଅଖିଲେ [ସମସ୍ତେ] ରସନିନ୍ଦକେ [ରସନିନ୍ଦାକାଞ୍ଛମାନଙ୍କୁ] ସେପରି [ବଡ଼] ବୋଲନ୍ତି କି ? ବୋଲନ୍ତି ନାହିଁ ।

ଲଭ ନ ଥିଲେହେଁ ସର୍ପ ପରାୟେ ଦଂଶନ୍ତି
 ଲଳା କରି ରସ ଦେଲେ ବିଷ ଉଦ୍‌ଗାରନ୍ତି ହେ । ୪୪ ।
 ବାଇ ବୋଲିବେ ତ ବହୁ ନିନ୍ଦିଲେ ତାହାଙ୍କୁ ।
 ବଡ଼ ଶମ୍ଭ ନୋହେ ପିପୀଲିକା ବିନାଶକୁ ହେ । ୪୫ ।
 ସୁଜନେ ଆଦର ମିତ୍ରପରି ଏ କବିରୁ ।
 ସର୍ବ ସୁମନା ସୁରସ କରିଛି ଏକରୁ ହେ । ୪୬ ।
 ସରଦା ପରାୟେ ଅଳ୍ପବୁଦ୍ଧି ଶକ୍ତିହୀନ ।
 ସଂସାରେ କେବଳ ମଧୁକୋଷ ଲାଗି ଦେନ ହେ । ୪୭ ।
 ସ୍ବାଦ ଆସ୍ବାଦନ କଲେ ଚିତ୍ତ ମଗ୍ନ ହେବ ।
 ସଂସାର ସାଗରକୁଡ଼ା ବାଧ ବ୍ୟାଧି ଯିବ ହେ । ୪୮ ।
 ହରେକୃଷ୍ଣ ରାମନାମ ପଢ଼ି ସେହି ତତ୍ତ୍ୱ ।
 ହରଷେ ରସ ଏ ଦେନ ସାଧବ ଏ ଗୀତ ହେ । ୪୯ ।
 କ୍ଷମାନଧି କୃଷ୍ଣ ଆବଦ୍ଧରେ ପୂର୍ଣ୍ଣ କର ।
 କ୍ଷମେ ଭଣେ ଅଭିମନ୍ୟୁ ସାମନ୍ତସିଂହାର ହେ । ୫୦ ।

୪୮—୨ ବାଧା ବ୍ୟାଧି—ଜ

୪୪—ବିନାଶରେ ସାପ ପରି କାମୁଡ଼ନ୍ତି । ସାପକୁ କୌତୁକରେ ରସ [ଦୁର୍ବ] ଦେଲେ ବିଷ ବାନ୍ତି କରନ୍ତି; ସେପରି ରସନିନ୍ଦକଙ୍କୁ ରସମୟବାକ୍ୟ ଦାନ କଲେ ସେମାନେ ଦୋଷ ଦେଖାନ୍ତି ।

୪୫—ବାଇ—ବାଇଆ, ପାଗଳ । ପିପୀଲିକା ବିନାଶ—ପିମ୍ପୁଡ଼ା ମାରିବା [ହୁ] ।

୪୬—୪୭—ଅଳ୍ପବୁଦ୍ଧି ଓ ଶକ୍ତିହୀନ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ସରଦା [ମଦୁମାଛ] ସେପରି ସବୁ ଫୁଲରୁ ରସ ନେଇ ଏକାଠି କରି ମଦୁଫେଣା ତିଆରି କରି ସଂସାରରେ କାହିଁ [ପ୍ରଶଂସା] ଲଭ କରେ, ସେପରି ମୁଁ ଅଳ୍ପବୁଦ୍ଧି ଓ ଶକ୍ତିହୀନ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ସମସ୍ତ ପଣ୍ଡିତ ଗୁହରୁ ସାର ନେଇ ମଧୁକୋଷ [ରସର ଭଣ୍ଡାର] ଏହି ଗୁଡ଼ କରି କାହିଁ ଲଭ କରିବି । ଏହା ଦେନ [କାଣ] ।

ସୁମନା—ଫୁଲ, ପଣ୍ଡିତ । ସୁରସ—ମଧୁ, ପୁଷ୍ପରସ ଓ କାବ୍ୟରସ ।
 ମଧୁକୋଷ—ମଦୁଫେଣା, ରସଭଣ୍ଡାର ।

୪୮—ସ୍ବାଦ—ମଦୁପରି ରସ ।

ସଂସାରରୂପକ ସମୁଦ୍ରରେ ବୁଡ଼ି ରହୁବାରୁ [ବାଧ] ଦୁଃଖରୂପକ ସେହି ଭୋଗ ହୋଇଅଛି, ତାହା ଗୁଡ଼ାଯିବ । ମଦୁ ମଧ୍ୟ ଭୋଗ ନାଶ କରେ ।

୪୯—ତତ୍ତ୍ୱ—ସାର ବା ପରମ ପଦାର୍ଥ । ରସ—ଆସକ୍ତ ହୁଅ ।

୫୦—କ୍ଷମାନଧି—ଦୟାସାଗର । କ୍ଷମେ—କ୍ଷାନ୍ତିଦାନରେ, ଦାନଦାନରେ କିମ୍ବା କ୍ଷେମେ—କୃଣ୍ଣକରେ ବା କୃଣ୍ଣାଣ ପାଇଁ ।

୧୧ ପଦ ପରେ—

ଲଜ୍ଜାପୁରୁଷ—ଏହା ବିଜୟରୂପରେ ‘ଭବରସାମୁଦ୍ର ସିନ୍ଧୁ’ରେ କଥକ । ଏହା ଜଗାବିରୂପେ ଜାଣିବାକୁ ହେବ ।

“ହରିମୁଦିତ୍ୟ ଯତ୍ନକିମ୍ଭବ କୃତଂ ବିଜୟନଂ ଗିରୀ
ମୋକ୍ଷଦ୍ଵାର୍ଗଗାନ୍ଧୋକ୍ଷାସ୍ତେନିବ ବିହୃତଃ ସୁବଃ ।”

ଭ. ର. ସି.—ସୁ. ସର୍ଗ ୨୩ ଲହରୀ ।

ଦୈନ୍ୟବୋଧକା—ନିଜର ଦାନତା ଓ ହନତା ଜଣାଇବା । “ଐଶ୍ଵର୍ୟ-ରତ……କଶୋରୀ ଯେ ।” ମୁଁ ସହାରର ଐଶ୍ଵର୍ୟର ଶୁଦ୍ଧ ନାହିଁ—ଦାସଭାବରେ କାଳ କଟାଇବାକୁ ଚାହେଁ । [“ଓ କରବି……କଶୋରୀ”—ଏହାର ମଧ୍ୟ ଅର୍ଥ ହୋଇପାରେ, ଆପଣ ମୋତେ “ଅଲେ” ବୋଲି ଡାକିବେ ମୁଁ ଦାସୀ (ରୂପରେ) କଶୋରୀଭାବରେ. ଓ କରବି, ବା ମୋତେ ଦାସୀ ବୋଲି ଡାକିବେ, ମୁଁ କଶୋରୀଭାବରେ ଓ କରବି ବା କୈଶର ଗୁଣବିଶିଷ୍ଟ ଯେ ଆପଣ ଯେବେ “ଆଲେ” ବୋଲି ଡାକିବେ, ମୁଁ ଦାସୀ ରୂପରେ ଓ କରବି] । ଏଠାରେ ଦାସ ରୂପରେ ସେବା ଦାନତା ବୁଝାଉଛି ।

ପ୍ରାର୍ଥନାମୟୀ—ଭଗବାନଙ୍କଠାରେ ନିଜର ମନୋଭାବ ବ୍ୟକ୍ତ କରିବା—
“ଓଦାୟି…… ପରସ୍ତରେ କର ହେ ।”

ଲଳସାମୟୀ—ନିଜର ଅସ୍ତ୍ରଶୁ ତଥା ଆସ୍ଥାର ଆକାଂକ୍ଷା ପରିପୁରଣ ନିମନ୍ତେ ଆବେଦନ “ଅନନ୍ତ……କର ଦୟା ହେ ।”

୧୨ ପଦ ପରେ—

ଅନୁକମଣୀ—ଅବତରଣିକା, ପ୍ରସାଦନା, ଗ୍ରନ୍ଥର ବିଷୟ ସୂଚନା—
“କାମନା……ଯଶ ହେ ।”

୧୩ ପଦ ପରେ—

ଲକ୍ଷଣକମ୍ପ—କାବ୍ୟର ସ୍ଵରୂପ ଯେଉଁ ଧାରା ବା ଶାବ୍ଦରେ ସୂଚିତ ହୁଏ ।

୧୪ ପଦ ପରେ—

ବୃଥ ଅଜ୍ଞବୋଧକ—ପଣ୍ଡିତ ଓ ମୂର୍ଖଙ୍କଦ୍ଵାରା ବୁଝାଯାଏ । ଶାସ୍ତ୍ରଜ୍ଞାନ ବଳରେ ପଣ୍ଡିତମାନେ ଏହା ବିଶ୍ଵରକୁ ଆଣି ପାରନ୍ତି, ମୂର୍ଖମାନେ ତାହା କର ପାରନ୍ତି ନାହିଁ । ମୂର୍ଖ ଓ ଭକ୍ତହନ ପଣ୍ଡିତ ମଧ୍ୟ ଏହାର ମର୍ମ ବୁଝି ପାରନ୍ତି ନାହିଁ । ମୂର୍ଖ ହେଉ ବା ପଣ୍ଡିତ ହେଉ ଗୁରୁ, କୃତ୍, ବୈଷ୍ଣବଠାରେ ଭକ୍ତବନ୍ତ ହେଲେ ସାରତତ୍ତ୍ଵ ବୁଝିବ ।—“ଝଲି ମାର୍ଗ……ପାରିବଟି ସେହୁ ।”

୧୫ ପଦ ପରେ -

ଯେ “ସାଧୁସ୍ତୁତ” ଓ “ଜଳନିଦ୍ରା” ବ୍ୟୟକ ପଦମାନ କଥକ ଅଛି, ତାହା କବିମାନଙ୍କ କାବ୍ୟର ଆଦ୍ୟରେ ପ୍ରାୟ ପ୍ରଦତ୍ତ ହୋଇଥାଏ—

“ଆଦୌ ନମସ୍ତି ପ୍ରାଣୀବା ବସୁନ୍ଧର୍ବେଶ ଏବ ବା

କୃତନ୍ନିଦ୍ରା ଜଳାଦାନଂ ସତ୍ୟାଞ୍ଚ ଗୁଣଜ୍ଞଞ୍ଜନମ୍ ।”

ସାହାଯ୍ୟଦର୍ପଣ—ଭକ୍ତ ପରିଚ୍ଛେଦ ।

ଦ୍ଵିତୀୟ ଛାନ୍ଦ

କୃଷ୍ଣଙ୍କ ବାଳଗୌରାଣ୍ଡ ଲୀଳା

ରାଗ—ମଙ୍ଗଳ

[ଆଦ୍ୟ ଯମକ; ସଙ୍ଗମତଥାସ୍ତ୍ର ବାଣୀ]

ଧୀରେ ଧୀରେ ଶୁଣ ଏ ଉତ୍ତରୁ ଚରଣୀ
ପୁଣ୍ୟ ପୁଣ୍ୟଜନେ କଲେ ସଫାରୁ ହୃଦ । ୧ ।
ମନ୍ତ୍ର ମନ୍ତ୍ରାଶଙ୍କ ତାପ ଅମାପ ହେଲ ।
ନାଗ ନାଗରେ ଅବସା ବୁଢ଼ା ନ ଗଲ । ୨ ।
ପର ପରଜାଙ୍କ ବିଷ ନରଲେ ବଳେ ।
ସୁର ସୁରଦେଷ୍ଟ-ସାସେ ବିରସ ହେଲେ । ୩ ।
ନରକ ନରକ ଅତିଶୟ ହୋଇଲ ।
ତପ ତପବନ୍ତଙ୍କର ଅୟ ନୋହିଲ । ୪ ।
ବିଧିରେ ବିଧିରେ ମୁନି ଯାଇଁ କହିଲେ ।
ଅସୁର ଅସୁରଦର୍ପେ ଦେବେ ତ ହେଲେ । ୫ ।

୧—ଧୀରେ—ପଣ୍ଡିତମାନେ । ଧୀରେ—ଶ୍ରୀରାଜବରେ ।

ପୁଣ୍ୟଜନେ (ରାକ୍ଷସମାନେ) ସଫାରୁ ପୁଣ୍ୟ [ଧର୍ମକାର୍ଯ୍ୟ] ହୃଦ ନଷ୍ଟ କଲେ ।

୨—ମନ୍ତ୍ର [ପୁଥିବା] ଓ ମନ୍ତ୍ରଣ [ରାଜା]ଙ୍କର, ତାପ । ଦୁଃଖ, ଅମାପ [ଅପରିମିତ, ଅତି ବେଶି] ହେଲ । ନାଗ—ସର୍ପ, ବାସୁକି ଓ ନାଗ—ପଟ୍ଟତଦ୍ଵାରା କନ୍ୟା ହସ୍ତୀଦ୍ଵାରା [ବାସୁକିକୁ ହସ୍ତୀପତ୍ର ଧରିଥାନ୍ତି] । ଧରଣୀ—ପୃଥିବୀ । ଅର୍ଥାତ୍—ବାସୁକି ଓ ପଟ୍ଟତମାନେ ମଧ୍ୟ ପୃଥିବୀ ବନ୍ଧୁପାରିଲେ ନାହିଁ ।

୩—ପର—ଶତ୍ରୁମାନେ । ପରଜାଙ୍କ ବିଷ—ପ୍ରଜାଙ୍କର ଧନ । ସୁର—ଦେବତାମାନେ । ସୁରଦେଷ୍ଟ-ସାସେ ଅସୁରମାନଙ୍କ ଉତ୍ସବରେ । ସୁରଙ୍କଠାରେ ଦେଷ୍ଟ ଯେଉଁମାନଙ୍କର, ସୁରଦ୍ଵିଷ ଓ ସୁରଦେଷ୍ଟୀ ମଧ୍ୟ ଏହି ଅର୍ଥରେ ବ୍ରହ୍ମୋଜ୍ୟ । ବିରସ—ଦୁଃଖିତ, ଆନନ୍ଦଶୂନ୍ୟ ।

୪—ନରକ...ହୋଇଲ—ଲୋକଙ୍କର ନରକ [ପୀଡ଼ା, କଷ୍ଟ] ବେଶି ହେଲ କନ୍ୟା ଲୋକମାନେ ପାପ କରିବାରୁ ସେମାନଙ୍କର ନରକ ବେଶି ହେଲ । ତପବନ୍ତଙ୍କର ତପ—ମୁନିବ୍ରତମାନଙ୍କର ତପସ୍ୟା ।

୫—ବିଧିରେ—ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କୁ । ବିଧିରେ—ବିଶେଷ ଧୀରାଜବରେ କନ୍ୟା ଯଥାବିଧି, କନ୍ୟା ଅଧୀରାଜବରେ । ବିଧିରେ—ବିରାଟ ହୋଇଛି ଧୀରାଜବ ଯନ୍ତ୍ରରେ । ଅସୁର—ଦେବତୃଷ୍ଣାନ କନ୍ୟା ଅଶୂର—ବଳାଘ୍ନନ । ଅସୁରଦର୍ପେ—ରାକ୍ଷସମାନଙ୍କର ଉପହାସବରେ ।

ଲେକେ ଲେକେଣ ସେ ଦୟା କରି ବିରୁଣି ।
 ସବଂ ସବସ୍ତୁର ମୁନ ଦେନ ବାହାରି । ୬ ।
 ଚନ୍ଦ୍ର ଚନ୍ଦ୍ର ଶୀରସିନ୍ଦୁରେ ବଧାତା ।
 ହର ହରସରେ ହରି ସିକଳ ଚନ୍ଦ୍ରା । ୭ ।
 ଅନନ୍ତ ଅନନ୍ତଶୟନରେ ତା ଜାଣି ।
 ଲେକେ ଲେକେ ଜନମି ତାରବି ମୁଁ ପୁଣି । ୮ ।
 ନିଦରେ ନିଦରେ ଥାଅ, ବଧୂରେ କହି ।
 ସିତାସିତାଙ୍କେ ରୋମ ଦେଲେ ଯେ ତହିଁ । ୯ ।
 ବ୍ରହ୍ମା ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡକରତା ଆଦେଶ ପାଇ ।
 ଚନ୍ଦ୍ର ଚନ୍ଦ୍ର ଏରୂପେ ଜନ୍ମିବେ ଗୋସାଇଁ । ୧୦ ।
 ସୁମନସେ ସୁମନସେ ବଧାତା ହୋଇ ।
 ଦର ଦରଧର ବିନାଶିବେ ବୋଲଇ । ୧୧ ।
 ଅରି ଅରି ଧରି ହରି କରିବେ ନାଶ ।
 ଶ୍ରବଣେ ଶ୍ରବଣେ ସୁର ମୁନିଏ ତୋଷ । ୧୨ ।
 ଜୟ ଜୟ କହି ନିଜ ପୁରକୁ ଗଲେ ।
 ସାଜୁତ ସାଜୁତକୁଳେ ଜାତ ଲକ୍ଷ୍ମ ଲେ । ୧୩ ।

୬—ଲେକେଣ—ବ୍ରହ୍ମା । ଲେକେ—ଲୋକମାନଙ୍କଠାରେ । ସବଂ—ମହାଦେବ ।
 ସବସ୍ତୁରମୁନ—ସମସ୍ତ ଦେବତା ଓ ମୁନିମାନଙ୍କୁ ।

୭—ବଧାତା (ବ୍ରହ୍ମା) ଶୀରସିନ୍ଦୁରେ—ଦୁଗଧସମୁଦ୍ରକୂଳରେ ମନରେ
 ବିରୁଣ କଲେ ନା । ଧ୍ୟାନ କଲେ । ହର—ହର କର । ହରି ହେ
 ଭଗବାନ୍ ବିଷ୍ଣୁ ।

୮—ଅନନ୍ତ—ନାରାୟଣ । ଅନନ୍ତଶୟନରେ—ଶେଷ (ବାସୁକି)
 ଶଯ୍ୟାରେ । ଲେକେ ମର୍ତ୍ତ୍ୟଲୋକରେ । ଲେକେ—ଲୋକକୁ ତାରବି ।

୯—ନିଦ୍ରାରେ—ନିର୍ଭୟରେ (ଦର—ଭୟ) । ନିଦରେ—ନିଦ୍ରାରେ ।
 ବଧୂରେ—ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କୁ । ସିତାସିତାଙ୍କେ ରୋମ—ନିଜଦେହର ଧଳା ଓ କଳା
 ରୋମ ଦୁଇଟି ।

ସେଥିପାଇଁ କଳା [କୃଷ୍ଣ] ଧଳା [ବଳଭଦ୍ର] ରୂପରେ ଦୁଇ ମୁର୍ତ୍ତି ଧରି ଜନ୍ମିଲେ ।

୧୦—ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ କରତା—ବିଷ୍ଣୁଙ୍କର । ଏରୂପେ—ଏପରି ଧଳା ଓ କଳା
 ରୂପରେ । ଗୋସାଇଁ—ପ୍ରଭୁ ।

୧୧—ସୁମନସେ—ଦେବଙ୍କଠାରେ । ସୁମନସେ—ଆନନ୍ଦର ମନ ।
 ବଧାତା ହୋଇ—ଜାତ କରାଇ । ଦରଧର—ଶଙ୍ଖଧାରୀ ବସ୍ତ୍ର । ଦର—ଭୟ ।

୧୨—ଅରି ଅରି [ତମ] ଧରି ଅରି—[ଶତ୍ରୁ] ନାଶିବେ । ଶ୍ରବଣେ
 କର୍ଣ୍ଣରେ । ଶ୍ରବଣେ—ଶୁଣି ।

୧୩—ସାଜୁତ—ସଜାଡ଼ି ଦିଆ । ସାଜୁତକୁଳରେ—ଯଦୁବଂଶରେ ।
 ଜାତ—ଜନ୍ମ ।

ଦେବଙ୍କ ଦେବକଳରେ ତାରଣ ପାଇଁ ।
 ଜନନିବାସ ଜନମାବାସକୁ ଧାୟି । ୧୪ ।
 ଲେକେ ଲେକେ ଜନ୍ମବାଦ ପ୍ରକାଶ କରି ।
 ଧରାଧରା ଜାତ ମାତାଧରା ପୁରୀ । ୧୫ ।
 ଜନକ ଜନକ ନ ଜାଣିମାରେ ନେଇ ।
 ଗୋପେ ଗୋପେ ନନ୍ଦଘରେ ବନ୍ଦନ ଥୋଇ । ୧୬ ।
 ନନ୍ଦନନ୍ଦନ ଯେ ମାୟା ଆଣି ତ ହୋଇ ।
 ଜାତ ଯାତନାକୁ ଥିଲେ ସୁହୃତେ ପାଇ । ୧୭ ।
 ଅଙ୍ଗ ଅଙ୍ଗ ଘନ-ବିଦ୍ୟ ପ୍ରାୟେ ମିଶିଲ ।
 ପର ପରମାତ୍ମାରେ କି ଜୀବ ପଶିଲ । ୧୮ ।
 ଶକ୍ତି ଶକ୍ତିବନ୍ତ ତାତେ ପାଲଟ ଦେଲେ ।
 ମାୟା ମାୟାରେ ତା ବସୁଦେବ ଯେ ନେଲେ । ୧୯ ।
 କଂସ କଷଣ ବିହ୍ୱଳ ପ୍ରାତେ ତା ଜାଣି ।
 ଖରେ ଖ-ରେ ଅନୁର୍ଦ୍ଧାନ ସେ ଠାକୁରାଣୀ । ୨୦ ।

୧୪—ଦେବଙ୍କୁ ଏବଂ ଦେବତା ଓ କିନ୍ନରମାନଙ୍କୁ ଉଦ୍ଧାର କରିବା ଲାଗି, ଜନନିବାସ—(ଲୋକାଧାର ବିଷ୍ଣୁ), ଜନମାବାସକୁ ଧାୟି ଅର୍ଥାତ୍ ମାତୃଗର୍ଭରେ ରହୁବାକୁ ଚିନ୍ତା କଲେ ।

୧୫—ଲେକେ ଲେକେ—ସଂସାରରେ ମନୁଷ୍ୟମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଧରାଧରା [ବିଷ୍ଣୁ; ସେ ବରହସ୍ପତିରେ ଦନ୍ତାଶ୍ରରେ ପୃଥିବୀ ଧାରଣ କରିଥିଲେ] ମାତାଧରା [ଦେବଙ୍କୁ ବନ୍ଦୀ କରିଥିବା କଂସର] ପୁରୀ [ମଥୁରାରେ] ଜାତ ହେଲେ ।

୧୬—ଜନକ—ପିତା ବସୁଦେବ । ଗୋପେ—ଗୋପପୁରରେ । ଗୋପେ ଗୁପ୍ତସ୍ଥାବରେ । ବନ୍ଦନ—ଶ୍ରୀରାଜ ।

୧୭—ନନ୍ଦନନ୍ଦନ (ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ) ଯୋଗମାୟା ଆଶ୍ରୟ କରି ତାଙ୍କ ସହୃଦ ଜାତ ଯାତନାକୁ—ଜନ୍ମକଷ୍ଟକୁ ସହୃଦେ - ନିଜର ଲାଲାମୟ ଆନନ୍ଦ ଉପଭୋଗ କରିବା ଓ କରାଇବା ରୂପ ମଙ୍ଗଳ ପାଇଁ—ପାଇଥିଲେ ।

୧୮—ନନ୍ଦଘରେ ଅଙ୍ଗ ଅଙ୍ଗ ନନ୍ଦନନ୍ଦନ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଅଙ୍ଗରେ ବସୁଦେବ ନନ୍ଦନ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଅଙ୍ଗ ମେଘ ଓ ବିଜୁଳି ପରି ମିଶିଗଲ । ଜୀବାତ୍ମା ପର (ଉଲ୍ଲାସ) ପରମାତ୍ମାଙ୍କଠାରେ ମିଶିଲ କି ? ପ୍ରାବଶିତ୍ ବସୁଦେବ ସ୍ତ୍ରୀ ଶ୍ରୀଲୀଳା ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ।
(ଲ: ଭ୍ର: ୪୫୦)

୧୯—ଶକ୍ତିବନ୍ତ—ସର୍ବଶକ୍ତିଯୁକ୍ତ କୃଷ୍ଣ ଶକ୍ତି—ନନ୍ଦକନ୍ୟାରୂପରେ ଜାତ ଯୋଗମାୟାଙ୍କୁ, ତାତେ ପିତା ବସୁଦେବଙ୍କୁ ବଦଳ ଦେଲେ । ବସୁଦେବ ଯୋଗମାୟାଙ୍କର ମାୟା ବଳରେ ସେହି କନ୍ୟାଶକ୍ତିକୁ ଦେଲେ ।

୨୦—କସ୍ତଣ—କଷ୍ଟ । ଖରେ—ବେଗରେ । ଖ-ରେ—ଅକାଶରେ । ଅନୁର୍ଦ୍ଧାନ—ଉଦ୍ଭେଦଗଲେ

ଅରି ଅରିଧର ତୋର ଜାତ ଭୁଲେକେ ।
 ଜୀବ ଯିବ ଦୁଷ୍ଟଙ୍କର, ଶୂନ୍ୟରେ ଡାକେ । ୨୧ ।
 ଶ୍ରବଣେ ଶ୍ରବଣେ କଂସ ଦେଶଭରଣୀ ।
 ବୁଦ୍ଧି ବୁଦ୍ଧି ବିଷ୍ଣୁ ବାଦେ କଲ ସେ ନିତି । ୨୨ ।
 ବଳଭଦ୍ର ବଳଭଦ୍ର ରୋହିଣୀ-ସୁତ ।
 ଅନନ୍ତ ଅନନ୍ତ ମୁଣି ଆଗନ୍ତୁ ଖ୍ୟାତ । ୨୩ ।
 କୃଷ୍ଣ କୃଷ୍ଣମୁଖି ଧର ପୁଣି ଜନ୍ମିଲେ ।
 ଯଶୋଦାୟା ଯଶୋଦାୟାକାଶ ସେ ହେଲେ । ୨୪ ।
 ସିତାସିତାମୁକମୁଖସୁଗଳ ଦେଶ ।
 ଜନନୀ ଜନନିତପ୍ତ ଅତ୍ୟନ୍ତ ସୁଖୀ । ୨୫ ।
 ରାମ ରାମଖ୍ୟାମ ବଳକାଳ ପାଳନ ।
 ଶେଷ ଶେଷ କରିବେ କି କଲେ କଥନ । ୨୬ ।
 ଆନ ଆନନ୍ଦକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ ଦେବାର ନୋହେ ।
 ଜନ ଜନକ ଜନନୀ ମନକୁ ମୋହେ । ୨୭ ।
 ପୁତ୍ରନାମା ପୁତ୍ରନାମାରଣକୁ କଲେ ।
 ଶକଟ ସଙ୍କଟରୁ ନିଃଶଙ୍କେ ଚରିଲେ । ୨୮ ।

୨୧—ତୋର ଅରି—ଶତ୍ରୁ, ଅରିଧର [ରହଧର] ହରି ଭୁଲେକରେ ଜାତ ହୋଇଅଛନ୍ତି । ଜୀବ—ପ୍ରାଣ । ଶୂନ୍ୟରେ—ଆକାଶରେ ।

୨୨—ଶ୍ରବଣେ ଶ୍ରବଣେ—କର୍ଣ୍ଣରେ ଶୁଣି । ଦେଶଭରଣୀ ଯୋଗମାୟାଙ୍କ ବଚନ । ସେ ବିଷ୍ଣୁ ବାଦରେ—ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ସହିତ ବିବାହରେ । ବୁଦ୍ଧି ବୁଦ୍ଧି କଲ—ମନ ବଳାଇଲ ।

୨୩—ବଳଭଦ୍ର—ଅତି ବଳବାନ୍ । ବଳଭଦ୍ର—ବଳରାମ । ଅନନ୍ତ—ଅବିନାଶୀ । ଅନନ୍ତମୁଖି—ଖେପାବତାର । ଖ୍ୟାତ—ପ୍ରକାଶ ହୋଇଅଛନ୍ତି ।

୨୪—କୃଷ୍ଣମୁଖି—ଖ୍ୟାମଳ ରୂପ । ଯଶୋଦାୟା ଯଶୋଦାୟାକାଶ—ଯଶୋଦାଙ୍କର ଯଶ ଓ ଦୟାର କାରଣ ହେଲେ ବା ଯଶ ଉଦୟର କାରଣ ହେଲେ ।

୨୫—ସିତାସିତାମୁକମୁଖସୁଗଳ—ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଓ ବଳରାମଙ୍କର କଳା ଓ ଯକା ପଦ୍ମ ପରି ମୁହଁ ଦୁଇଟି । ଜନନୀ—ମାତା, ଯଶୋଦା ଓ ରୋହିଣୀ । ଜନନିତପ୍ତ—ଲୋକସମ୍ପଦ ।

୨୬—ରାମ—ରାମଣୀୟ । ରାମଖ୍ୟାମ—ବଳରାମ ଓ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ । ଶେଷ—ଅନନ୍ତ ସହସ୍ର ମୁଖରେ । ଶେଷ—ସମାପ୍ତ ।

୨୭—ଲକ୍ଷ୍ୟ—ଚିନ୍ତନା । ଜନ ...ମୋହେ—ଲୋକମାନଙ୍କର ଏକ ବାସନାଆଙ୍କର ମନକୁ ମୋହିତ କଲେ ।

୨୮—ପୁତ୍ରନାମା—ପରଶନାମଧ୍ୟାୟ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ।

ପୁତ୍ରନାମାରଣକୁ—ପୁତ୍ରନାମାଞ୍ଚଳୀର ବିନାଶକୁ [ରସକୋଳ ଟୀକା ଦେଖ] ଶକଟ-ସଙ୍କଟରୁ—ଶକଟାୟୁରର ଉପଦ୍ରବରୁ । ନିଃଶଙ୍କେ—ନିର୍ଭୟରେ । ରାଜା ଟୀକା

ତୃଣା ତୃଣାବଳୀ ପରି ହେଲୁ ବିନାଶ ।
 ବସା ବସାରଣ ଠାରେ ହୋଇଲୁ ନାଶ । ୨୯ ।
 ବକ-ବକସ ଚରିଲେ ଦ୍ଵିପାଳ କର ।
 ଅଦ ଅଦମରଣ ଡାକୁ ବିଦାର । ୩୦ ।
 ଯାମଳା ଯାମଳା ପଦ ଶାୟୀ ତରଳ ।
 ବୃଷ ବୃଷଣ୍ଡେୟେ ହରିହରରେ ମଲ । ୩୧ ।
 ଧେନୁକ ଧେନୁକପାଳ ତାଳାର୍ଥେ ନାଶି ।
 ପୁଟି ପୁଟିଲର ପରି ନାଶିଲୁ କେଶୀ । ୩୨ ।
 କାଳି କାଳିଆଚରଣେ ଦଳି ହୋଇଲୁ ।
 ଧର ଧରଣରେ ଇନ୍ଦ୍ର ବାଦେ ହାରିଲୁ । ୩୩ ।
 ବିଧୀରେ ବିଧୀରେ ବସା ହରଣେ ଗଞ୍ଜି ।
 ଗୋକୁଳ ଗୋକୁଳପୁର ହୋଇଣ ରଞ୍ଜି । ୩୪ ।

୩୨-୨ ନାଶିଲେ କେଶୀ ୪, ୦

୨୯—ତୃଣା—ତୃଣାବଳୀ ନାମକ ରାକ୍ଷସ । ତୃଣାବଳୀ ପରି—
 ଦାସଗୋଷ୍ଠ ପରି ର, କ, ଟୀକା । ବସା—ବସାନ୍ତନାମକ ରାକ୍ଷସ । ବସାରଣ-
 ଠାରେ—ବାହୁଣ ରଖିବା ସ୍ଥାନରେ କିନ୍ତୁ ବାହୁଣ ରଖୁଥିଲା କୃଷ୍ଣଙ୍କଦ୍ଵାରା ।
 ର, କ, ଟୀକା ।

୩୦—ବକବକସ—ବକାସୁରର ମୁଖ ଅର୍ଥାତ୍ ଅଶ୍ଵ । ଅଦମରଣ—
 ପାପବିନାଶକ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ । ଅଦ—ଅଦାସୁରର । [ର, କ, ଟୀକା]

୩୧—ଯାମଳା ଯାଆଁଲା । ଯାମଳା—ଯାମଳାକୁନ୍ଦ ବୃକ୍ଷ । କୁବେର-
 ଜର ଦୁଇ ପୁଅ ନାରଦଙ୍କ ଶାପରେ ବୃକ୍ଷ ହୋଇଥିଲେ; ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଅସ୍ତ୍ରସଙ୍ଗରେ
 ଉପୁଡ଼ି ପଡ଼ି ପୁଣି ଶରୀର ପାଇଲେ । ର, କ, ଟୀକା ।

ବୃଷ—ସିଂହାସୁର । ବୃଷଣ୍ଡେୟ—ଧର୍ମର ମଙ୍ଗଳପାଇଁ, ମୁକ୍ତିପାଇଁ ।

୩୨—ଧେନୁକପାଳ—ବସାରଣ ଶ୍ରୀରାମ । ଧେନୁକ—ଧେନୁକ ନାମକ
 ରାକ୍ଷସକୁ । ତାଳାର୍ଥେ—ତାଳ ବାଜିବାପାଇଁ ତାଳବନରେ ନାଶ କରିଥିଲେ ।
 ମ. ମ. ଟୀକା

କେଶୀ—ଅସୁରବିଶେଷ ର, କ, ଟୀକା । ପୁଟି—ପୁଟି କାକୁଡ଼ି ।
 ନାଶିଲୁ—ନିଜେ ନିଜେ ନଷ୍ଟ ହେଲା । ର, କ, ଟୀକା

୩୩—କାଳୀ—କାଳୀୟ ସର୍ପ । କାଳିଆଚରଣେ—କୃଷ୍ଣଙ୍କ ପାଦଦ୍ଵାରା ।
 ର, କ, ଟୀକା । ବାଦେ—ବିବାଦରେ । ଧରଧରଣରେ—ଗୋବର୍ଦ୍ଧନ-ପର୍ବତ
 ଧରିବାଦ୍ଵାରା । ର, କ, ଟୀକା ।

୩୪—ବିଧୀରେ—ବିଶେଷ ଧୀରତ୍ଵବଳରେ । ବିଧୀରେ—ବ୍ରହ୍ମାକୁ ।

କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଶକ୍ତି ପରୀକ୍ଷା କରିବା ମାନସରେ ବ୍ରହ୍ମା ବସାହରଣ କରିଥିଲେ ।
 କୃଷ୍ଣ ସ୍ଵରାଜ୍ୟ ସେ ସବୁ ଜନ୍ମାଇଥିଲେ । ଗୋକୁଳ—ଗୋ ସମସ୍ତ ବା ଗୋପପୁର ।
 ଗୋକୁଳପୁର—କୃଷ୍ଣ ଗୋପାଳପୁର ହୋଇ । ରଞ୍ଜି—ମନ ହରଣ କରିଥିଲେ ।

କଦମ୍ବ କଦମ୍ବତଳେ ନାଶିଲେ ରାମ ।
 କଦରେ କଦରେ ଚାପି କଲେ ସେ ସମ । ୩୫ ।
 ବ୍ୟୋମ ବ୍ୟୋମପଥେ ନେଉଁ ମୁଥରେ ମାରି ।
 ପ୍ରଳୟ ପ୍ରଳୟକେଶ ଧରି ସାହାର । ୩୬ ।
 ନନ୍ଦ ନନ୍ଦକଧାରଣ ବନ୍ଧୁରୁ ତାର ।
 ଜାତବେଦ ଜାତବେଦ ଗର୍ଭେ ସଂହରି । ୩୭ ।
 ମହା ମହିମାକୁ ଦେଖି ହେଲୁ ହରଷ ।
 ଗଣେଶ ଗଣେଶରେ ସେ ହେବ କି ଶେଷ । ୩୮ ।
 ହେଲୁ ହେଲାରେ ଏମାନ ବାଲ୍ୟ ପ୍ରୋଗଣ୍ଡେ ।
 କବି କବି ହେଲେ କହି ନୋହିବ ତୁଣ୍ଡେ । ୩୯ ।
 ନ ବରଷେ ନବରସେ ବଳଲ ମନ ।
 ଆର ଆର ରୁଦେ ତା ଶୁଣିମେ ସୁଜନ । ୪୦ ।
 ବିଦଗଧ ବିଦଗଧ ଚନ୍ଦ୍ରାମଣି ଏ ।
 ଶ୍ୟାମ ସାମନ୍ତସିଂହାର କରଇ ଲଘେ । ୪୧ ।

୪୦—୧ ତାହା ଶୁଣ ସୁଜନ—୫, ୦ ।

୩୫—ରାମ—ବଳରାମ । କଦମ୍ବ—ଅସୁରକୁ କଦମ୍ବ ଗଛ ତଳରେ ।
 [ମ, ମ, ଟୀ] କଦରେ—କଦରାସୁରକୁ । କଦରେ—ପଦ୍ମତଳମନ୍ଦିରରେ । ସମ
 —ସମାନ ।

୩୬—ବ୍ୟୋମ—ଅସୁରକୁ ବ୍ୟୋମପଥେ—ଆକାଶମାର୍ଗରେ ନେଲୁବେଳେ ।
 [ମ, ମ, ଟୀ]

ପ୍ରଳୟ—ଅସୁରକୁ । ପ୍ରଳୟକେଶ—ଲମ୍ବାକେଶ ଯାହାର, ବଳଦେବ ।
 [ମ, ମ, ଟୀ]

୩୭—ନନ୍ଦକଧାରଣ—ନନ୍ଦକାନ୍ତରାଧାରୀ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ପିତା ନନ୍ଦଙ୍କୁ ବରୁଣଙ୍କ
 ବନ୍ଧୁ ଭାବେ ଧରିଲେ । [ମ, ମ, ଟୀ]

ଜାତବେଦ—ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ—ଯାହାଙ୍କଠାରୁ ବେଦମାନେ ଜାତ ହୋଇଅଛନ୍ତି ।
 ଜାତବେଦ—ଅଗ୍ନିକୁ [ର, କ, ଟୀ] ।

୩୮—ମହା—ପୁଣ୍ୟ । ଗଣେଶ—ପ୍ରମଥଗଣେଶର ପତି ବା ଗଣନାକାରୀଙ୍କ
 ମଧ୍ୟରେ ଶ୍ରେଷ୍ଠ । ଗଣେଶ—ଗଣନାୟକ୍ ବାସୀ ।

୩୯—ବାଲ୍ୟ—୫ ବର୍ଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ (ବୟସରସ) । ପ୍ରୋଗଣ୍ଡ—୧୦ ବର୍ଷ
 ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ (ସନ୍ଧ୍ୟାରସ) । କବି—ଶୁକ । କବି ହେଲେ—ନିଜେ ରଚନା କଲେ ।
 ଲ; ୧୧-୪ ଦେଖ ।

୪୦—ନ ବରଷେ—ନବମ ବର୍ଷରେ । ନବରସେ—ନୂତନ ରସରେ
 (ମାଧୁର୍ଯ୍ୟ ରସରେ) । ଆର—ଶୁକ । ଆର ହେଲେ—ନିଜେ ରଚନା କଲେ । ଶ୍ୟାମ
 —ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ।

ତୃତୀୟ ଛାନ୍ଦ

କୃଷ୍ଣଙ୍କ କୈଶୋର ବର୍ଣ୍ଣନା

ରାଗ-ରସକୋଇଲ

(ଅନ୍ୟାନ୍ୟପ୍ରାସ)

କୃଷ୍ଣ ପଞ୍ଚଗଣ୍ଡ କାଳ ଅନ୍ତରେ । ନବ କଶୋର ବୟ ଆଗତରେ ।
ଶୋଭା ବିଚେଷ୍ଟା ବାହାର ଭିତରେ । ଘଣ୍ଟିବନ୍ତ ହେଲେ ସ୍ଥାନ ଅନ୍ତରେ ସେ
ଦେନ ଧୀବନ୍ତେ ଚିତ୍ତରେ ହେ ।

ସମେ ସମେ ଦିନୁ ଦିନୁ ଅନୁଆନ ଶୁଭ ଖ୍ୟାତ ଅତିତରେ ସେ । ୧ ।
ଇନ୍ଦ୍ରମାଳମଣି ଝଲି ଦର୍ପଣ । ଯୋଷ କରିବା ପେବେ ପଣ ପଣ ।
ତେବେ ତାହାର କାନ୍ତ ବଡ଼ପଣ । ହାରି କାନ୍ତକ ନେବ ସମର୍ପଣ ସେ ।
ତହିଁ ଲବଣ୍ୟ ରୋପଣ ସେ ।

ଚିତ୍ରଭଞ୍ଜୀମାନ ଗାୟତ୍ରୀ ହେଲେ ମୁର୍ତ୍ତିବନ୍ତରେ ଆପଣ ସେ । ୨ ।
ସଫାର-କାନ୍ତ-ସାରକୁ ଆଣିଲ । ଅମୃତ ମିଶାଇ ବାଟି ଝୁଣିଲ ।
ବିହ ଏ ମୁରତିକି ନିର୍ମାଣିଲ । ମର୍ଦ୍ଦତ ରସାଣରେ ରସାଣିଲ ସେ ।
ଉପମା ସୃଷ୍ଟି କଣିଲ ସେ ।

୧—କଶୋର ବୟ—୧୦ ଠାରୁ ୧୨ ବର୍ଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ । ବିଚେଷ୍ଟା—ବିବିଧ
ଚେଷ୍ଟା, ଭଙ୍ଗୀ । ଘଣ୍ଟିବନ୍ତ—ପ୍ରକାଶିତ, ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ହେଲେ । ସ୍ଥାନ ଅନ୍ତରେ—
ସ୍ଥାନ ମଧ୍ୟରେ । ଧୀବନ୍ତେ—ପଣ୍ଡିତମାନେ । ଅନୁଆନ—ନୂଆ ନୂଆ, ଅନ୍ୟ-
ପ୍ରକାର । ଅତିତରେ—ଅତ୍ୟନ୍ତ ଭାବରେ [ଅତିତରଂ ଶବ୍ଦରୁ ବା ଅତି
ବେଗରେ] (ଅତି—ତତ୍ତ୍ୱ) । କୃଷ୍ଣ ପଞ୍ଚଗଣ୍ଡ ବୟଃ ସେମନ୍ତ । [ସଦାକୈଶୋର
ତନୁବ୍ୟାପ୍ତିଭୂତ । ଗୌରଚନ୍ଦ୍ରମଣି ୩-୪]

୨—ଇନ୍ଦ୍ରମାଳମଣି ଝଲି ଦର୍ପଣ—ଇନ୍ଦ୍ରମାଳମଣି-ନିର୍ମିତ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ଦର୍ପଣ
[ଆରଣି] । ଯୋଷ କରିବା—ଭୁଲନା ପାଇଁ ଯୋଡ଼ିବା । ଲବଣ୍ୟ—ଶରୀରର
ତରଳ ସ୍ପଷ୍ଟ କାନ୍ତ । “ମୁକ୍ତାଫଳେଷୁ ଗୁଣ୍ଡାୟାସରଳତ୍ୱମିବାନ୍ତରା । ପ୍ରଭାତେ
ଯଦଙ୍ଗେଷୁ ଲବଣ୍ୟଂ ତଦ୍ଭିହୋତ୍ୟତେ ॥”

ରୋପଣ—ସ୍ଥାପନା । ଚିତ୍ରଭଞ୍ଜୀ—ବିଚିତ୍ର ଭାବଭଞ୍ଜୀଗୁଡ଼ିକ ସାକାର ମୂର୍ତ୍ତି
ଧରି ଦେହରେ ରହିଲେ । ମୁର୍ତ୍ତିବନ୍ତରେ—ମୂର୍ତ୍ତିବନ୍ତ ଭାବରେ, ଅତ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରକଟିତ
ହୋଇ ।

ମୋହନ ମନ୍ଦିରେ ଜୀବନ୍ୟାସ କରି ସାର ସଂସାରେ ଗଣିଲୁ ଯେ । ୩ ।
ଦେଖିବ ଯେବେ ଯେ ଶୋଭା ମୁରତି । ଶିବକୁ ପ୍ରଣାମ କରବ ରତି ।
ପତି ନିନ୍ଦା କଲେ ପରବରଣ । ମୋ ଛୁଟି ହୁଅନ୍ତା ସିନା କରତି ସେ ।
ଆନାଇ ପତିବରଣ ଯେ ।

ଆରତି ହୋଇ କେ ସୁରତି ଇଚ୍ଛାରେ କରିବ ନାହିଁ ପୀରତି ସେ । ୪ ।
କଳା କମଳ ମର୍ଦ୍ଦ ଆରଣି । ଆନନ ମନ ନିଏ ଆକରଣି ।
ଦେଇ ନ ପାରି ଉପମା ଭରଣି । ଭଙ୍ଗୀରେ ଯେ ଶିମନ ଯିବ ରସି ସେ ।
ସୁତ-ସୁଧାକୁ ବରଣି ସେ ।

ଭରି ଦନରସ ଉଚ୍ଛଳାଇ ଦେଲେ ନାଗରୀ ହୃଦୟରସୀ ସେ । ୫ ।
କ୍ରମେ ବଢ଼ନ୍ତେ ସୁଷମ-ତରଙ୍ଗ । ଆଶ୍ରୟ କଲେ ଆସି ନାନାରଙ୍ଗ ।
ଶିଖଣି ଚଞ୍ଚଳେ ଜିଣେ କୁରଙ୍ଗ । ମଦ ବଦ୍ୟୁତ ଅଳପ ରଙ୍ଗ ସେ ।
ତୁଳନା କାମସାରଙ୍ଗ ସେ ।

ଲଜିତ ଭଙ୍ଗିମା ପ୍ରସଙ୍ଗେ ନ'ରଇ ଚଞ୍ଚିବାହାଲି ସାରଙ୍ଗ ସେ । ୬ ।

୩—ବହୁ—ବଧୂ । ମର୍ଦ୍ଦତ ରସାଶରେ—ମରକତର ତରଳ ଲେପରେ ବା ଗିଲଟିରେ ରସାଶିଳ—ଲେପ ବା ଗିଲଟି ଦେଲୁ । ଜୀବନ୍ୟାସ କରି (ମନ୍ଦିରେ ଜୀବନ ଦେଇ) ସଂସାରରେ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ବୋଲି ଗଣିଲୁ । ସାର—ଶ୍ରେଷ୍ଠ । (ପ୍ରାୟଶ୍ଚିତ୍ତକୁ ସୁନା ରସାଶ—ଲ ୧୪-୩୫) ବା ମରକତ କି ଜାଲମଣିର ଶାଢ଼ୀରେ ରସାଶିଳ-ଉଚ୍ଛଳ କଲ—ପ୍ରେମତରଙ୍ଗିଣୀ ୨-୧।୧୦ ଦେଖ ।

୪—ରତି—କନ୍ୟାର ସ୍ତ୍ରୀ । ଶିବ କନ୍ୟାକୁ ଭସ୍ମ କରିଅଛନ୍ତି ବୋଲି ତାକୁ ପ୍ରଣାମ କରିବ, କାରଣ ବର୍ତ୍ତମାନ କାମ ନାହିଁ । ସୁତରାଂ କାମର ପରବର୍ତ୍ତୀ ଲେକେ କାମକୁ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ସହୃଦ ରୁଚନା କରି ତାହାର ନିନ୍ଦା କରି ପାରୁ ନାହାନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ସେମାନେ କାମର ନିନ୍ଦା କରିଥିଲେ ପଦବ୍ରତା ରଚିତ ଛନ୍ଦ କରତି ହୋଇଯାନ୍ତା । କନ୍ୟା—ପରବର୍ତ୍ତୀ (ସମ୍ମୁଖସ୍ଥ, ଅର୍ଥାତ୍ ଜଣକ) କାମର ନିନ୍ଦା ହେଲେ ମୋ [ରତିର] ଛନ୍ଦ କରତି ହୁଅନ୍ତା ।

ଆରତି—ଆର୍ତ୍ତି, ବ୍ୟାକୁଳତା, ସୁରତି—ସନ୍ତୋଷ ।

୫—କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଅନନ [ମୁଖ] ସାକ୍ଷାତ୍ କଳାକମଳ ବା ମର୍ଦ୍ଦତମଣିର ଆରଣି ଅଟେ । ତାହା ମନ ଆକର୍ଷି [ଟାଣି] ନିଏ । କିନ୍ତୁ ସାହସ କରି ଉପମା ଦେଇ ପାରୁ ନାହିଁ । ସୁତ—ଉପକାସ୍ୟ [ମନ ମଦ ହସ] ରୂପକ ଅନୁପ୍ରାସ । ଦନରସ—ଗାଢ଼ ଶୁଙ୍ଘାରସବ ଓ କଲ । ମେଘ ବର୍ଣ୍ଣ ପୋଷଣ ସବୁ ପାଣିରେ ସ୍ବରୂପ ଦିଏ । କୃଷ୍ଣ ମନ୍ଦହାସ୍ୟରୂପକ ଅନୁପ୍ରାସ ବର୍ଣ୍ଣ ରସିକମାନଙ୍କ ହୃଦୟରୂପ ସବୁକୁ ଶୁଙ୍ଘାର ରସରେ ଭରି ଉଚ୍ଛଳାଇ ଦେଲେ ।

(ଲ: ୨୦ । ୨୦୧ ଦେଖ) [ଶ୍ଳୋ + ରୁ]

୬—ସୁଧମାତରଙ୍ଗ—ଶୋଭନମୟ । ନାନାରଙ୍ଗ—ନାନାସ୍ବରର ଭଙ୍ଗୀ । ଲକ୍ଷଣ—କ୍ଷେ । ଚଞ୍ଚଳେ—ଚଞ୍ଚଳତାରେ । କୁରଙ୍ଗ—ମୃଗ । ମଦବଦ୍ୟୁତ—

ଗନ୍ଧମନ୍ତରୁ ଚଞ୍ଚଳ ଅଧୀରେ । ପଳାଇ ରହିଲେ ନେତ୍ର ବିଧରେ ।

ସ୍ତ୍ରୀ-ବିରୁଦ୍ଧେ ରହିଲେ ବିଧରେ । ସୁରସକୁ ମନ ଭଜିଲ ଧୀରେ ସେ ।
ନୋହେ ରଚନା ବିଧରେ ସେ ।

ସମସ୍ତ ଭଞ୍ଜିମା ଗୁଣ ସାର୍ଥ ହେଲେ ରହି ଆଶା ସିଦ୍ଧିରେ ଯେ । ୭ ।

ଯା ଶୋଭା ଭଞ୍ଜିମା ନେତ୍ରପଥରେ । ପଡ଼ିଗଲା ବିଶ୍ୱସ୍ତକର ଧରେ ।

ଅନିଆପୁରୁଷରେ ହୃଦୟ ଥରେ । ଅବଧି ବିଧି ଚଳେ ଏଥରେ ସେ ।

ଦ୍ରବିତ ହେଲେ ପଥରେ ଯେ ।

ଗଞ୍ଜିତମ କଲେ ଉତ୍ତମ ଏ ବାଞ୍ଛାଦେଲ ଅମରନାଥରେ ଯେ । ୮ ।

ବାଳକାଳ-ସ୍ୱାଦ ନମେ ହୁଟିଲ । ବାଳକ ସଙ୍ଗରୁ ମନ୍ତ୍ର ତୁଟିଲ ।

ସମବୟା ସଖା ପ୍ରୀତି ଘଟିଲ । ଶୁଭୁଷା କଥାମାନ ଛୁଟିଲ ସେ ।

କାମଚେଷ୍ଟା ଚହଟିଲ ଯେ ।

ପତିବ୍ରତା-ମତି-ଧୃତି-ସମ୍ପତ୍ତିକ ସମୂଳ କରି ଲୁଟିଲ ଯେ । ୯ ।

ଯୌବନର ମଦନରେ ଘୁରୁଅଛି । ଅଳପ ରଙ୍ଗ—ଅଳ୍ପ ଲଳ । ଭୁଲିଗାରୁପକ
କାମସାରଙ୍ଗ (କନ୍ଦର୍ପର ଧନୁ) ଇତିତ ଭଞ୍ଜିମା ପ୍ରସଙ୍ଗେ ଠାରବା ଠାଣିଦ୍ୱାରା
ସାରଙ୍ଗ (ମୃଗକୁ) ଗଞ୍ଜିବା ପାଇଁ ନାରୁଅଛି କି ? [ଉତ୍ତପ୍ରେକ୍ଷା] ଧନଦ୍ୱାରା ମୃଗକୁ
ମଧ୍ୟ ଶାନ୍ତି ଦିଆଯାଏ । (ବୈ. ବି. ୪୮-୨୮) ।

୭—ଚଞ୍ଚଳ—ଗୁଞ୍ଜଳ, ଚଞ୍ଚଳସ୍ୱର [ପିଲୁଦିନେ ମନ ଓ ଗମନ ଚଞ୍ଚଳ
ଥାଏ] ମନ ଓ ଗତିରୁ ଅଧୀରସ୍ୱରରେ ପଳାଇ ଯାଇଁ ନେତ୍ରବିଧରେ [ଚକ୍ଷୁ
ବ୍ୟାପାରରେ, କଟାକ୍ଷପାତରେ] ରହିଲେ । ସ୍ତ୍ରୀ-ବିରୁଦ୍ଧେ……ବିଧରେ—
ଲଜ୍ଜା ଓ ବିବେକ ଦୁହେଁ ପିଲୁଦିନେ ନ ଥିଲେ; ବର୍ତ୍ତମାନ ଆସି ବିଧରେ (କାର୍ଯ୍ୟ
ମାତ୍ରରେ, ସହଜରେ) ରହିଲେ । ଏ ସବୁ ବିଧର ରଚନା ନୁହେଁ, କିମ୍ବା ବିଧାତା
ମଧ୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ପାରିବେ ନାହିଁ ।

ଭଞ୍ଜିମାଗୁଣ—ଭଞ୍ଜି ସବୁ ଆପଣା ସିଦ୍ଧିରେ (ନିଜ ନିଜ କାର୍ଯ୍ୟସାଧନରେ)
ରହି ଚରିତାର୍ଥ ହେଲେ ।

୮—ବିଶ୍ୱସ୍ତକର—ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କର ଅଖି ଅଗରେ ଥରେ ପଡ଼ିଗଲା । ସେହି ଦିନୁ
ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କର ହୃଦୟ ଅଶାସ୍ତ୍ରୀୟ ହୋଇ ଥରୁଅଛି । ଏଥରେ—(ଏଣୁକୁ ବା ଏହାଦ୍ୱାରା)
ବିଧି [ବ୍ରହ୍ମା] ଅବଧି ରଚିଲା । ଅବଟଣ ଘଟାଇଲା । ପଥରେ—ପଥର ସବୁ
ତରଳ ଗଲା । ଗୌତମ ରୂପି ଉତ୍ତମ କରିଅଛନ୍ତି—ଏ ବାଞ୍ଛା [ସ୍ୱପ୍ନ]
ଅମରନାଥରେ [ଇନ୍ଦ୍ରଜିତରେ] ଦେଲା । ଗୌତମଙ୍କ ଶାପରେ ଇନ୍ଦ୍ରଙ୍କର
ସହସ୍ରେ ଚକ୍ଷୁ ହୋଇଅଛି । ଇନ୍ଦ୍ର ବର୍ତ୍ତମାନ ସହସ୍ର ଚକ୍ଷୁରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କର
ଶୋଭା ଦେଖିବାକୁ ପାଇ ଆନନ୍ଦିତ ହୋଇ ଗୌତମଙ୍କୁ ପ୍ରଶଂସା କଲେ ।
(ଲ: ୧୧-୧୭ ଦେଖ)

୯—ସମବୟା ସଖା—ଏକବୟସିଆ ମିତ୍ର । ଶୁଭୁଷା କଥାମାନ—ରଙ୍ଗ
ଭଞ୍ଜିଆ କଥା । କାମଚେଷ୍ଟା—କନ୍ଦର୍ପବିକାର । ଚହଟିଲ—ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇ
ପ୍ରସବ ବିସ୍ତାର କଲା ।

କୈଶୋର ଗୁରୁ ଯେ ଭଞ୍ଜିମାବାର । ନିତି ନିତି କଲ ଶିଖାଇବାର ।
ଭଞ୍ଜିତ ରଙ୍ଗେ ନେତ୍ର ଠାରବାର । ମନ୍ଦହାସରେ ଭ୍ରଷା କହିବାର ସେ ।

ପ୍ରୀତି ଗୀତ ଗାଇବାର ସେ ।

ମହାବୃଷଗତି ଗଜଗତିମତି ହେଲ ସତ ମୋହିବାର ସେ । ୧୦ ।
ସ୍ନେହ ବଳଲି ତନୁ ଯତନରେ । ଭୃଷା ମଣ୍ଡନ ହେଲେ ରତନରେ ।
ରୁଦ୍ରା ସଜଡ଼ା ଦବ୍ୟସୁମନରେ । ରସିଲେ ରଙ୍ଗ-ପ୍ରୀତିବସନରେ ସେ ।
ମନ ପାନ-ଚନ୍ଦନରେ ସେ ।

ସଙ୍ଗୀ ସଙ୍ଗରେ ସଙ୍ଗୀତ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ଲେଉ ଜାତ ସୁମନରେ ସେ । ୧୧ ।
ନବଯୁବତୀ-ପ୍ରେମଲମ୍ପଟରେ । ଗୁଳି ଫୁଲଇ ଗୁଲନ୍ତି ବାଟରେ ।
କାହା ମନକୁ ହରନ୍ତି ନାଟରେ । କଣ୍ଠର ବୋଲନ୍ତି କାହା ଲଟରେ ।
ଜଗନ୍ନି କଳିଆଟରେ ସେ ।

ସୁନ୍ଦରପୁରନ୍ଦର ଦିନ ହରନ୍ତି ଆକଟରୁ କପଟରେ ସେ । ୧୨ ।

ଭଞ୍ଜୀ—

ଭଞ୍ଜୀ ବସୟରେ କୃଷ୍ଣ ଗଣିଆ । କାହା କଟିସ୍ଥିତ ଦେଖି ମାଟିଆ ।
ବୋଲନ୍ତି ବନ୍ଧୁ ମୁଁ ତୋହୋ ବେଟିଆ । ପାଣି ଆଣିବାକୁ ମୋତେ ପଠିଆ
ଶୁଣି ଗୋପୀ ହୋଇ ଠିଆ ସେ ।
ହସିଲ, ଭସିଲ, ବଡ଼ିଲକୁ କାହା ହେଲୁ ଏଡ଼େ ଅପାଠିଆ ରେ । ୧୩ ।

ପଦବ୍ରତା.....ଲୁଟିଲ—ସତ୍ୟମାନଙ୍କ ମନର ସୈନ୍ୟରୂପକ ଧନକୁ ସମ୍ବଳରେ
ଲୁଟି କରିଦେଲ ଅର୍ଥାତ୍ ସେମାନଙ୍କର ସୈନ୍ୟ ଧ୍ବଂସ ହେଲ ।

୧୦—କୈଶୋର ଅବସ୍ଥାକୁ ଅଖି ଠାରବା, ଅଲ୍ଲ ଅଲ୍ଲ ହସି କଥା କହିବା,
ପ୍ରେମଗୀତ ଗାଇବା ପ୍ରଭୃତି ଭଞ୍ଜିମାବାର । ଭଞ୍ଜିସବୁ] ନିତି ନିତି ଶିଖାଇବାର
[କୁ] ଗୁରୁ କଲ । ମଞ୍ଚ ବୃଷଭ ପରି ଗୁଲିବାଦ୍ବାସ ଗଜଗମନା ନାସୋନକୁ
ମୋହିବାର ହେଲ [ଏଗୁଡ଼ିକ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ଭଞ୍ଜୀ; ସେମାନଙ୍କ କୈଶୋର
ଅବସ୍ଥା] ।

୧୧—ତନୁଯତନରେ—ଦେହ ପାଇଁ ଯତ୍ନ କରିବାରେ । ଭ୍ରଷା—ଭ୍ରଷା
ଓ ମଣ୍ଡନ ହେଲେ । ସୁମନରେ—ଫୁଲରେ । ସୁମନରେ—ସରସ ମନରେ ।

୧୨—କଣ୍ଠର—ବାଇତଙ୍କ । ଲଟରେ—ନାଟରେ, ବସ୍ତ୍ରରେ । ସୁନ୍ଦର-
ସୁନ୍ଦର—ସୁନ୍ଦରଶ୍ରେଷ୍ଠ (ସୁନ୍ଦର—ଇନ୍ଦ୍ର) । ଆକଟରୁ—ପିତାମାତାଙ୍କ
ଶାସନରୁ ।

୧୩—ଗଣିଆ—ନିୟୁତ । ଭଞ୍ଜୀ—ବୃତ୍ତର କଥା ।

ଜଗି ଦଧି ବିକସିବା ବାଟକୁ । ଗୋପୀଙ୍କ ମାଗନ୍ତି ଦିଅ ଘାଟକୁ ।

ନେବି ମୁଁ ତନୁ ତନୁପୁରଟକୁ । ଏତେ କହି ଯାଇଁ ଧରୁଁ ପଟକୁ ସେ ।

କେ ବୋଲେ ଏତେ ଲଟକୁ ସେ ।

ସଜନି କହ, ଗୋ-ରସ ଦେବା, ବାଟ ଗୁଡ଼ୁ ଏ, ଯିବା ହାଟକୁ ଗୋ ୧୩
ଭଙ୍ଗୀଛଳ—

କେ ତହିଁ ବୋଲେ କର ଆକଟକୁ । ଜାଣି ନାହିଁ କି ଏ କଂସ ରାଟକୁ ।

କେ ବୋଲେ ବୁଝିବା ଜାଲ ନାଟକୁ । ଝୁଆଇବି ମାତା ହାତେ ଛୁଟକୁ ସେ ।

କେ ବୋଲେ ନନ୍ଦରାଟକୁ ସେ ।

ମୁଞ୍ଚିଲେ ଏ ଗୋପେ କହିଁ ଗୋପୀ ପୁଣି ରଖି ପାରିବ ଦଟକୁ ସେ । ୧୪ ।

ଓଦାୟିଏ ଭଙ୍ଗୀ—

କେ ବୋଲେ କି କହୁଚ ଏ ବିଟକୁ । ମୁହଁ ନ ଲଗାଅ କେହି ଧଟକୁ ।

ଭଲ ବୁଝିଛ କି ଏହି ଝେକୁ । ଜାଣି ନାହିଁ ତ ତାହା କପଟକୁ ସେ ।

ନେଲ ପତନା ଦଟକୁ ସେ ।

ନାଶ ନାଶିବାକୁ ଆସିଛି ମହାକି ବାନ୍ଧ ସେହୁ ମୁକୁଟକୁ ସେ । ୧୫ ।

କରରେ ଦେଇ କରପଇଁକି । କହୁଛନ୍ତି କାହୁଁ କହିଁ ପେଣ୍ଠୀକି ।

ତୁ ମୋର ସମାନ ହୃଦକଣ୍ଠିକି । ମନେ ନ ରଖିବୁ କଥା ଗଣ୍ଠିକି ସେ ।

ମୋର ଜାନୁବଇଁକି ସେ ।

ଦେଲି, ବିଜେ କର, ମହାଦେବ, ମୋର ନ ଦିଅ ଲଜେ ପିଠିକି ସେ ॥

ସ୍ନେହଭଙ୍ଗୀ—

କହିଁ ଗୋପୀ କହେ ମୁଖ ହଲାଇ । କି କହୁଛୁ କି ହୁଏ ଗୁଡ଼ି ଫୁଲାଇ ।

ବଡ଼ପଣ ଦେବୁଁ ସିନା ଭୁଲାଇ । ତନୁଦାନ ମାଗୁ ନେବି ବୁଲାଇ ସେ ।

ମଲେ ତ ଆମ୍ଭେ ମଲଇଁ ହେ ।

ଜୀବ ଥିଲେ ଦେଖାଯିବ ଗୋପୀ ପାଦମୁଦରେ ନେବେ ମୁଲାଇ ସେ । ୧୬ ।

୧୪—ତନୁ—ଶରୀର । ତନୁ ପୁରଟକୁ—ଅଳ୍ପ ସୁନାକୁ, ଶରୀରରୁପକ ସୁନାକୁ । ପଟକୁ—ବସ୍ତ୍ରକୁ । ଲଟ—ନଟ । ଗୋରସ—ଦୁର୍ଗୁଣ, ସର, ଲାଘା ପ୍ରଭୃତି । କହ ଗୋ ରସ—ସମ୍ଭୋଗକୁ । (ଭଙ୍ଗୀଛଳ—ବୁଝିବା ଓ ଶଠତା ଦ୍ଵାରା ବ୍ୟଙ୍ଗାର୍ଥପୂର୍ବକ କଥା) ।

୧୫—ରାଟକୁ—ରାଜାକୁ । ମୁଞ୍ଚିଲେ—ଛାଡ଼ିଲେ । ଦଟକୁ—ଦେହକୁ । (ଓଦାୟିଏ ଭଙ୍ଗୀ—ବୁଝିବା ଭାବରେ ହୃଦୟର ଉଦାର ଭାବ ପ୍ରକାଶ)

୧୬—ବଟ—ଜାରପୁରୁଷ । ଧଟ—ଝଟ, ଧୂର୍ଜି । ସେନ୍ଦ୍ରା—କବଚ ।

୧୭—ପେଣ୍ଠୀ—ମୋଟି ଓ କାଙ୍ଗର । (ସ୍ନେହଭଙ୍ଗୀ—ବୁଝିବା କଥାରେ ଗୋପୀଙ୍କ ସ୍ନେହ ପ୍ରକାଶ) ।

୧୮—ତନୁଦାନ—ଅଳ୍ପଦାନ ଓ ଶରୀରଦାନ । ପାଦମୁଦରେ—ଗୋଡ଼ ମୁଦରେ ।

ଗବତ୍ତା—

ନେ କହଇ ହରି ତୋର ବଡ଼ାଇ । ରାଜା ଆଗେ କହି ଦେବୁଁ ଛଡ଼ାଇ ।
ନନ୍ଦର ସମ୍ପତ୍ତି ଦେବୁଁ ଉଡ଼ାଇ । ଦେବୁଁ ଗବେଶୁରପଣ ବୁଡ଼ାଇ ସେ ।

ମନ୍ଦର ଦେବୁଁ ଚଡ଼ାଇ ସେ ।

ଏଡ଼େ ଗରବ ଗୋପୀଙ୍କି ଘାଟ ମାଗୁ ନନ୍ଦର ଗୋରୁ ଅଡ଼ାଇ ସେ । ୧୯ ।
ତର୍ଜନା ଭଞ୍ଜୀ—

ସେବେ ପରାଣ ଥିବ ଏ ପିଣ୍ଡରେ । ଆଉ ଦିନେ ନ ଯିବୁଁ ଏ ଦାଣ୍ଡରେ ।
କର୍ତ୍ତୃ ପ୍ରୟୋଜନ ଏବେ ଦଣ୍ଡରେ । ଶୂଳ ଗୋ ବାହୁଡ଼ି ଯିବା ଶୁଣ୍ଢରେ ସେ ।

ମାତୃ ଫୁଲକାଣ୍ଡରେ ଗୋ

ଚଣ୍ଡ ହୋଇ ଦେଖ ବିଚଣ୍ଡ କହୁଛୁ ମଧୁର ନାହିଁ ବୁଣ୍ଡରେ ଗୋ । ୨୦ ।
ବରକ୍ତ ଭଞ୍ଜୀ ଉକ୍ତ —

କୃଷ୍ଣ କହନ୍ତି ସେ କରି ତର୍ଜନା । ଏ ରୂପେ କେହି ସେ ଆଉ ଗର୍ଜନା ।
କୁଟ କପଟ ବଚନ ସର୍ଜନା । ଆପଣା ଇଚ୍ଛାରେ ଦଣ୍ଡ ଅର୍ଜନା ସେ ।

ମାନ ମହତ ବର୍ଜନା ଗୋ ।

ଅନ୍ୟାୟ କାହାର, ମାର ନୃପବର ଗୁମୁରେ ହଉ ମାର୍ଜନା ଗୋ । ୨୧ ।
ଶୁଣି ଗୋପୀବଂଶ ହେଲେ ହରସ । ହୃଦରେ ପୁରୁଲ ପ୍ରେମ-ସୁରସ ।
ବୋଇଲେ ବିକ ଆସିବୁଁ ଗୋ-ରସ । ଦେଖି ଯାଉଥିବୁଁ ମୁଖସାରସ ସେ ।

ବଡ଼ାଇଲାନି ତ ରସ ସେ ।

ଭୁମ୍ଭ ବାଞ୍ଛା ପ୍ରତିବନ୍ଧିବାକୁ ଆମ୍ଭ ହୃଦ ହେଲୁ ଆଦରଣ ସେ । ୨୨ ।
ଲଳସା ଭଞ୍ଜୀ ଉକ୍ତ—

କୃଷ୍ଣ ଧଇଲେ ସେ ଗୋପୀଙ୍କ କର । ବୋଇଲେ ମୁଁ ଭୁମ୍ଭ କଣା କଜର ।
କର-ସାରେଣୀ ପରା ମୋତେ କର । ସମାନ ମୁଁ ପଦ-ଧାବକର ସେ ।

୧୯—ଗବେଶୁରପଣ—ବଡ଼ ଗବିତ୍ତ୍ବକ । ମନ୍ଦର—ସାଧକ ।

୨୦—ତର୍ଜନାଭଞ୍ଜୀ—ଆକଟ-ଛଳରେ । ବୁଣ୍ଡରେ—ଦେଶରେ । ଫୁଲ
କାଣ୍ଡ—କାମଗର । ଚଣ୍ଡ—ଉଦତ ହୋଇ । ବିଚଣ୍ଡ—ଅବଗିଆ କଥା ।

୨୧—ତର୍ଜନା କର—ଚକ୍ର କର । ଗର୍ଜନା—ଗର୍ଜନ କରି ନାହିଁ ।
ବଚନ ସର୍ଜନା—ବଚନ କୁହ ନାହିଁ । ବର୍ଜନା—ଗୁଡ଼ି ନାହିଁ । ମାର୍ଜନା—କ୍ଷମା ।
ମାରନୃପବର—ନନ୍ଦପରାଜା ।

୨୨—ଗୋପୀବଂଶ—ଗୋପୀ ସବୁ । ପ୍ରେମସୁରସ—ପ୍ରେମ । ମୁଖସାରସ—
ମୁଖପଦ୍ମ । ରସ—ପ୍ରଣୟ । ଆଦରଣ—ଦର୍ପଣ । (ବିଂ: ବ; ୨୦-୧ ଦେଖ)

ଭୁନ ବଚନ ଶାକର ଯେ ।

ବିନା ମୋ କାମନା ଆଉ ନାହିଁ ବନ୍ଧୁ ହୁଅଁଛୁ କୁର-ଶଙ୍କର ଯେ । ୨୩ ।

ଦୈନ୍ୟ ଭଙ୍ଗୀ ଉକ୍ତି—

ପରସ୍ପରେ ଏହିରୂପେ କହିଲେ । ହସି ଗୋପୀ ବନ୍ଧନେହେ ରୁହିଁଲେ ।

ଜଗତମୋହନ ମନ ମୋହଲେ । ଗୋପୀଙ୍କ ହୃଦରେ କୃଷ୍ଣ ରହିଲେ ଯେ ।

ପ୍ରୀତି ଆରମ୍ଭ ପହିଲେ ଯେ ।

ଭାବ ସନ୍ତାନ ବିଧାନ ବରଧନ ମାନସେ ଜାଗି ରହିଲେ ଯେ । ୨୪ ।

ଦିନୁ ଦିନୁ ବଢ଼ାଇଲେ ପୀରତି । ହଟ ନାଟ କାହିଁ କେତେ କରନ୍ତି ।

ସେ ନଗ୍ନରେ ଯେତେ ପତିବରଣ । ତାହାଙ୍କର ମନ ହେଲା ଆରତି ସେ ।

ଧରି ନୋହିଲା ଧୂରତି ଯେ ।

ଲଜ ଦୂର କଲେ ରତିପତି ନିତି ଗୁଡ଼ି ଦେବାରୁ କରତି ଯେ । ୨୫ ।

କେବେ କୃଷ୍ଣ କାହା ପୁରେ ପଶନ୍ତି । କେବେ ଗୋପୀ କଉଁଠାକୁ ଆସନ୍ତି ।

କେ କାହାଠାକୁ ଯେ ଦୂଃଖ ପେଷନ୍ତି । କେ କାହାର ଗୁଣଗଣ ଘୋଷନ୍ତି ସେ ।

କେ କଣ ଜାଣି ବସନ୍ତି ଯେ ।

ଆସନ୍ତି ଯେନ୍ତି ମିଶନ୍ତି ଭାସନ୍ତି ହସନ୍ତି ରସେ ଭାସନ୍ତି ଯେ । ୨୬ ।

ବହୁ ଶିବ ପରିଜନ ଯାହାର । ସେ କରନ୍ତି ନାନାରଙ୍ଗେ ବିହାର ।

ସେ ପ୍ରଭୁକୁ ମୋର କୋଟି ଜୁହାର । ଧୀରଜନଙ୍କର ହୃଦୟ-ହାର ସେ ।

ବୋଲେ ସାମନ୍ତସିଂହାର ଯେ ।

କୃଷ୍ଣଲୀଳା ଗୀତ ଶୁଣିଲେ ମନକୁ ହରିବ ନାହିଁ କାହାର ଯେ । ୨୭ ।

(ଲଳସା—ନିଜର ଅତ୍ୟନ୍ତ ଭଙ୍ଗା)

୨୩—ଜଙ୍କର—ଶୁକର । ସାରେଣୀ—ଶ୍ରୀତନକ, ଖେଳିବା ଜନପଦ ।

ସାବକର—ଅଳତାର । ଶାକର—କନ୍ଦ । ଗୁମ୍ଫା କଥା କନ୍ଦ ଛଡ଼ା ଆଉ କିଛି କାମନା ନାହିଁ । କୁରଶଙ୍କର—ସୁଦୂରପକ ଶିବ । ଦୈନ୍ୟ—ନିଜର ଦାନଦାନ ଭାବ ।

୨୪—ଭାବସନ୍ତାନ ବିଧାନ ବରଧନ—ଭାବର ଉପନୟନ ବା ଆରମ୍ଭ, ପ୍ରିତି ଓ ବୃଦ୍ଧି ସକଳ ମନରେ ଜାଗରୁକ ହେଲେ ।

୨୫—ହଟ—ତାମସା । ଧୂରତି—ଧୂତି । ରତିପତି—କନ୍ଦର୍ପ ।

୨୬—ପରିଜନ—ସେବକ । ବିହାର—ଶ୍ରୀତା । ଜୁହାର—ପ୍ରଣାମ । ହାର—ମାଳା ।

ଚତୁର୍ଥ ଛାନ୍ଦ

ଶ୍ରୀ କିଶୋରୀ ଜାତକ ଜନ୍ମାଦି ଲକ୍ଷଣ

ରାଗ—କଲ୍ୟାଣ ଆହାରୀ

ଧୀରେ ଦେନ ରାଧା ଜନ୍ମାଦି ଉତ୍ସବ, ତତ୍ତ୍ୱ ସାଧୁଶାସ୍ତ୍ର ଖୋଜିବ ।
ବୃଷଭାନୁ ଭାନୁବିଶିଷ୍ଟ ହେଜ, ଦନ୍ତୁଳ କଂସରେ ବିଭବ ।

ଅବନ୍ତୀ, ତେଜ ଗୋକୁଳ ସାବଟରେ ।

ରହି ନନ୍ଦ ପ୍ରେମେ ଗୋକୁଳସମ୍ପଦେ, ବୃତ୍ତି କଳ୍ପିତ ନୂତନରେ । ୧ ।

ତାଙ୍କ ମନ୍ତ୍ରଣୀ କାର୍ତ୍ତିକା ନାମ, ରସି ଶ୍ରୀ ଗୋପେଶ୍ୱରସେବାଫଳେ ।

ଉଦର କ୍ଷୀରସାଗରରୁ ପରମ ମହାଲକ୍ଷ୍ମୀ ଜାତ କଲେ ।

ଦୁଃସାସୀ, ଜାତକ ରାଧା ପିତ୍ତବନ୍ତ ।

ର ରଶ୍ମି ରସ ଅଗ୍ନିବାକ ଅଧିକା ଦେନ ରାଧିକା ନା ଦେଲେ ତ । ୨ ।

୧—ଧୀରେ—(ପଣ୍ଡିତମାନେ), ରାଧାଙ୍କର ଜନ୍ମ ପ୍ରଭୃତି ଉତ୍ସବମାନ ଗ୍ରହଣ କର । ଏହାର ତତ୍ତ୍ୱ ସାଧୁଶାସ୍ତ୍ରରେ (ଉତ୍ତମ ବୈଷ୍ଣବ ଗ୍ରନ୍ଥମାନଙ୍କରେ; ସାମନ୍ତସିଂହାରଙ୍କ ଗୁରୁ ସାଧୁଚରଣ ଦାସଙ୍କ ‘ଚୌରଚନ୍ଦ୍ରାମଣି’ ଶାସ୍ତ୍ରରେ) ଖୋଜିବ । ବୃଷଭାନୁ ଭାନୁବିଶିଷ୍ଟ (ସୂର୍ଯ୍ୟବିଶାସ ରାଜା) ବୋଲି ହେଜ । ଦନ୍ତୁଳ [ରାକ୍ଷସ] କଂସରେ [କଂସ ସହୃଦ] ବିଭବ ବିରୁଦ୍ଧ ଭବ, ବିଗତଭବ, (ଭୟ) । ‘ବୃନ୍ଦାବନବିନୋଦ’ ୭ମ ଗ୍ରନ୍ଥ ୨ପଦ । ଅବନ୍ତୀ ଗୁଡ଼ି ଗୋପପୁରସ୍ଥିତ ସାବଟ ଗ୍ରାମରେ ନନ୍ଦଙ୍କ ଆଶ୍ରମେ [ସ୍ଥାନରେ, ଗୋପରେ] ବାସ କର ଗୋକୁଳ [ଗୋଧନ] ସମ୍ପତ୍ତିଦ୍ୱାରା ନୂତନରେ [ନୂତନଭବରେ] ବୃତ୍ତି [ଜୀବିକା] କଲ୍ପନା କରାଯିବ ।

୨—କାର୍ତ୍ତିକା ନାମ । ତାଙ୍କର ମନ୍ତ୍ରଣୀ [ପାଟ୍ଟରଣୀ] ରସି [ଭକ୍ତି କର] ଗୋପେଶ୍ୱର ନାମକ ସେଠାକାର ଶିବଙ୍କ ସେବାଫଳରେ ନିଜ ଉଦରରୁପକ କ୍ଷୀରସମୁଦ୍ରରୁ ପରମ ମହାଲକ୍ଷ୍ମୀ ରାଧାଙ୍କୁ ଜାତ କଲେ । ‘ଦେବା କୃଷ୍ଣମୟୀ ପ୍ରୋକ୍ତା ରାଧିକା ପରଦେବତା ।’ ସର୍ବଲକ୍ଷ୍ମୀମୟୀ ସର୍ବକାନ୍ତଃ ସନ୍ନୋଦ୍ଭାସୀ ପର-ବୃହଦ୍‌ଗୌତମୀୟା ତନ୍ତ୍ର । ଲକ୍ଷ୍ମୀ ରାଧାଙ୍କ ବିଳାସ । ପୂର୍ବେ ସମୁଦ୍ର ମନ୍ଥନ ବେଳେ ସମୁଦ୍ରରୁ ଲକ୍ଷ୍ମୀ ଜାତ ହୋଇଥିଲେ । ବର୍ତ୍ତମାନ ଜାତକବିଧାନରେ (ଜାତକ କରବାରେ) ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଦୁଃସାସୀ ମୁନି “ର” ଅର୍ଥାତ୍ ରଶ୍ମି [ତେଜ] ରସ ଓ ଅଗ୍ନିବାକ [ପ୍ରଭା] ଅଧିକ ବୋଲି ତାଙ୍କର ନାମ ରାଧିକା ଦେଲେ । ର-ଅଧିକା = ରାଧିକା (ର ଅର୍ଥ ରସ, ରଶ୍ମି ଏବଂ ଅଗ୍ନିବାକ) ।

ଶ୍ରୀମତ ଭଲତ ଜାଣି ପୂର୍ଣ୍ଣମାସୀ ଶ୍ରୀମତୀ ନାମ ପୁଣି ଦେଲେ ।
 ବୃନ୍ଦା ବୃନ୍ଦାବନେଶ୍ୱରୀ ସାର୍ଥକ କରି ନାମ କଳ୍ପିତ ବିରୁଦ୍ଧଲେ ।
 ଜନକ, ରସି ରସବତୀ ବୋଇଲେ ।

ଜନମା ବିନୋଦିନୀ ନାମ ବିନୋଦ ଭାବ ଆନନ୍ଦେ ଦତ୍ତ କଲେ । ୩ ।
 ସି ରସ ନେତ୍ର ବିମୁଦ୍ଧିତ ହେବାରେ ଜନକ ଜନମା ବିରସ ।
 ଜାଣି ପୂର୍ଣ୍ଣମାସୀ ଆସି ଯଶୋଦାଙ୍କୁ ଦେନାଇ ହେଲେ ପରବେଶ ।
 କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ, କାଶରେ ଦେନ ନନ୍ଦରାଣୀ ।
 ବିଲେକନ୍ତେ, ବିଲେକଲେ କୃଷ୍ଣମୁଖ ପ୍ରଥମେ ଶୁଭ ସୁଲକ୍ଷଣୀ । ୪ ।
 କୃଷ୍ଣ-ସବେଦ୍ୟୁ-ଆହ୍ୱାନୀ ସବେଦ୍ୟୁ-ଆନନ୍ଦବରଧନ ।
 କୃଷ୍ଣ-ଅଧରମୁତ ସୀର ପ୍ରଥମେ ଯଶୋଦା କରାଇଲେ ପାନ ।
 ଏ କଥା, ସନ୍ତାନକଳାପ-ସମ୍ମତ ।
 ଜନକ ଜନମା ସେହିଦିନୁ ଦିନୁ ଦିନୁ ଆନନ୍ଦ କଲେ ମତି । ୫ ।

୩ - ଭଲତ [ବିଶେଷ ଭାବରେ] ଶ୍ରୀମନ୍ତ (ଶ୍ରୀ—ଶୋଭାଯୁକ୍ତ ସ୍ୱଭାବ)
 ଜାଣି ପୂର୍ଣ୍ଣମାସୀ [ପୌର୍ଣ୍ଣମାସୀ] ପୁଣି ଶ୍ରୀମତୀ ନାମ ଦେଲେ । ବୃନ୍ଦାବନର ଅଧ୍ୟକ୍ଷାତ୍ରୀ
 ଦେବୀ ବୃନ୍ଦା ବୃନ୍ଦାବନେଶ୍ୱରୀ ବୋଲି ସାର୍ଥକ ନାମ ଦେଲେ । ଜନକ [ପିତା]
 ରସି [ଆନନ୍ଦିତ ହୋଇ] ରସବତୀ ନାମ ଦେଲେ । ଜନମା [ମାତା] ବିନୋଦିନୀ
 କି ଆନନ୍ଦ କରିବା ଭାବ ଦେଖି ଆନନ୍ଦରେ ବିନୋଦିନୀ ନାମ ଦେଲେ ।

୪—ସେ କନ୍ୟାର ଆଖି ତିନିଦିନଯାଏ ମୁହଁ ହୋଇ ରହିବାରୁ ବାପ ମା
 ବିରସ [ଦୁଃଖିତ] ହେବାର ଜାଣି ପୂର୍ଣ୍ଣମାସୀ ଯଶୋଦାଙ୍କୁ ଦେନ ଆସିଲେ ।
 ନନ୍ଦରାଣୀ (ଯଶୋଦା) କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ କାଶରେ ଦେନ ପ୍ରବେଶ ହେଲେ । ଶୁଭସୁଲକ୍ଷଣୀ
 (ମଙ୍ଗଳ ଓ ଉତ୍ତମ ଲକ୍ଷଣଯୁକ୍ତା ରାଧା) ବିଲେକନ୍ତେ (ବୁଝାନ୍ତେ) ପ୍ରଥମରେ
 କୃଷ୍ଣମୁଖ ଦେଖିଲେ । କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଦେଖି ରାଧାଙ୍କର ଆଖି ଫିଟିଗଲା [ସାଧୁଚରଣ
 ଦାସଙ୍କ ‘ଚୌରଚନ୍ଦ୍ରାମଣି’—୧ୟ ଭାଗ ଦେଖ], ଅଥବା ବିଲେକନ୍ତେ କୃଷ୍ଣ
 ରାଧାଙ୍କୁ ଦୃଷ୍ଟି ଦେବାରେ ରାଧା ଶୁଭ (ମଙ୍ଗଳକର) କୃଷ୍ଣମୁଖ ଦେଖିଲେ ।

୫—ଯଶୋଦା ସକଳ କାନ୍ଦୁଥିବା ଆନନ୍ଦବର୍ଦ୍ଧକ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କର ଅଧରମୁତ
 ଯୁକ୍ତ ନିଜ ଗ୍ରନକୁ ପ୍ରଥମରେ ସବେଦ୍ୟୁର ଆହ୍ୱାନ (ଆନନ୍ଦ) କାରିଣୀ ରାଧାଙ୍କୁ
 ପାନ କରାଇଲେ । ଏ କଥା ସନ୍ତାନକଳାପ-ସମ୍ମତ (ବିଶୁଦ୍ଧସତ୍ତ୍ୱମୟୀ ନାରୀମାନଙ୍କ
 ମନକୁ ଦେଇ) । ସନ୍ତାନ—ବିଶୁଦ୍ଧସତ୍ତ୍ୱଗୁଣଯୁକ୍ତ । କଳାପ—ସମୁଦ୍ର । ଦିନୁ-
 ଦିନ—ଦିନକୁ ଦିନ ।

ଭଗବାନ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ତିନି ଶକ୍ତି—ସନ୍ତାନ, ସମ୍ପଦ ଓ ଧ୍ୱାଦିନୀ ଗୋପୀ-
 ମାନଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ସନ୍ତାନ (ସତ୍ତ୍ୱମୟୀ), ସମ୍ପଦ (ଜ୍ଞାନମୟୀ), ଧ୍ୱାଦିନୀ (ପ୍ରେମମୟୀ) ଏହି
 ତିନି ଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ କଲେ ଯେଉଁ ଗୋପୀମାନେ ସତ୍ତ୍ୱଗୁଣମୟୀ, ସେମାନେ ।

ବାଲିଶୋଭା-ବର୍ଣ୍ଣନା—

ସୁରଙ୍ଗ ବାଜିଆରେ ରଙ୍ଗା-ଦୋଳନ ଶୋଭନ ଏସନ ମାନଇ ।

ପହୁଡ଼ ରମା ଉମା ମୁଣ୍ଡିକି ଗୁରୁ-ପ୍ରବାଳ-ପଲଙ୍କେ ଅଛଇ ?

ଲଳନା, ପାଳନା ଦିନୁ ଦିନୁ ପାଇ ।

କଳାନ୍ୟ-କଳାବୃଦ୍ଧି ବଧୁ ରସନଧି ସୁଷମା ବରଜଇ । ୬ ।

ଅଗୁଳି ଅଙ୍ଗୁଳି ଧରି ଗୁଲିବାର ବାଡ଼ି ଆଉଜା ଶୋଭା ଗୁଣ୍ଡି

ରତିପତି ମତି କଲ୍ପିଲ ଜଗତ ଏହା ସାହାରେ ଦେବ ମୋହି ।

ଶଙ୍କର, କଣିମାରେ କେତେ ମାତର ।

ହରିମନ ହରିବାକୁ ଏ ଅମୋହ ଅସ୍ତ ଉଆଣ କି ଧାତାର ? । ୭ ।

କାନ୍ଧରେ ଇଚ୍ଛଇ ତୁଚ୍ଛ ସିଶିକରେ କରେ ଧୂଳି ଗାନ୍ଧି ମଣ୍ଡନ ।

ଗୋରଜ ପତନ କେନ୍ଦ୍ରା ଯତନ ଶୋଭାକୁ କରଇ ଦଣ୍ଡନ ।

ଶ୍ରୀମୁଖ, ସ୍ୱେଦଜନିତେ କି ସୁନ୍ଦର ।

ମୃଗାଙ୍କ-ଅଙ୍କରୁ ଅମୃତବନ୍ଧୁ କି ପ୍ରତିରୋମୋଦଗ୍ଧମେ ପ୍ରଭୁର । ୮ ।

୬—ସୁରଙ୍ଗ (ରକ୍ତବର୍ଣ୍ଣ) ବାଜିଆରେ (ଦୋଳାରେ) ରଙ୍ଗାଦୋଳନ [ଶୋଭନ ରାଧାଙ୍କ ସୁନ୍ଦର ଝୁଲିବା ଶୋଭା] ଏପରି ମାନ୍ୟତା ବା ରଙ୍ଗା, (ରକ୍ତମ ବର୍ଣ୍ଣ, ନାଲିଆ) ରାଧାଙ୍କର ଝୁଲିବା ଶୋଭା ଏପରି ମାନ୍ୟତା ।

ରମା (ଲକ୍ଷ୍ମୀ) ଉମା (ପାଦିନୀ) ମୁଣ୍ଡିକି କଣ ପ୍ରବାଳ (ପୋଡ଼ିଲା)-ନିର୍ମିତ ପଲଙ୍କରେ ପହୁଡ଼ (ଶୋଭା) ଅଛଇ ? (ଉପେକ୍ଷା) । ଦିନକୁ ଦିନ ଲଳନା ପାଳନା ପାଇ ରସନଧି (ରାଧାଙ୍କର) ଶୋଭା କଳାନ୍ୟ-କଳାବୃଦ୍ଧି ବଧୁ (ଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ କଳା ବଢ଼ିଲା ପରି) ବରଜଇ (ପ୍ରକାଶ ପାଏ) ।

ବନ୍ଧୁ କି ହେମଶୟନେ ଦୁର୍ଗା ଗୁପ୍ତପଲଙ୍କେ—ବୈ.ବ. ୩।୨

୭—ଅଙ୍ଗୁଳି [ଆଙ୍ଗୁଠି] ଧରି ଅଗୁଳି [ଓଁସାରଥା ପାଦ ପକାଇ ଗୁଲିବା], କମ୍ପା ଲେକର ଆଙ୍ଗୁଠି ଧରି [ଆଗେଇ ଯିବା] ଓ ବାକ୍ [କାନ୍ଧରେ] ଆଉଳି ଠିଆ ହେବାର ଶୋଭା ଦେଖି ରତିପତି [କର୍ମ] ମତି କଲ୍ପିଲ [ମନରେ କଲ]—ଏହା ସାହାଯ୍ୟରେ ମୁଁ ଜଗତ ମୋହଦେବ ।

ଶଙ୍କର—ଶିବ । ହରି—ବିଷ୍ଣୁ । ଅମୋହ—ଅମୋଘ, ଅବ୍ୟର୍ଥ । ଉଆଣ ବ୍ୟାଧାନ, ସୃଷ୍ଟି । ଧାତାର — ବ୍ୟାଧାର [ଉଦ୍‌ଘେଷା] ।

୮—କାନ୍ଧରେ [ଚୈତିଆ ଲିଗାକୁ] ଇଚ୍ଛା କରେ, ସୁଖି ଛଣକରେ ତାକୁ ଚୁଚ୍ଛ କରି ଧୂଳିରେ ଦେହକୁ ମଣ୍ଡନ କରେ [ଧୂଳି ବୋଳି ହୁଏ] । ରାଧା ଧୂଳି ବୋଳି ହେଲେ ଗୋଧୂଳି ପରିସ୍ରାବା କେନ୍ଦ୍ରା ଧୂଳିର ସୁନ୍ଦର ଶୋଭାକୁ ଦଣ୍ଡନ [ପଦ୍ମଜୟ] କରେ ।

ପଞ୍ଚସବସ୍ତରେ ବିଦ୍ୟା ଆଦ୍ୟରମ୍ଭ ଦମ୍ଭ କୁମୁଭଙ୍ଗୀ ଆଚର
ଅସମା ନବସମାରେ ସମାପତ ସମସ୍ତ କଲ ହେତୁ କରି ।

ବିଦ୍ୟା କି ? ସ୍ୱୟଂସିଦ୍ଧ ମହାବିଦ୍ୟା ସେ ।

ବାଣୀ ରୁଣୀ ହୋଇଥିଲେ ପୁଣି ଗୁଣୀ ହୋଇଲେ ସକଳେ ମାନସେ । ୯ ।

ବୟଃସନ୍ଧ-ବର୍ଣ୍ଣନା —

ସ୍ୱେଦଶୀ ଗଭସ୍ତ ବୟ ଅତିକ୍ରମି କନ୍ୟା ସନ୍ଧକାଳ ହୋଇଲୁ ।

ବିଶ୍ୱକର୍ମା-ସିଦ୍ଧ ପାଇ ରସନଧି ମୂର୍ତ୍ତି ମଦନ ସଜାଡ଼ିଲୁ ।

କୁମାରୀ, ପ୍ରୀତି ସୁକୁମାରୀ ତେଜଲୁ ।

ପରହାସୀ ସମବୟସୀ ରସିକା ଆସି ମାନସରେ ମିଶିଲୁ । ୧୦ ।

ସ୍ୱେଦକଳରେ [ଝାଳ ଜାତ ହେଲେ] ଶ୍ରୀମୁଖ କି ସୁନ୍ଦର ଦଶଇ ।
ମୁଗାଙ୍କ ଅଙ୍ଗରୁ (ଚନ୍ଦ୍ରମଣ୍ଡଳରୁ) ଅମୃତବିନ୍ଦୁ ପ୍ରତ୍ୟେକ ସ୍ୱେଦମୁଳରେ ପ୍ରସ୍ଫୁଟ
(ପ୍ରକାଶିତ) ହୋଇଅଛି କି ?

ଯୋଷାମୁଖେ ସ୍ୱେଦବିନ୍ଦୁ ଚାହିଁ ପୁଂସ ଲେଖି,

ଇନ୍ଦୁ ଅମୃତବିନ୍ଦୁ ବହୁଲ ପ୍ରାୟ ଶୋଷି । ଲ, ୩୩୮୮

୯ — ଅସମା [ନରୁପମା] ରାଧା ପଞ୍ଚମ ବର୍ଷରେ ପ୍ରଥମେ ବିଦ୍ୟା ଆରମ୍ଭ କରି
ଦମ୍ଭ କୁମୁଭଙ୍ଗୀ ଆଚର [ଦତ୍ତ ମାଠିଆରେ ପାଣି ପୁର ରହିଲ, ତାଙ୍କଠାରେ
ରହିଲ, ତାଙ୍କଠାରେ ସବୁ ପାଠ ଅସ୍ମୁତ୍ତ ଭାବରେ ରହିଲ] ନବସମା [ନବମ
ବର୍ଷ ବୟସକୁ] ମମସ୍ତ ବିଦ୍ୟା ହୃଦୟଜନ କରି ଶେଷ କଲେ କି ? ବିଦ୍ୟା
କଥା ବା କଣ କହିବା ? ସେ ତ ସ୍ୱୟଂସିଦ୍ଧ ମହାବିଦ୍ୟା ଅଟନ୍ତି । ସକଳେ
[ସମସ୍ତ ଲୋକମାନେ] ମାନସରେ [ମନେ ମନେ] ଗୁଣୀ ହେଲେ [ବିଶ୍ୱରଲେ]
ବାଣୀ [ସରସ୍ୱତୀ] ଏହାଙ୍କର ରୁଣୀ ହୋଇଥିଲେ । କିନ୍ତା—ସରସ୍ୱତୀ ରାଧାଙ୍କ-
ଠାରେ ରୁଣୀ ହୋଇଥିଲେ, ପୁଣି ସରସ୍ୱତୀ ତାହାଙ୍କ ମନରେ ସକଳେ ପୁର୍ଣ୍ଣ
ଭାବରେ ଗୁଣୀ ହେଲେ [ଆବର୍ଜିତ ହେଲେ] ।

୧୦—ଗଭସ୍ତ—ଅଷ୍ଟବର୍ଷ । । ସ୍ୱେଦଶୀ—ନବବର୍ଷ । ଅର୍ଥାତ୍ ଅଷ୍ଟମ ଓ
ନବମ ବର୍ଷ ଅତିକ୍ରମ କରି କନ୍ୟା [ଦଶବର୍ଷୀଙ୍କର] ସନ୍ଧ ସମୟ [ବାଲ୍ୟ ଓ
ଯୌବନର ମଧ୍ୟକାଳ] ହୋଇଲୁ । ମଦନ ବିଶ୍ୱକର୍ମା-ସିଦ୍ଧି ପାଇ [ବିଶ୍ୱକର୍ମାଙ୍କ
କାରଗଣ୍ଡରେ କୃତ ବା କୌଶଳ ଲଭ କରି] ରସନଧି ମୂର୍ତ୍ତି (ରସମୟୀ ରାଧାଙ୍କର
ମୂର୍ତ୍ତି) ସଜାଡ଼ିଲୁ । ସୁକୁମାରୀ ରାଧା କୁମାରୀ (କନ୍ୟାଙ୍କର) ପ୍ରୀତି ପ୍ରତି ଏକା
ବୟସର ସଖୀମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗରେ ରସିକାକୁ ମନ କଲୁ ।

ବୟର ନବରୁ ଦିନକୁ ଦିନ ପ୍ରସ୍ତ ବଢ଼ାଇ । ବି. ବ. ୩—୩୭

ଅତିଶୟୋକ୍ତି—

ସୁମତି-ଗତିରୁ ଅତି ଚଞ୍ଚଳତା ଦୃଗଞ୍ଚଳକୁ ଆଣେ କଲ ।

କଟି ଉନ୍ନତ ପ୍ରକଟି ଘରୁ ଶୁରୁ ଉରୁ ଗୁରୁତା ବଢ଼ାଇଲ ।

ଅଭୁଳା; ପିତୃଳା-ଲୀଳା-ସ୍ନେହ ତେଜ ।

ସମ୍ବନ୍ଧ ବରପଟଳରେ ନିବନ୍ଧ ସେ କାନ୍ତେ ଏକାନ୍ତେ ନିମଜ୍ଜି । ୧୧ ।

ହରଧର ରଜତର ଦେଖି ମାର ପର ପରଶଂସା ନ ସହ ।

କନକମଞ୍ଜୁଳ ଶଇଳଯୁଗଳ କି ସାର ଉରଦେଶେ ବିହ୍ନି ।

ବଢ଼ାଏ, ହମେ ହମେ ତାର ଉନ୍ନତ ।

ମଦନ ମୋହନ ମିଶି ବେନ ଜନ ସଦନ ଚର୍ଚ୍ଚି କଲେ ସତ । ୧୨ ।

କି କାମ ପ୍ରେମହେମବିଶଳତାରେ ଶ୍ରୀଫଳଯୁଗ ଫଳାଇଲ ।

ରତିପତି ପ୍ରୀତି ଯୋଗସାଧନେ କି ଉଚ୍ଚଜୟର ସରକଲ ?

୧୧—ସୁମତି (ବୃଦ୍ଧିମତୀ) ରାଧାଙ୍କର ଗତିରେ, ଗମନରେ ଯେଉଁ ଚଞ୍ଚଳତା ଥିଲା, ସେ ଚଞ୍ଚଳତା ବର୍ତ୍ତମାନ ତାହାଙ୍କର ଦୃଗଞ୍ଚଳ (ଦୃଢ଼+ଅଞ୍ଚଳ= ଚଞ୍ଚୁକୋଶକୁ) ଆଣେ କଲ (ଚଞ୍ଚୁରେ ରହିଲ) ।

କଟି (ନିତମ୍ବଦେଶ) ଉନ୍ନତ (ଉଚ୍ଚ) ପ୍ରକଟି (ଦେଖା ହେବାକୁ) ଘରୁ ରାଧାଙ୍କ ସୁନ୍ଦର କନ୍ଦର ଗୁରୁତା ବଢ଼ାଇଲ ।

ଅଭୁଳା (ଅଲୁପ୍ତମା) ରାଧା ପିତୃଳାଲୀଳାସ୍ନେହ [କଣ୍ଠେଇ ଢେଲର ଶରଧା] ଶୁଭ୍ର କାନ୍ତେ [ପ୍ରିୟାଙ୍କୁଠାରେ] ଏକାନ୍ତ ଭାବରେ ମଜ୍ଜି ବରପଟଳରେ [୭୮ ପ୍ରକାର ରତିବନ୍ଧ ସମସ୍ତରେ] ନିବନ୍ଧର [ଆଶ୍ରୟ] ସମ୍ବନ୍ଧ କଲ ।

୧୨—ମାର [କନ୍ଦର୍ପ] ହରଧର [ଶିବଙ୍କ ପଦ ତଳେ] ରଜତର [ରୂପାର ତିଆରି, ଧଳା] ଦେଖି ପର [ନିଜର ଶତ୍ରୁ ଶିବଙ୍କ] ପ୍ରଶଂସା ସହ ନ ପାରି କନକମଞ୍ଜୁଳ ଶଇଳ ଯୁଗଳ [ସୁନ୍ଦାର ସୁନ୍ଦର ପଦ ତଳେ ଦୁଇଟି] ସାର ଉରଦେଶେ [ରାଧାଙ୍କ ଉଲ୍ଲସ୍ଥ ସ୍ଥିତିରେ] ବିହ୍ନି [ତିଆରି କରି] ହମେ ହମେ ତାର ଉନ୍ନତ [ସେହି ପଦ ତଳେ ଦୁଇଟିର ଉଚ୍ଚତା] ବଢ଼ାଇଅଛି କି ? [ଉଦ୍‌ପ୍ରେକ୍ଷା]

ମଦନ ଓ ମୋହନ ବେନ ଜଣ [ମାଦକତ୍ବ ଓ ମୋହନତ୍ବ ରୂପ ଧାରଣ କରି] ସେଇ ସୁନ-ପଦ୍ମତରେ ବାସ କଲେ; ଅର୍ଥାତ୍ ତାହା ଦେଖିଲେ ଲୋକ ମୁଗ୍ଧ ଓ ମତ୍ତ ହେବ ।

୧୩—କାମ ପ୍ରେମସୟ ସୁବର୍ଣ୍ଣନିର୍ମିତ ବିଚିତ୍ର ଲତାରେ ନାଶକେଳ ଫଳ ଯୋଡ଼ିଏ ଫଳାଇ ଅଛି କି ? ରତିପତି [କାମ] ପ୍ରୀତିରୂପକ ଯୋଗ [ତପସ୍ୟା] ସାଧନ ପାଇଁ ଉଚ୍ଚଜୟର [କୁନ୍ତୀଆ ଯୋଡ଼ିଏ] ତିଆରି କରିଅଛି କି ? ସୁର-

ସୁରତ—ରଙ୍ଗିଣୀ ରସାଗମନରେ ।

କି ମେରୁ ପବତ ଗୁରୁ ଐରବତ ଭୋଜନେ ବଡ଼ନ୍ତ ଦନ୍ତରେ । ୧୩ ।

ସ୍ତନ ଉନ୍ନତ ଚନ୍ଦ୍ରବାଡ଼ସୀମାକୁ ନେତ୍ରକମଳ ନ ବଳିଲ ।

ତରୁଣ ଅରୁଣ-ଚରଣଯୁଗଳ ଆଲୋକର ଯୋଗ ନୋହିଲ ।

ରୋମାଳୀ, କଳକୂଟ କରି ଶିକଳୀ ।

କି କାଳୀ କୁଣ୍ଡଳୀ ନାଭିବଳେ ପଶେ ସ୍ତନପେଟିକାରୁ ନିକଳି । ୧୪ ।

ଉପମାମାନେ ଅପମାନେ ପଡ଼ିଲେ ସୁଷମ ସମ ନୋହିବାରେ ।

ରମା ଉମା ରତି ବାଣୀ ଆଣି ଖ୍ୟାତ ହୋଇଲ ନାମ ଆଶ୍ରୟରେ ।

କାନ୍ତକି, ଅଲକ୍ଷରେ ଡିକ୍ତ ତମ୍ଭକ ।

କେତକୀ କଣ୍ଠକୀ ଦୁର୍ଗ ଆଶ୍ରେ କଲ ଅଗ୍ନିରେ ଦାହିଲ କନକ । ୧୫ ।

ତରଙ୍ଗିଣୀ [ଗଙ୍ଗା] ରସାଗମନରେ [ସୁଥୁଗକୁ ଆସିଲବେଳେ] ଐରବତ ହସ୍ତୀ ଓ ପବତଶ୍ରେଷ୍ଠ ମେରୁ ବିଦାଦା ହୋଇ ଗଙ୍ଗାଙ୍କ ଗତି ରୋଧରେ ଚେଷ୍ଟା କରିଥିଲେ । ବର୍ତ୍ତମାନ ସୁରତ-ରଙ୍ଗିଣୀ [ରତି କୁଚକିନୀ] ରାଧାଙ୍କର ଭୂତଳ ଅଗମନରେ ଐରବତ [ନାରଙ୍ଗଫଳ] ଦ୍ରବ୍ୟରେ [ସୋଡ଼ିକିଆ ହୋଇ ବା ବିବାଦରେ] ମେରୁପବତକୁ ଗୁରୁତାରେ [ଉଚ୍ଚତାରେ] ଭେଦନ କରିବାକୁ [ନିଲସିବାକୁ] ବଢ଼ୁଅଛି କି ? [ଶ୍ଳୋଷ-ଉଦ୍‌ଘୋଷା]

ବଳେ ସେ ଐରବତ ମେରୁପବତ ଦନ୍ତରେ ପ୍ରହାର କି ଦନ୍ତ ।

ବୈ, ବି, ୪୭-୧୮

୧୪—ନେତ୍ରକମଳ [ନେତ୍ରରୂପ ପଦ୍ମ] ଉନ୍ନତ ସ୍ତନରୂପକ ଲୋକାଲୋକ ପବତକୁ ଅଭିଷମ କରି ପାରିଲ ନାହିଁ । ଚନ୍ଦ୍ରବାଡ଼ [ଲୋକାଲୋକ ପବତ] ନୂତନ ସୂର୍ଯ୍ୟ ପରି ଲଳ ପାଦ ଦିଓଟିକୁ ଦେଖି ପାରିଲ ନାହିଁ । ରୋମାଳୀକୁ [ରୋମାବଳୀକୁ] କୁଚରୂପକ ହାତୀର ଶିକଳି ବୋଲି [କଳି] କଳନା କରୁଅଛି । କନ୍ୟା—ରୋମାବଳୀ [ଲତାର] କୁଚକତି ପରି, ପୁଣି ରୋମାବଳୀ କୁଚ-କରି ଶିକଳୀ ପରି ହୋଇଅଛି । କାଳୀ କୁଣ୍ଡଳୀ [କଳା ସାପ] ସ୍ତନରୂପକ ପେଡ଼ିରୁ ବାହାର ନାଭିରୂପକ ଗର୍ତ୍ତରେ ପଶୁଅଛି କି ?

ସେ ସରଣି ହେଲ ଚନ୍ଦ୍ରବାଡ଼ ପରି ଚରଣ ଅରୁଣ ଅମ୍ଭୁଜେ

ଲଭି ନ ପାରିଲା ମହରଗମନା ଗୁହଁ ଗୁହଁ ଭବ ଲଜେ । ଲ ୧୭-୧୯

ରୋମାବଳୀ ଗୁହଁ ଜଳେ ଭ୍ରମ ଉପୁଜଇ ।

ସ୍ତନପେଟୀରୁ କି କାଳବ୍ୟାଳ ବାହାରଇ । ଲ-୧୫-୧୪

୧୫—ରାଧାଙ୍କ ଶୋଭାର ସମାନ ନ ହେବାରୁ ଉପମା ସାକ [ଚନ୍ଦ୍ରପ୍ରଭୁତ] ଅପମାନ ପାଇଲେ । ଲକ୍ଷ୍ମୀ, ପାବଣୀ, ରତି ଓ ସରସ୍ବତୀଙ୍କର ଅଣି [ଟେକ] କେବଳ ନାମମାତ୍ରରେ ଢେଙ୍କି । ରାଧାଙ୍କ କାନ୍ତର ଲକ୍ଷ୍ୟ ନ ହେବାରୁ ତମ୍ଭକ

ନୟନ ଆନନ ହାସ ବାସ ବାହୁ କର ଚରଣ ଉଦରକୁ ।
ଉପମା ଆଶ୍ରୟେ କବି ହୁଁ ଶୁଣେ ମନ ଦେନିଲ ବିମନକୁ ।
ପଙ୍କଜ, ତଳେ ସାଧୁଲ ବିଷମେ ।

ଜଳ ପ୍ରବଳରେ ବଳେ ବୁଡ଼ିମରିଲ ମାନରେ ଧନ୍ୟ କଲେ ହିମେ । ୧୬ ।
ଆଜପାଏ ଗଜ ମୁଖ ନ ଟେକନ୍ତି ଲଜମତିରେ ଗତି ଚାହିଁ ।
ମୁଖ-ସାଧୁକୁ ପୂର୍ଣ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ନ ଦିଟି ଦିଟିଲ ଦେହ ଚନ୍ଦ୍ରା ବହି ।
କପାଳ, ଭୁଲ ଅଧକରେ ନୋହିଲ ।

ଦଣ୍ଡ ଦେଲ ଗଣ୍ଡ ଖଣ୍ଡ ଫି ଶ୍ରାଗକୁ ଦଳା ଚିରୁକ ଚାରିକଳା । ୧୭ ।

ତନ୍ତ୍ର [ପିତା, କହୁ] ହେଲ ଏବଂ କେତଜ୍ଞା କଷ୍ଟକ ଦୁର୍ଗ [କଷ୍ଟା ଉତ୍ତରର ଗଡ଼କୁ]
ଆଶ୍ରୟ କଲ । ପୁନା ମଧ୍ୟ ନିଆଁରେ ପୋଡ଼ି ହେଲ ।

ଝଲି କାନ୍ତିରେ ଲଭିଣା ଶ୍ରାବକ, କଲ କଷ୍ଟକଦୁର୍ଗକୁ କେତଜ୍ଞା । ଲ, ୩—୩୩

୧୭—ପଙ୍କଜ (ପଦ୍ମ) ଦଳଦ୍ୱାରା ରାଧାଙ୍କ ନେତ୍ରକୁ, ସ୍ୱରୂପରେ ମୁଖକୁ,
ଶୁକୁତାରେ ହାସକୁ, ସୁଗନ୍ଧଦ୍ୱାରା ବାସ [ଦେହର ବାସନାକୁ] ମୁଖାଳଦ୍ୱାରା
ବାହୁକୁ, ସ୍ୱରୂପରେ କର ଚରଣକୁ ଏବଂ ପଦ୍ମଦ୍ୱାରା ଉଦରକୁ ଉପମା ହେବା
ଆଶ୍ରୟନ୍ତେ [ଦେଖାଯାନ୍ତେ] କବି ଭୁଲନା ନ ହେବାରୁ ଅନାଦରରେ “ହୁଁ ହୁଁ”
କହନ୍ତେ [ପଦ୍ମର] ମନ ବିମନକୁ ଦୁଃଖକୁ ଘେନି, ବିଷମରେ [ଅତି କଷ୍ଟରେ]
ଜଳରେ ରହି ତପସ୍ୟା କଲ । ପାଣି ବଢ଼ିବାରୁ ବୁଡ଼ିମଲ । ହିମ [ଶୀତକାଳ]
ଆତ୍ମକୁ ଧନ୍ୟ କଲ । ଶୀତକାଳରେ ପଦ୍ମ ରହେ ନାହିଁ; ସ୍ୱତଃ ଶୀତକାଳରେ
ଅପମାନରୁ ରକ୍ଷା ପାଇଲ । କିମ୍ବା—

କବି ନୟନ ପ୍ରଭୃତିର ଉପମା ଦେବାକୁ ଯାଇ କିଛି ଭୁଲନା ନ ହେବାରୁ
“ହୁଁ ହୁଁ” କହୁଲ ଏବଂ ତାହାର ମନ ଦୁଃଖିତ ହେଲ । ପଦ୍ମ ମଧ୍ୟ କୌଣସି
ଅଙ୍ଗର ଚୁଲ ନ ହୋଇ ଲଜ୍ଜାରେ ଯାଇଁ ତପସ୍ୟା କଲ ।

ପଦ୍ମ ସଙ୍ଗରେ ଭୁଲନା ବିଷୟ —ପଦ୍ମ ନା ପଦ୍ମବାସୀ ସଖୀ । ପଦ୍ମନୟନା ପଦ୍ମ-
ମୁଖୀ । ପଦ୍ମ କରପଦ୍ମର ପଦ୍ମପତ୍ର ଉଦର ପଦ୍ମ କୋଷ ଉରଜେ ଯୋଗି । ଲ ୧୬-୧୭

୧୭—ଗଜ [ହାତୀ]ମାନେ ରାଧାଙ୍କ ଗତିକୁ [ଗମନ] ଲ, ଚାହିଁ ଲଜ
ମନରେ ମୁହଁକୁ ତଳକୁ ପୋତିଅଛନ୍ତି—ଆଉ ଟେକୁ ନାହାନ୍ତି ।

ପୂର୍ଣ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ରାଧାଙ୍କ ମୁଖସାଧୁକୁ (ପୂର୍ଣ୍ଣମୁଖକୁ) ନ ଦିଟି [ଲକ୍ଷ୍ୟ ନ ହୋଇ]
ତନ୍ତ୍ରା ବହୁ ଦେହକୁ କ୍ଷୀଣ କରି ଘଟନା କଲ । ଅଧକରେ [ଅଧାହେଲେହେ]
ଚନ୍ଦ୍ର କପାଳ [କପାଳର] ଭୁଲ [ସମାନ] ହେଲ ନାହିଁ । ରାଧାଙ୍କ ଗଣ୍ଡ ଚନ୍ଦ୍ରର
ଖଣ୍ଡ ଫିଶରକୁ [ତଳ ଭାଗରୁ ଭାଗକୁ ମଧ୍ୟ] ଭୁଲନା ନ ହେବାରୁ ଦଣ୍ଡ ହେଲ ।
ଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ଚାରିକଳା (ଚାରିଭାଗରୁ ଭାଗେ ମଧ୍ୟ) (ରାଧାଙ୍କ) ଚିରୁକ ଦ୍ୱାରା ଦଳା
ହେଲ । ଚିରୁକ ଚତୁର୍ଥୀ ଭ୍ରମଣ । ଲ, ୧୦-୧୮

କଳାକରେ ରହି ହାସେ ଲଜ ବହି ପ୍ରପଦେ ଶରଣ ପଶିଲ ।
ହେବାପାଇଁ ଲକ୍ଷ୍ୟ ବୋଲାଇଲ ନଖ ତେବେହେଁ ଛୁକାର ପାଇଲ

ସାଗରେ, ନିତି ଦିନ ଝାସ ଦିଅଇ ।

ନୋହିଲ ମରଣ ହୋଇଲ ସୁରଣ ସୁଧାପିଣ୍ଡ ହେଲ କିପାଇଁ । ୧୮ ।

ଉରୁବରତୁଳା ସମେ ନୋହି ତୁଳା କଦଳୀ ଅନ୍ଧସାର ଭିନ୍ନ ।

ଜାନୁ ଅନୁମାନୁ ଦେନୁଥାଇ ସଂସ୍ପଟକ ହୃଦୟ ହେଲ ଶୂନ୍ୟ ।

ଅରୁଣ, ଅଧର ରଣୀ ହୋଇବାରେ ।

ଦେଖାଇ ଦାନତା ସଶକେ ଆନ ତା ମୂରତିକ କରେ ପ୍ରଶରେ । ୧୯ ।

ବିମ୍ବା ବିରାଗରେ ବଇରାଗୀ ବେଶ ଧଇଲ ଭୟ ବିଲେପନେ ।

ବଳାଇ ମାନକୁ ଦଳାଇ ହୋଇଲ ହିଙ୍ଗୁଳ ବଳିବା ଭ୍ରବନେ ।

ଜବା ତ, ଶିବା ସେବାକୁ ମୂଳ କଲ ।

ଆଉ ରଜମାନେ ବିଭୀଷ ଗୁମାନେ କେ କାହିଁ ପଳାଇ ପଶିଲ । ୨୦ ।

୧୮—ଚନ୍ଦ୍ର ଗୋଟିଏ କଳାରେ ଆସି ରହିଲ । ତଥାପି ରାଧାଙ୍କ ହାସ-
ଠାରୁ ଲଜ ପାଇ ପ୍ରପଦେ (ପାଦ ଅଗରେ) ଶରଣ ପଶିଲ । ଦେଖ ପଦ୍ମଲପନ-
ଶୋଭକୁ ଯାର ହାରି, ଚରଣ ତଳେ ଶରଣ ପଶିଅଛି ଡର । ଲ, ୨-୫୪
[ଓଡ଼ିଆରେ ଅଧିକାଂଶ ସ୍ଥାନରେ ଲ ଓ ନ ସମାନ] । ପାଦ ଅଗରେ ଲକ୍ଷ୍ୟ
[ସମାନ] ହେବାକୁ ନିଜକୁ ନିଖବୋଲି କୁହାଇଲ, ତଥାପି ନିକୃଷ୍ଟ ହୋଇ
ଛୁକାର ପାଇଲ, ଅତଏବ ଲଜରୁ ରକ୍ଷା ପାଇବା ପାଇଁ ନିତି ଅସ୍ତ୍ର ହେବା
ଛଳରେ ସମୁଦ୍ରରେ ଚୁଡ଼ି ମରୁଅଛି । ତଥାପି ମରଣ ହେଲ ନାହିଁ ମନେ
କଲ—ମୁଁ କାହିଁକି ସୁଧାପିଣ୍ଡ (ଅମୃତର ଦେହ) ହେଲି ? ସେଥିଯୋଗୁଁ ଏ
ଲଜ୍ଜାରେ ମଧ୍ୟ ମରଣ ହେଉ ନାହିଁ ।

୧୯—ରାଧାଙ୍କ ଉରୁର ବର୍ତ୍ତୁଲତା ସହିତ ସମାନ ନ ହୋଇ କଦଳୀବୃକ୍ଷ
ଅନ୍ଧସାରଶୂନ୍ୟ ହୋଇଅଛି । ସଂସ୍ପଟକ [ଫରୁଆ] ଜାନୁ ସହିତ ସମାନ ନ ହୋଇ
ହୃଦୟ [ଭିତର] ଶୂନ୍ୟ ହୋଇଅଛି—ଏ କଥା ଅନୁମାନ ଦେଉଥାଉଁ [ଅନୁମାନ
କରୁ] । ଅରୁଣ ରଙ୍ଗରେ ଓଷ୍ଠର ଧାରୁଆ ହୋଇ ନିଜର ଦାନଭବ ଦେଖାଇ
ଅତି ଶୀଘ୍ର [ପ୍ରଶରେ] ମୁର୍ତ୍ତିକ ଆନତା କରେ [ଅନ୍ୟ ପ୍ରକାର କଲ, ଅର୍ଥାତ୍
ଅରୁଣର ବର୍ଣ୍ଣ ଅଳ୍ପ କ୍ଷଣ ରହେ] ।

୨୦—ବିମ୍ବା [ବିମ୍ବ ଗୋରୁଖିଆ ଫଳ] ଅଧରତୁଲ୍ୟ ନ ହୋଇ ବୈରା-
ଗ୍ୟରେ ପାଉଁଶ ବୋଲି ହୋଇ ବୌରାଗିବେଶ ଧଇଲ । (ବିମ୍ବ ହୋଇଲ
ଭସ୍ମବିଲେପନ—କୋ. ସୁ ୩—୩୪ ।) ହିଙ୍ଗୁଳ ରଙ୍ଗରେ ବଳିଯିବା ପାଇଁ
ଅଭିମାନ ବଳାଇ (ବଢ଼ାଇ) ଦଳାଇ ହେଲ । ଜବା [ମହାରଫୁଲ] ସମାନ

ସୁଧା ବସୁଧା-ବିଶୁଦ୍ଧା ହାସ ଦେଖି ବାସ ସୁଗେ କଲ ସଦାବେ ।

କର୍ପୁର ପୁରସ୍କାର କୈତେ ମାତର ତଳଗୁଣ ବହେ ସୁଭାବେ ।

କୁମୁଦ, ଜଳଦୁର୍ଗ ମଧ୍ୟେ ରହୁଲ ।

ତୁଳ ପଞ୍ଚରୁଷ ସିନା କାଶ କୁଣ ଜଳ ମିଳାଇ ଛୁଡ଼ିଗଲ । ୨୧ ।

ଲେକନ ବିଲେକନେ ପଣି କାନନେ ଚକତ ଚଞ୍ଚଳ କୁରଙ୍ଗ ।

ଗଞ୍ଜନ ହୋଇ ଗଞ୍ଜନ ଗୁରୁ କଲ ଲେଖା ହୋଇ ଭଙ୍ଗୀ ପ୍ରସଙ୍ଗ ।

ଗୁହାଣୀ, ଦେଖି ମାର କଲ ସାୟକ ।

ଗୁରୁ ତୁରୁ ଦେଖି ନତ ଆମଞ୍ଚନେ ହେଲ ଗୁଣବନ୍ତ କାମୁକ । ୨୨ ।

ଦର ଦର ଦରଶନରେ ବହଇ ସୁକଣ୍ଠୀ ଗ୍ରୀବା ବିଲେକନେ ।

ଦେବ ସେବା କଲ ସମାନ ନୋହୁଲ କରତାଇ ହେଲ ବହନେ ।

ଦନ୍ତକୁ, ଗୁହଁ ଶୁଭ ଶାଶେ ବସିଲ ।

ମୋତି ହେଲ ଭେଦ ଦାଡ଼ିମ୍ବ ବିପଦ ବିଶେଷେ ହୃଦ ଫାଟିଗଲ । ୨୩ ।

ନ ହୋଇ ଶିବା [ଦୁର୍ଗା] ସେବାକୁ ମୂଳ କଲ । ଆଉ ରଙ୍ଗମାନେ ଗୁମାନରେ (ଟେକରେ) ବିଭଙ୍ଗ (ହାରିଯାଇ) କେ କାହିଁ ପଳାଇ ପଶିଲ ।

୨୧—ସୁଧା [ଅମୃତ] ବସୁଧା-ବିଶୁଦ୍ଧା-ହାସ (ପୃଥ୍ବୀରେ ଶୁଦ୍ଧସ୍ବରୂପ ରାଧାଙ୍କର ହାସ ଦେଖି) ସଦାବେ (ତରଳ ଯାଇଁ) ସ୍ବର୍ଗରେ ରହୁଲ । କର୍ପୁରର ପୁରସ୍କାର [ଆଗରେ କରବା, ପ୍ରଶଂସା କରବା] କେତେ ମାତ୍ର କଥା—ସେ ତ ସ୍ବରୂପରେ ପିତା । କୁମୁଦ (କର୍ମ) ପାଣି ଭିତରେ ଗଡ଼ି କର ଲୁଚି ରହୁଲ । କାଶ କୁଣ [ତଣ୍ଡା ଓ କୁଣ୍ଡଳ] ତୁଳ ପୌରୁଷ ସିନା [ସେମାନଙ୍କର ବଡ଼ପଣ ସିନା ତୁଳ] ସେ ସବୁ ଖରାରେ ଜଳ ମିଳାଇ ଛୁଡ଼ିଗଲ ।

୨୨—କୁରଙ୍ଗ (ମୃଗ) ରାଧାଙ୍କର ଲେକନ [ଆଖି] ବିଲେକନେ [ଦେଖିଲେ] ଚକତ [ସ୍ବତ] ହୋଇ କାନନରେ ପଶି ଚଞ୍ଚଳ ହେଉଅଛି । ଗଞ୍ଜନ (ପତ୍ର) ଗଞ୍ଜନ [ଗଞ୍ଜି ହୋଇ, ହାରିଯାଇ] ଭଙ୍ଗୀ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ [ଚଞ୍ଚଳତା ବିଷୟରେ] ଲେଖା ହୋଇ [ଚଞ୍ଚୁକୁ] ଗୁରୁ [ଶିଖାଇବାପାଇଁ] କଲ । ମାର [କନ୍ଦର୍ପ] ଗୁହାଣୀ ଦେଖି ତାକୁ ସାୟକ [ବାଣ] କଲ । ଗୁରୁ [ସୁନ୍ଦରୀ ଭୁଲିତା ଦେଖି ଆମଞ୍ଚନେ [ଆକର୍ଷିତା ପାଇଁ] ନତ [ନମ୍ର] ଗୁଣବନ୍ତ-ଗୁଣସୁକ୍ତ; ଗୁଣ-ଦଉଡ଼ି, କାର୍ତ୍ତିକ (ଧନୁ) ହେଲ ।

୨୩—ଦର [ଶଙ୍ଖ] ସୁକଣ୍ଠୀର ଗ୍ରୀବା ଦରଶନରେ (ଦେଖି) ଦର [ଭୟ]-ବହୁଅଛି । ବିଲେକନେ (ବିଶେଷ ଦୃଷ୍ଟିରେ, ବିଶେଷ ଭାବରେ) ଦେବ ସେବା କଲ—ତଥାପି ସମାନ ନୋହୁଲ । ପୁଣି ଶୀଘ୍ର [ବହନେ] କରତାଇ ହେଲ । ଭେଦ—ଫୋଡ଼ା । ଦାଡ଼ିମ୍ବର ବିପଦ ହେଲ—ଦୃଢ଼ ଫାଟିଗଲ ।

ଶଶା ପ୍ରସଶା ବାଣୀ ଶୁଣି ଲଜରେ ଖନା ପରାୟେ ସୁନ କଲ ।
 ଲଞ୍ଜଲ୍ୟରେ ଶାଶୁ ହାତ ବନେ ଗଲ, ମଧୁରେ ପିକ ମୁକ ହେଲ ।
 ପାଟଳ, ପା ଟଳିଯାଏ ଶୁଭ ଦେଖି ।
 ଚରମ ମନୋରମ ଶୁଣି ଫଳକ କମ୍ପେ ସୁନରେ କାନ୍ଦେ ଲକ୍ଷି । ୨୪ ।
 ନାକଟେକ ଦେଖି ଭଲ ସୁମନସ ମୋହକ ମସ୍ତା ତ ଭଜଲ ।
 ଲୁଣୀ ଗୁଣି ପୁଣି ଅଗରଣ ହୋଇ ବରକୁ ଗରଣ ହୁଅଇ ।
 ଏ ବଧୂ, ଅବଧୂକି ଗଲେ ଭ୍ରମା ।
 ପ୍ରେମା-ଧାମା ରାମା ବାମା ନାମାସ୍ତେ ଭକ୍ତିରେ ହେବ ପରା ବାମା । ୨୫ ।
 ପେଟି ଦଟିତ କି ନିତମ୍ବବିମ୍ବକୁ, ବନ୍ଦନ ଲେକରେ ପାଉଛୁ ।
 ମୃଦୁଳାକୁ ଭୂଳା ନୋହି କରି ଭୂଳା ଦେହକୁ ପିଞ୍ଜାଇ ହେଉଛୁ ।
 ଅଶେଷ, ଶେଷରେ ତ ଶେଷ ନୋହିବ ।
 କବି ଭାବିବେଳେ ଏଥର ଆନ୍ତର ବଚନ ଅଳଂକୃତ ହେବ । ୨୬ ।

୨୪—ଶଶା—ପ୍ରସଶା [ନିପୁଣା] ରାଧାଙ୍କର ବାଣୀ [କଥା] ଶୁଣି ଖନା
 ପରି ସୁନ [ଶ୍ରୀ] କଲ । ଲଞ୍ଜଲ୍ୟରେ—ଲୋଳତାରେ, ଭରଳତାରେ । ମଧୁରେ—
 ମାଧୁର୍ଯ୍ୟରେ । ପିକ—କୋକିଳ । ମୁକ—ଭୂନ । ପାଟଳ (ଫୁଲ) ଶୁଭ [କର୍ତ୍ତା] ଦେଖି
 ପା ଟଳିଯାଏ (ପା ଟଳି ପଡ଼େ—ହଠି ପଡ଼େ ।) ମନୋରମ ଚରମ [ସୁନ୍ଦର ପିଠି]
 ଦେଖି ଫଳକ [ଭାଲ] । କମ୍ପେ—ଥରି ଥରି । ଲକ୍ଷି—ତାହାକୁ ଲକ୍ଷକରି ସୁନରେ
 [ଧୂନରେ] କାନ୍ଦେ । ୧୯-୨୪ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପଦମାନଙ୍କ ଭୂଳନାସ୍ତକ ସବୁ ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ
 କାବ୍ୟମାନଙ୍କରେ ଅଛି । ବିଦ୍ୟାପତିରେ ମଧ୍ୟ ଏହିପରି ବର୍ଣ୍ଣନା ଅଛି ।

୨୫—ଭଲ ସୁମନସ (ଫୁଲ) ନାକ-ଟେକ [ନାକର ବଡ଼ ପତ୍ର ଦେଖି]
 ମୋହକ ହୋଇ ମସ୍ତକି ଭଜଲ (ପୃଥ୍ବୀରେ ଝଡ଼ିପଡ଼ିଲ) । ପୁଣି ଲୁଣୀ (କାଣ୍ଡମୁଣା)
 ସେ ଶୋଭାକୁ ଗୁଣି (ଭାବ) ହୋଇ ଅଗରଣ (ଅନାଗ୍ରସ୍ତ ହୋଇ) ବରକୁ ଗରଣ
 ହୁଅଇ । ଏ ବଧୂ ଉପମାମାନେ ଏ ପ୍ରକାର ଅବଧୂ (ଅକାର୍ଯ୍ୟ) କଲେ । ପ୍ରେମାଧାମା
 (ପ୍ରେମାଧାର) ରାମା (ମନୋହାରଣୀ) ରାଧାଙ୍କର ବାମା (ସ୍ତ୍ରୀ) ବୋଲି ନାମ ଥିବାରୁ
 ସେମାନେ ଭକ୍ତିରେ ଏ ଆନ୍ତମାନଙ୍କଠାରେ ବାମା (ପ୍ରତିକୂଳା) ହେବ ପରା ।

୨୬—ପେଟି (ପେଡ଼ି) ନିତମ୍ବବିମ୍ବକୁ ଦଟିତ (ଭୂଳନା ହେବ) କି ?
 ହେବ ନାହିଁ । ସେଥିପାଇଁ ବନ୍ଧା ହେଉଛି । ଭୂଳା ଭାଙ୍ଗିର ମୃଦୁଳାକୁ (ମୃଦୁତ୍ବ—
 କୋମଳତ୍ବକୁ) ଭୂଳା (ଭୁଲ) ନ ହୋଇ ଦେହକୁ ପିଞ୍ଜାଇ ପିଟାଇ ହେଉଛି ବା
 ମୃଦୁଳାକୁ—କୋମଳଶରୀର ରାଧାଙ୍କୁ । ଅଶେଷ (ଅନେକ) ଶେଷରେ (ନାମୁଙ୍କଙ୍କ
 ଦ୍ଵାରା) ବର୍ଣ୍ଣନା ଶେଷ ନୋହିବ । ଅଳଂକୃତ—ଶୋଭିତ ।

ଅପମିତ ମିତ ଦାସୀ ବିଗଣିତ ମଧ୍ୟେ ଅନ୍ତରଙ୍ଗା ପ୍ରଭୃତି
ନକ୍ଷତ୍ରମଧ୍ୟ ପିଢିନାମା ପ୍ରସିଦ୍ଧି ସଂଖ୍ୟାରେ ଏତକ ଗଣନ୍ତି ।

ତାଙ୍କର, ପାଞ୍ଚ ପ୍ରକାରରେ ବିଭେଦ ।

ଶାସ୍ତ୍ର ଅନୁମାନେ ଜାଣିମେ ସୁଜନେ ଯେ ହେବ ତାପିନୀପ୍ରଭୃତ । ୨୭ ।

କୃଷ୍ଣ ଶୋଭା ପ୍ରଭା ଦେଖି ଲୋଭା ହୋଇ ସଭାରେ ରଜନ ବିଚାର ।

ସିନ୍ଧୁସମୁଦ୍ରା-ପରାଭବା-ବିଭାକୁ ବିଭା କରିବା ମୂଳ କରି ।

ମହାଶ, ମହାଶୀ ପୁରତେ କହିଲେ ।

ପୁତ୍ର ସନମତ ଚନ୍ଦ୍ରସେନ ମାତ ଲୁଲେ ଅଛି, ରାଣୀ ବୋଇଲେ । ୨୮ ।

ସେ ପଦେ ହାସ୍ୟାସ୍ତବ ରଜା କରନ୍ତେ, ଶୁଣି ଦୁଃସାସୀ ପୃଷ୍ଠିମାସୀ ।

ଶାସ୍ତ୍ର ପ୍ରବର୍ତ୍ତାଇ ସେ ସତ୍ୟକୁ ସ୍ଥାୟୀ ନିଜ ଶ୍ରେୟ ମନେ ମନାସି ।

ଗୋବିନ୍ଦ, ପ୍ରେମସର୍ଜନ ବିଧି ଯେଣୁ ।

ପରଶାୟ ରସ ଉଲ୍ଲାସ ବିଶେଷ ହେବାର ଉଆଇଲେ ତେଣୁ । ୨୯ ।

୨୭—ମିତ ଅପମିତ (ଅସଂଖ୍ୟ) ଦାସୀ ଅଗଣିତ (ଅସଂଖ୍ୟ, ଗଣି ହେବ ନାହିଁ) ମଧ୍ୟରେ ଅନ୍ତରଙ୍ଗା (ଆତ୍ମୀୟସଖୀ ପ୍ରଭୃତି ସଖୀମାନେ) ନକ୍ଷତ୍ର (ବିଶାଖା, ଧନିଷ୍ଠା, ଅନୁରାଧା, ତାରକା ପ୍ରଭୃତି ୧୦ ସଖୀ) ନ୍ୟୁ (ଆଠ) ପିଢି (ଆଠ ସଖୀ) ନାମା (ନାମରେ) ପ୍ରସିଦ୍ଧି ଲଭିଅଛନ୍ତି । ସଂଖ୍ୟାରେ ମଧ୍ୟ ଏତକ ଗଣନ୍ତି—

ଗୋପାଳୀପାଳିକା ଧନ୍ୟା ବିଶାଖାଧାନନନ୍ଦିନୀ ।

ସ୍ବାଧୀନୁରାଧା ସୋମାକ୍ଷ ତାରକା ଦଶମୀ ତଥା ॥

କିନ୍ତୁ ସୌଭାଗ୍ୟଯୌରେୟା ଅଷ୍ଟୋରାଧାଦୟୋମତାଃ ଇଃ ନଃ ଯଥା—ରୁଧା;
ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ, ଲଳିତା, ବିଶାଖା, ପଦ୍ମା, ଶୈବ୍ୟା, ଶ୍ୟାମଳା, ଉଦ୍ରା । ଲ. ମା. —
ତାଙ୍କର ଅନ୍ତରଙ୍ଗ (ସଖୀଙ୍କର) ଭେଦ ୫ ପ୍ରକାର (ଯଥା—ସଖୀ, ନିତ୍ୟସଖୀ,
ପିୟୁଷସଖୀ, ପ୍ରାଣସଖୀ ଓ ପରମପ୍ରେମସଖୀ) । ତାପିନୀ ପ୍ରବଚ—ଯେ ଉପନିଷଦ
ପ୍ରଭୃତି ଶାସ୍ତ୍ର ଜାଣିଥିବ । ଏଠାରେ ଗୋପାଳ ତାପିନୀ, ସୁରୁଷୋତ୍ତମ ତାପିନୀ
ପ୍ରଭୃତି ସେନବାକୁ ହେବ ।

୨୮—ସିନ୍ଧୁସମୁଦ୍ରା ପରାଭବା ବିଭା—ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କୁ ଜୟ କରିଥିବା ଶୋଭା-
ସୁକା ଶ୍ରୀରାଧା । ମହାଶ—ରଜା, ବୃଷଭାନୁ । ମହାଶୀ—ପାଟଣା, କାହିଁକି ।
ପୁରତେ—ଆଗରେ । ସନମତ—ସମ୍ମତ ।

୨୯—ସେ ପଦେ—ସେ କଥାକୁ । ସ୍ଥାୟୀ—ସ୍ଥିର କରିବେ । ପ୍ରେମସର୍ଜକ—
ପ୍ରେମ ସୂକ୍ତକାର (ବିଧି) ବ୍ୟାତା । ସେ ଦୁହେଁ କୃଷ୍ଣ ପ୍ରେମଲୀଳା ବ୍ୟାସ୍ତବ ।
ପରଶାୟ ରସଉଲ୍ଲାସ ବିଶେଷ—ପର ସ୍ତ୍ରୀ ପ୍ରୀତିରେ ବେଶୀ ଆନନ୍ଦ ହେବାର କଥା ।

କଶୋଷ ରତନ ନୂତନ ଯତନ ସୁଷମା ଦୋଳ କରି ମନେ ।

ଘନ ଅଭିମନ୍ୟୁ ସାମନ୍ତସିଂହାର ଶରଣ ଇଚ୍ଛେ ପ୍ରତିଦିନେ ।

ସାଧବେ, ମାଧବେ ମୋହି ଯେ ପାରିବ ।

ବିଶ୍ୱବିକ୍ଷିପ୍ତା ଭବାବ୍ୟତାରଣ କାରଣ କହି ଅସମ୍ଭବ । ୩୦ ।

ପଞ୍ଚମ ଛାନ୍ଦ

ଶ୍ରୀରାଧା ନାମ ଶ୍ରବଣ

ରାଗ—ଚନ୍ଦ୍ରକେଳି

(ବାଚକ ବ୍ୟାକୁଣ୍ଠି ଲକ୍ଷଣ; ଅ—ପୃଷ୍ଠାମୁଦ୍ରାସ)

ଅ-ପୃଷ୍ଠାମୁଦ୍ରାସ ଏ ଛାନ୍ଦ ରସ । ଅକୈତବରେ ଦେନ ହେ ବିଦୁଷ । ୧ ।

ଅଜ ଅନନ୍ଦ ଅନନ୍ତ ଅନ୍ୟତ । ଅନଙ୍ଗରେ ଚିତ୍ତ କରି ଆସକ୍ତ । ୨ ।

ଅବସରେ ବସି ବୃନ୍ଦାବନରେ । ଅଛନ୍ତି ଯେ ଗୁଣମିତ୍ର ସଙ୍ଗରେ । ୩ ।

ଅନ୍ୟେଷଣା କରନ୍ତି ମନେ ମନେ । ଅଙ୍ଗନା କେ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଗୋପ ଭୁବନେ ॥

ଅଛି ଜଣେ ଏକା, ମଧୁ କହିଲ । ଅଳପକେ ସୁବଳ ଲଜ କଲ । ୫ ।

୩୦—ସୁଷମା—ଶୋଭା । ଦୋଳ କରି—ଧାସି । ମାଧବେ—ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ।
ବିଶ୍ୱ ବିକ୍ଷିପ୍ତା—ବିଶ୍ୱ ବିଭବସୂକ୍ତା, ସର୍ବେ ଶୃଙ୍ଖ୍ୟମୟୀ ରାଧା । ଭବାବ୍ୟତାରଣ—
ସଂସାର ସାଗରରୁ ପାରି କରିବା ।

୧—ଅକୈତବରେ—ଅକପଟରେ । ବିଦୁଷ-ପଣ୍ଡିତ ।

୨—ଅଜ—ଜନ୍ମରହୁତ । ଅନନ୍ଦ—ନିଷ୍ଠାପ । ଅନନ୍ତ—ଅବିନଶ୍ୱର ।

ଅନ୍ୟତ—ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ । ଅନଙ୍ଗ—କାମ ।

୫—ଅବସରେ—ବିଶ୍ରାମ ସମୟରେ କିମ୍ବା ଅବଶରେ—ଅବଶ ହୋଇ ।

ଗୁଣମିତ୍ର—ଦାମ, ଶ୍ରୀଦାମ, ସୁବଳ ଓ ମଧୁମଙ୍ଗଳ ।

୪—ଅନ୍ୟେଷଣା କରନ୍ତି—ଖୋଜନ୍ତି । ଅଙ୍ଗନା କେ—କେଉଁ ନାଶ ।

୫—ଅଳ୍ପକେ—ସୁବଳ ଏଠାରେ ରାଧାଙ୍କ ଭାଇବୋଲି ଲଜ କଲ । କିନ୍ତୁ

ବିଦଗ୍ଧ ମାଧବରେ ଶ୍ରୀଦାମ ରାଧାଙ୍କ ଭାଇବୋଲି ବର୍ଣ୍ଣିତ ଅଛି । ଶ୍ରୀଦାମ—ସଲିଳିଳଂ
ସୁତିମୁଖମବାଞ୍ଛସୁତ । ସୁବଳ—ବୟସସ୍ୱ ଦକ୍ଷସୁବେଷ୍ଟି ଏଣି ଅଂ କଂ ଭଣାସି
ଇମସ୍ତସ୍ତ ବହୁଣୀ କ୍ଷୁଦ୍ରସା (୧ମ ଅଙ୍କ) “ଶ୍ରୀଦାମ ଲଜ କଲ ।” ୬ ପଦରେ—
“ବୋଲେ ସୁଦାମ” କହିଲେ ସୁବଳକୁ ଗୁଡ଼ିବାକୁ ହେବ ବା କବିଙ୍କ ଉଚ୍ଚିତ
ସମର୍ଥନ ନିମିତ୍ତ ଶ୍ରୀଦାମ ପାଖରେ ଏପରି କଥା ଦେଖି ସୁବଳ ଲଜ କଲ; ବେଶି
ଲଜରେ ଓ ହୋଧରେ ଶ୍ରୀଦାମର “ସେ କି ?” କହିବା ସ୍ୱକ୍ତ ହୋଇଅଛି ।

ଅକ୍ଷ ଠାରି ସେ କି ? ବୋଲେ ଶ୍ରୀଦାମ । ଅଛି ଅଛି ଜାଣିଲି ବୋଲେ ଦାମ ॥
 ଅମ୍ବୁଜାକ୍ଷ କହନ୍ତି ଆହେ ମିତ୍ର । ଅନ୍ତର୍ଗତରେ କପଟ ଅଛି ତ । ୭ ।
 ଅଛ ଲୁଗୁଲୁ ଏଡ଼େ ଶୁଭ କଥା । ଅବା ଭଣ୍ଡୁଛ କହି ମୋତେ ମିଥ୍ୟା ॥
 ଅଶନ ତ ହେଲା ତୁମ୍ଭ ବଚନ । ଅସୁ-ଧର ତ କରିବ ନାଶନ । ୮ ।
 ଅଶୁଭ ସେ, ହସି କହେ ମାଧବ । ଅତି ଭାଗ୍ୟରେ ଅବା ଶୁଣାଯିବ । ୧୦ ।
 ଅଥବାହ ବେଦରେ ଅଛି ଶୁଣି । ଅଗମ୍ୟ ଏ ଭୂମି ତ ଚନ୍ଦ୍ରାମଣି । ୧୧ ।
 ଅବଶ୍ୟ ଏ ତୁମ୍ଭ ଚନ୍ଦ୍ରା ହରିବ । ଅଦୃଷ୍ଟ ଘଟାଏ ତ ଦଲବ । ୧୨ ।
 ଅମ୍ବୁଦାଞ୍ଜ ଏହା କହୁଁ ଶ୍ରବଣ । ଅନେ ଦିଶିଲା ଏ ଶୁଭ ଲକ୍ଷଣ । ୧୩ ।
 ଅକସ୍ମାତେ ଅବସ୍ତବ ଦକ୍ଷିଣ । ଅକ୍ଷ ବାହୁ ଜାନୁ ଖୁରେ ତରୁଣଣ । ୧୪ ।
 ଅନୁକୂଳ ପର୍ମାର ବହେ ଧୀରେ । ଅମରାଳୟେ ଶଙ୍ଖଧ୍ବଜ ଖୁରେ । ୧୫ ।
 ଅନୁମାନରୁ ଅତନୁମୋହନ । ଅବଳା କେ, ଶୁଣିମା କି ନିଦାନ । ୧୬ ।
 ଅକୁଣ୍ଠିତ ଚିତ୍ତରେ ଭାନ୍ତି ବଧୈ । ଅଗ୍ରେ ମିଳିଲେ ପୂର୍ଣ୍ଣମାସୀ ଆସି । ୧୭ ।
 ଅବତାର ସେ କୃଷ୍ଣଲୀଳା ହିତେ । ଅବ୍ୟକ୍ତ ସେ ମାୟାଶକ୍ତି ଧୂରତେ ॥
 ଅବମାରେ ଗୋବିନ୍ଦ ପ୍ରେମବଧୂ । ଅନୁସନ୍ଦାନକୃତକୁ ସେ ବଧୂ । ୧୮ ।
 ଅବାରଣ ବୁଜେ ତାଙ୍କ ବଚନ । ଅତିତରେ ସବୁର ମାନ୍ୟଜନ । ୧୯ ।

୭—ଅକ୍ଷ—ଅକ୍ଷି । ୭—ଅମ୍ବୁଜାକ୍ଷ—ପଦ୍ମନେତ୍ର, ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ । ଅନ୍ତର୍ଗତରେ—
 ମନରେ । ୮—ଅଶନ—ବଜ୍ର । ଅସୁଧର—ପ୍ରାଣରୂପକ ପଦ୍ମତ । ୧୦—ଅଶୁଭ
 —ନ ଶୁଣିବା* କଥା । ମାଧବ—ଏଠାରେ ମଧୁମଙ୍ଗଳ । ୧୧—ଅଥବାହ
 ବେଦରେ—ଅଥବା ବେଦର ଉପନିଷଦ ଓ ତାପିନୀ ପ୍ରଭୃତିରେ । ୧୩—
 ଅମ୍ବୁଦାଞ୍ଜ—ମେଘପତ୍ର ଶ୍ୟାମଳ ବର୍ଣ୍ଣ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ । ୧୪—ଅକ୍ଷ—ଅକ୍ଷି । ୧୫—
 ଅମରାଳୟେ—ସ୍ବର୍ଗରେ । ୧୬—ଅତନୁମୋହନ—ମଦନମୋହନ । ନିଦାନ—
 ନିଶ୍ଚୟ ।

୧୮—ଅବ୍ୟକ୍ତ ସେ ମାୟାଶକ୍ତି ଧୂରତେ—ସେ ପୂର୍ଣ୍ଣମାସୀ ଧୂରତେ
 [ସୁକ୍ରଭବରେ—ଉଚିତରେ] ଅବ୍ୟକ୍ତ—ଅପ୍ରକାଶିତ, ଲୋକଙ୍କୁ ଅଜଣା ମାୟାଶକ୍ତି
 ଯୋଗମାୟା ଅଟନ୍ତି ।

୧୯—ଅବଳାରେ (ପ୍ରସ୍ତବରେ) ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କର ପ୍ରେମଲୀଳା ଅନୁସନ୍ଦାନ
 କୃତକୁ ଯୋଗାଜବାକୁ (ବଧୂ) ବଧାତା ଅଟନ୍ତି । ୧୯—ଅତିତରେ—ଅତିତରୁ,
 ଅତ୍ୟଧିକ ଭାବରେ । ପୌର୍ଣ୍ଣମାସୀ ଭଗବତ ସର୍ବସିଦ୍ଧି ବଧାୟିନୀ । କାଶ୍ୟାପବ୍ରତ
 ଗୌରୀ କାଶକେଶୀ ଦରପତା । ମାନ୍ୟ ବ୍ରଜେଶ୍ବରଦାନୀ ସର୍ବୋପାୟ ବ୍ରଜ-
 ବାସିନୀ । ଦେବର୍ଷିପ୍ରିୟଶିଷ୍ୟେୟମୁପଦେଶେନ ତପ୍ୟ ଯା । ସାହାପକ୍ଷେ ପୂର୍ବ
 ପ୍ରେଷ୍ଠେ ହିଂସାବନ୍ତୀପୁରୀପତି । ସାଂସ୍ବତଦେବତା ପ୍ରେମଣା ବ୍ୟାକୁଳା, ଗୋକୁଳା

ଅନ୍ତକରେ ତାକୁ ଦେଖି ଶ୍ରୀହରି । ଅଭିବନ୍ଦନା କଲେ ଉଠିକରି । ୨୧ ।
 ଅତି ହୃଷ୍ଟେ ଦେଖି କଲେ କଲ୍ୟାଣ । ଅଛିଦ୍ରରେ ବାଞ୍ଛା ଦେଉ ପୂରଣ ॥
 ଅବନତମୁଖ ହେଲେ ଗୋବିନ୍ଦ । ଅଶ୍ରୁସ୍ନଦା ହସଣ ମନ୍ଦ ମନ୍ଦ । ୨୩ ।
 ଅଞ୍ଜଳରୁ ବିଦ୍ୟା ଲଭୁ କାନ୍ତିଲେ । ଅଞ୍ଜଳିରେ କୃଷ୍ଣକୁ ସମର୍ପିଲେ । ୨୪ ।
 ଅନୁମୋଦେ ହସିଣ ମନ୍ଦ ମନ୍ଦ । ଅବଳମ୍ବେ ପଶୁରିଲେ ଗୋବିନ୍ଦ । ୨୫ ।
 ଅଛି କି ସ୍ବାଦ ଜଣାଯାଇ ନାହିଁ । ଅତି ସୁବାସେ ମନ ନେଲି ମୋହି । ୨୬ ।
 ଅପ୍ରାପ୍ତ ଏ ଲଭୁକା ଦେଖି ଭଣି । ଅମୃତର ସ୍ବାଦକୁ ପାରେ ଜଣି । ୨୭ ।
 ଅଛି ଶ୍ରୀରାଧା କରମ୍ପଣ ବାସ । ଅନୁପମ ନାମ କାମ ଉଲ୍ଲାସ । ୨୮ ।
 ଅଳ୍ପ ହସି ହସି କୃଷ୍ଣ ବୋଇଲେ । ଅହୋ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ କୁପା ଆଜି କଲେ । ୨୯ ।
 ଅଇଲ ଏ ବଣକୁ ଏଣୁ କେଣୁ । ଅନ୍ୟ ଗ୍ରାମକୁ ଯିବାର ନ ଜାଣୁ । ୩୦ ।
 ଅକୁଣ୍ଡିତେ କହନ୍ତି ଭଗବତ୍ । ଅଦୃଶ୍ୟ ଉତ୍ସବ କାଳି ରାତି । ୩୧ ।
 ଅବନୀଶ ବୃଷଧ୍ବଜ-ନନ୍ଦନା । ଅମରାଦି-ସଇଲେକ୍ୟ-ବନ୍ଦନା । ୩୨ ।
 ଅଶ୍ରୋତବ୍ୟ ଶୁଣ ଶୋଭସଦନ । ଅସରଳା-ସୁତା ହେଲ ବନ୍ଦନ । ୩୩ ।
 ଅକ୍ଷ ସାର୍ଥ ମୁଁ କଲି ଦେଖି ପୁଣି । ଅଇଲି ସେହିଠାରୁ ଏକାଣି । ୩୪ ।

ଗତା । ସେ କୃଷ୍ଣଲୀଳାର ସର୍ବତ୍ର ସକଳ ବିଷୟରେ ନିର୍ବାହକାରଣୀ କାରଣ ସେ
 ଯୋଗମାୟା । ୨୧—ଅନ୍ତକରେ—ନିକଟରେ । ୨୨—ଅଛିଦ୍ରରେ—ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟରେ ।
 ୨୩ । ଅବନତ ମୁଖ—ମୁହଁ ନୁଆଁଇଲେ । ଅଶ୍ରୁସ୍ନଦା—ବାସ୍ତୁପୂର୍ଣ୍ଣକାରଣୀ ।
 ୨୪—ଏହା ବିଦଗ୍ଧମାଧବରେ ଅଛି—ଦେଖ । ଚନ୍ଦ୍ରାନନ କୃଷ୍ଣ ଗ୍ରହଣ ରମ
 ମୋଦକାନ୍ ମୋଦକାନ [୧ମ ଅଙ୍କ] ୨୫—ଅନୁମୋଦେ—ଆନନ୍ଦରେ ଗ୍ରହଣ
 କରି । ୨୬—ସୁବାସେ—ସୁଗନ୍ଧରେ । କାରଣ ରାଧାଙ୍କ ନାମ “ଗନ୍ଧୋଦ୍ଭାବନ
 ମାଧବା” ୨୮—କରମ୍ପଣବାସ—ହାତ ଲଗିଥିବାର ବାସନା । ଅନୁପମ—
 ଅତୁଳନୀୟ । ଏହାର ନାମ କାମୋଲ୍ଲାସ [କାମର ଉଦ୍ରେକକାରୀ] ଅଟେ ।
 ୨୯—ଆଜି—ଆଜି ।

୩୧—ଅକୁଣ୍ଡିତେ—ଅକପଟରେ । ଭଗବତ୍—ପୌର୍ଣ୍ଣମାସୀ ।

୩୨—ଅବନୀଶ—ରାଜା । ବୃଷଧ୍ବଜନନ୍ଦନା—ବୃଷଭାନୁସୁତା ରାଧା ।

ଅମରାଦି ବ୍ରଜଲେକ୍ୟବନ୍ଦନା—ସ୍ବର୍ଗ ପ୍ରଭୃତି ଦିନିଲେକରେ ପୂଜାମାୟା ।

୩୩—ଅଶ୍ରୋତବ୍ୟଶୋଭ ସଦନ—ଶୁଣା ନ ଯାଇଥିବା [ଅଶ୍ରୁତ]
 ପୌରାଣିକ ସ୍ଥାନ । ଅସରଳା ସୁତା—ବିନାଶ ପୂର୍ବକ କନ୍ୟାମାନଙ୍କ ହାତରେ
 ସେହି ସୁତା ବନ୍ଧା ହୁଏ ।

୩୪—ଅକ୍ଷ—ଅକ୍ଷି ।

ଅନୁରାଗୀ ଯବ ମୁଖ ଦର୍ଶନେ । ଅଭୟରେ ଅଛଲି ଏ ବନେ । ୩୫ ।
 ଅଦମର୍ଶ ଶୁଣି କୃତକୃତ୍ୟ । ଅବଶ୍ୟରେ ହୋଇଲେ ପ୍ରଣପତ୍ୟ । ୩୬ ।
 ଅଦ୍ୟ ଶ୍ରୀରାଧା ନାମକୁ ଶୁଣାଇ । ଅଗାରକୁ ଚଳିଲେ ମହାମାୟୀ । ୩୭ ।
 ଅବିଚ୍ଛିନ୍ନାନନ୍ଦମୟୀ କଶୋରୀ । ଅଜ ନିର୍ଗୁଣ ପ୍ରେମ-ପୂର୍ଣ୍ଣକରୀ । ୩୮ ।
 ଅନୁଭୂତ ସାନୁଭୂତ ଉଲ୍ଲାସ । ଅତି ଅଗମ୍ୟ ନିଗୁଡ଼ ବଶେଷ । ୩୯ ।
 ଅତଦ୍ଭବଦେବତା ଶେଷ ହୁଅନ୍ତି । ଅମୃତର ଉଣ୍ଡାର ସେ କହନ୍ତି । ୪୦ ।
 ଅନୁରାଗ ନୂତନ ସରଜନା । ଅଭିମନ୍ୟୁ କବି କରେ କଳ୍ପନା । ୪୧ ।
 ଅଧ ଉର୍ଦ୍ଧ୍ବ ବ୍ୟାପିତ ସେହୁ ଲଳା । ଅର୍ଦ୍ଧ ଘଟଣୁ ପର କାମକଳା । ୪୨ ।

୩୬—ଅଦମର୍ଶ—ପାପନାଶକାରୀ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ । କୃତକୃତ୍ୟ—କୃତାର୍ଥ ।

ଅବଶ୍ୟରେ—ଅଶକ୍ତ ଭାବରେ ।

୩୭—ଅଗାରକୁ—ଘରକୁ ।

୩୮—ଅବିଚ୍ଛିନ୍ନାନନ୍ଦମୟୀ—ପୂର୍ଣ୍ଣ-ଆନନ୍ଦରୂପିଣୀ । କଶୋରୀ—ଶ୍ରୀରାଧା ।
 ଅଜନିର୍ଗୁଣ.....ନିମ୍ନରହୁତ ଗୁଣାତ୍ମକ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କର ପ୍ରେମପୂର୍ଣ୍ଣ କରୁଥିବା ବା
 ସଜାତନ, ଅପ୍ରୟୋଜନ ଗ୍ରୀତ ପୂର୍ଣ୍ଣକାରଣୀ ।

୩୯—ଅନୁଭୂତ—ସାଧାରଣ ଅନୁଭବ ବା ମୂଳବୁଦ୍ଧି । ସାନୁଭୂତ—
 ସାନୁଭୂତ—ସୂକ୍ଷ୍ମ । ଉଲ୍ଲାସ—ପରମାନନ୍ଦ ବା ମହାବୁଦ୍ଧି । ଏହା ଅତି ଅଗମ୍ୟ
 [ପାଇ ହୁଏ ନାହିଁ] ଏବଂ ବଶେଷ ନିଗୁଡ଼ (ବେଶି ଗୁରୁଭାବରେ ଥାଏ)
 ରହସ୍ୟମଞ୍ଜରୀ ୭ଷ୍ଠ ଭାଗର ୩୨-୩୪ ପଦ ଦେଖ ।

୪୦—ବେଦମାନେ ଅତଦ୍ଭବ [ତାହା ନ ଜାଣି ପାର] ଶେଷ
 ହେଉଅଛନ୍ତି । ବେଦମାନେ ତାହାକୁ ଅମୃତର [ଖୋଲ, ଉନ୍ମୁଳ] ପ୍ରେମ-
 ଭଣ୍ଡାର ବୋଲି କହନ୍ତି ।

୪୧—ତାହାଙ୍କର ନୂତନ ଅନୁରାଗ [ପ୍ରେମର] ସୃଷ୍ଟି କରିବାକୁ ।

୪୨—ସେହୁ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଲଳା ପାତାଳାଦି ଅଧୋଲୋକରେ—ସ୍ବର୍ଗ
 ପ୍ରଭୃତି ଉର୍ଦ୍ଧ୍ବ ଲୋକରେ ବ୍ୟାପି ରହୁଛି । ସେହୁ କାମକଳା (ଲଳା) ଅର୍ଦ୍ଧଘଟଣୁ-
 ପୂର୍ଣ୍ଣମଣ୍ଡଳ [କଳା] ଜ୍ୟୋତି ପରି ସର୍ବଦା ସର୍ବତ୍ର ବିକିରଣ ହେଉଅଛି ।

“ଘଟାକ ପୂର୍ଣ୍ଣସ୍ୟ ବର୍ମଦେଶବିଶେଷବଶାତ୍ ସଦୈବୋଦୟଃ ସଦୈବ
 ପୁଷ୍ପାହୁଣ ସଦୈବ ମଧାହ୍ନ ଇତ୍ୟାଦି ତଥୈବ କୃଷ୍ଣସ୍ୟାପି ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡଭେଦବଶାତ୍
 ସଦୈବ ଜନ୍ମ ସଦୈବ ବାଲ୍ୟ ସଦୈବ କୈଶୋର୍ୟ ସଦୈବ ମଧୁରାପସ୍ଥାନ
 ମିତ୍ୟେବଂ ପଞ୍ଚା ଏବ ପ୍ରକଟଲଳା ନିତ୍ୟା ଏବ ।” ବିଶ୍ବନାଥ ଚନ୍ଦ୍ରବର୍ତ୍ତୀ କୃତ
 ଉତ୍କଳ ମାଳମଣିର ଆନନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ରକା ଟୀକା ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ ।

ଷଷ୍ଠ ଛାନ୍ଦ

ନାମାସ୍ତାଦନ

ରାଗ-କଲ୍ୟାଣ

(ଆ-ପୁରାଣପ୍ରାସ)

ଆନନ୍ଦେ କୋବିନ୍ଦେ ପିଅ ଏ ରସ ଶ୍ରବଣେ
ଆଦିକନ୍ଦ ଶ୍ରୀରାଧିକା ଶ୍ରୀନାମ ଶ୍ରବଣେ । ୧ ।
ଆଜି ଦିନ ଧନ୍ୟ ମୋର, କରନ୍ତି ବିଚାର
ଆଜ୍ଞା କୃପା କରି କଲେ ଏ ନାମ ପ୍ରଚାର । ୨ ।
ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ସେ ରାଧା ବୋଲି ଯଉଁ ବେନି ବର୍ଣ୍ଣି ।
ଆକଳନା କରୁଥାଇଁ କେମନ୍ତ ତା ବର୍ଣ୍ଣି । ୩ ।
ଆତ୍ମଭୁ-ତମାତ୍ର ଜନ ନୟନ ବେନିକି ।
ଆନନ୍ଦ-ତଟିନୀ-ତଟ-ଘଟନା ଏ ନିକି ? ୪ ।
ଆସୁଛି ମନକୁ ରତି ପୀରତି ମୁରତି ।
ଆସିଛି ପବନ କରିବାକୁ ଏ ଧରଣି । ୫ ।
ଆଦ୍ୟ ବେନିପତି ଅନୁରାଗ ଗଜର କି ?
ଆନ ଭୁଲନା କେ ଦେବ କାହିଁରୁ ତରକି । ୬ ।
ଆସ୍ତି ଧନୁଷର ବୃଷ୍ଟି କରଇ ଅତନୁ ।
ଆତ୍ମା ଅବଶୁଁ ବିବର୍ଣ୍ଣି ହୋଇଗଲା ତନୁ । ୭ ।

୧—କୋବିନ୍ଦେ—ପଣ୍ଡିତମାନେ । ଶ୍ରବଣେ—କାନରେ । ଆଦିକନ୍ଦ—
ମୂଳକାରଣ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ।

୨—ଆଜ୍ଞା—ଆଜ୍ଞା । କୃଷ୍ଣ—କୋବିନ୍ଦଂ ନପ୍ତ୍ରୀ । ପୌର୍ଣ୍ଣମାସୀ—
କାଚିଦନନ୍ଦକୌମୁଦୀ; ବ; ମା ।

୩—ବେନି ବର୍ଣ୍ଣି—ଦୁଇ ଅକ୍ଷର “ରାଧା” ଆକଳନା—ରାବନା ।

୪—ଆତ୍ମଭୁତମାତ୍ର—କାମଜନିତ ଅଜ୍ଞାନରେ ଅନ୍ଧ । ଆତ୍ମଭୁ—କାମ ।

ଆନନ୍ଦ—...ଆନନ୍ଦରୂପ ନଦୀର ଦୁଇକୂଳର ନିର୍ମାଣ ବା ଯୋଜନା କି ?

୫—ଆସୁଛି ମନକୁ—ମନେକରେ; ରତି ଓ ପ୍ରୀତି ଦୁହେଁର ମୂର୍ତ୍ତି ଧରାତ୍ରୀ
[ପୃଥ୍ବୀ] ପବନ କରିବାକୁ ଆସିଛି । ୬—ଆନ—ଅନ୍ୟ । ଅନୁରାଗ—ସ୍ନେହ ।
ତରକି—ତର୍କଣା କରି, ଚନ୍ଦ୍ର । ୭—ଅତନୁ—କନ୍ଦର୍ପ । ଆସ୍ତି—ଓଟାରି । ଆତ୍ମା
ଅବଶୁଁ—ଗର୍ଭ ବିବଶ ହେବାରୁ । ତନୁ—ଦେହ । ବିବର୍ଣ୍ଣି—ମଳିନ ।

ଆରମ୍ଭ ଦମ୍ଭ ଶୁକଳ ନ ରହି ହୃଦରେ ।
 ଆସକତ ପରି ତନୁ ହେଲ ଚିନ୍ତା-ଦରେ । ୮ ।
 ଆସି କି ଅମୃତ ସର ପଡ଼ିଲ ମୁଖରେ ?
 ଆତ୍ମାଦନ୍ତି ରାଧାନାମ ସେ ବିଧିରେ ଶରେ । ୯ ।
 ଆବେଶେ ଲେହନ୍ତି ଓଷ୍ଠ ସେ ନାମ ସ୍ବାଦଭୈ
 ଆହ୍ନ କରନ୍ତି ପୁଣି ଜାଣି ସ୍ନେହାଦରେ । ୧୦ ।
 ଆଉଜିଲେ ସଖାଙ୍କ ଉରକୁ ବେଶୁଧର ।
 ଆରତ ଶ୍ରୀସେ ବିରଜ ବିଶିଳ ଅଧର । ୧୧ ।
 ଆତଙ୍କ ହୋଇ ସଖାଏ ଛନ୍ନେ ପରୁରନ୍ତି ।
 ଆନୁ ହୃଦ କାହିଁପାଇଁ ଦେଉଛ କରତି । ୧୨ ।
 ଆନ କିଛି ବଞ୍ଚାଇ କହନ୍ତେ ରସେଶ୍ବର ।
 ଆଶବଶେ ବଳେ ବାହାରଇ ରାଧାସ୍ବର । ୧୩ ।
 ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ବିଷୟ ଜାଣିଲେ ସଖାବାର ।
 ଆସ୍ତବ ବଚନ ମଧୁ କଲ କହିବାର । ୧୪ ।
 ଆଖି ଠାରି ସୁଦାମ ବୋଲେ, କି ହେଉଅଛି ।
 ଆନ କେ ବୋଇଲି, ତୁ ନ ଜାଣୁ, ବିଷେ ଅଛି । ୧୫ ।

୮—ଆରମ୍ଭ ଦମ୍ଭ—ଉଦ୍‌ଯୋଗ କରିବାର ଟାଣ ବା ଆରମ୍ଭ—ଶବ୍ଦ ;
 ଦମ୍ଭ—ଟାଣ । ଚିନ୍ତାଦରେ—ଚିନ୍ତା ଓ ଉଦ୍‌ଯୋଗ । ଆସକତ—ଅଳପୁଆ ବା
 ପରିଶ୍ରାନ୍ତ । ୯—ଅମୃତସର—ଅମୃତର ସାର ବା ଝର । ସେ ବିଧିରେ—ସେହି
 ପ୍ରକାର । ପ୍ରଠରେ—ବେଗରେ । ୧୦—ଆବେଶେ—ତନୁସ୍ବ ହୋଇ ବା ଅତି
 ଅଗ୍ରହରେ । ଲେହନ୍ତି—ଲୁଟନ୍ତି । ପୁଣି, ଜାଣି ପାରି ସ୍ନେହ ଓ ଆଦରରେ
 ଓଷ୍ଠକୁ ଆହ୍ନ କରନ୍ତି ଘୋଡ଼ାନ୍ତି । ୧୧—ଆରତଶ୍ରୀସେ—ଦୁଃଖ ନିଶ୍ଚାସରେ ।
 ବିରଜ—ବିବର୍ଣ୍ଣ । ୧୨—ଆତଙ୍କ—ଆତଙ୍କ । ଛନ୍ନେ—ଚକିତଭାବରେ ।

୧୩—ଆନ—ଆନ । ବଞ୍ଚାଇ—ଭୁଲେଇ, ବାଆ ରେଇ ।
 ରସେଶ୍ବର—ରସରାଜ, ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ । ଆଶବଶେ—ମନରେ ଅଶା ଥିବାରୁ । ରାଧାସ୍ବର-
 ରାଧା ଶବ୍ଦ । ୧୪—ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ—ଅଭିପ୍ରାୟରୁ । ସଖାବାର—ମିତ୍ରସମ୍ବନ୍ଧ । ଆସ୍ତବ-
 ବଚନ—ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟପୂର୍ଣ୍ଣ ବାକ୍ୟ । ମଧୁ—ସେହି ନାମରେ ଜଣେ ସଖା ।

୧୫—ବିଷେ—ବିଷୟ, ଗୋଟିଏ ବିଷୟ । ୧୬—ଆଖି—ଦୁଃଖ ।
 ପ୍ରେମବଳ—ସ୍ନେହର ଶକ୍ତି । କବି ସୁବଳକୁ ରାଧାଙ୍କ ଭ୍ରାତାବୃଥେ ଗ୍ରହଣ
 କରି ଅଛନ୍ତି । ଅନ୍ୟ ବିଷୟର ଚଳିବ ନାହିଁ । ୧୭—ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ—ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ କରି ।

ଆନନ ଲୁଆଇଁ ଲଜେ ବସିଲୁ ସୁବଳ ।
 ଆର୍ତ୍ତି କରାଇଲୁ ମନ କୃଷ୍ଣ ପ୍ରେମବଳ । ୧୬ ।
 ଆରଦ୍ରହୃଦୟ ସଖାସମୁଦ୍ର ହୋଇଲେ ।
 ଆଶ୍ୱାସି ଗୋବିନ୍ଦ ଗାନ୍ଧ ପ୍ରବୋଧ ବୋଇଲେ । ୧୭ ।
 ଆରସେ ଶୁଣିବୁଁ ଏହୁ ସ୍ଥାନ ଚନ୍ଦ୍ରାମଣି ।
 ଆତୁର ହୋଇ କାହିଁକି ହୁଅ ଚନ୍ଦ୍ରାମଣି । ୧୮ ।
 ଆଜି ବାଞ୍ଛା ପୂର୍ଣ୍ଣ ହେବ ତୁମ୍ଭର ନିକଟେ ।
 ଆଦ୍ୟା ସାହା ହୁଅନ୍ତି ଅତ୍ୟନ୍ତ ସୁକଟେ । ୧୯ ।
 ଆପାଦି କହନ୍ତି କୃଷ୍ଣ ଧର୍ମ୍ୟ୍ୟ ହେବାରେ ।
 ଆରମ୍ଭିଲୁ ତେଷା ତୁମ୍ଭ ମନ ଜାଣିବାରେ । ୨୦ ।
 ଆହୁରି କି ଜଣା ନାହିଁ ? ହସି କହେ ମଧୁ ।
 ଆଜନ୍ମ ତୋ ସଙ୍ଗ ମୁଁ ରୁଣିଛି ପ୍ରେମମଧୁ । ୨୧ ।
 ଆଣି କଣ୍ଠରୁ ନ ବୋଲ ଆପଣା ଗାନ୍ଧରେ ।
 ଆକ୍ଷେପ କରି ବାରିଲେ ଗୋବିନ୍ଦ ନେତ୍ରେ । ୨୨ ।
 ଆରତଭଞ୍ଜନ ଲୀଳା ନ ଯାଉ ମୋ ମନୁ ।
 ଆକଳ୍ପନା କରଇ ଯେ କବି ଅଭିମନ୍ୟୁ । ୨୩ ।
 ଆପୁଷ୍ପାନୁପ୍ରାସ ଛନ୍ଦ ପ୍ରାନ୍ତଯମକରେ ।
 -ଆକ୍ଷେପ ହୋଇଲୁ ଏ, ତୋଷିବ ରସିକରେ । ୨୪ ।

୧୮—ଆରସେ—ରସିପ୍ରଣୀତ ଶାସ୍ତ୍ରରେ, ତାପିନୀ ପ୍ରକୃତିରେ ।
 ଚନ୍ଦ୍ରାମଣି—ଯେଉଁ ମଣି ସବୁ ବାଞ୍ଛା ପୂର୍ଣ୍ଣ କରେ । ହେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ, ତୁମ୍ଭେ ନିଜେ
 ଚନ୍ଦ୍ରାମଣି ହୋଇ ଆତୁର (ହୁଣ୍ଡିତ) କାହିଁକି ହୁଅ ?

୧୯—ଆଦ୍ୟା—ଆଦ୍ୟାଶକ୍ତି, ଦୁର୍ଗା । ସୁକଟେ—ବିପତ୍ତି ପଡ଼ିଲେ ।

୨୦—ଆପାଦ—ଆଶ୍ୱାସନା କରି । ତୁମ୍ଭ ମନ ବିଡ଼ିବାକୁ ଏପରି ତେଷ୍ଟା
 କରୁଥିଲୁ ।

୨୧—କଣ୍ଠରୁ—ବାଚଞ୍ଚଳ । ଏ କଥାକୁ ଗୋବିନ୍ଦ ଆକ୍ଷେପ କରି
 ସୂଚନା ବା ଚିତ୍ରସାର କରି ନେତ୍ରେରେ (ଅଖିଠାରେ) ବାରିଣ କଲେ ।

୨୩—ଆରତଭଞ୍ଜନ—ଦୁଃଖନାଶନ, ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ । ଆକଳ୍ପନା—ବିଚାର ।

୨୪—ଆକ୍ଷେପ—ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ।

ସପ୍ତମ ଛାନ୍ଦ

ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ନାମ ଗ୍ରବଣ

ରାଗ—କନ୍ଦୁକାମୋହ

(ଇ-ପୂର୍ବୀନୁପ୍ରାସ)

ଇ-ପୂର୍ବୀନୁପ୍ରାସ ଘର୍ଷ ହୃଷ୍ଟ ବେନ ନିୟମ ଏ ଛନ୍ଦ ।
 ଇଚ୍ଛା କର ଧୀରେ ପ୍ରସଙ୍ଗ ବିଧିରେ ବଢ଼ିବ ଆନନ୍ଦ । ୧ ।
 ଇଭଗତ ରାଧାପାଶେ ଦିନେ ପୂର୍ଣ୍ଣମାସୀ ପରବେଶ ।
 ଇଚ୍ଛା ରାଧାକୃଷ୍ଣ ନବ ଅନୁରାଗ କରଣେ ପ୍ରକାଶ । ୨ ।
 ଇଜ୍ୟା ମାନ୍ୟ ପାଇ ବସି ହସି ଭଗବତ୍ତା-ବାଣୀ ଭଣି ।
 ଇତପ୍ରତଃ ମନ କରୁଛୁ କାହିଁକି ସର୍ବସୁଲକ୍ଷଣି । ୩ ।
 ଇନ୍ଦ୍ରପଦ ପଦତଳରେ ଯାହାର ତାହାର କି ଚନ୍ଦ୍ରା ।
 ଇନ ପୂଜା କର, ମନୋରଥ ପୂର୍ଣ୍ଣ କର ରସଲତା । ୪ ।
 ଇତି ପ୍ରତିଉକ୍ତି ଲଳିତା-କହନ୍ତୁ ଗୁରୁଜନ ଡରେ ।
 ଇରାବତୀ ମତି ପ୍ରସନ୍ନ ନ କରେ ରଜନୀ ବାସରେ । ୫ ।
 ଇଷ୍ଟ ଅଷ୍ଟାଷ୍ଟ କର କେହି ମିତ୍ରକୁ ପୂଜି ଯିବ ଧନା ।
 ଇତର କଥାକୁ ଏ ଶାଶୁ ନଶୟେ ଗଞ୍ଜିଲୁ କି ଦେନ । ୬ ।

୧—ହେ ଧୀରେ (ପଣ୍ଡିତମାନେ), ହୃଷ୍ଟ ଓ ଘର୍ଷ ବେନ ଇ ବର୍ଣ୍ଣ ପୂର୍ବୀନୁପ୍ରାସ ନିୟମ [ମରେ ଇ ବର୍ଣ୍ଣ ଅନୁପ୍ରାସଯୁକ୍ତ] ଏ ଛନ୍ଦ ଶୁଣିବାକୁ ଇଚ୍ଛା କର । ଏ ପ୍ରସଙ୍ଗ ବିଧିରେ [ଏ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ] ଆନନ୍ଦ ବଢ଼ିବ ।

୨—ଇଭଗତ—ଗଜଗମନା । ଇଚ୍ଛା.....ପ୍ରକାଶ—ଶ୍ରୀରାଧା କୃଷ୍ଣଙ୍କର ନୂତନ ଅନୁରାଗ [ପ୍ରେମ] ପ୍ରକାଶ କରିବାକୁ ଇଚ୍ଛା କର ।

୩—ଇଜ୍ୟା—ପୂଜନୀୟା । ଭଗବତ୍ତା—ପୌଷ୍ଟିମାସୀ ମାନ୍ୟ ପାଇ । ବାଣୀ—ବଚନ । ଇତପ୍ରତଃ—ଏଣେ ତେଣେ ।

୪—ଇନ୍ଦ୍ରପଦ—ଇନ୍ଦ୍ରପଥ । ଇନ—ସୂର୍ଯ୍ୟ ଓ ଧାମୀ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ । ରସଲତା—ରସମୟୀ ।

୫—ଇତି ପ୍ରତିଉକ୍ତି—ଏହି ପ୍ରତିଉକ୍ତି । ଇରାବତୀ—ପଣ୍ଡିତା ରାଧା । ରଜନୀବାସରେ—ଦଳରାତି । ୬—ଧନା—ଶ୍ରୀରାଧା । ଇଷ୍ଟ—ପ୍ରିୟ, ପତି ବିଷୟ । ଅଷ୍ଟାଷ୍ଟ—ବାୟା । କେହ—କପରି । ମିତ୍ର—ସୂର୍ଯ୍ୟ ଓ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ । ଇତର କଥାକୁ—ସାମାନ୍ୟ କଥାକୁ ।

ଇଚ୍ଛିତ ଏତେକ ପାଇ ପୂର୍ଣ୍ଣିମାସୀ ଭାଷି ଜଟିଳାକୁ ।
 ଇଷ୍ଟଶିଷ୍ଟ ନଷ୍ଟ ହେବ, ରାଧା ନିଜ ପୂଜୁ ମିଶ୍ରରକୁ । ୭ ।
 ଇଣ୍ଡିଉ ନିଧୁ ପରାପତ ହୋଇବ, ଶୁଣି ବୁଢ଼ୀ ଚୋଷ ।
 ଶିଶୁରି, ତବ ବଚନ କେ ଭାଙ୍ଗିବ, ପୂଜୁ ଦିନେଣ । ୮ ।
 ଶିଷ୍ୟାସେ ପୁଣି ରାଧାପାଶେ ମିଳି ଏ କଥା କହିଲେ ।
 ଶ୍ରୀମନ୍ତ୍ୟ କାମ୍ୟବନେ ମିତ୍ର ଅନ୍ତନ୍ତ ବୋଲି କହିଦେଲେ । ୯ ।
 ଇଚ୍ଛିତ କର, ତୋ ପଦୁଜିତ ମୁଖ ଦେଖି ମୁଁ ଯିବି ।
 ଇନ୍ଦୁଲେଖା କହେ, ଏତେ ଉଦବେଗ ଚିତ୍ତ କାହିଁପାଇଁ । ୧୦ ।
 ଶିଳ୍ପିଣୀ ଭାଗ୍ୟ କାହିଁ, ଆମେ ଚୁମ୍ବୁ ଦେଖିବୁ ସବଦା ।
 ଶିଷ୍ୟ ସାର୍ଥ ରାଧାର କରି ଯାଉଥିବଟି କାମଦା । ୧୧ ।
 ଇନ୍ଦ୍ର ବାକ୍ୟ ଶୁଣି ଭଗବତୀ ପ୍ରତିଉକ୍ତି କଲେ ଦତ୍ତ ।
 ଇନ୍ଦ୍ରବରାଣୀ ରାଧା ମୋର କେବଳ ପ୍ରାଣ ପଞ୍ଚଭୂତ । ୧୨ ।
 ଇଦାମା ରହି ନ ପାରିବ, ଚଞ୍ଚଳ ଚିତ୍ତ ଅଛି ହୋଇ ।
 ଇନ୍ଦ୍ର କୋଟିଜିତ ଶ୍ରୀମୁଖ କୃଷ୍ଣର ଦେଖିବି ଯାଇଁ । ୧୩ ।
 ଇନ୍ଦ୍ରସପ୍ତସାର ନାମକୁ ଶୁଣାଇ ଗଲେ ଭଗବତୀ ।
 ଇସି କି ମଧୁର ନାମକୁ ଶୁଣିଲି, ଭାବେ ରସବତୀ । ୧୪ ।

୭—ଇଚ୍ଛିତ—ଅଭିପ୍ରାୟସୂଚକ ବାକ୍ୟ । ଜଟିଳା—ରାଧାଙ୍କ ଶାଶୁ ।
 ଇଷ୍ଟଶିଷ୍ଟ—ଅଭିଳାଷିତ [ବା ପ୍ରିୟ କୃଷ୍ଣ] ପାଇବାରେ ଯେ ଅମଙ୍ଗଳ ବା ବିପ୍ଳବ
 ବା ଇଷ୍ଟ [ସ୍ବାମୀର] ଅନିଷ୍ଟ [ଅମଙ୍ଗଳ] । ପାଠାନ୍ତରେ—ଇଷ୍ଟଶିଷ୍ଟ—ସ୍ବାମୀର
 ଅନିଷ୍ଟ । ଇ—ଗରଷ୍ଟ=ଗରଷ୍ଟ କାମ ମିତ୍ରରକୁ—ପୂର୍ଣ୍ଣକୁ । ପୂର୍ଣ୍ଣପୂଜା ବସନ୍ତ
 ବିଦଗ୍ଧମାଧବରେ ଅଛି । ୮—ଶିଶୁନିଧୁ—ଶିଶୁର ସ୍ବାମୀ ଓ ଶିଶୁନିଧୁ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ।
 ୯—ଶିଷ୍ୟାସେ—ଅଳ୍ପ ଦୁଷ୍ଟ ଦୁଷ୍ଟି ।

ଶ୍ରୀମନ୍ତ୍ୟ—ଶୈଳାନ୍ୟ ଚନ୍ଦ୍ରରେ [ଭିତ୍ତିର ମୁଖ କୋଣରେ] । ମିତ୍ର—ପୂର୍ଣ୍ଣ
 ଓ ସଖା ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ । ୧୦—ଇଚ୍ଛିତ କର—ଚାହୁ । ପଦୁଜିତ—ପଦୁକୁ ଜୟ କରିଥିବା ।
 ଇନ୍ଦୁରେଖା—ଜଣେ ପରମଶ୍ରେଷ୍ଠ ସଖୀ ।

୧୧—ଇନ୍ଦ୍ରବାକ୍ୟ—ଏହି କଥା । ଇନ୍ଦ୍ରବରାଣୀ—ନୀଳୋତ୍ପଳନୟନା ।
 ପଞ୍ଚଭୂତ—ମୋର ଜୀବନର ପ୍ରଧାନ ଅବଳମୂଳ ।

୧୩—ଇନ୍ଦ୍ର କୋଟିଜିତ—କୋଟି କୋଟି ଚନ୍ଦ୍ରକୁ ଜୟ କରିଥିବା ।

୧୪—ଇନ୍ଦ୍ରସପ୍ତସାର - ଆଶୁରସ ପର ମଧୁର । ଇସି—ବିଶ୍ୱସ୍ତସୂଚକ
 ଅବ୍ୟୟ ।

ଇନ୍ଦ୍ରସ୍ୱେ ମୋହୋର ବାଞ୍ଛା କଲେନି ତ ବିଶେଷ ହେବାକୁ ।
 ଇନ୍ଦ୍ର ହେଲ ଉଗବତୀ ଶ୍ରବଣ ଦମ୍ଭବସନକୁ । ୧୫ ।
 ଇନ୍ଦ୍ର ଓତମା ପରସ୍ତେ ତନୁକୁ ସ୍ତବ୍ଧ କରଇଛି ।
 ଶ୍ରୀମାନପର ଆକର୍ଷଣୀୟତା କରି ଧନୁକୁ ଆସ୍ତ୍ର ହୁ । ୧୬ ।
 ଇନ୍ଦ୍ର ଯୋଗଲନି, ମାରବ ଏ ଥର ସଂଶୟ ତ ନାହିଁ ।
 ଇନ୍ଦ୍ରପତି ପତିବ୍ରତାବ୍ରତ ସରିଲା ଧ୍ବଜ ଧ୍ବଜ ମୁହିଁ । ୧୭ ।
 ଶ୍ରୀମାନ ଇନ୍ଦ୍ରକୁ ସବୁ ଘଟିପାରେ, କହିବି କାହାକୁ ।
 ଶ୍ରୀମାନ ଧରବା ମନ ଇନ୍ଦ୍ର, ଆଉ କେ ବାରିବ ନେତ୍ରକୁ । ୧୮ ।
 ଇନ୍ଦ୍ରବଦ ନାଶକି ମୁଁ ନ ଚଣଇଁ ପତିବ୍ରତା ଗୁଣେ ।
 ଶ୍ରୀମାନ ସେମାନେ କରି ଶ୍ରୀଆଇଲେ ଏ ନାମ କି ଗୁଣେ । ୧୯ ।
 ଇନ୍ଦ୍ର ଗୋପକିତ ରଜତରଣୀ ଯେ ଏରୂପେ ସୁମରି ।
 ଇନ୍ଦ୍ରକିତସୂତ ଏ ଶ୍ରୀମାନ ଉଣଇଁ ରାଧା ଧ୍ୟାନ କରି । ୨୦ ।

୧୫—ମୋର ଇନ୍ଦ୍ରସୁମାନେ ବିଶେଷ [ବେଶି ବା ଅଭ୍ୟନ୍ତ] ହେବାକୁ
 ବାଞ୍ଛା କଲେଣି । ଉଗବତୀ ଶ୍ରବଣ [ବଚନ] ମୋର ଦମ୍ଭରୂପ ବସ୍ତ୍ରକୁ
 କାଟିବାକୁ ଇନ୍ଦ୍ର [ମୁଣା] ହେଲା ।

୧୬—ଇନ୍ଦ୍ରପ୍ରତିମା—କାଷ୍ଠନିର୍ମିତ ମୂର୍ତ୍ତି ପରି । ତନୁକୁ—ଦେହକୁ ।
 ସ୍ତବ୍ଧ—ନିଶ୍ଚଳ ।

ଶ୍ରୀମାନପର (ଶ୍ରୀବିଶ୍ୱକ୍ଷୁ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ) ଆକର୍ଷଣୀୟତା କରି [କାନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ]
 ବସ୍ତ୍ରାବରଣ କରି] ଆସ୍ତ୍ର ହୁ—ଟାଣୁ ହୁ ।

୧୭—ଇନ୍ଦ୍ର—ବାଣ । ଇନ୍ଦ୍ରପତି - ଅଲ୍ଲକରେ । ୧୮—ଶ୍ରୀମାନ—ସୂର୍ଯ୍ୟ ।
 ବାରିବ—ବନ୍ଧ କରିବ । ୧୯—ଇନ୍ଦ୍ରବଦ—ଲକ୍ଷ୍ମୀ ପ୍ରଭୃତି ସୁମାନଙ୍କୁ ।

ଶ୍ରୀମାନ—ଉର୍ଷୀ—ହଂସା ବା ଅସ୍ତ୍ରଶୁଭ୍ରା । କି ଗୁଣେ—କି ପ୍ରସ୍ତୋତନରେ ।
 କପାଳ ବା କେଉଁ ଧର୍ମରେ ।

୨୦—ଇନ୍ଦ୍ରଗୋପକିତରଜତରଣୀ—ସାଧବାଣୀ ପୋକଠାରୁ ଅଧିକ
 ରକ୍ତବର୍ଣ୍ଣ ପାଦ ଯେଉଁ ରାଧାଙ୍କର, ତାହାଙ୍କୁ । ଇନ୍ଦ୍ରକିତସୂତ—ଇନ୍ଦ୍ରକିତ
 ଅଭିମନ୍ୟୁଙ୍କ ପିତାଙ୍କର ନାମ ଥିଲା ।

ଅଷ୍ଟମ ଛାନ୍ଦ

ଶ୍ରୀରାଜ ଦଶା ବିଚେଷ୍ଟା

ରାଗ—ବିଷୟ

(ଉ-ପୂର୍ବାନୁପ୍ରାସ)

ଉଷତରେ ଶୁଣ ହେ ସୁଧୀରେ ଧୀରେ । “ଉ” ପୂର୍ବେ ପ୍ରାନ୍ତଯମକରେ କରେ ।
 ଉତ୍ତମା ଯେ କୃଷ୍ଣ ନାମରସେ ରସେ । ଉଠିଯାଇଁ ନ ପାରି ଅବଶେ ବସେ ॥
 ଉଦ୍‌ନିଶ୍ୱାସ ଲୁଚଇ ଘନଘନ । ଉପରକୁ ଚାହିଁ ହୋଏ ଛନଛନ । ୩ ।
 ଉଣା ସବୁ ଅଳିଳାସ ଦିନୁ ଦିନୁ । ଉପବାସରେ ସୁତନୁ ତନୁ ତନୁ । ୪ ।

ଦଶାବିଚେଷ୍ଟା—ବର୍ତ୍ତମାନ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ପୂର୍ବରାଗ ବଞ୍ଚିତ ହେଉଅଛି ;—

ପୂର୍ବରାଗ—ସାରତୀରୀ ଫଗୁମାତୁପୁର୍ବଂ ଦର୍ଶନଶ୍ରବଣାଦିକା ।

ତସ୍ମେରୁନ୍ମାଳିତ ପ୍ରାଜ୍ଞେଃ ପୁର୍ବରାଗଃ ସ ଉଚ୍ୟତେ ॥ ଉ. ନି.

ଲଳସୋଦ୍‌ବେଗଜାଗରୀସ୍ତାନବଂ ଜଡ଼ମାତ୍ର ରୁ ।

ବୈଷ୍ଣବଂ ବ୍ୟାଧିରୁନ୍ମାଦୋ ମୋହୋ ମୃତ୍ୟୁର୍ଦଶା ଦଶ । ଉ. ନି.

୧—ଉଷତରେ—ଆନନ୍ଦରେ । ସୁଧୀରେ—ଅତି ଧୀର ଭାବରେ ବା
 ଉତ୍ତମ ବୁଦ୍ଧିରେ । ଧୀରେ—ପଣ୍ଡିତମାନେ ।

ଉପୂର୍ବେ=“ଉ” ବର୍ଣ୍ଣରେ ଅନୁପ୍ରାସ । “ବର୍ଣ୍ଣସାମ୍ୟମନୁପ୍ରାସ”—
 କାବ୍ୟପ୍ରକାଶ “ସ୍ୱରବେଶାଦୁର୍ଣ୍ୟେଽପି ବ୍ୟଞ୍ଜନସଦୃଶତ୍ୱଂ ବର୍ଣ୍ଣସାମ୍ୟଂ ବୈଷମ୍ୟେଽପି
 ସ୍ୱରସ୍ୟ ଯତ୍” —ସାହିତ୍ୟ ଦର୍ପଣ ॥ ଅନୁପ୍ରାସ ୫ ପ୍ରକାର—ଛେକ, ବୃତ୍ତି, ଶ୍ରୁତି,
 ଅନ୍ୟ, ଲଟ । ଯମକ—“ଆବୃତ୍ତିଂ ବର୍ଣ୍ଣସଂଯୋଗୋଚରାଂ ଯମକଂ ବିଦୁଃ । କା. ପ୍ର.
 ଏଠାରେ ଧୀରେ, ଧୀରେ ପ୍ରଭୃତି ଯମକ ॥

୨—ଉତ୍ତମା—ଉଲ୍ଲାଷା ନାମ, ଶ୍ରୀରାଧା । ନାମରସେ—ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ନାମ
 ଶ୍ରବଣରୁ ଜାତ ରସରେ । ରସେ—ଆସକ୍ତ ହେଲା । ପୌର୍ଣ୍ଣମାସୀ ସପ୍ତମ ଗୁଣରେ
 “ଇନ୍ଦୁକୋଟିଜିତ ଶ୍ରୀମୁଖ କୃଷ୍ଣର ଦେଖିବାଇଁ ଯାଇଁ” କହିବାରୁ ରାଧାଙ୍କର ନାମ
 ଶ୍ରବଣରେ ପୁର୍ବରାଗରେ ଲଳସା ଜାତ ହେଲା । ଉଠି ଯାଇଁ.....ଅବଶେ
 ବସେ—ଅଶକ୍ତ ଭାବରେ ।

୩—ଉଦ୍‌ନିଶ୍ୱାସ .....ଛନଛନ—ଏଠାରେ ଲଳସା ଓ ଉଦ୍‌ବେଗ ।

୪—ଉଣା...ତନୁ—ଏଠାରେ ଉଦ୍‌ବେଗରୁ ଚିନ୍ତା; ଚିନ୍ତାରେ ବିରକ୍ତ;
 ବିରକ୍ତରୁ ଉପବାସ, ତତ୍ତ୍ୱ ଶ୍ରୀଗତା । ସୁତନୁ ତନୁ—ଶୋଭନାଙ୍ଗୀ ବା ଅତି
 ଶ୍ରୀଶାଙ୍ଗୀ ରାଧାଙ୍କର ଦେହ । ତନୁ -କ୍ଷୀଣ, ଏଠାରେ ତନୁତା ବା ତାନବ ।

ଉନ୍ନିଦ୍ରରେ ହେଲ ପ୍ରତିଦିନ ଧନ । ଉଲ୍ଲସଇ ଗାନ୍ଧ, ନେନ୍ଦ୍ର ଥନଥନ । ୫ ।
 ଉତ୍କଳିଲ ନୟନରୁ ବାରବାର । ଉରଜରେ ପଡ଼ି ହେଲ ଜରଜର । ୬ ।
 ଉଦ୍ଭାବିତ ପ୍ରେମେ ହୃଦ ଗରଗର । ଉଦେ ସାହିକ ହେବାରେ ଥରଥର ।
 ଉଦାରଣେ କୃଷ୍ଣ ଅବରତ ରତ । ଉଠେ ଗାନ୍ଧରେ ଚମକ ଶରଣତ । ୮ ।
 ଉର ଉପରୁ କଲେ ବାହାର ହାର । ଉଦ୍‌ବେଗରେ ବାଣୀ କହେ ତରତର
 ଉପାସ୍ୟ ଯେ କୃଷ୍ଣ ନାମ ମରମର । ଉଦାସିନୀ ନ ଜାଣେ ଅସାର ସାର ॥
 ଉରୁଶୋଭିନୀ ଏକାନ୍ତେ ଚିତ୍ତେ ଚିନ୍ତେ । ଉପୁଜଇ ଚେଷ୍ଟାମାନ କେତେ କେତେ
 ଉଜ୍ଜରଷ, ଜୀବ ଯାନ୍ତି ହେଲେହେଲେ । ଉଦ୍ଭାବିତ ଏ ଚେଷ୍ଟା ପ୍ରବଳେ ବଳେ

*—ଉନ୍ନିଦ୍ର—ଅନଦ୍ରା । ଘାନ—ଦୁଃଖିତ, କୃଷ୍ଣ; ଏଠାରେ
 ଜାଗର୍ଯ୍ୟା । ଉଲ୍ଲସଇ—କମ୍ପକ [କମ୍ପ] । ଥନ ଥନ—ଅଶ୍ରୁରେ ଛଳଛଳ (ଅଶ୍ରୁ) ।

୬—ଉତ୍କଳିଲ—ଉତୁଗିଲ ବାହାରିଲ । ନୟନ—ଆଖି । ବାରବାର—
 ଜଳ ସବୁ, ଲୋତକରାଣି । ଉରଜ—ସ୍ତନ । ଜରଜର—ପୁଣ୍ଡି, ବ୍ୟାପିଗଲ ।
 (କାମର ଦଶଦଶା ମଧ୍ୟରେ ଯେ ତାନବ କୁହା ହୋଇଅଛି, କେତେକେ ତାହା
 ପରବର୍ତ୍ତରେ ‘ବିଳାପ’ ବୋଲି ଗ୍ରହଣ କରନ୍ତି । ଏଠାରେ ବିଳାପ ହୋଇପାରେ) ।

୭—ଉଦ୍ଭାବିତ—ଜାତ । ଗରଗର—(ରଦ୍‌ଗଦ ଶବ୍ଦକ)—ଜଡ଼ିତ ହେଲ ।
 ସାହିକ—ସ୍ତମ୍ଭ ସ୍ପେନ୍ଦୋଃଥ ରୋମାଞ୍ଚ ସ୍ଵରଭଙ୍ଗୋଃଥ ଦେସଥଃ, ବୈବର୍ଣ୍ଣ୍ୟମଣ୍ଡୁ
 ପ୍ରଳୟ ଇତ୍ୟାଦୌ ସାହିକାଃ ସ୍ମୃତାଃ । ଥରକୁ ଥର ସାହିକ ଜାତ ହେବାରୁ
 ପ୍ରେମରେ ହୃଦ ପୁଣିଗଲଣି; ବା ହୃଦ ଥରଥର—[କମ୍ପିତ] ।

୮—ଅବରତ—ସଦା ସଫଦା । ରତ ଅସନ୍ତ । ଏଠାରେ ସ୍ଵରଭଙ୍ଗ
 ସୂଚକ ହେଉଛି । ଚମକ—ଭୟ, କମ୍ପ । ଶରଣତ—ଅନେକ ଥର ।

୯—ଉର—ସ୍ତୁତି । ଉଦ୍‌ବେଗ—ଉଜ୍ଜ୍ଵାଳ ।

୧୦—ଉପାସ୍ୟ—ପୂଜାର ବିଷୟ । ମରମର—ଅନ୍ୟକରଣର ।
 ଉଦାସିନୀ—ଅନ୍ୟ ବିଷୟରେ ଆଗ୍ରହ ନାହିଁ ଯାହାର । ଅସାରସାର—ଭଲମନ୍ଦ ।

୧୧—ଉରୁଶୋଭିନୀ—ଅତ୍ୟନ୍ତ ସୁନ୍ଦର ବା ଶୋଭନୋରୁ ରାଧା ।
 ଚେଷ୍ଟାମାନ—କାମବିକାର ସବୁ ।

୧୨—ହେଲେ ଜୀବଯାତ୍ରା ହେଲେ (ସହଜରେ ପ୍ରାଣ ବାହାର ଗଲେ)
 ମୋର ଉତ୍କର୍ଷ (ଗୌରବ, ବଡ଼ପଣ) ହେବ ବା ହେଲେ (ନିଃସାଧରେ),
 ସହଜରେ ବା ବୃଥା ଯାନ୍ତି ହେଲେ (ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ନିକଟକୁ ଗମନ ହେଲେ)
 ଉତ୍କର୍ଷ ଜୀବ (ଗୌରବ ନଷ୍ଟ ହେବ) ଦ୍ଵିତୀୟ ଅର୍ଥ ତେତେ ସମୀଚୀନ ନୁହେଁ,
 ନାୟିକା ତ ସମୟେ ସମୟେ ସ୍ଵୟଂ ଦୃଢ଼ ହୁଅନ୍ତି । ଏ ଚେଷ୍ଟା (କାମଚେଷ୍ଟା)
 ଉଦ୍ଭାବିତ (ଜାତ ହୋଇ) ପ୍ରବଳେ ବଳେ (ପ୍ରବଳ ଭାବରେ ବଢ଼େ, ବଳ
 ପଡ଼ିବ) ।

ଉକ୍ତଶ୍ରୁତ ବଳ ପଡ଼େ ବାର ବାର । ଉପତାପରେ ବଡ଼େ ହୃଦୟର ଦର ॥
 ଉପାୟତ ଏଥକ ସମ୍ମାନ ହୁଅ । ଉଦାମରେ କହିଲେ ଲଜ୍ଜା ତ ଜାତ ॥
 ଉରୁପଣ ଯିବ ଅପ୍ରମିତ ମିତ । ଉଚ୍ଚବାଚ ତ ହେବ ବିଷ ନ ସତ । ୧୫ ।
 ଉଦକାଶୟେ ପଡ଼ିବ, ଜୀବ ଯିବ । ଉଚିତ ଏ ହେବ, କି ଦିଶିବ ଶିବ ॥
 ଉଡ଼ିଯିବ ମୋ ନିନ୍ଦା ଏ ପୁରୁଷ ପୁର । ଉଗ୍ର ହୋଇ ପଡ଼ିବ ଆହୁରି ହୁର । ୧୬ ।
 ଉପନିଷଦେ ହେବାପବାଦ ବାଦ । ଉଗ୍ର ହର ମୋର ଏ ଆପଦ ପଦ । ୧୭ ।
 ଉତ୍ତରକୁ ହେବ ସୀମହୀନ ଥାନ । ଉଦ୍‌ଯୋଗ ଦକ୍ଷିଣ ଗମନ ମନ । ୧୮ ।
 ଉତ୍କଳାନ୍ତ ମୁଖୀ ଚନ୍ଦ୍ରା କରୁ କରୁ । ଉଚ୍ଛନ୍ନତା ମନ ଦମ୍ଭ ଧରୁଁ ଧରୁଁ । ୧୯ ।
 ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱନାଭ-ସୁନ୍ଦ ମାନସରୁ ସରୁ । ଉପରାଶକୁ ମଣେ ନଗରୁ ଗରୁ । ୨୦ ।

୧୩—ଉକ୍ତଶ୍ରୁତ—ଉକ୍ତଶ୍ରୁତି, ଉତ୍କଳତା । ବାରବାର—ପ୍ରତିଥର ।
 ଉପତାପରେ—ବିରହ ପୀଡ଼ାରେ—ଏଠାରେ ବ୍ୟାଧି । ଦର—ଉଦ୍‌ଯୋଗ, ହୃଦୟ ।

୧୪—ସଂସ୍ଥା—ସଂସ୍ଥା । ହୁଅ—ଉପକାରଣୀ ବା ସହଜ ହୁଅ—ସହବା,
 ହୁଅ ଭାବ । ଉଦାମରେ—ପ୍ରକାଶ ଭାବରେ, ଅକୃଷ୍ଣିତ ଚିତ୍ତରେ । ଲଜ୍ଜା ଜାତ
 ହେବ ।

୧୫—ଉରୁପଣ—ବଡ଼ପଣ, ଟେକ । ଅପ୍ରମିତ—ଅସଂଖ୍ୟ, ଅଗଣନ୍ତ ।
 ଉଚ୍ଚବାଚ—ଉଚ୍ଚମନ୍ଦ, ଉଚ୍ଚ ଅଧିକା କଥା, ଏଠାରେ ଟାଣୁଆ କଥା ମୋପ୍ରତି
 ନିଶ୍ଚୟ ବିଷପରି ହେବ ।

୧୬—ଉଦକାଶୟେ—ଜଳାଶୟରେ, ପୋଖରୀରେ । ଶିବ—ମଙ୍ଗଳ ।

୧୭—ମୋ ନିନ୍ଦା ଏ ପୁରୁଷ ପୁର୍ଣ୍ଣ କରି ଉଡ଼ିଯିବ (ଦୂରଦେଶକୁ ଯିବ) ।
 ଉଗ୍ରହୋଇ...ବେଶିହୋଇ, ବଡ଼ି, ଶୁଭିଷ୍ଟ ଭାବରେ । ହୁର—ନିନ୍ଦାବାଦ ପ୍ରଭୃତି
 ହୋଇ ପଡ଼ିବ ।

୧୮—ଉପନିଷଦେ—ଶାସ୍ତ୍ରରେ । ଅପବାଦ—ନିନ୍ଦାବାଦ ।

ହେ ଉଗ୍ର (ଶିବ) ! ମୋର ଆପଦପଦ (ବିପତ୍ତିର ସ୍ଥାନକୁ) ହରଣ କର ।
 ବା ଉପନିଷଦେ—ପୋଥିଏ ହେବ । ପ୍ରଥମ ଅର୍ଥ ଯୁକ୍ତ ।

୧୯—ସୀମହୀନ ଥାନ (ମହାକର ସ୍ଥାନ) ଉତ୍ତରକୁ ହେଉ ଅର୍ଥାତ୍ ମୁଁ
 ମରବି, ଦକ୍ଷିଣ ଦିଗକୁ (ସମୟରକୁ) ମନ ଉଦ୍‌ଯୋଗ (ଉଦ୍‌ଯୋଗ) କରୁଅଛି ।

୨୦—ଉତ୍କଳାନ୍ତ—ଚନ୍ଦ୍ରମୁଖୀ । ଦମ୍ଭ [ଦମ୍ଭ] ଧରୁ ଧରୁ ତାର
 ମନ ଉତ୍ସନ୍ନ ହେଲା ।

୨୧—ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱନାଭ...ସରୁ—ବୃଦ୍ଧିଆଶିଷ୍ଟତା ପରି ସରୁ ପଦାର୍ଥଠାରୁ
 ସରୁ । ଉପରାଶକୁ—ଓଡ଼ିଶାକୁ । ନଗରୁ—ପଟ୍ଟଚରୁ । ଗରୁ—ଭାଗ ।

ଉଦଧୂରେ ଯେମନ୍ତ ତରଙ୍ଗ ରଙ୍ଗ । ଉତପ୍ଳୁତ ଗନ୍ତେ ସେ ପ୍ରସଙ୍ଗ ସଙ୍ଗ । ୧୨ ।
 ଉତ୍ସର୍ଗ ଯେ ହୋଇଲ ଆଶ ତ ସତ । ଉତ୍ପତ୍ତ ତ ହୃଦରୁ ବହୁତ ହୃତ । ୧୩ ।
 ଉଦ୍‌ହାତରେ ସେ କୃଷ୍ଣ ଲହୃତ ହୃତ । ଉପଯୋଗ ତାପକୁ ସେହି ତ ହୃତ । ୧୪ ।
 ଉପାଧିକ ତେଜଲ ସୁମତ ମତ । ଉପନୀତ କୃଷ୍ଣ ଗଜଗତି ଗତ । ୧୫ ।
 ଉତ୍ସୁ ଇସି ବାହାର ମୁଖରେ ଖରେ । ଉପବନ ନ ରଘେ ଅଧୀରେ ଧୀରେ । ୧୬ ।
 ଉକୁଟନ୍ତେ ତାଳ ସୁସଙ୍ଗୀତ ଗୀତ । ଉତ୍ସବକୁ ନ ମଣେ ଚୁଚିତ ଶ୍ରେ । ୧୭ ।
 ଉତ୍ତରରେ ବଢ଼ାଇଲ ନିତି ନିତି । ଉଷ୍ମ ଶଶିକର ତ, ଅସ୍ମତି ସ୍ମତି । ୧୮ ।
 ଉଦନ୍ତ ସେ ଯେଣେ ବୋଲେ କୃପ କୃପ । ଉଦେଶୋରୁ ବଢ଼େ ପ୍ରତାପ ତାପ ॥
 ଉତ୍ସ ନୃହର ପୁରପଥରେ ଥରେ । ଉଦ୍ୟମ ସେ କରେ ଆଜ୍ଞାନରେ ନରେ । ୧୯ ।
 ଉତ୍ସୁକାକ୍ଷୀ ଦୁଃଖ ଅସମ୍ଭାର ଶ୍ଵର । ଉଦ୍‌ଭବରେ ବୋଲେ ସହି ଧର ଧର । ୨୦ ।

୧୨—ଉଦଧୂରେ—ସମୁଦ୍ରରେ । ତରଙ୍ଗରଙ୍ଗ—ଲହରୀ ଖେଳ । ସେ ପ୍ରସଙ୍ଗ ସଙ୍ଗ—କୃଷ୍ଣବିଷୟରେ ଅସନ୍ନ । ଉତପ୍ଳୁତ—ଓତପ୍ରୋତ, ସରୁଠାରେ ବ୍ୟାପିତ୍ତ, ଘୋଟି ଯାଇଛି ।

୧୩—ଉତ୍ସର୍ଗ ହେଲା—ଛଡ଼ା ହେଲା । ହୃତ—ଅଗ୍ନି । ଉତ୍ପତ୍ତ—ଜାତ ।

୧୪—ଉଦ୍‌ହାତରେ (ଅନ୍ତରାଳରେ) ଯେ କୃଷ୍ଣ ଅଛନ୍ତି, ତାଙ୍କଠାରେ ତାଙ୍କର ହୃତ ନିହତ ଅଛି ସେ [କୃଷ୍ଣ] ବିରହତାପ ହୃତରୂପରେ ଉପଯୋଗ [ଦରକାର] ହେଲା । ବା ଉପଯୋଗତାପ—ଉପସ୍ଥିତ ତାପକୁ ।

୧୫—ସୁମତ (ସୁଧାକର) । ଉପାଧିକ—[ଧର୍ମ ଚନ୍ଦ୍ରା ବା ଦେହର ମମତା] । ଗଜଗତି [ଗଜଗମନ] ରାଧାର ଗତି [ସୁଖ] କୃଷ୍ଣଙ୍କଠାରେ ଉପନୀତ [ଅଶ୍ରୁତ] ରହିଲା ।

୧୬—ଝରେ—ବେଗରେ । ଉପବନ—ବଗିଚା । ଅଧୀରେ—ଅଧୀର ହେବାରୁ । ଧୀରେ—ବୁଦ୍ଧିରେ ।

୧୭—ଉକୁଟନ୍ତେ—ପ୍ରକାଶ ହୁଅନ୍ତେ, ବାଜନ୍ତେ । ତାଙ୍କର ଚିତ୍ତ ରୁଚିତ [ରୁଚିକର] ଉତ୍ସବ ମଣେ ନାହିଁ ।

୧୮—ଉତ୍ତରରେ—ବିଳମ୍ବରେ । ନିତି—ନିତ୍ୟ କାର୍ଯ୍ୟ । ନିତି—ପ୍ରତିଦିନ । ଶଶିକର—ଚନ୍ଦ୍ର । ଉଷ୍ମ—ତାପଦାୟକ (ଗରମ) ରାତି ଅରାତି [ଶହ] ହେଲା ।

୧୯—ଉଦନ୍ତ—ବାହୁ । କୃପ କୃପ—କୃପା କର, କୃପା କର । ଉଦେଶୋରୁ—ଉକ୍ତ ବା ପ୍ରବଳ ଇଚ୍ଛା ହେବାରୁ । ପ୍ରତାପତାପ—ବିରହତାପର ପ୍ରଭାବ ।

୨୦—ନରେ ଆଜ୍ଞାନ—ଲୋକମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ଲୁଗୁରାବାରେ ।

୨୧—ଦୁଃଖର ଅସମ୍ଭାର ହୋଇଅଛି । ଉତ୍ସୁକାକ୍ଷୀ—ନିରାଶ୍ରୟ ନୟନ । ଉଦ୍‌ଭବରେ—ଉକ୍ତଭାବରେ ବା ଦୁଃଖ ଅଧିକ ହେବାରୁ । ଧରଧର—କୃଷ୍ଣ ଓ ଧାରଣା କର ଧାରଣା କର ।

ଉପୋଧରୁ ଏ ଶବ୍ଦକ ସହ ସମ୍ଭା । “ଉତ୍ତମ ଏ ନେହେ” କହେ କେହି କେହି ॥
 ଉତ୍ତପାତ ଏ କି ଶବ୍ଦ କହ କହ । ଉତ୍ତଟ ଏ କଥା “ନୁହ ରହ ରହ” । ୩୩।
 ଉତ୍କଳାଙ୍ଗର କେ ନେଲ ହରି ହରି । ଉଦାରତା ଅଛି ଜବାଧରି ଧରି । ୩୪।
 ଉରଗରୁ ଗରୁ ତ ନିଶାସ ଶାସ । ଉତ୍କଳରେ ଇଚ୍ଛା କି, ନ ଶ୍ରୀଷ୍ଟ ଶ୍ରୀଷ୍ଟ । ୩୫।
 ଉପୁରକି ଆମ୍ଭେ ଗୋ ରମଣୀମଣି । ଉତ୍ତର ତ ନ କହ କି ଗୁଣି ଗୁଣି । ୩୬।
 ଉପପତି ଇଚ୍ଛା କି ଏମନ୍ତ ମନ୍ତ୍ର । ଉଦ୍‌ଘାତନ ହେତୁ କେ, ବଧୂତ ଧୀତ । ୩୭।
 ଉପତାପେ ବୁଝିଲୁ ଆତ୍ମରେ ତୁ ରେ । ଉଦ୍‌ଗିବ କେ ହୋଇ ପ୍ରଭୁରେ ଭୁରେ ॥
 ଉକ୍ତି ନ ଦେଲେ ଶୁଣି ସଙ୍ଗୀର ଗିର । ଉପହୋଷେ ନତ ସୁଦ୍ଧାସୀର ଶିର । ୩୮।
 ଉଦୟଥା ସନ୍ଦେହରେ ଅଲୀଅଳ । ଉପଲକ୍ଷ କଲେ ମନେ ଭାଳି ଭାଳି । ୪୦।

୩୧—ଉପୋଧରୁ—ପ୍ରୀତିରୁ, ମର୍ଯ୍ୟଦା ଦୃଷ୍ଟିରେ । ସନ୍ଧ୍ୟା—ସଖା ।
 ସହ—ସହ୍ୟ କରି ।

୩୩—ଉତ୍ତପାତ—ବିବାଦ (ଅମଙ୍ଗଳକଥା) । ଏ କଥା ଉତ୍କଟ (ବିଷମ)
 ହେଲଣି । ରହ ରହ ନୁହ—ନିଷେଧ କରି ନାହିଁ । ରହ, କାହିଁକି ମୋ ସାଙ୍ଗରେ
 ଲାଗିଛ ଏପରି ହୁଅ ନାହିଁ ।

୩୪—ଉତ୍କଳାଙ୍ଗର—ଗୋବିନ୍ଦୁକ୍ତ ଅଙ୍ଗର । ହରି—କାନ୍ତି, ଶୋଭା ।
 ହରିନେଲ—ହରଣ କଲ । ଉଦାରତା—ଉଦାସୀନତା, ସବୁ ବିଷୟରୁ ମମତା
 ଛଡ଼ାଇବା ଭାବ ।

୩୫—ତୋର ନିଶାସ ବାୟୁ ଉରଗରୁ (ସାପର ଗର୍ଜନଠାରୁ) ଗରୁ
 (ପ୍ରଶର) ଉତ୍କଳରେ—ଶୂନ୍ୟାରରସରେ । ଶ୍ରୀଷ୍ଟ—କଥା, ନ ଶ୍ରୀଷ୍ଟ—ନ କୁହ ।

୩୬—ଉପୁର କି—ବାହାର ଲୋକ କି ? କି ଗୁଣିଗୁଣି—କଣ ଭାବ ।

୩୭—ଉପପତି—ଜାରସ୍ୱରୂପ । ମନ୍ତ୍ର—ପାଗଳ । ଉଦ୍‌ଘାତନ ହେତୁ—
 କାମଭାବର ଉଦ୍‌ଘେନାର କାରଣ । ଧୀତ—ବୁଦ୍ଧିତ । ବଧୂତ—କୁଣ୍ଠିତ, ବଣା ।

୩୮—ଉପତାପେ—ବିରହତାପରେ । ଏ ଭୁରେ (ପୃଥକରେ) କିଏ ପ୍ରଭୁ
 ହୋଇ ଉଦ୍‌ଗିବ କରିବ ।

୩୯—ସଙ୍ଗୀର ଗିର (ସଙ୍ଗୀର କଥା) ଶୁଣି ଉକ୍ତି [ଉଦ୍‌ଗିବ] ନ ଦେଲୁ ।
 ସୁଦ୍ଧାସୀ—ମଧୁରହାସିନୀ ରାଧାଙ୍କର । ଶିର ଉପହୋଷେ [ନିନ୍ଦିତ କାର୍ଯ୍ୟ ଯୋଗୁଁ]
 ନତ ହେଲୁ ।

୪୦—ଉଦୟଥା—ଦୃଢ଼ପକ୍ଷରେ, ପୀଡ଼ା ଓ ବିରହ ସନ୍ଦେହରେ ।
 ଅଲୀଅଳ—ସଖାସମୂହ । ଉପଲକ୍ଷ କଲେ—ଅନୁମାନ କଲେ ।

ଉପରନ୍ତ ପଦ ଅଭିମନ୍ୟୁ ମନୁ । ଉପେକ୍ଷା ସେ ନୋହୁବ ତ ଦିନୁ ଦିନୁ । ୪୧
ଉତ୍ତବାସନା ମୋର ସାଗର ଗର । ଉଦ୍ଧାରଣ କର ଏଥୁ ଧରଧର । ୪୨ ।

ନବମ ସ୍କନ୍ଦ

ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କ କୃଷ୍ଣ-ନାମାନୁସ୍ତାବନ

ପ୍ରାଚୀନପ୍ରାସ

ରାଗ-କେଦାର କାମୋଦୀ

ଶ୍ରୀରାଧା କୃଷ୍ଣନାମ ଶୁଣି କାତରେ । ବଶାଶାବେ କହନ୍ତି ସେ ଏକାନ୍ତରେ ସେ
ଯଉଁ ନାମ କହିଲେ ଶ୍ରୀପୂର୍ଣ୍ଣମାର୍ଦ୍ଦୀ । ଚନ୍ଦ୍ରାସିନ୍ଧୁକୁ ହେଲୁ ସେ ପୂର୍ଣ୍ଣମାର୍ଦ୍ଦୀ ସେ । ୧
ସେ ନାମ ଗଢ଼ା ମିଶି କେତେ ଅମୃତ । ସେ ଶୁଣିବ ତାର କି ହେବ ଅମୃତ ସେ
ବିଚିତ୍ର ପୁଣ ହୋଏ ତାହା ଶ୍ରବଣେ । ଲଳସହୋଏ କୋଟିକୋଟି ଶ୍ରବଣେ ସେ

୪୧—ଉପରନ୍ତପଦ—ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କର ପାଦ ଏବଂ ଉପେକ୍ଷା ଭଞ୍ଜଙ୍କ ରଚନା ।
ଉପେକ୍ଷା—ତ୍ୟାଜ୍ୟ, ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ କଥା ।

୪୨—ମୋର ଉତ୍ତବାସନା [ଉଚ୍ଛ୍ଵେଷ ମନ] ସାଗର [ସମାଗରସାଗର] ଗର
[ବିଷ, ହଳାହଳ] ହୋଇଅଛି । ହେ ଧରଧର [ଗୋବର୍ଦ୍ଧନଧାରୀ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ]
ମୋତେ ଉଦ୍ଧାର କର । ଧରଧର—ପଦ୍ମଭବନାସୀ ଶିବ ହଳାହଳ ପାନ କରି
ଜଗତକୁ ତାହାଠାରୁ ରକ୍ଷା କରିଥିଲେ ।

୧—ଚନ୍ଦ୍ରାସିନ୍ଧୁକ ସମୁଦ୍ର ପ୍ରତି ସେ ନାମ ପୂର୍ଣ୍ଣିମା ହେଲା । ଅର୍ଥାତ୍ ପୂର୍ଣ୍ଣିମା
ସମୁଦ୍ରକୁ ବଢ଼ାଇଲା ପରି ସେ ନାମ ଚନ୍ଦ୍ରା ବଢ଼ାଇଲା ।

୨—ସେ ନାମ କେତେ ଅମୃତ ମିଶି ଗଢ଼ା ହୋଇଅଛି ? ସେ ନାମ—
ଚନ୍ଦ୍ରପରି ସେ କେତେ ଅମୃତ ମିଶି ଗଢ଼ା ହୋଇଅଛି । ସେ ନାମ ଶୁଣିବା
ଲୋକର ଅମୃତ ବା ଅମୃତଭକ୍ତ [ଦେବପଣିଆ] କଣ ହେବ ? ବିଚିତ୍ର—ବିଲକ୍ଷଣ ।
ଶ୍ରବଣେ—ଶୁଣିବାରେ । କୋଟି କୋଟି ଶ୍ରବଣେ [କର୍ଣ୍ଣ ହେବାପାଇଁ] ଲଳସା
[ଲଜ୍ଜା] ହୁଏ ।

ରୁଣ୍ଡେ ତାଣ୍ଡବନରତଂ ବିତନୁତେ ରୁଣ୍ଡାବଳୀ ଲବ୍ଧସ୍ତେ
କର୍ଣ୍ଣବୋଡ଼କଡ଼ମ୍ବିନୀ ଘଟସ୍ତେ କର୍ଣ୍ଣାବୁଦେଭ୍ୟଃ ସ୍ବହୃଦାମ୍ ।
ଚେତଃ ପ୍ରାଙ୍ଗଣସଞ୍ଜିନୀ ବିଜୟତେ ସର୍ବେନ୍ଦ୍ରସ୍ବାମୀଂ କୃତମ୍
ନୋ ଜାନେ ଜନତା ବିସ୍ତରିତମୃତ୍ୟୋଃ କୃଷ୍ଣେତ ବର୍ଣ୍ଣପୁଷ୍ପା ।

ବିଦଗଧ ମାଧବ ୧ମ ଅଙ୍କ ୩୩ ଗୋକ ୨୫ ପଦର ଅନୁପ୍ରସ୍ତ ।

ଉଚ୍ଚାରଣ କରିବାବେଳେ ମୁଖରେ । ଶେଷାନନହେବାକୁ ବାଞ୍ଛେ ମୁଁ ଖରେସେ
ପଡ଼ଇ ଯେତେବେଳେ ସେ ମାନସରେ । ଜ୍ଞାନେନ୍ଦ୍ର ସୁମାନଙ୍କ ଗୁମାନ ସରେ ସେ
କୃଷ୍ଣବୋଲି ସେ ଯହିଁ ବେନି ଅନ୍ଧର । କାମାକ୍ଷୀଙ୍କ କମଳକା ଅନ୍ଧର ସେ ॥
କି ସେ ତାଟଙ୍କ ପ୍ରୀତିନାଶ ଶୁଭର । କି ଭୁକ୍ତି ମୁକ୍ତି ଫଳ ବେନିଶୁଭର ସେ ।
କିବା ଜୀବ ପରମ ସର୍ବଲୋକର । କାମୀତମ ଚନ୍ଦ୍ରାର୍କ କି ହିଲୋକର ସେ ॥
କିବା ଆନନ୍ଦ ଆହ୍ଲାଦ ମୁରତି । ସେନାମରେ କେବଳ ଇଚ୍ଛେ ମୁଁ ରତି ସେ ।
ଉପମା ହେବ କାହା ପରଶଂସାରେ । ତୁଳା କରି ତ ନାହିଁ ବିଧି ସଂସାରେ ସେ
ତା ଶୁଣିଲେ କି ରହେ ଧୃତିବରତ । ମୋ ମାନସ ଆରତି ଅନୁବରତ ସେ ।
କୃଷ୍ଣ ନାମ ବଡ଼ଣୀ ମନ-ମନ୍ତ୍ରୀର । ମୋ ଦୃଢ଼ରୁ ଛଡ଼ାଇ ଦେଲୁ ମନ୍ତ୍ରୀର ସେ ।
ସେଯାହାବୋଇଲେବୋଲି ସଂସାର । ବଳାକ୍ତାରେହେଲୁନି ମୋସଂସାର ସେ

୩—ଶେଷାନନ—ଅନନ୍ତ [ବାସୁକି] ପରି ସହସ୍ର ମୁଖ ହେବାକୁ ଖରେ—
ଶୀଘ୍ର । ମାନସରେ—ମନରେ । ଜ୍ଞାନେନ୍ଦ୍ର ସୁ [ଚନ୍ଦ୍ର, କର୍ଣ୍ଣ, ନାସିକା, ଜିହ୍ବା ଓ
ଚର୍ମ] ଏମାନଙ୍କର ଗୁମାନ [ଟାଣପଣ] ସରଇ ଅର୍ଥାତ୍ ସେମାନେ ନିଷ୍ପ୍ରସ୍ତ
ହୋଇ ନିଜ ନିଜର କାର୍ଯ୍ୟ କରି ପାରନ୍ତି ନାହିଁ ।

୪—କାମାକ୍ଷୀ [କନ୍ଦର୍ପ ପୀଠାରେ ଅଛନ୍ତି ହୋଇଥିବା ସୁମାନଙ୍କର]
ଅନ୍ଧର [ଅକ୍ଷର] କମଳକା [ଅକ୍ଷିପିତୁଳା] ଅଟେ ।

ପ୍ରୀତି ନାଶଶୁଭର [ପ୍ରୀତି ରୂପକନାଶର କର୍ଣ୍ଣର] ତାଟଙ୍କ [ତଡ଼କା]
କି ? ଶୁଭର [ବେଦର] ଭୁକ୍ତି ମୁକ୍ତି [ଭୋଗ ଓ ମୋକ୍ଷରୂପ] ଫଳଦ୍ୱୟ କି ?

ମୁକ୍ତି ସ୍ତ୍ରୀ କର୍ଣ୍ଣପୁରୋ ମୁନିହୃଦୟବୟସକ୍ତ ଗରଭୁମିଃ

ସଂସାରପାରସିନ୍ଧୋଃ କଳକଳୁପତମସ୍ରୋମସୋମାର୍କବିମ୍ବୋ ।

ଭୋଗ—ଧର୍ମକାର୍ଯ୍ୟ କଲେ ଯେଉଁ ସୁଖୀ ହୁଏ ଭୋଗ ହୁଏ । ମୋକ୍ଷ—
ଭଗ୍ନରଙ୍ଗଠାରେ ମିଳିଯିବା—ଯାହା ପରେ ଆଉ ଜନ୍ମ ହୁଏ ନାହିଁ । ତାହା
ସାଲୋକ୍ୟ, ସାରୂପ୍ୟ, ସାମୀପ୍ୟ, ସାଯୁଜ୍ୟ, ସାଷ୍ଠି ।

୫—ସମସ୍ତ ଜଗତର ଜୀବାତ୍ମା ପରମାତ୍ମା କି ? ହିଲୋକର କାମୀତମ
[କାମୀମାନଙ୍କର ଅଜ୍ଞାନରୂପ ଅନ୍ଧକାର ନାଶ କରିବାକୁ] ଚନ୍ଦ୍ର ସୂର୍ଯ୍ୟ କି ? ଅନନ୍ଦ
ଓ ଆହ୍ଲାଦ ଦୁହେଁଙ୍କର ସ୍ୱରୂପ କି ? ଆହ୍ଲାଦ—ପ୍ରୀତିଯୁକ୍ତ ଆନନ୍ଦ । ରତ—ପ୍ରୀତି
ବା ଅନୁରାଗ । ଜୀବ—ଅଶ୍ୱ ଚୈତନ୍ୟ, ପରମାତ୍ମାର ଅଂଶ ମାତ୍ର । ପରମ—
ପରବ୍ରହ୍ମ, ବିଶ୍ୱଚୈତନ୍ୟ ।

୬—ପରଶଂସାରେ—ପ୍ରଶଂସାରେ କାହାର ଉପମା [ତୁଳନା] ହେବ ।
ତୁଳା—ତୁଳନା, ସମାନ । ବିଧି—ବ୍ରହ୍ମା । ପତିବରତ—ପତିବ୍ରତାପଣ । ମାନସ
ଆରଣ୍ୟ—ମନର ଦୁଃଖ । ଅନୁବରତ—ସବୁବେଳା ।

୭—ବଡ଼ଣୀ—ବନ୍ଧଣୀ । ମନ ମନ୍ତ୍ରୀର—ମନ ରୂପକ ମାଛର । କୃଷ୍ଣଙ୍କ ନାମ
ହେଲୁ ବନ୍ଧଣୀ—ମନ ହେଲୁ ମନ୍ତ୍ରୀ—ମନକୃଷ୍ଣଙ୍କଠାରେ ଲାଗି ରହିଲା । ମନ୍ତ୍ରୀର—

କରୁ କରୁ ସେ ନାମ ସୁମରଣକୁ । ବିହ୍ନି ଭେଟାଇ ଦେଉ ସୁ-ମରଣକୁ ଯେ ।
ତୁମ୍ଭେ କରି ବସିଲେ ନିବାରଣକୁ । ଔଷଧ ନାହିଁ ମୋ ଜୀବ ତାରଣକୁ ଯେ ॥
ରଙ୍ଗସେ ସଂସାରେବୋଲାଇ ନାରଙ୍ଗ । ଶ୍ୱେତବର୍ଣ୍ଣ ଦିଶଇ ତାହା ନା ରଙ୍ଗ ଯୋ ।
ନାମ ନାମୀ ଅଭେଦେ ଶଙ୍କା ଜନକ । ଚନ୍ଦ୍ରା ସେ ନ ଗଲ୍ଲି ଦିବାରଜନା ତ ଯୋ ।
ଯା ନାମ ସ୍ୱାଦୁ ଲେରେ ମାନସ ରତ । ତା ରୂପ ହୋଇଥିବ ସୁଧାସାର ତ ଯେ ।
ନାମ ଅର୍ଥରୁ ତା ବର୍ଣ୍ଣ ଆସୁଅଛି । ତଥାପି ସଂଶୟତାରୁଁ ନ ଭ୍ରାସଇ ଯେ । ୧୦ ।
କୃଷ୍ଣନାମ ଶୁଷ୍କନ୍ତ ସେ କଳାନିଧି । ନାମରୁ ବର୍ଣ୍ଣ ଭିନ୍ନ ଯେ କଳାନିଧି ଯେ ।
ଅଭେଦ ନାମନାମୀ ଅଛି ବେଦରେ । ଏ ଅଧ୍ୟାତ୍ମାରୁଁ ଅଛି ମୁଁ ନିବେଦରେ ଯୋ ।
ମର୍ମଦାରଣ ସେ ଅବଳା ଜନକ । ସେ ନାମ ଅଟଇ କି କ ମଜନକ ଯେ ।

ଗର୍ବ ବା ଦ୍ୱେଷ । ସହକାର—ସଖୀ ସହ । ବଳାକାରେ—ବାଧରେ ମୋର ସହ
ସହକାର (ସହ୍ୟ କରିବାର) ହେଲଣି ।

୮—ସୁମରଣକୁ—ସୁରଣକୁ । ବିହ୍ନି—ବିଧାତା । ସୁ-ମରଣକୁ—ଉତ୍ତମ
ମୃତ୍ୟୁକୁ । ଏହୁ ଦ୍ୱାବ ଜନ୍ମାନ୍ତରରେ କୃଷ୍ଣକୁ ପାଇବା ଇଚ୍ଛା ସୂଚକ ହେଲା । ମଲ୍ଲ-
ବେଳେ ଲେକେ ଯାହା ମନେ କରନ୍ତି—ଅନ୍ୟ ଜନ୍ମରେ ତାହା ପାଆନ୍ତି ।
ନିବାରଣକୁ—ନିଷେଧ, ମନା । ଔଷଧ...ତାରଣକୁ—ମୋ ଜୀବ ରକ୍ଷା ପାଇଁ
ଔଷଧ ନାହିଁ ।

୯—ଏ ସଂସାରେରେ ନାରଙ୍ଗ ଫଳ ରଙ୍ଗ ବୋଲୁଅଛି । ଯେ ମଧ୍ୟ ଶ୍ୱେତବର୍ଣ୍ଣ
(ଧଳା) ଦିଶେ ତାହା ନା (ନାମ) ରଙ୍ଗ (ବର୍ଣ୍ଣ) ଅଟେ । ଅତଏବ କୃଷ୍ଣବର୍ଣ୍ଣ ଓ
କୃଷ୍ଣନାମଧାରୀ ବ୍ୟକ୍ତିର ଅଭେଦ (ସମତା) ଅଛି କି ନାହିଁ ? ଏ ବିଶୟରେ ମୋର
ଶଙ୍କା ଜନ୍ମ ଅଛି ଏବଂ ଦିନରାତି ମୋର ଏ ଚିନ୍ତା ଯାଉନାହିଁ । ନାରଙ୍ଗ—ଯେ
ରଙ୍ଗ ନୁହେଁ, ଯୌଗିକ ଅର୍ଥ ।

୧୦—ମାନସ—ମନ । ରତ—ଆସକ୍ତ । ସୁଧାସର—ଅମୃତର ପୋଖରୀ,
ଅମୃତର ଆଧାର । ଆସୁଅଛି—ଜଣା ପଡ଼ୁଛି । ସଂଶୟତାରୁ—ସନ୍ଦେହରୁ । ନ
ଭ୍ରାସଇ—କହୁପାରୁ ନାହିଁ ।

୧୧—ସେ କଳାନିଧି [୨୪ କଳା ବା କାମକଳାର ସ୍ଥାନ] କୃଷ୍ଣ ନାମକୁ
ଭାଷନ୍ତି (ଧରିଛନ୍ତି) କିନ୍ତୁ ସେ କଳାନିଧି [ଚନ୍ଦ୍ର], ତାହାର ନାମ [କଳାନିଧି
ନାମ] ବର୍ଣ୍ଣରୁ (କୃଷ୍ଣବର୍ଣ୍ଣରୁ) ଭିନ୍ନ ଅଟେ । ଅର୍ଥାତ୍ ଶୁକ୍ଳ ହେଲେ ହେଁ ଚନ୍ଦ୍ର
କଳାନିଧି ନାମ ଧରିଅଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ କୃଷ୍ଣ କଳା ହେବା କଳାନିଧି (କୃଷ୍ଣବର୍ଣ୍ଣର ସ୍ଥାନ)
ନାମକୁ ସାର୍ଥ କରିଅଛନ୍ତି । ନାମ ଓ ନାମୀ (ନାମଧାରୀ ଲୋକର) ଉଭୟଙ୍କର
ଅଭେଦ [ଏକତା] ବୋଲି ବେଦରେ (ଶାସ୍ତ୍ରରେ) ଅଛି । ଏ (ଏକତା) ଅଧ୍ୟାତ୍ମାରୁ
(ଅନୁମାନ କରି ବୁଝିବାରୁ ବା ଯୋଗ କରି ବୁଝିବାରୁ) । ନିବେଦରେ—
ଉଦାହରଣ ଭାବରେ ।

କି ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ହେଲୁ ମୋତେ ପରାପତ୍ନ ରେ । ଆଜିଯାଏଥିଲୁ କାହିଁ ଗୁପ୍ତରେ ଯେ
 କରବଇଁ ଯୋଗିନୀ ଆଚରଣକୁ । ଭୁଣେ କରି ସେ ନାମ ଉଚ୍ଚାରଣକୁ ଯେ ॥
 ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତନ କରିବ ଏ ଧରଣକୁ । ଶୁଣି ଦୟା କରିବେ ଏ ଆରତିକି ଯେ ॥ ୧୩ ॥
 ଦୂର କଳନି ଲଜ ଧ୍ରୁବ ଲେକରେ । ଅପକାରତ ଭରୁ ଧ୍ରୁବଲେକରେ ଯେ
 ମୋ ମନ ହୋଇଲୁ ତ ମଉଁସାରଣ । କି କରିବି ନୋହିଲୁ କରି ବାରଣ ଯେ ॥
 ଶ୍ରବଣରେନାହିଁ ତ ମୋରରସନା । କି ସ୍ବାଦୁ ଗୁଣି ବୋଲେଆନେ ରସ ନା ଯେ
 ରସନାରେ ମୋହର ନାହିଁ ତ ଶୁଣି । କି ଶୁଣି କରି ନ ଗଣିଲୁ ତ ଶୁଣି ଯୋଃ
 ଦେହ ଉପରେ ସିନାମନାଧିକାର । ସେହି ଦେନିଲୁ ନାହିଁକଲେ ଧିକାର ଯେ ।
 କେ ଜାଣି ତହିଁ ପାଇଲୁ କି ପଦାର୍ଥ । ଜାଣୁ କି କହ ସଖି କୃଷ୍ଣ ପଦାର୍ଥ ଯେ ॥
 କ୍ଷଣେ ବସିଲି ନାହିଁ ମୁହିଁ ନି-ଦରେ । ଭୁଣୁ ବାହାର ଗୋଇଥିଲେ ନିଦରେ ଯେ
 ଆନ କିଛି ନ ଆସେତହିଁ ବାହାରେ । ଯାହାବୋଇଲେ କୃଷ୍ଣନାମବାହାରେ ଯୋ ॥
 ମୁଁ କରିଛି ଗୁପ୍ତ ନିଧି ବିଧରେ । ବଳେ ଉଚ୍ଛଳି ନ ରହୁଛି ବିଧରେ ଯେ ।
 ଶ୍ୟାମ ହେଲେ ମଞ୍ଜିବି ମୁଁ ମନ୍ଦାକରେ । କାହା ମୁଖ ଗୁହ୍ୟିବ ଏ ମନ୍ଦାକରେ ଯେ

୧୨—କର୍ମଦାରଣ...ଦୁଃସ୍ବ କରତ ପକାଉଅଛି । କାମ ଜନକ—କନ୍ଦ-
 ଶର ପିତା (ବିଷ୍ଣୁ) ଅଟଇ କି ? କିମ୍ବା (ଅକଥନାୟ) କନ୍ଦର୍ପର ଉଦ୍ରେକକାରୀ ।
 ପରାପତ—ପ୍ରାପ୍ତ ।

୧୩—ଯୋଗିନୀ ଆଚରଣକୁ—ସନ୍ୟାସିନୀ ଆଚାର ବା ବ୍ରତକୁ । ଧରଣ—
 ଧରଣୀ, ପୃଥିବୀକୁ । ଆରତି—ଆର୍ତ୍ତି, କ୍ଳେଶକୁ । ୧୪ ଭ୍ରମର ୧୩ ପଦ ଦେଖ
 ଓ ୪୮ ଭ୍ରମ ୩୭ ପଦ ଦେଖ, ଲବଣ୍ୟବତୀ ୪୦ ଭ୍ରମ—୧୪ ପଦ ଦେଖ ।

୧୫—ଧ୍ରୁବ—ନିଷ୍ଠାସ୍ଥ । ଲେକରେ—ସଫାରରେ । ଅପକାରତ—ଅପ-
 କାର୍ତ୍ତି, ଅକାର୍ତ୍ତି । ଭରୁ—ପୁଣି ହେଉ । ଧ୍ରୁବଲେକରେ—ଧ୍ରୁବଲେକ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ
 ସମସ୍ତ କରତରେ । ମଉଁସାରଣ—ପାଗଳା ହାତୀ ବାରଣ—ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ।

୧୬—ମୋର କାନରେ ଜିଭ ନାହିଁ । ସେ କିପରି ସ୍ବାଦୁ ଗୁଣ ଅନ୍ୟ
 ବିଷୟରେ ରସ ନାହିଁ ବୋଲି କହୁଛି । ମୋର ରସନା [ଜିଭ]ରେ ଶୁଣି [କାନ]
 ନାହିଁ ତ । କି (କଣ) ଶୁଣି କରି ଶୁଣି (ବେଦକୁ) ଗଣିଲୁ (ଖାତର କଲ) ନାହିଁ ।

୧୭—ମନାଧିକାର—ମନର ଅଧିକାର । [ଏହା ପ୍ରକୃତ ଓଡ଼ିଆ ସର ।
 ଆଜିକାଲି ପଣ୍ଡିତମାନେ ସାହିତ୍ୟିକମାନେ ସଂସ୍କୃତର ଦ୍ବାହ ଦେଇ ଏପରି ସର କରୁ
 ନାହାନ୍ତି] । ଧିକାର—ଉପହାର । କୃଷ୍ଣ ପଦାର୍ଥ—କୃଷ୍ଣ ଶର ଅର୍ଥ ବା କି ଦ୍ରବ୍ୟ ।

୧୮—ନି-ଦରେ—ନିର୍ଭୟରେ । ନିଦରେ—ନିଦ୍ରାରେ । ତହିଁ
 ବାହାରେ—ତାହା ଛଡ଼ା । ଯାହା—ଯାହା କିଛି ।

୧୯—ନିଧି ବିଧରେ—ନିଧି (ଧନ) ପ୍ରକାରରେ ମୁଁ ଲୁଚାଇ ଅଛି ।
 ବିଧାରେ—ବିଶେଷ ଧାର ଭାବରେ । ବିଧରେ—ନିୟମରେ । ନିଧ—କୁବେରଙ୍କ
 ନବନିଧି—ମହାପଦ୍ମ, ପଦ୍ମ, ଶଙ୍ଖ, ମକର, କଚ୍ଛପ, ମୁକୁନ୍ଦ, କୁନ୍ଦ, ନୀଳ,

ଧୂକ ତ ହେଲ ପଟବରତ ରଣୀ । ପୋଡ଼ିଯାଉ ହେବାର ବରତରୁଣୀ ସେ ।
ମୁଁ କେ, କାହା ନାମରେ କଲ ଧ୍ୟାନ । କରୁଁ କରୁଁ ବିରୁର ହେଲ ଧୀ ଆନ ଯୋ
କରେ ତନ୍ତ୍ର ଧରିଛୁ କହିଁ ବାମନ । ଏ ବିରୁର କରୁଛୁ କାହିଁ ବା ମନ ସେ ।
ମୃଗତୃଷ୍ଣାକୁ ମଣିଅଛୁ ନୀର ତ । ଆଶ ନାଶ ନୋହିଲ ମୋର ନିରତ ସେ । ୨୦ ।
ଶୁଣି ସଜନୀ କହେ ସୁରମଣୀକ । ଦେଲୁ ନେଇ ମନକୁ ଚନ୍ଦ୍ରମଣିକ ସେ ।
ଶୁଣିଛୁ ଦିନେ ମୁହିଁ ରଞ୍ଜିତରଣୀ । କୃଷ୍ଣଚରଣ ଦାସୀ ଲକ୍ଷ୍ମୀ ଭରଣୀ ସେ । ୨୧ ।
ସେ କି ? ଆନ କେ ତାଙ୍କ ନାମ ବହୁଲ । ନାମରେ ପୁଷ୍ପାସ୍ତ୍ରାଦୁ ନୟା ବହୁଲସେ ।
ତହିଁ ମଜ୍ଜିଲେ ତୋର ଯିବ ପ୍ର-ତାପ । କେ ଜାଣିଛୁ ବିଚିତ୍ରକର୍ମ ପ୍ରତାପ ସେ ॥
କେତେ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ କଥା ମନେ କର ରେ । ବିହବଳେ ସାଗରଧ୍ବଜ କରରେ ସେ
ପଦକେ ନଉ ପୁଣି ଘୋଡ଼ା ଯାଇଛି । ବିହ କଲେ ମିଳଇ ମନେ ଯା ଇଚ୍ଛି ଯେ
ଏ ରୂପେ କହି ମନ ବୋଧୁ ଶୁଧାର । ଜାଣି ସଖୀର ବାଞ୍ଛା ସେ ନିଶ୍ଚାର ସେ
ଭରସା ଦେଇ କରି ସେ ସୁମତିକ । ଉପାଦୃରେ ରଖିଲ ନିଜ ମତିକ ସେ । ୨୪ ।

୬୩ । କେତେକ ମହାପଦ ଓ ପଦକୁ ଏକ ଧରି ଆଠନୟ ବୋଲି କୁହନ୍ତି ।
ଖ୍ୟାତ—ପ୍ରକାଶିତ । ମନ୍ଦାକ୍ଷରେ—ଲଜରେ । ମନ୍ଦାକ୍ଷରେ—ମନ୍ଦ (ପୋଡ଼ା) ଆଖିରେ ।
୧୯—ପଦବରତ-ରଣୀ—ପଦବ୍ରତାପଣର ଧାରୁଆ, ପଦବ୍ରତାପଣ
ଛାଡ଼ିବା ହେତୁ । ବରତରୁଣୀ—ଶ୍ରେଷ୍ଠ ସ୍ତ୍ରୀ । ଧ୍ୟାନ—ଭାବନା । ଧୀ—ସ୍ବପ୍ନ ।
ଆନ—ଅନ୍ୟ ପ୍ରକାର ହେଲା ।

୨୦—ମୃଗତୃଷ୍ଣାକୁ—ମରାତକାକୁ, ମିରଗନାଟକୁ । ସୂର୍ଯ୍ୟକରଣରେ ଜଳ
ଭ୍ରାନ୍ତି । ନୀର—ପାଣି । ଆଶ—ବାଞ୍ଛା । ନିରତ—ସବୁବେଳେ ।

୨୧—ସୁ-ରମଣୀ—ଉତ୍ତମ ସ୍ତ୍ରୀ ଶୁଧା । ଚନ୍ଦ୍ରମଣି—କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର । ରଞ୍ଜିତରଣୀ
—ମୁନିଙ୍କ ବାକ୍ୟ, ଦୁଃଖୀର ରଞ୍ଜିତ କଥା । ଲକ୍ଷ୍ମୀ ଓ ଭରଣୀ (ସରସ୍ବତୀ) ।

୨୨—ସେ କି ? ସେ କି ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ କଥା ବା ସେ କି ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ପୁରୁଷ ।
ଆନ କେ—ଆଉ କିଏ ?

୨୩—ପ୍ରତାପ—ଅଧିକ କାମ ପ୍ରୀତି ଓ ଦେହର ତାତ୍ତ୍ବ । ବିଚିତ୍ରକର୍ମ—
ଅତ୍ୟୁଚ୍ଚ କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ ଉତ୍ତରାକର । ପ୍ରତାପ—ପ୍ରଭାବ ।

୨୪—ସାଗର—ସମୁଦ୍ର । କରରେ—ହାତରେ । ଅଗନ୍ଧି ରଞ୍ଜିତ
ହାତରେ ସମୁଦ୍ରଯାକର ପାଣି ରହିଥିଲା । ସାତସିନ୍ଧୁ ତଳୁ ଭିତରେ ରହିଛି—ଲ
—୮—୭୧ । ପୁନଶ୍ଚ ଲ—୧୪ ଗୁଣ ୧୫—୨୧ । ପଦକେ—ଗୋଟିଏ ପାଦରେ ।
ନଉ—ଆକାଶ । ବାମନ ଅବତାରରେ ଗୋଟିଏ ପାଦରେ ଆକାଶ ମାଡ଼ି
ଯାଇଥିଲେ ।

୨୫—ସେ ନିଶ୍ଚାର (କୃଷ୍ଣ) ସଖୀର (ଶୁଧାର) ବାଞ୍ଛା ଜାଣି କନ୍ୟା
ସଖୀର ନିଶ୍ଚାର (ନିଶ୍ଚିତ) ବାଞ୍ଛା ଜାଣି କନ୍ୟା—ସୁମତିକ (ଶୁଧାକୁ) ନିଶ୍ଚାର
(ପରମେଶ୍ବରଙ୍କ) ଭରସା ଦେଇ ।

କରି ନବାନୁରାଗ ଭାବ ରଚିତ । ତୋଷ ନୋହେ ସାମନ୍ତସିଂହାର ଚିତ୍ତ ସେ ।
ମିଳନ କରାଇଲେ ରାଧା ହରିକି । ଲଭିବ ଆନନ୍ଦ ସୁଖଲହରୀକ ସେ । ୨୫

ଦଶମ ଛାନ୍ଦ

ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ପଟ-ବିଲେକନ

ଆଦ୍ୟ-ପ୍ରାନ୍ତାନୁପ୍ରାସ

ରାଗ—ଆହାର (ବାଲ ଚଉତିଶା-ବାଣୀରେ)

ଧୀରେ ଶୁଣ ଏ ଉତ୍ତରୁ ରସ । ଧୀରେ ଭଜ ବିଶାଖା ହୋଇ ବିରସ ॥
ବରଜ-ଯାକରେ କରେ ଅନ୍ୱେଷଣ । ବର-ବରନାର ଯିବାକୁ କଷଣ । ୨ ।
ଦିନେ ନାନ୍ଦୀମୁଖୀ ରେଟ ସୁଯୋଗରେ । ଦିନେ ବିଶାଖା କହଇ ତା ଆଗରେ ॥
ସଜନୀ ଆମ୍ଭର କି ବ୍ୟାଧି ହେଲା । ସଜ ଲାଗି ଆଦର କଲେନି ହେଲା । ୩ ।
ପୂର୍ଣ୍ଣମାସୀ କୃଷ୍ଣନାମ ଶୁଣାଇଲେ । ପୂର୍ଣ୍ଣ ଚନ୍ଦ୍ରରେ ରାଧାକୁ ରସାଇଲେ । ୪ ।
ଶ୍ରବଣ କରି ସେ ନାମ ହୃଦୟ ଧରି । ଶ୍ରବଣ କାହିଁ ନ ଦେଲେ ଜବାଧରୀ । ୫ ।
ଆନ ଆନକୁ ନୁହଇ ତା ବାହାର । ଆନନ୍ଦ କି ହେବ ବନ୍ଧୁ ନୋହେ ହାର । ୬ ।

୨୫—ନବାନୁରାଗ—ସୁଖରାଗରେ ନାୟକଙ୍କ ଠାରେ ଅନୁରକ୍ତ ଜନ୍ମିବା ବସ୍ତୁ ।

୧—ଧୀରେ—ପଣ୍ଡିତମାନେ । ଧୀରେ—ବୁଦ୍ଧିରେ । ବିରସ—ଦୁଃଖିତ ।

୨—ବରଜଯାକରେ—ଗୋପପୁରଯାକରେ । ବରବରନା—ସୁନ୍ଦର ରାଧାଙ୍କର । କଷଣ—କଷ୍ଟ ।

୩—ନାନ୍ଦୀମୁଖୀ —ନାନ୍ଦୀମୁଖୀ ଗୌରବର୍ଣ୍ଣୀ ପଟ୍ଟବସ୍ତ୍ରବ୍ୟାସିନୀ । ସାନ୍ଦୀପନୀ ପିତା ତସ୍ୟା ମାତା ଚ ସୁମୁଖୀ ସତୀ ॥ ଭ୍ରାତା ମଧୁସୂକ୍ଷ୍ମଲୋଚନାଃ ପୌର୍ଣ୍ଣମାସୀ ପିତାମହ । ନାନାରତ୍ନଭୂଷିତାଂ କୈଶୋରବୟସୋଦ୍ଭବ । ନାନା ସଜାନକୁଶଳା ନାନାଶିଳ୍ପବ୍ୟାସିନୀ । ଦ୍ୱୟୋର୍ମିଳନନୈସୁଖ୍ୟା ସଦାପ୍ରେମ-ଯୁକ୍ତା ଭବେତ୍ । ରାଧାକୃଷ୍ଣଗଣୋଦ୍ଦେଶ୍ୟାପିକା ।

୪—ଦୁଃଖିତ ଭାବରେ ।

୫—ବ୍ୟାଧି—ରୋଗ । ସଜ (ବେଶଭୂଷା) ଲାଗି (ପିନ୍ଧିବାରେ) ଯେଉଁ ଆଦର ଥିଲା (ସେଥିରେ) ହେଲା କଲେଣି ।

୬—ଜବାଧରୀ—ମନ୍ଦାର ଫୁଲ ପରି ଲାଲ ଓଠ ଯାହାର—ରାଧା ଶ୍ରବଣ—କର୍ଣ୍ଣ । ୭ । ଆନକୁ—ମୁହଁରୁ । ହାର—ମାଳା ।

ବରସାଧୀ ତୁମ୍ଭେ ତ ପୁଣି ସୁଜାଣ । ବରଜୀ ହିତ ପାଇଁ କି କରୁ ଜାଣା ।
 ହସି କଟକ ନାନ୍ଦୀମୁଖୀ ଏ ବଚନେ । ହଂସୀଗତ ବ୍ୟାଧି ଯିବ ଏ ପାତନେ ॥
 ନାଗର କୃଷ୍ଣ ସଙ୍ଗରେ ମିଳାଇବ । ନାଗକେଶର ସୁରସେ ମଜ୍ଜାଇବ । ୧୦ ।
 ରୁଚି ପଦ୍ମମ ମୂଳ ତହିଁ ପଡ଼ିବ । ରୁଚିର ପରିପାକରେ ସଜାଡ଼ିବ । ୧୧ ।
 ସୁଚିକାରସ ସଂଯୋଗ କରିବଟି । ଶୁଚି ହୋଇ ପିଞ୍ଜି ରାଧା, କହିବଟି । ୧୨ ।
 ଯିବ ଦେହଦାହତାପ, ଏହା କର । ଜୀବନସଙ୍ଗୀ ତୁମ୍ଭେ ସମ୍ମାନକର । ୧୩ ।
 ବିଶାଖା ବୋଲେ ଏ ଦ୍ରବ୍ୟ ସୁଦୁର୍ଲଭ । ବିଶାରଦ ବୈଦ୍ୟ ବିନା କି ସୁଲଭ ॥
 ଆଶା ଦେଲେ ନାନ୍ଦୀମୁଖୀ ଏବଚନେ ଆନ ମୁଁ ପଦାର୍ଥେ ଦେବି ତା ରୋଚନେ
 ପୁରକୁ ନେଇ ସେ କୃଷ୍ଣପଟ ଆଣି । ପୁରତେ ମେଲନ୍ତେ ରହେ କାହା ଆଣି ॥

୮—ବରସାଧୀ—ବଡ଼ ସଖା । ସୁଜାଣ—ସୁବିଜ୍ଞା । ବରଜୀ—ସୁନ୍ଦର ରାଧା ।
 ହଂସୀଗତ—ହଂସୀପରି ଶୁଭି ଯାହାଙ୍କର ରାଧା :—

୧—ପାତନେ—ଓଷଧରେ ।

୧୦—୧୨—ନାଗର—ଶୁଣ୍ଠୀ । କୃଷ୍ଣ—ମସୃତ । ନାଗ—କେଶର
 ସୁରସେ—ନାଗେଶ୍ୱର । ପୁଲ ରସରେ ରୁଚି—ଟଣ୍ଡ ବା ଲୁଣ । ପଦ୍ମମ ମୂଳ—
 ପଦ୍ମମୂଳ । ରୁଚିର ପରିପାକରେ—ଉତ୍ତମ ସିଦ୍ଧ କରି । ସୁଚିକାରସ—କେତକୀ
 ରସ ବା ସୁଚିକାରଣ ଓଷଧ କରି । ବଟି—ବଟିକା । ଶୁଚି—ଶୁଦ୍ଧ ହୋଇ ।
 ଅନ୍ୟପକ୍ଷରେ—ନାଗର [ଶାଳାୟୀ] ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କର ସାଙ୍ଗରେ ମିଳାଇବ । ନାଗ
 କେଶର—ନାଗ—ସର୍ପ, ସେମାନଙ୍କର କ [ଯମ] ଗରୁଡ଼, ତାହାର ଘଣ (ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ-
 ଙ୍କର) ସୁରସରେ ଅଥବା—ନାଗକେଶ (ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ) ରସ (ରସିକାରୁ) ରସେ
 (ସମ୍ଭୋଗରେ) ମଜ୍ଜାଇବ । ଅଦ୍ରବ୍ୟ ପଦ୍ମମ [ପଦ୍ମମ ଜାତିର ସ୍ତ୍ରୀ, ରାଧା] ଙ୍କର
 ରୁଚି (ଅନୁରାଗ ରୂପକ) ମୂଳ କିମ୍ବା ରାଧାଙ୍କର ରୁଚି (ଅନୁରାଗ) ମୂଳ [ନିଷ୍ପତ୍ତି]
 ତହିଁରେ ପଡ଼ିବ । ରୁଚିର [ଶୋଭାର] ପରିପାକରେ (ପରିଣତ ଅବସ୍ଥାରେ)
 ଅର୍ଥାତ୍ ଉତ୍କୃଷ୍ଟ ଶୋଭାରେ ସଜାଡ଼ିବ [ସଜ୍ଜିତ କରିବ] । ସୁଚିକା (ଦୁର୍ଦ୍ଦଳାଦାର)
 ରସରେ ସଂଯୋଗ କରିବ । ରାଧା ଶୁଚି [ଶୃଙ୍ଗାର ରସକୁ] ପିଞ୍ଜି (ସ୍ନେହ କରୁ) ।

ବୈଦେହୀ ପାତନ ରସପ୍ରକାଶର ବାଚନକୁ ଅର୍ଚ୍ଚନା ଚିତ୍—ବେଂ ୫-୨୪-

୧୩—ସମ୍ମାନକର—ସମ୍ମାନାମନେ । ୧୪—ବିଶାରଦ—ଦକ୍ଷ, ନିପୁଣ ।

୧୫—ରୋଚନେ—ରୁଚିପାଇଁ ।

୧୬—ପୁରକୁ—ପୁରକୁ । କୃଷ୍ଣପଟ—ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କର ଚିତ୍ରପଟ । ଆଣି—ଟାଣି
 ପଣ । ବିଦଗ୍ଧ୍ୟମାଧବର ପ୍ରଥମଅଙ୍କରେ ଅନ୍ୟପ୍ରକାର ଲିଖିତ ଅଛି । ପୌର୍ଣ୍ଣମୀର୍ଷୀ
 ନାନ୍ଦୀମୁଖୀକ କହଲେ, “ତୁ ଯାଇ ବିଶାଖାକୁ କହ, ସେ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଚିତ୍ରପଟ ନିର୍ମାଣ
 କରୁ ।”

ପୁଣି ମଦ୍‌ଗିରୀର ସନ୍ଦର୍ଶନାମାଲେଖ୍ୟବିତକ୍ଷଣା ବିଶାଖା
 ଯଥେଷ୍ଟ ସୁସଜ୍ଜାନ୍ତରାବିବରଣୋପନୟନ ନନ୍ଦସୁନୋଃ ପ୍ରତିକଳ୍ପ ନିର୍ମାଣ ॥

ବିଧାନ କେ କଲୁ ବିଶାଖିକା ଶ୍ରବେ । ବିଧାତାକୃତ୍ୟ ପରାଏ ନ ଆସୁସେ ।
 ସତ କିଏ ପଟମୁଖି କି କପଟ । ସତତ ନୋହିବ ଦେଖି କେ ଲମ୍ପଟ । ୧୮ ।
 ଧୀରେ ଶୁଣ ନାନ୍ଦୀମୁଖୀ କହେ ଗିର । ଧୀରେ ଶ୍ରବ କାନ୍ତ ଏଟି ତୋସଙ୍ଗୀର
 ତାତ ଦଉ କଲୁ ଦିନୁ କହିଛନ୍ତି । ତା ତଳିପା ତଳେ ରାଧା ରହିଛନ୍ତି । ୧୯ ।
 ପରମେଷ୍ଠୀ ପୁରୁଷ କରୁଥିଲୁ ସେବା । ପରମପଟକୁ ଲେଖିଥିବ ସେ ବା । ୨୦ ।
 ପରସନ୍ନେ ଦେଇଥିଲେ ମୋ ପିତାକୁ । ପରତେ ମୁଁ ତାତ କହିବାରେ ତାକୁ ॥
 ଶୁଣିଲୁ ବିଶାଖା ଏହା ଯା ବେ'ଇଲ । ଶୁଣିଲୁ ଜନକୁ କୁଳେ ଲଗାଇଲ ॥
 ଆନନ୍ଦ ସେ ପଟ ଦେନ ଏହା ଶୁଣି । ଆନନ୍ଦ ପ୍ରସନ୍ନ କରି ପିକରାଣୀ । ୨୧ ।
 ପୁରେ ପ୍ରବେଶ ରାଧାର ପାଇଁ ବେ'ଗେ । ପୁରେ ହା ରାବେ ସେ ପୁରୁ ଉଦବେଗେ
 ସତରଳନେତ୍ରୀ ମୁଖକଳାକରୁଁ । ସତତ ଉତରେ ଗୋପ୍ୟ କରୁଁ କରୁଁ ॥
 ସଖା ବେଢ଼ୀ କରୁଛନ୍ତି ଉପରୁର । ସହି ନୋହେ କେ ବୋଲେ ଏ କି ପରୁର ॥
 ସଜସବେଜବଦନ କରି ନତ । ସଜନୀ ଅନୁବରତେ ଅଞ୍ଜନ ତ । ୨୨ ।
 ଜଟିଳା ପୁଛନ୍ତେ ସଖୀ ବ୍ୟାଧୁଛଲେ । ଜଟିଳେ ଶ୍ରୀରାଧାର ପ୍ରେତ ବହଲେ ॥

୧୭—ବିଧାନ—ନିର୍ମାଣ । କେ—କିଏ । ବିଧାତା...ଆସୁସେ—ବିଧାତା
 କଲୁ ପରି ଜଣାଯାଉ ନାହିଁ । କୃତ୍ୟ—କାର୍ଯ୍ୟ ।

୧୮—କପଟ—କୁହକ, ଛଳ । ସତତ—ସବୁବେଳେ । ଲମ୍ପଟ—ଅସତ୍ ।

୧୯—ଧୀରେ—ଚାକିରେ; ଶ୍ରବ—ଜାଣ । କାନ୍ତ—ପ୍ରିୟ, ସ୍ବାମୀ ।
 ସଙ୍ଗୀର—ସଖୀ ରାଧାର ।

୨୦—ତାତ—ପିତା; ନାନ୍ଦୀପଦ ଶୁଣି ନାନ୍ଦୀମୁଖୀଙ୍କର ପିତା ଅଟନ୍ତି ।

୨୧—ପରମେଷ୍ଠୀ—ବ୍ରହ୍ମା, ପରମପଟକୁ—ଉଚ୍ଛ୍ଵେଷ୍ଟ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଚିତ୍ରପଟକୁ ।

୨୨—ପରତେ—ଚିତ୍ରେ । ୨୩ ପିକରାଣୀ—ବିଶାଖା ।

୨୪—ପୁରେ—ପୁରୁଷ ହେଉଥିଲା । ହା ରାବେ—ହାହାକାର ଶବ୍ଦରେ ।
 ପୁରୁ—ଗୃହ । ଉଦବେଗେ—ଅକୁଳତାରେ ।

ପୁରୁ ପୁରୁଲ ଏହିକାଳେ ହା ରାବେ ତହିଁ ନ ସହ ସହଗଲେ ଧାଇଁ ।
 ଲୁ ୨—୧୫ ।

୨୬—ଗୋପ୍ୟ କରୁ କରୁ (ଘୋଡ଼ାଇ ରଖିଲେ ସୁଦ୍ଧା)
 ସତରଳନେତ୍ରୀ—ଚକ୍ରାକ୍ଷୀ (ରାଧାଙ୍କର) ମୁଖ କଳାକରୁ (ମୁଖ ଚନ୍ଦ୍ରରୁ)
 ସବୁବେଳେ ଇତାରିତ ହେଉଥିଲା ।

୨୭—ଉପରୁର—ବିରହ ତାପ ଶାନ୍ତି ପାଇଁ ଶୀତଳ ଉପାୟ ।

୨୮—ସବେଳେ—ପଦ୍ମ ।

୨୯—ବ୍ୟାଧୁଛଲେ—ରୋଗ ଛଳନାରେ । ଜଟିଳେ—ଜଣିଦେଲେ ।
 ସ୍ନେହବହଲେ—ସ୍ନେହ ଓ ଶରଧାରେ ।

ଏହି କାଳେ ବିଶାଖା କହଇ ଯାଇଁ । ଏ ଘନ କଥା ତୁମ୍ଭର ତ ନ ଯାଇ ।
 କୁଳଟାମାନଙ୍କୁ ନୋହେ ଏ ଦୁଷଣ । କୁଳସ୍ତ୍ରୀର ଶୁଦ୍ଧି ଏ ଅଭୂଷଣ ॥
 ଜାତ ରାଧାବାକ୍ୟ, ଧୈର୍ଯ୍ୟ ନ ରହଇ । ଜାତବେଦବତ ହୃଦ କେ ଦହଇ ॥
 ବାସବ-ମୋହର ଶୁଣି ଏ ଭରଣ । ବାସରୁ କାନ୍ତେ ବିଶାଖା ସେ ମୁରତ ॥
 ଅନାଇଁ ସେ ପଟ ରାଧା ପ୍ରମୁଦୁତ । ଅନାୟୁଷେ କହେ କି ଏ ଅଦଭୁତ ॥
 ମାନସ ମୋର ନେଲ ତ ଆକରଣ । ମାନ ରଣିବ କେ ପୁଣି ଏଥୁ ରସି ॥
 ଅଛୁ ନା ଏରୂପ ମିଛେ ଦେଖାଇଲ । ଅଛୁ ଦୁ ଲୋଭ ମୋର ତ ବଢ଼ାଇଲ ॥
 ବ୍ରହ୍ମା ସୃଷ୍ଟିରେ ନାହିଁ ଏ ଅନୁରୂପ । ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ବାହାର ପ୍ରତେ ଏ ସ୍ବରୂପ ॥
 ସର୍ବକଳାବନ୍ତ ଏ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ । ସର୍ବପର ଦେଖିଲେ ଛାଡ଼ିବ ତମ ॥୩॥
 ଅବଶେ ନାଶ ଅବଧ ଲାହି ବହି । ଅବଧ ବଧକୁ ଅଛୁ ଏହା ବହି ॥
 କରଇ ବିରୁଦ୍ଧ ଏହୁ ଅତି ଚିତ୍ତ । କର ଅସ୍ତେ କେଡ଼େ ଯେ ଲେଖିଲୁ ଚିତ୍ତ ॥
 କାମପୀଡ଼ା ନ ଥିବ ଯାହାର ଚିତ୍ତେ । କାମନା କରୁଛୁ ଶକ୍ୟ ସେ ରଚିତେ ॥

୩୧—କୁଳଟା—ଅସତ୍ତା । ଦୁଷଣ—ଦୋଷ । କିନ୍ତୁ ଅଭୂଷଣ—ଅସୁନ୍ଦର ।

୩୨—ରାଧାବାକ୍ୟ ଜାତ—ରାଧା କହିଲେ । ଜାତବେଦବତ—
 ଅଗ୍ନି ପରି । କେ—କିଏ ।

୩୩—ବାସବମୋହର—ଇନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ମୋହନକର ରାଧାଙ୍କର । ଭରଣ—
 ବଚନ । ବାସରୁ—ଲିଗାରୁ ।

୩୪—ପ୍ରମୁଦୁତ—ନିଶ୍ଚଳ, ଜଡ଼; ଅଦଭୁତ—ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ । ୩୬—ଅଛୁ—
 ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ।

୩୭—ଅନୁରୂପ—ସମାନ, ଭୂଲ୍ୟ । ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ବାହାର—ଅଲୌକିକ ।
 ପ୍ରତେ—ପ୍ରତ୍ୟେକ (ବୋଧ) ହୁଏ ।

୩୮—ସର୍ବକଳାବନ୍ତ—୨୪ କଳା ବା କାମକଳାୟୁକ୍ତ । ସର୍ବପର—
 ଶିବଶକ୍ତି, କର୍ମପର୍ବ । ତମ—ଶବ୍ଦ ।

୩୯—ଅବଶେ—ଅବଶ୍ୟ ବା ବାଧା ହୋଇ । ବହି—ବିଧାତା ।
 ନାଶଅବଧ—ଅବଧ । ଲାହି—ଲେଖି । ବହି—ବିଧାନ କରିଅଛୁ । ଏହାର କ
 ଲବଧ କରି ଅବଧ ବଧ ବ୍ୟାଧକୁ କହିବା କି ହତେ । ଲ-୨୨—୭ ।

୪୦—ଅଦିତ୍ତ—ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ । ଯେ ଚିତ୍ତ—ଛବି ଲେଖିଲୁ ସେ କେଡ଼େ—
 ଏହା ଅସ୍ତେ (ଛବିର) କର ବା ଯେ ଚିତ୍ତ ଲେଖିଛୁ ତାର ହାତ କେଡ଼େ ଛବିର ।

୪୧—କାମନା କରୁଛୁ—ବିରୁଦ୍ଧଅଛୁ । ଶକ୍ୟ—ସମର୍ଥ । ରଚିତେ—
 ରଚନା କରିବାକୁ ।

ପୁରୁଷ ଅବଶ ହେବ ଦେଖି ତାର । ପୁରୁଷାର୍ଥ ଧନ୍ୟ ସେ ଲେଖିଛି ତାର ॥
 ଦନରସ ମୁଣ୍ଡିବନ୍ଧ ଏ ସାକ୍ଷାତ । ଦନରସପୁରୁଷ କି କରିଛି ଖ୍ୟାତ ॥
 ମଦନାବୁ ଦେ ଲକ୍ଷକୁ ନୋହେ ସମ । ମଦ ସଂଶ୍ଳିଷ୍ଟ ଚାହିଁ ଏ ସୁଷମ ॥
 କି ଚନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜିମା ରୂପ ପ୍ରାଣ ହରେ । କହୁଛନ୍ତି ଚନ୍ଦ୍ର ନ ରହେ ମୋ ଦେହରେ ॥
 ସେ ସୁରୂପ ମୋ ଦେହେ ମିଶାଅଥରେ । ଶେଷ ହେଉ ତାପ, ଦେଖ, ତନ୍ମୟରେ
 କରୁଁ ନେଇ ସଜନୀର ଲବ ଶିରେ । କରୁଁ କୋଳ ସୁଖ ଦେଲୁ ସୁହାସୀରେ
 ବାର ବାର ଧରଇ ଉର ଉପର । ବାରବୟା ତାପ ଉଣା ତତପର ॥
 ଅପସ୍ମକ୍ତ ନେତ୍ରେ ପୁଣି କରୁଁ ଚଳେ । ଆପଣା ମୂରତି ଦେଖେ ପାଦତଳେ ॥
 ଭାଲେ ଧନ୍ୟ ଧନ୍ୟ ମୋର ପୁଣ୍ୟବର । ଭାଲେ ଲହୁଥିବ ଏହା ବେଦବର ॥
 ସଜନୀ ଦେଖିଲେ ହେଲି ମୁଁ ଅରତି । ସଜଡ଼ାଇ ଅଣିଲେ କି ଏ ମୂରତି ॥
 କଲ୍ଲକେ ଏ ମୂରତି କି ଲେଖାଯିବ । କଲ୍ଲେ କଲ୍ଲନା କରି କେ ସରଜିବ ॥
 ଦୃଷ୍ଟି ଶ୍ରୁତିଗମ୍ୟ କାହିଁ ଏ ଅଛି କି । ଦୃଷ୍ଟି ଶ୍ରୁତିବଦେ କରିବେ କିଛି କି ॥
 ସରଜନା ନ ଥିଲେ ଦେଖା ନ ଯାଏ । ସରସେ ମନକୁ ମୋର ଏ ମଜ୍ଜାଏ ॥

୪୬—ଅବଶ—ମୋହତ । ତାର—କାନ୍ତ । ତାର ପୁରୁଷାର୍ଥ—ପୌରୁଷ ।

୪୭—ମୁଣ୍ଡିମନ୍ତ୍ର ଦନରସ—ଦେହଧାରୀ ଗାଢ଼ ଶୃଙ୍ଗାରସ । ଦନରସପୁରୁଷ—
 ମେଦମାଲାର ସ୍ବରୂପ । ଖ୍ୟାତ—ପ୍ରକାଶିତ ।

୪୮—ମଦନାବୁ ଦେ—ଅର୍ବୁଦ ସଂଖ୍ୟକ ମଦନ । ଲକ୍ଷ୍ୟକୁ—ଭୁଲନାକୁ ।
 ସମ—ହୋରା । ମଦ—ଗର୍ବ । ସୁଷମ—ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ।

୪୯—ଭଞ୍ଜି ମାରୁପ—ଭଞ୍ଜି ଯୁକ୍ତ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ । କହୁଛନ୍ତି—ଅଲ୍ପ ସମୟ ।

୫୦—ବାର ବାର—ବହୁତ ଥର । ଉର—ପ୍ରାଣ । ବାରବୟା—
 ବାରବର୍ଷର ରାଧାଙ୍କର । ତତପର—ତାହା ପରେ ।

୫୧—ଆପସ୍ମକ୍ତ—ଜଳଯୁକ୍ତ, ଲେପକପୁଷ୍ପ ।

୫୨—ଭାଲେ—ଚନ୍ଦ୍ର । ପୁଣ୍ୟବର—ଉତ୍କୃଷ୍ଟ ସୁକୁଳ । ଭାଲେ—
 କପାଳରେ । ବେଦବର—ବିଧାତା ।

୫୩—ଆରତ—ଦୁଃଖିତ । ସଜଡ଼ାଇ—ଦିଆର କରି ।

୫୪—କଲ୍ଲକେ—କଲ୍ଲେ କାଳରେ, ଯୁଗ ଯୁଗରେ । କଲ୍ଲେ—ବିଚାର
 କରେ । କଲ୍ଲନା କରି—ଭାବନା କରି । ସରଜିବ—ଗଢ଼ିବ ।

୫୫—ଦୃଷ୍ଟି ଶ୍ରୁତିଗମ୍ୟ—ଦେଖା ଶୁଣା । ଶ୍ରୁତିବଦେ (ବେଦ ଜାଣିଥିବା
 ଲୋକେ) କିନ୍ତୁ ଅଂଶ (ଦୃଷ୍ଟି) ଦେଖି ପାରନ୍ତି କି ?

୫୬—ମୁଣ୍ଡି ମୁଣ୍ଡି ହୋଇ ନ ଥିଲେ କପର ଦେଖାଯାନ୍ତା ଓ ଚନ୍ଦ୍ରପଟ
 ଲେଖା ହୁଅନ୍ତା ।

କାନ୍ତ ମୋ ଏ ହେବେ ହେବ ମୁଁ କକଣ୍ଡା । କାନ୍ତବଦନା କହୁଲେ ସତ୍ୟ କର ॥
 ଅପ୍ରାପ୍ତ ହେଲେ ଆଶାରେ ଜୀବ ଯିବ । ଅପ୍ରାରବ୍ୟ କର୍ମ ମୋର କେ ଭୁଞ୍ଜିବ ॥
 ସୁମତି ଏମନ୍ତ ପାଞ୍ଚ ବିମନରେ । ସୁମରଣା କରି ମଜ୍ଜେ ଉଚ୍ଛନ୍ନରେ । ୫୭।
 ଅଭନବ-ବୟା ରାଧା ଶ୍ରୀଚରଣ । ଅଭିମନ୍ୟୁ କରି କରେ ସୁମରଣ । ୫୮।
 ଚନ୍ଦ୍ରପଟ ଦରଶନ ଛନ୍ଦ ସରେ । ଚନ୍ଦ୍ର ଆଦ୍ୟ ପ୍ରାନ୍ତ ଯମକ ରସରେ । ୫୯।

ଏକାଦଶ ଛାନ୍ଦ

ଶ୍ରୀରାଧା ଲୀଳା ବିଳାପ

ରାଗ—ଭୈରବ

ରସ ବିଦୁଷେ ଏ ଛନ୍ଦ ରସ । ରସଲତା ହୋଇଣ ବିରସ ।
 ରସଧର ଅଙ୍ଗ ଚନ୍ଦ୍ର ଚାହିଁ ବୋଲେ କପାଁ ଘନରସ ନ ବରଷ ହେ ସୁନ୍ଦର ॥
 ହରଷରେ ସୁରସେ ବିହର । ହରବଇର-ବେଦନା ହର ।
 ହରଣୀ ହୃଦୟ ଶତ ହେଲ ପରି ବଡ଼େ ବ୍ୟାକୁଳ ମୋର ଦେହର, ହେ ସୁନ୍ଦର ॥
 ରାଗ-ବସନ୍ତଭୈରବ-ର ଓ ଛ ; ଆଦ୍ୟପ୍ରାନ୍ତାନୁପ୍ରାସ ; ରାଗ-ଭୈରବ ଇଚ୍ଛାବଶ
 ବାଣୀରେ କ ଓ ଖ ;

*୫—କାନ୍ତ—ପତି । କାନ୍ତବଦନ—ସୁନ୍ଦରମୁହାଁ ରାଧା ।

*୬—ଅପ୍ରାରବ୍ୟ କର୍ମ—ଯେଉଁ କର୍ମ ବା ପାପ ଅଦୃଷ୍ଟରୂପେ ଆସାରେ
 ଅବସ୍ଥିତ ଏବଂ ଯାହାର ଭୋଗକାଳ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ନାହିଁ । ଏହା ଅନାଦି ଓ
 ଅନନ୍ତ । ଉଚ୍ଛନ୍ନସାମୁଦୟିକ ସୁଖ ଲହରୀ ଦେଖ ।

*୭—ବିମନରେ—ଦୁଃଖରେ । ଉଚ୍ଛନ୍ନରେ—ବିହ୍ୱଳତାରେ ।

*୮—ଅଭନବ-ବୟା—ନୂତନ ବୟସ । *୯—ସରେ—ଶେଷ ହେଲା ।

୧—ରସ ବିଦୁଷେ—ରସ ଜାଣିଥିବା ଲୋକେ, ରସିକେ । ରସ—ଅଶ୍ରୁତ
 କର । ରସଲତା—ରସବତୀ, ରାଧା । ରସଧର ଅଙ୍ଗଚନ୍ଦ୍ର—ମେଘପରି (ରସଧର
 —ଜଳଧର ମେଘ ଓ ରସମୟ କୃଷ୍ଣ) ଶ୍ୟାମଳ ଦେହ କୃଷ୍ଣକର ଚନ୍ଦ୍ରପଟକୁ ।
 ଘନରସ—ମେଘର ଜଳ ଓ ଗାଡ଼ ଶୁଣାରରସ ।

୨—ଆନନ୍ଦରେ ମୋ ସହୃଦ ସୁରସେ (କୀର୍ତ୍ତାରସରେ) ବିହାର କର ।
 ହରବିର ବେଦନା ହର—ମହାଦେବଙ୍କ ଶତ୍ରୁ କନ୍ଦର୍ପର ପୀଡ଼ା ହରଣ କର ।
 ହରଣୀ (ମୁଗୀର) ହୃଦୟ (କ୍ଷତ) ଶରଦ୍ୱାରା ବିକ ହେଲେ ଯେପରି ବ୍ୟାକୁଳତା
 ବଡ଼େ, ସେହିପରି ମୋ ଦେହର ବ୍ୟାକୁଳତା ବଡ଼ ଅଛି । ବ୍ୟାକୁଳ—ବ୍ୟାକୁଳତା ।

ମାନସ କ ମୁଁ ତୁମ୍ଭ ସମାନ । ମାନ ନ କରିବି କଥା ମାନ ।
 ମାନସ ତାପ ଲେପକୁ ବେଗେ ହୁଅ ଥରେ ତୁମ୍ଭେ ଅମୃତସମାନ, ହେ ସୁନ୍ଦର ।
 ମନାଉଛି ହୋଇଛି ବିମନା । ମନା କରିବି ନାହିଁ କାମନା ।
 ମନାସିଲେ ସଙ୍ଗ ଅଭିଳାଷ ଭୁଜ ତାହା ବାରଇ ନିଜ ସୁମନା, ହେ ସୁନ୍ଦର ।
 ସାର ଶୀତକାଳକୁ ମାଣାର । ସାରଙ୍ଗକୁ ସେମନ୍ତ ଆଶାର ।
 ସାରସଲପନ ସେହିପରି ମୋର ହୃଦ ତାପହସ ଘନସାର, ହେ ସୁନ୍ଦର ।
 ଶର ମାର ଦହେ ଫୁଲଗର । ରେଣୁ ମୁଁ ପାଦସାରସର ।
 ସରଳ ହୃଦୟ ନିର୍ଦ୍ଦୟ ହୋଇଲେ ବାନା ଉଡ଼ିବ ଅପସରର, ହେ ସୁନ୍ଦର ।
 କର ବିଚାର, ଏ କଳାକର କ-ର ଭୂଷଣ କଲେ ଶଙ୍କର ।
 କରତାଉଅଛ ଅନୁଗତ ଜନେ ପୁଣି ଏ କି ଶକ୍ତି ଶ୍ରେଷ୍ଠକର, ହେ ସୁନ୍ଦର ।
 ଭ୍ରା-ସରୋଜମୁଖେ ସୁଧାଭାସ । ଭ୍ରଷ ଏତିକି, ଦୁଖେ ନ ଭାସ ।
 ଭ୍ରାସକର ପରି ଦେହ ହୃଦପଦ୍ମ ତୋଷପାଇଁ ଏକଥା ଆଭାସ, ହେ ସୁନ୍ଦର ।
 ରସରାଜେ ନ ଦିଅ ହରଷ । ରସ, ପୀୟୂଷ-ଭ୍ରଷ ବରଷ ।
 ରସବାଞ୍ଛା ପ୍ରତିବନ୍ଧିବାକୁ ମୋର କରି ନାହିଁ ହୃଦ ଆଦରଣ, ହେ ସୁନ୍ଦର ।

୩—ମାନସ ମୁଁ—ମନୁଷ୍ୟ ସ୍ତ୍ରୀ ମୁଁ ତୁମ୍ଭ ସମାନ ହେବ କି ବା ମୁ ମାନ
 ବିକ (ହରାଇ) ତୁମ୍ଭ ସମାନ ହେବ ? ମାନ—ଅଭିମାନ ।

କଥାମାନ—ତୁମ୍ଭ କଥା ସବୁରେ କିମ୍ବା ମୋ କଥା ଘେନ । ମାନସତାପ
 ଲେପକୁ—ମନର ସନ୍ତାପ ଦୂର କରିବାକୁ । ଅମୃତ ସମାନ—ଅମୃତ ପରି ଓ ଜଳ
 ପରି । ଜଳ ତାପ ନାଶ କରେ ।

୪—ବିମନା—ଦୁଃଖିତା । କାମନା ତୁମ୍ଭ ଇଚ୍ଛା । ଭୁଜ—ଭ୍ରମର ।
 ଅଭିଳାଷ—କାମନା, ଇଚ୍ଛା । ସୁମନା—ଫୁଲ ।

୫—ମାଣାର—ରେଜେଇ ପରି । ସାରଙ୍ଗ—ଶୁଭକକୁ । ଆସାର—ମେଘ
 ବୃଷ୍ଟିର ଧାର । ସାରସ ଲପନ—ପଦ୍ମ ମୁଖ । ତାପହସ—ପୀଡ଼ାନାଶକାରୀ ।
 ଘନସାର—କର୍ପୁର ଓ ଜଳ ।

୬—ପଦସାରସର—ପାଦପଦ୍ମରେ । ବାନା—ପତାକା । ଅପସର—
 ଅପଞ୍ଚାହି, ନିନା ।

୭—କଳାକର (ଚନ୍ଦ୍ର) ଅନୁସରଣୀୟ ଶଙ୍କର (ଶିବ) ତାଙ୍କୁ କ-ର
 (ମନ୍ତ୍ରକର) ଭୂଷଣ କଲେ ।

୮—ଭ୍ରା-ସରୋଜମୁଖେ [କାନ୍ତିପୁର୍ଣ୍ଣ ପଦ୍ମମୁଖରେ] ସୁଧାରସ (ଅମୃତ
 ଭୁଲ) । ଏତିକି ଭ୍ରଷ (ବୁଦ୍ଧ) ତୁ ଦୁଃଖରେ ଭାସ ନାହିଁ । ଭ୍ରାସକର—ସୂର୍ଯ୍ୟ ।
 ଆଭାସ—ଜାଣ ।

୯—ରସରାଜେ ନ ଦିଅ ହରଷ—କାମକୁ ଆଉ (ମୋତେ ପୀଡ଼ା କରିବା
 ଦ୍ଵାରା) ହର୍ଷ ଦିଅ ନାହିଁ । କିମ୍ବା ରସରାଜେ—(ରସରାଜ ଅର୍ଥରେ ଓକ୍ତାରେ

ସରଜକ ତୁମ୍ଭେ ତ ରସର । ସରସର ବର ହରଷର ।
 ସର ବିପତ୍ତୀତ ଦାମା ହେବାପାଇଁ ଇଚ୍ଛା ହେଉନାହିଁ ମାନସର, ହେ ସୁନ୍ଦର ॥
 ପରମ ସୁଖମା ସୁରୁପର । ପରତେ କି ମୁଁ ବାମା ଗୋପର ।
 ପରତସେ ଗୁହ୍ୟ ଗୁହ୍ୟ ମନ ଧରେ ଲେଖେ ବିଚେଷ୍ଟା ରସକୂପର, ହେ ସୁନ୍ଦର ॥
 ରଜନୀଶ ଦର୍ପଣ ମାରଜ । ରଞ୍ଜନ ମୁଖେ ହାସ ସରଜ ।
 ରଜ ସମ କୃପା କଟାକ୍ଷ କଟାରି ଯୋଗେ ଗୋପୀମଦନ ତରଜ, ହେ ସୁନ୍ଦର ॥
 ପଦତଳେ ଅଛି ଇନ୍ଦ୍ରପଦ । ପଦ ପଦକ ଶ୍ରୀ ଆସ୍ତବ ।
 ପଦ ପରିହରି ଦେବ କାମଦେବ ଗୁପ୍ତ ପଦଦାତର ବିପଦ, ହେ ସୁନ୍ଦର । ୧୩
 ସଞ୍ଜ ବେଳୁଁ ସଜ କରି ଶେଯ । ସଜ ସୁମନେ ହୋଇବି ସଜ ।
 ସଜନୀ ଜାଣିମେ ନାହିଁ ରସ ଦେବ ଥରେ ଟେକ ଶ୍ରୀମୁଖ-କୁଶଳ, ହେ ସୁନ୍ଦର ॥

ହୋଇଅଛି) ରସର ଅଧିକାର ବା ରସିକଶ୍ରେଷ୍ଠ । କାହିଁକି ହସି ଦେଉ ନାହିଁ ।
 ଏବେ ରସ—ଅନୁରକ୍ତ ହୁଅ । କିମ୍ବା ରସପୀୟୁଷ—ରସାମୃତସୂକ୍ଷ୍ମ ବଚନ ।
 ବରଷ—ବୃଷ୍ଟି କର—ତୁମ୍ଭର ରସଭୋଗ ଇଚ୍ଛା ପ୍ରତିବନ୍ଧିବାକୁ [ପ୍ରତିଫଳିତ
 ହେବାକୁ] ମୋର ହୃଦୟକୁ ଅଦର୍ଶ (ଦର୍ପଣ) କରୁ ନାହିଁ ଅର୍ଥାତ୍ ତୁମ୍ଭର ରସ
 ଭୋଗ କରୁ ନାହିଁ ।
 ବେ ୧ ଛ ୨୦ ଛନ୍ଦ ଦେଶ ।
 ୧୭ ପ, ୭ ୧ ପ ।

ରସର ସରଜକ—ରସ ଜନ୍ମାଅ । ସରସର—ଗନ୍ତାଘର ବା ଭଣ୍ଡାର ।
 ବର—ଉତ୍କୃଷ୍ଟ । ସର ବିପତ୍ତୀତ—ରସ । ମାନସର—ମନରେ ।

୧୧—ପରମ ସୁଖମା ସୁରୁପର—ଅତି ସୁନ୍ଦର ରୂପ ଆପଣଙ୍କର ଗୋପର
 ବାମା । [ଗୋପ ସ୍ତ୍ରୀ, ଗଉଡ଼ୁଣୀ] ମୁଁ ପରତେ [ପରିଚିତ] କି ? ଅଥବା
 ଗଉଡ଼ୁଣୀ ମୁଁ କଣ ଆପଣଙ୍କୁ [ପରତେ] ଚିହ୍ନି ପାରିବି ? ରସକୂପର—ରସାଧାର
 ଆପଣଙ୍କ ଲେଖରେ ବିଚେଷ୍ଟା ଧରେ (ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଅବସ୍ଥା ଲଭୁଅଛି) ।

୧୨—ରଜନୀଶ [ଚନ୍ଦ୍ର] ଦର୍ପଣ, ମାରଜ [ପଦ୍ମ]; ଏମାନଙ୍କ ଫଳ
 ରଞ୍ଜନ [ସୁନ୍ଦର] ମୁଖରେ ହାସ ସରଜ (ସୃଷ୍ଟି କର) । ରଜସମ (ଅଶୁ ପଶମାଣ)
 କୃପାକଟାକ୍ଷରୂପକ କଟାରି (ଟାଙ୍ଗିଆ) ଯୋଗେ (ଦ୍ଵାରା) ଗୋପୀମଦନ [ମୋର
 କାମପୀଡ଼ାକୁ] ତରଜ (ତଡ଼ି ଦିଅ) ।

୧୩—ଇନ୍ଦ୍ରପଦ ତୁମ୍ଭ ପାଦତଳରେ ଅଛି । ମତେ ପଦପଦକ (ପଦେ
 ପଦେ) ଶ୍ରୀ (କଥା) ଆସ୍ତବ (ପାତ୍ର) କର । ଅତଏବ ତୁମ୍ଭର ପଦ (କଥା ପଦେ
 ବା ପାଦ) ମୋର କାମଦେବ ଗୁପ୍ତ ପାଦଦାତର (କନ୍ଦର୍ପର ଗୁପ୍ତ ପାଦ ପ୍ରହାରରୁ
 ଜାତ) ବିପଦକୁ ପରିହର ଦେବ [ପରିହାର କରିବ] ।

୧୪—ଶେଯ—ଶୟନୀ, ବିଶ୍ରାମ । ସୁମନେ—ଫୁଲରେ । ଶ୍ରୀମୁଖକୁଶଳ —
 ଶ୍ରୀମୁଖପଦ ।

ବାରଧର ତନ୍ତୁ ଦେଖିବାର । ବାର ବାର ଲେଉ ଅନବାର ।
 ବାରବୟା ବାହୁ ସଜହେଉଅଛି ଆଶା ଚନ୍ଦ୍ର କୋଳ କରିବାର, ହେ ସୁନ୍ଦର ॥
 ତାର ତାର ଶ୍ଵାସ ବନିବାର । ତାର ତରଳ ନ ରଖେ ତାର ।
 ତାରପତି-ମୁଖୀ ବୋଲେ, ଆସ ଆସ, ଆଶା ନ ନାଶ, ମୋତେନିସ୍ତାର, ହେ ସୁନ୍ଦର
 କରି ସକଳୁ ଚିନ୍ତା ଶଙ୍କର । କରିଗତି କହଇ କି କରି ।
 କଷ୍ଟ-କଷ୍ଟ ବିରୁଦ୍ଧ କରୁନାହିଁ ମୋତେ ପରା ଚରଣେ କିଙ୍କର, ହେ ସୁନ୍ଦର ॥
 ଚିତ୍ତଜାତ-ବଶେ ଅନୁଚିତ । ଚିତ୍ତମୋହନା କଲ ରଚିତ ।
 ଚିନ୍ତନ କରୁ ଚିନ୍ତା ଚେତା ହୋଇଗଲ ଚିତ୍ତେ ଉଦୟ ତାର କହୁତ, ହେ ସୁନ୍ଦର ॥
 ମରଷଣ ପାଇ ସେ କାମର । ମରକତକେଶୀ ବୋଲେ ମର ।
 ମରମ ପରମ ଲଜଧନ ପେଡ଼ା ପେଡ଼ାଇଲୁ ଦାଣ୍ଡରେ ପାମର, ରେ ମଦନ ॥
 ଚରଣ ମୁଁ ବଳେ ପୁରୁଷର । ସରଞ୍ଜନ ନୋହେ ମାନସର ।
 ଚର ଶରପନ ଧରିବାର ତୋର ଧୂଳି ପୋଡ଼ୁ ପୋଡ଼ୁ, ଫୁଲଶର, ରେ ମଦନ ॥
 ମାନ ବୋଇଲି ଲୋକକୁ ମାର । ମାରଣା ତୁ ନିଶ୍ଚୟ ରମାର ।
 ମାର ନାମ ଖ୍ୟାତ କରଇନାହିଁ କି ମିତ୍ର ଅଟୁ ପରା ଚନ୍ଦ୍ରମାର, ରେ ମଦନ । ୨୧

୧୫—ବାରଧର ତନ୍ତୁ (ବାର ଜଳ) ମେଘପଣ ଶ୍ୟାମଳ ଦେହ । ବାର-
 ବାର—ଅରକୁଅର । ଅନବାର—ଅନବାରଣୀୟ, ଯାହା ବାଞ୍ଛହେବ ନାହିଁ ।
 ବାରବୟା—ବାରବରଣୀ ରାଧା । ଚନ୍ଦ୍ର—ଚନ୍ଦ୍ରପତି । ଆଶା—ଆଶା ହେଉଛି ।

୧୬—ବନିବାର (ସ୍ଵୀ ରାଧାଙ୍କର) ତାର (ଉତ୍ସବରେ) “ତାର ଶ୍ଵାସ”
 (ରକ୍ଷା କରି) ଏହୁ କଥା ପ୍ରକାଶ ହେଲା ବା “ତାର ତାର” “ରଖ ରଖ” କଥା
 ତାର (ତାହାଙ୍କର) ତାର (ଅଖି ତୋଳା) ତରଳ (ଚଞ୍ଚଳତାକୁ) ରଖିଲା ନାହିଁ ।
 ତାରପତିମୁଖୀ—ଚନ୍ଦ୍ରମୁଖୀ ରାଧା । ଆଶା—ଆଶାକୁ ।

୧୭—ସକଳ—ନିଶ୍ଚୟ । ଶଙ୍କର—ଦୁର୍ଗାଙ୍କୁ । କରିଗତି—ଗଜଗମନା
 ରାଧା । କି କରି—କଣ କରିବ ? କଷ୍ଟକର—ସଞ୍ଜ ପାଡ଼ିବା ଗଉଡ଼ୁଣୀ ବୋଲି ।

୧୮—ଚିତ୍ତଜାତବଶେ—କନ୍ଦର୍ପ ଅଧୀନ ହେବାରୁ । ଚିତ୍ତମୋହନା—
 ମନମୋହନୀ ରାଧା । ଅନୁଚିତ ରଚିତ କଲ । ଚିନ୍ତନ କରୁ ଚିତ୍ରପଟର ଚେତା
 (ଜ୍ଞାନ) ଚିତ୍ତରେ କହୁତ ଉଦୟ (ଜାତ) ହେଲା । କହୁତ—ଅଲ୍ପ ।

୧୯—ମରଷଣ—ପରାଧୀନ, ପୀଡ଼ା । ମରକତ କେଶୀ—ଜଳମଣି ପର
 କେଶ ଯେଉଁ ରାଧାର । ମରମ ପରମ ଲଜ ଧନ ପେଡ଼ା—ମର୍ମର (ହୃଦୟର) ଉଲ୍ଲାସ
 ଲଜରୂପକ ଧନର ପେଡ଼ା । ପେଡ଼ାଇଲୁ—ଢୋଲାଇଲୁ ।

୨୦—ମାନସର ସରଞ୍ଜନ ନୋହେ—ମନକୁ ରଞ୍ଜାଇ ନାହିଁ, ଭଲ ଲଗୁ
 ନାହିଁ । ଶରଧନ—ଧନ !

ଦରକଣୀ ତେଜନେ ହୃଦର । ଦର ବଢ଼ିଲ ଅପବାଦର ।
 ଦରପଣମୁହଁ କହେ ପୁଣି ମୁହଁ କଲ ବିଟପୀ ଶୁଭ ଆଦର, ହେ ଦଇବ ॥
 ପତିବରତ ମୋର ସମ୍ପତ୍ତି । ପନ୍ତମୁଖା ଦେଲୁ ଏ ବିପତ୍ତି ।
 ପତିତ ଶୁଭକ ମତି ଗତି କଲ ଅନ୍ତେ ହେବ ନରକ ପ୍ରାପତି, ହେ ଦଇବ । ୨୩
 ଧୀରେ ଅବେଦ୍ୟ ଏ କୁବୁଦ୍ଧିରେ । ଧୀରେ ଶୁଣି ଭୁଲିବ ନିଧରେ ।
 ଧୀରେ ଅଭିମନ୍ୟୁ ସାମନ୍ତସିଂହାର ସଦା ଭବର ରସନିଧରେ, ହେ ସୁଜନେ ॥

ଦ୍ଵାଦଶ ଛାନ୍ଦ

ଶ୍ରୀରାଧାମୁକୁ ଦୂତୀପ୍ରେରଣ

ରାଗ—ଗୌରୀ । ଛପୋଇବାଣୀରେ (ମଧ୍ୟାହନକ)

ଏ ଉତ୍ତରୁ ଧୀରେ ଶୁଣ ହେ ସଧୀରେ ବିରୁଦ୍ଧ ବିଧରେ ଆନନ୍ଦରେ ।
 ଗୋବିନ୍ଦ ଚିତ୍ତର କହନ୍ତି କାତର ହୋଇଣ ମିତର ପୁରତରେ । ୧ ।
 ରାଧା ନା କହ ତ ହେଉଛୁ ମୁଁ ହତ ଦହୁଛୁ ଦେହ ତ ମାରଣରେ ।
 ଆଜି ମୋର ଜୀବ ଯମପୁର ଯିବ ନିଶ୍ଚୟ ରାଜାବମୁଖୀ ନାରେ । ୨ ।

୧—ମାର ବୋଇଲ ଲୋକକୁ—କନ୍ଦର୍ପକୁ ତାକଲ ଲୋକକୁ । ଦୃଃରେ
 ଯେ କନ୍ଦର୍ପକୁ ଶରଣ ପଶି ତାକେ । ତାକୁ ମାର—ମାରପକା । ରାମାର—
 ସ୍ତ୍ରୀଙ୍କର । ମାରଣା—ଘାତକ, ବିନାଶକାରୀ । ଲ, ୧୨-୨୫ ।

୨—ଦରକଣୀ—ଶଙ୍ଖ ପରି କଣ୍ଠପୁତ୍ରା ରାଧାର । ହୃଦର ତେଜନେ—
 ହୃଦୟରେ ତେଜା ଆସିବାରୁ । ଦର—ଭୟ, ବିଟପୀ—ବ୍ୟଭିଚାରୀ ଶୁଭ
 ଆଦର କଲ ।

୩—ପନ୍ତମୁଖା—ଚତୁର୍ମୁଖା ବିଧାତା । ପତିତସ୍ଵତକୁ—ଭ୍ରଷ୍ଟ, ପାପୀର
 ବ୍ୟବହାରକୁ । ଗତିକଲ—ଗଲ । ଅନ୍ତେ—ମରଣରେ, ମଲେ ।

୪—ହେ ଧୀରେ—ପଣ୍ଡିତମାନେ । ଏ ଛନ୍ଦକୁ—ମନ୍ଦ ବୁଦ୍ଧିରେ ଅବେଦ୍ୟ
 —ବୁଦ୍ଧି ହେବ ନାହିଁ । ଧୀରେ—ସୁବୁଦ୍ଧିରେ ଶୁଣି ନିଧରେ—କୁହେରଙ୍କ
 ସମ୍ପତ୍ତି ସହତ ଭୁଲିବ—ଭୁଲନା କରିବ । ଧୀରେ—ସ୍ଥିର ଭାବରେ । ରସନିଧରେ
 —ଶ୍ରୀରାଧା କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ।

୧—ହେ ଧୀରମାନେ ସଧୀରେ—ସୁସ୍ଥିରଭାବରେ ବିରୁଦ୍ଧ ବିଧୟୁଦ୍ଧକ ଶୁଣ ।

୨—ନା—ନାମ । ମାର—କନ୍ଦର୍ପ । ରାଜାବମୁଖୀ—ପଦ୍ମମୁଖୀ ରାଧାଙ୍କ
 ନାମରେ ।

ସେ କି ଜଗତର ମୋହନ ମନ୍ତ୍ର ହେଲା ତ ଚନ୍ଦ୍ରର ମୋହପାଣୀ ।
 ମଉଗଜଗତି ନ କଲେ ସଙ୍ଗତି ମୋହୋର କି ଗତି, ଗଲି ଶୁଣି । ୩
 ମାଧବ ହସିଲ, ମାନ୍ଦୀଟି ଶୁଣିଲ ବିବେକ ଧୁଂସିଲ ଗୋବିନ୍ଦର ।
 ପୀଡ଼ିଲ ମଦନ ଶୁଣିଲ ବଦନ ବଢ଼ିଲ କଦନ-ଅକୂପାର । ୪ ।
 ବଜ୍ର କି ପଡ଼ିଲ ସାହସ ଉଡ଼ିଲ ଚେତନା ବୁଡ଼ିଲ ଗୁହଁ ଗୁହଁ ।
 ଜ୍ଞାନ ନ ରହିଲ ଲୋଭକ ବହିଲ ମରମ ଦହିଲ କାମ ଯହୁଁ । ୫ ।
 ଏ ଶୁଦ୍ଧ ଗୁହଁଲେ ବେଦନା ବହିଲେ ସଖା ଏ କହିଲେ ଶାନ୍ତି କର ।
 ଏତେକ ସଙ୍ଗୀର ନ ସହିଲ ଗିର ସଦନ-ଭଙ୍ଗୀର ପର ହର । ୬ ।
 ନୁହସି ଆରତି ଖୋଜିବା ଜରଣା ପେଷିବା ପୀରତି ଲଗାଇବା ।
 ସେ ନବନାଗରୀ ପୁରସନଗରୀ ପୁପ୍ପେମସାଗରୀ ମନାଇବା । ୭ ।
 ଅସାଧ୍ୟ ଦୁଃଖରେ ହେଲେ ଏ କ୍ଷିତିରେ ଖୋଜି ଝଟିତରେ ଉପାୟକୁ ।
 ମୋହନ କରିବା ତା ମନ ହରିବା ଲଭି ନ ପାରିବା ଯେବେ ତାକୁ । ୮ ।
 ନାନା ଧୀ-କୂଟରେ ଜଗିବା ବାଟରେ ଅବଶ୍ୟ ଭେଟରେ ପଡ଼ିବ ତ ।
 ନୋହିଲେ ମିଶିବା ତା ପୁରେ ପଶିବା ବଳେ ଆକର୍ଷିତ ପ୍ରାଣମିତ । ୯ ।
 ନୋହିଲେ ଅତନୁ ପୂଜିବା ସୁତନୁ ବଶ ହୋଇ ତନୁ ଦାନ ଦେବ ।
 ନୋହିଲେ ପ୍ରାପତି ପାଦଗର ପତି ପୂଜିବା ତପତି ନାଶ ଯିବ । ୧୦ ।
 ସଖାଙ୍କ ସାନ୍ତ୍ବନା ବଚନେ ଚେତନା ପାଇଣ ନୁତନା ଶ୍ରବ ଧାୟୁ ।
 ଗୋବିନ୍ଦ ରଚନ କଲେ ତ ବଚନ ସେ ଯାଏ ବଞ୍ଚନ କି ହୁଅଇ ? । ୧୧ ।

୩—ସଙ୍ଗତି—ମିଳନ ।

୪—ମାଧବ—କୃଷ୍ଣଙ୍କର ସଖା । ବିବେକ ଧୁଂସିଲ—ବିଭ୍ରାଣଶକ୍ତି, ବୁଦ୍ଧି ବଣା ହୋଇଗଲା । କଦନ-ଅକୂପାର—କଷ୍ଟସମୁଦ୍ର । ବଦନ—ମୁଖ ।

୬—ସଙ୍ଗୀର—ମିତ୍ରର । ଗର—କଥା । ହେ ହର ! ତୁମ୍ଭେ ଭଙ୍ଗୀର ସଦନ ପରା—ପରିହାସର ପର ପରା । ବା ସଦନଭଙ୍ଗୀ ଦରଭଙ୍ଗା ।

୭—ଆରତି—ଦୁଃଖିତ । ଜରଣା—ବୁଝା ଦୃଢ଼ । ପୁରସ-ନଗରୀ-ରସର ପୁରୀ । ପୁପ୍ପେମସାଗରୀ—ପ୍ରେମ ସମୁଦ୍ର ରୂପିଣୀ ରାଧାଙ୍କୁ ।

୮—କ୍ଷିତିରେ—ପୃଥିବୀରେ । ଝଟିତରେ—ଶୀଘ୍ର । ମୋହନ କରିବା—ମୋହୁବା ।

୯—ଧୀକୂଟରେ—ନାନାପ୍ରକାର ବୁଦ୍ଧି କପଟରେ । ପାଠାନ୍ତରେ—ନାନାଦି—ନାନାପ୍ରକାର କପଟରେ । ପୁରେ—ଘରେ ।

୧୦—ଅତନୁ—କନ୍ଦର୍ପ । ସୁତନୁ—ସୁନ୍ଦରୀ ରାଧା । ତନୁ—ଦେହ । ପାଦଗର ପତି—ଶିବଙ୍କୁ । ତପତି—ପୀଡ଼ା ।

୧୧—କଉଳୀ—ନବାଳା ରାଧା । ଶ୍ରବ—ବିଷୟ । ବଞ୍ଚନ—ବଞ୍ଚିବା, ବଞ୍ଚ ହେବ କି ?

ସେ କୃଷ୍ଣରୂପଶ୍ରୀ-କେଶୀ ନା ସୁମର ନିଷ୍ଠା ଯିବ ମର ନ ପାଇଲେ ।
 ପ୍ରାଣ ପ୍ରସାଗରେ କ ଶିବନଗରେ କ ଗଙ୍ଗାସାଗରେ ଦେବ ବଳେ । ୧୬ ।
 କ ଯୋଗୀ ହୋଇବ ତା ଗୁଣ ଗାଇବ ଏ ଦେହ ଥୋଇବ ମହା ଫେର ।
 ତା ପଦ ଧୂଳିକ ମୋର ମଉଳିକ ଦେବ କେ ବୋଲି କ ଦୟା କରି । ୧୭ ।
 ହୃଦୟ ପଥର ହେଲାନି ଏଥର ବିଦେହ ପଥର ସେ ସଙ୍ଗାଳି ।
 କଙ୍ଗାଳୀ ବରତଥାଳ ସେ ମୋର ତ ନାମ ଗଳାର ତ ଦୁଃଖ ଶୋଳି । ୧୮ ।
 ଶ୍ରବଦର୍ଶନାକ ଶୁଦ୍ଧିକ ମୁଁ ନିଜ ନିଦିବି ମୁନିଙ୍କି ଏ ବେଶରେ
 ତା ନାମ ଶ୍ରବରେ ଶୁଭ ସୁରୁପରେ ବସିବ ତପରେ ମୁଁ ନିଷ୍ଠାରେ । ୧୯ ।
 ରାଧା ଲକ୍ଷ୍ମୀରେ ତ ବେଶୀ ତଟରେ ବଟ ନିକଟରେ କରି କୁଟୀ ।
 ପଞ୍ଚାତପ ତାପି ହୋଇବ ସନ୍ତାପି ମଦନ ପ୍ରତାପୀ ଯିବ ହଟି । ୨୦ ।
 କେବଳ ରାଧାର ନାମ ନିରାଧାର ମୋହର ଆଧାର ଆଜିବୁ ।
 ମୂଳିକ ଶଙ୍କର ବୋଲିବ ଶଂକର କରିବ କିଙ୍କର ସେ ସୁତରୁ । ୨୧ ।
 ସବୁରୂପେ ଗତି ମୋର ଗଜଗତି ଇଚ୍ଛଇ ଉଗତି ନବଜାତି ।
 ଆଦ୍ୟ ତ ପ୍ରକଟ ପ୍ରାନ୍ତହିଁ ନିକଟ ହେଲ ଅପ୍ରକଟ ମଧ୍ୟ ଶକ୍ତି । ୨୨ ।

୧୬—କୃଷ୍ଣରୂପକେଶୀ—କଳାତଥ ର ପର କେଶ ସାହାର, ରାଧା, ନିଷ୍ଠା
 — ନିଷ୍ଠାସୁ । ପ୍ରସାଗ—ଗଙ୍ଗା ଓ ଯମୁନାର ସଙ୍ଗମ ସ୍ଥାନ । ଶିବନଗରେ—
 କାଶୀରେ । ଗଙ୍ଗାସାଗରେ—ଗଙ୍ଗା ମୁହାଣରେ ।

୧୭—ଥୋଇବ—ଧାନରେ ବସିବ । ମଉଳିକ—ମନ୍ତ୍ରକରେ ।

୧୮—ବିଦେହ ପଥର—କନ୍ଦର୍ପର ବାଟରେ । କଙ୍ଗାଳୀବରତଥାଳ—
 ଦରିଦ୍ରର ଉଷାପାତ୍ର । ବୋଲି—ବୁଲି, ବୋଲି ।

୧୯—ଶ୍ରବଦର୍ଶନାକ—ଶୁଙ୍ଗାରଶ୍ରବର ଦର୍ଶନକାରଣୀ ରାଧାକୁ । ଶଙ୍ଖାର
 ରସ ସଂସ୍ଥା ତା ନାମ.....ନିଜ ରୂପକୁ—ଦେହକୁ ତା ନାମ ଶ୍ରବରେ
 ଆହ୍ୱାନ କରି । ନିଷ୍ଠାରେ—ନିୟମରେ ।

୨୦—କୁଟି—କୁଡ଼ିଆ ଘର । ଶିବେଶୀ—ଗଙ୍ଗା, ଯମୁନା, ସରସ୍ୱତୀର
 ମିଳନ ସ୍ଥାନର କୁଳରେ । ପଞ୍ଚାତପ—ପଞ୍ଚାଗ୍ନି, ଶୂରଦଗରେ ଅଗ୍ନି ଏବଂ ଉପରେ
 ସୂର୍ଯ୍ୟ । ତାପି—ଜଳେଇ ବା ସ୍ନାପି । ସନ୍ତାପୀ—ତପ୍ତ ।

୨୧—ନିରାଧାର—ନିରାଶ୍ରୟ ବା ନାଶ୍ୱହାର । ଆଧାର—ଆଶ୍ରୟ ବା ଆହାର
 ଦ୍ରବ୍ୟ । ଶଙ୍କର—ଶିବ । ଶଂକର—ମଙ୍ଗଳକର ।

୨୨—ଉଦ—ଉପାୟ । ଗଜଗତି—ଗଜଗମନା ରାଧା । ନବଜାତି
 ଉଗତି—ନଅ ପ୍ରକାର ଉଦ୍ଧ । * ନବଜାତି ଉଗତି—ଶ୍ରବଣ, ଜାଣିନ, ସୁରଣ,
 ପାଦସ୍ପେଷା, ଅର୍ଦ୍ଧନ, ବଦନ, ଦାସତ୍ୱ, ସଖ୍ୟା ଓ ଆସ୍ତ୍ରପର୍ଯ୍ୟଣ; ନୃସିଂହ ସୁରଣ
 * ମ ରତ୍ନାକର ୭୮୭ ପୃଷ୍ଠା ଦେଖ ।

ଗୋବିନ୍ଦ ଭାବଣ ଶ୍ରବଣେ ଆରତି ସଖାଏ ପୀରତି ବଣେ ହେଲେ ।
 କେ ପଛକୁ ଯାଇ ଉରେ ଆଉଁଜାଇ ଲୁଅଉଁସୁଆଇ କେନ୍ଦ୍ର ବୋଲେ । ୧୯ ।
 କେ ବୋଲେ ହେ ବନ୍ଧୁ ଆମ୍ଭ ପ୍ରାଣ ବଧୂ ଦେଇ ପରବଧୂଠାରେ ମନ ।
 ଆମ୍ଭ ମନ ରସା ତୋ ବିନା ଏ ରସା ମଧ୍ୟରେ ଭରସା ନାହିଁ ଆନ । ୨୦ ।
 ଆହେ ଶିଶୁବନ-ମୋହନ ଭବନ ଅନ୍ଧାର ଜୀବନ ଯାଉଛୁଟି ।
 ତୋହୋ ବିରସରେ ଆମ୍ଭ ବୁଦ୍ଧି ସରେ ଚାହିଁବୁ ତୋଷରେ କାହାକୁଟି । ୨୧ ।
 ପ୍ରାଣ ନ ଗଲ ତ ଏହା ଦେଖିଲୁ ତ ଦଇବ କଲ ତ ଏତେ ସର ।
 ନେଷ ପୁଟିଯାଉ ହୃଦ ପାଟିଯାଉ ପ୍ରାଣ ହଟିଯାଉ ବେଗ କରି । ୨୨ ।
 ସଖା ଏସନରେ ହୋଇ ବିମନରେ ବୋଲନ୍ତି ଛନ୍ଦରେ ସ୍ନେହ ଦେନି ।
 ତୋରା ଗମନରେ ଇଚ୍ଛି ସୁମନରେ ମିଳି ସେ ବନରେ କାମସେନା । ୨୩ ।
 ଗୋବିନ୍ଦ ବିଧୁର ବଦନ ବିଧୁର ଦେଖି କଲ ଧୂରରୁଁ ବିରୁର ।
 ଜଗତବନ୍ଦନ ଶ୍ରୀଅଙ୍ଗେ କଦନ କରିଛୁ ମଦନ ଏତେ ଦୂର । ୨୪ ।
 ପାଖକୁ ଆସିଲୁ ଅଳପ ହୁଏଲି ହୋଇ ସେ ଭାବିଲୁ ସଖା ଚାହିଁ ।
 ଏ ନନ୍ଦକୁମାର ଅତି ସୁକୁମାର ଚାହିଁ ଯାକୁ ମାର ହେବ ମୋହି । ୨୫ ।
 ଏ ମାରେ ମୋହନ ହେବାରେ ଗହନ ଅବ୍ୟାଜେ ବହନ କରି କହ ।
 ଦେଲେ କି ମତିକି ବର ଯୁବତୀକି ଏଣୁ ବିପତ୍ତିକି ପାଏ ଦେହ । ୨୬ ।
 ଶ୍ରୀମୁଖ ଚାହିଁଛୁ ମୋହିତ ନୋହିଛୁ ଦମ୍ଭକୁ ବହିଛୁ କର୍ତ୍ତ ନାଶ ।
 ସଖା ତ ଏତକ ଅଛ ଏ କେତକ କଥାଏ ମାତକ ନାହିଁ କରି । ୨୭ ।

ଆଦ୍ୟ—୧ମ, ରାଧାର ନାମଗ୍ରବଣ । ପ୍ରକଟ—ପ୍ରକାଶିତ । ପ୍ରାନ୍ତ—ଆସ୍ତ
 ସମ୍ପର୍କ ନିକଟରେ । ମଧ୍ୟସ୍ଥ—ମଝିର ଭିତ୍ତିଯାକ ଅପ୍ରକାଶିତ ରହୁଲ । କମ୍ପା
 ପ୍ରାନ୍ତ—ମରଣ । ମଝିର ଅବସ୍ଥାଗୁଡ଼ିକ ରହୁଲ ।

୨୦—ବଧୂ — ନାଶ କରୁ । ମନରସା—ସେ ମନ ରସାଏ । ରସାମଧ୍ୟରେ
 —ପୃଥ୍ବୀ ଭିତରେ ।

୨୧—ଶିଶୁବନମୋହନ—ଓନ ଲୋକର ମୋହନକାରୀ । ଭବନ—
 ଘର ଅନ୍ଧାର ଦିଶୁଛି । ସରେ—ଶେଷ ହେଉଅଛି ।

୨୩—କାମସେନା—ସେହି ନାମର ଦୁଷ୍ଟା । ତୋରା—ତୁରା, ଶୀଘ୍ର ।
 ସୁମନରେ—ଫୁଲରେ ।

୨୪—ଗୋବିନ୍ଦ-ବିଧୁର—କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କର । ବିଧୁର—ଦୁଃଖିତ, ବିବର୍ଣ୍ଣ ।
 ଧୂରରୁ—ଦୂରରୁ । ଜଗତବନ୍ଦନ—ସଂସାରରେ ପୂଜ୍ୟ । କଦନ—ପୀଡ଼ା ।

୨୬—ଏ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ମାରେ—କନ୍ଦର୍ପଦ୍ବାରା, ମୋହିତ ହେବାରୁ ଗହନ—
 ବିଷମ ହୋଇଅଛି ବା ଗହନ—ଗୁଡ଼, ଗୁପ୍ତକଥା । ବହନ କରି—ଶୀଘ୍ର ।
 ଅବ୍ୟାଜେ—କପଟ ନ ରଖି ।

ମାଧବ ଶୁଣିଲୁ ତୁମ୍ଭର ଆସିଲଠାରୁଁ ତ ହଣିଲୁ ଶୁଭ ଆଜ ।
 କହିବା ପାରିବ ଟିକି ଗୋ, ତାରିବ, ଆମ୍ଭକୁ କରିବ ଯେବେ କାର୍ଯ୍ୟ । ୨୮ ।
 ସଞ୍ଚାର କହିଲୁ, ସଞ୍ଚାରେ ମହିଳା ମୋ ସାଥ ନୋହିଲୁର କେ ହେବ ।
 କଲେ ମୁହିଁ ଚିତ୍ତ ନୁହାଣ କହିବ ଦଣ୍ଡକେ ଶରୀ ତ ଭଲଯିବ । ୨୯ ।
 ଜଳରେ ଲୁଗୁଇ ଅଗ୍ନି କି ବଞ୍ଚାଇ ମୋହୋରେ ସଞ୍ଚାଇବାର ହେବ ।
 ଅନଳ ଭିତରେ ବାହୁଦ ଯତରେ ବିରୁଦ ଚିତ୍ତରେ ରଖାଯିବ । ୩୦ ।
 ପରଶ ପିବିକି ଅସ୍ତ୍ରମ ନିଧିକ କି କଳାନିଧିକ ଆଣି ଦେବ ।
 କାଗଜର ତର କର ସିନ୍ଧୁ ତର ପିବାକୁ ମନ୍ତ୍ରଣ ବନାଇବ । ୩୧ ।
 ଥାଉ ହେବା କାନ୍ତ ସଙ୍ଗତେ ଏକାନ୍ତ ଯେ ପୁରୁଷ କାନ୍ତ ଦେଖି ନାହିଁ ।
 ତା ମନ ରଞ୍ଜାଇ ନାଗରା ବଜାଇ ପୁରସେ ମଜ୍ଜାଇ ଦେବ ମୁହିଁ । ୩୨ ।
 କରୁଛି ଗୁମାନ କୁଳିଶ ସମାନ ହୋଇଥିଲେ ମାନ ଶୁଣି ଦେବ ।
 ଅତନୁ ବିହାର ନ ଥିବ ସାହାର ହୃଦରେ ତାହାର କି କରିବ ? । ୩୩ ।
 ଶୁଣି କଣ୍ଠହାର ଗୋବିନ୍ଦ ବାହାର କରି ଉପହାର ମତେ ଦେଲେ ।
 ଦେଇ ମୋତେ, ତାର-ପତିମୁଖି ତାର, ସୁଯଶ ବିହାର ତୁ; ବୋଇଲେ । ୩୪ ।
 ଶ୍ରୀରାଧିକା ବିନା ମୁଁ ତ ଜାଇବି ନା ଅମର-ନବନା ପ୍ରାପ୍ତ ହେଲେ ।
 ଭଲ ନା ପାଞ୍ଚିତ ଦେଲ ନେଇ ଚିତ୍ତ ତୁମ୍ଭକୁ ଉଚିତ ଦୃଷ୍ଟ ବୋଲେ । ୩୫ ।

୨୭—ଏ କେତେକ—ସାମାନ୍ୟ କଥା ।

୨୯—ସଞ୍ଚାର—ଦୁଃଖ । ମହିଳା—ନାରୀ । ନୁହାଣ—ମନୁଷ୍ୟ ସ୍ତ୍ରୀ ଅଲ୍ଲବ କଥା । ଶରୀ—କନ୍ଦୁକର ସ୍ତ୍ରୀ । ଭଲଯିବ—ବହୁଳ ହୋଇ ମଜ୍ଜିଯିବ ।

୩୦—ମୋହୋରେ—ମୋହାବସ୍ଥା, ... ସଞ୍ଚାଇବାରହେବ—ସଞ୍ଚ ରଖାଯିବ, ଅନଳ—ଅଗ୍ନି । ବାହୁଦଯତରେ—ବାହୁଦ ପରି ।

୩୧—ପିବିକି—କୁଶଳତାକୁ । ପରଶ—ପରୀକ୍ଷା କର । ଅସ୍ତ୍ରମନିଧି—ଅସ୍ତ୍ରନିଧି—କୁବେରଙ୍କର ସମ୍ପତ୍ତି—ଅସ୍ତ୍ର ଅର୍ଥରେ ଅସ୍ତ୍ରମ ଓଡ଼ିଆରେ ହୁଏ ବା ଅସ୍ତ୍ରମନିଧି—ନୀଳମଣି । କଳାନିଧି—ତନ୍ତ୍ର । ତର—ନୌକା । ମନ୍ତ୍ରଣ ବନାଇବ—ମନ୍ତ୍ରଣାକାଣ୍ଡ ବା ସମର୍ଥ ହେବ ।

୩୨—କାନ୍ତ—ପତି, ସଙ୍ଗତେ ଏକାନ୍ତ—ମିଳିତ, ହେବା ନାହିଁର କଥା ଥାଉ; ଯେ ପୁଣି ପୁରୁଷ ପୁରୁଷ ଦେଖି ନାହିଁ ।

୩୩—କୁଳିଶ ସମାନ—ବକ୍ର ପରି କଠିନ । ଅତନୁବିହାର—କନ୍ଦର୍ପ-ବିକାର । ... ଅର୍ଥାତ୍ ବାଳିକା । କି କରିବ ? ସବୁ କର ଦେବ; ବା କିଛି କର ପାରିବ ନାହିଁ ।

୩୪—କଣ୍ଠହାର—ଗଳାର ମାଲକୁ । ଉପହାରମତେ—ପୁରସ୍କାର ରୂପରେ । ତାରପତିମୁଖି—ତନ୍ତ୍ରମୁଖି ଗୁପ୍ତାକୁ । ତାର—ରକ୍ଷା କର ।

କେଉଁ ରାଧାର ତ ନାମକୁ ଧର ତ ଦୁଇ ରାଧାର ତ ନାମ ଖ୍ୟାତ ।
 ଗୋବନ୍ଦ କହିଲେ ଦୁଇ କେ ମହିଲେ ଜାଣୁ ତ ପହିଲେ ଏକମୂର୍ତ୍ତି । ୩୬ ।
 ଦୁତିକା ଭରଣ କହଇ ପୀରତିବସନ ଧରିତ ହୋଇ ଶୁଣ ।
 ବୃଷଭାନୁଜେମା ରାଧା ତାକୁ ଯେ ମା ସରି ନୋହେ ଯେ ମାହିଁଟି ଜାଣ । ୩୭ ।
 ମଲ୍ଲ ଗୋବର୍ଦ୍ଧନର ଯେ ଜବଧନ ମାନସବନ୍ଧନପାଣୀ ବାଳୀ ।
 ରାଧା ନାମ ହିଁ ତ ତାହାର ବହିତ ନାମ ପୁଣିହିଁ ତ ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ । ୩୮ ।
 ଶ୍ରବଣେ କେଶବ ବୋଇଲେ, ଆସବ ପିଇରୁ ଆଶବଶରୁ ମୁହିଁ ।
 ମନ ଅବାରଣ ପ୍ରମତ୍ତ ବାରଣ ପରି ରଣରଣ ବଣ ତହିଁ । ୩୯ ।
 ଏମନ୍ତ ମୁହିଁ ତ ସୁଜାଣ ଲୁହ ତ ଯେ ହେବ ମୋ ହୃତ ତାହା କର ।
 ଦୁତିକା ଜବରେ ଜାଣି ତା ଶ୍ରବରେ ଗଲ ସେ ନବରେ ତତପର । ୪୦ ।
 ଶ୍ରବଣ-କୁହର-ସୁଖ ମନୋହର ପ୍ରେମ ସନ୍ଦୋହର ସାର ଘର ।
 ଦେନ ହେ ସଙ୍ଗୀତବଦ ଏହୁ ଗୀତ ନାମ ଟିକ୍‌କୀ ତ ନିୟମର । ୪୧ ।
 ବୋଲଇ ସାମନ୍ତସିଂହାର ଶ୍ୟାମ ତ ମୋହୋର ସାମନ୍ତ କାହିଁ ଆନ ।
 ଶ୍ରୀପଦ୍ମଚରଣ ଭଙ୍ଗୀ ଆଚରଣ କରି ସୁମରଣ ଯାଉ ଦିନ । ୪୨ ।

୩୫—ଅମରନଗ୍ନା—ଦେବକନ୍ୟା । ଜାଇବ ନା—ଜାଇବ ନାହିଁ । ନା—ନାମ ।

୩୬—ନାମ ଖ୍ୟାତ—ନାମର ଯଶ । ହେ ମହିଲେ—ହେ ନାରୀ ଦୂତ । ପହିଲେ—ପ୍ରଥମରୁ । ଏକମୂର୍ତ୍ତି—ଗୋଟିଏ ।

୩୭—ଭରଣ—ବଚନ । ଧରିତ—ଧୃତ, ଧୈର୍ଯ୍ୟଧର । ମା—ଲକ୍ଷ୍ମୀ ।

୩୮—ମାନସବନ୍ଧନପାଣୀ—ମନବନ୍ଧା ତାଣ ।

୩୯—ଶ୍ରବଣେ—ଶୁଣି । ଆସବ—ମଦ । ଆଶବଶରୁ—ଆଶା ଥିବାରୁ ମନ ପ୍ରମତ୍ତ ବାରଣ—ମରୁଆଲୁ ହାତୀପରି; ଅବାରଣ—ବାରଣ କରି ହୁଏ ନାହିଁ । ତହିଁ—ସେ ପୁଣି, ରଣରଣ—କନ୍ଦର୍ପର, ବଣ—ଅଧୀନ ହୋଇଅଛି ।

୪୦—ସୁଜାଣ—ସୁଜ୍ଞାନ, ପଣ୍ଡିତା । ନବରେ—ନଅରକୁ । ଜବରେ ଶୀଘ୍ର । ତତପର—ତାହାପରେ ବା ତତ୍ପର ହୋଇ ।

୪୧—ଶ୍ରବଣକୁହର ସୁଖ—(କୁହର—ଗୀତ) କର୍ଣ୍ଣସୁଖକର । ସନ୍ଦୋହ—ସମୂହ । ସାର—ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଘର ବା ସରଘର । ନିୟମର ହିଁଭଙ୍ଗୀ—ତତ୍ପରରେ ଅନୁପ୍ରାପ୍ତ ରହୁଅଛି ।

୪୨—ଶ୍ୟାମ—କୃଷ୍ଣ । ସାମନ୍ତ—ପ୍ରଭୁ । କାହିଁ ଆନ ? ଆଉ କେହି ନୁହେଁ । ଭଙ୍ଗୀ ଆଚରଣ—ଶୋଭାନ୍ବିତ ବା ଛନ୍ଦ ହୋଇଥିବା ବସ୍ତୁ ସ୍ମରଣ କରି ।

ସିନ୍ଦୂରାଦଶ ଛାନ୍ଦ

ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ ଦର୍ଶନ

(ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଗୋବୁଦ୍ଧ ବଦ୍ୟାପ୍ରାପ୍ତି)

ଅନୁପ୍ରାସ । ଶବ୍ଦ—ରାମକେଶ

ସ୍ଥାପକ ଶୁଣ ହେ ମାଧବ ଦୃଢ଼ କରି ପ୍ରେମଣ ।
 କାତର ହୋଇଣ ଉତ୍ତର କଲେ ସଖାକୁ ପୁଣ । ୧ ।
 ସତେ କି ମିତ ହୋ ମୋତେ କି ବଣ ହେବ ରାଧିକା ।
 ଦଶିବ ମୋ ଶିବ ଆସିବ ସବ ଶୁଭେ ଦୃଢ଼କା । ୨ ।
 ହସିବ, ଏତେ କି ଶୁଭିବ, ଦୟା କଲୁ କିଶୋରୀ ।
 ରହିବ ପରଶ, ଦହିବ ନାହିଁ ହର-ଭଗାରି । ୩ ।
 “ରସିଲ ନାହିଁ ସେ,” ଶୁଭିଲ ଯେବେ ଆସି ସଞ୍ଚାରୀ ।
 ଜାବ ତ ବାହାର ଯିବ ତ କ୍ଷଣେ ନ ରହି କରି । ୪ ।
 କରିବ କି ବୁଦ୍ଧି ଧରିବ କେହି ଧୈର୍ଯ୍ୟ ବେବେକ ।
 ମରିବ ତା ଲାଗି ତରିବ ସୁରସିନୀ ପାତକ । ୫ ।
 ମୋହନା ନାମ କି ମୋହ ନା ନ ରଖିବ ଜଗତେ ।
 ପୋଡ଼ିଲୁ ହୃଦୟ ପଡ଼ିଲୁ ହିନୁ ମୋ କର୍ଣ୍ଣଗତେ । ୬ ।
 କହୁଁ ତ ଏପରି ବହୁତ ଦଶା ଅବଶେ ଛନ୍ଦ ।
 ବଧୂର-ବଦନ ବଧୂର ସ୍ନେହ କମ୍ପ ଜନନ । ୭ ।
 ଅବଶ ବେଳରେ ପ୍ରବେଶ ହେଲେ ଶ୍ରୀପୂର୍ଣ୍ଣମାସୀ ।
 ଦମ୍ଭରେ କୃଷ୍ଣ ଆରମ୍ଭରେ ଶୀଘ୍ର ମାନ୍ୟ ପ୍ରକାଶି । ୮ ।

୧—ହେ ସାଧବ—ସାଧୁମାନେ । ୨—ଶିବ—ମଙ୍ଗଳ । ୩—ହର ଭଗାରି—କନ୍ଦର୍ପ । ୪—ସଞ୍ଚାରୀ—ଦୃଢ଼ ।

୫—କେହି—କପରି । ସୁର ସିନ୍ଧୁପାତକ—କନ୍ଦର୍ପ ସମୁଦ୍ରରେ ପଡ଼ିବା ରୂପ ପାପ ।

୬—ମୋହନା—ମୋହନକାଣ୍ଡ ରାଧାକର । ମୋହ ନା—ମୋର ନାମ ।

୭—ଦଶା ଅବଶେ ଛନ୍ଦ—ସକଳଦିନ କାମଦଶାରେ ଅଶକତ ହୋଇ । କାତର ବଧୂର—କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର କର । ବଧୂର—ମଳିନ, ଦୁଃଖିତ । ସ୍ନେହ—ଝାଲ ଓ କମ୍ପ । ଜନନ—ଜାତ ହେଲୁ ଅର୍ଥାତ୍ ସାତ୍ତ୍ୱିକ କାମ ବିକାର ହେଲୁ ।

ଶେଷକୁ ବାଞ୍ଛୁ, ସେ ଶ୍ୟାମକୁ ମନ୍ଦହାସେ ବୋଇଲେ ।
 ମାରସ ବଦନ-ସାରସ ଦିଶେ କି ଚନ୍ଦ୍ରାବଳେ । ୯ ।
 ମଦନ ରାଜନ କଦନ ପରସ୍ପେ ତ ମଣଇ ।
 କାହାରେ ମନକୁ ବିହାରେ ଅଛ କି ହୋ ବଳାଇ । ୧୦ ।
 ନାଗରା କେ ଗୋପନଗରା ମଧ୍ୟେ ତୁମ୍ଭକୁ ଦେଖି ।
 ବରଲ ନାହିଁ ସେ ପାରିଲ କେହି ଜୀବନ ରଖି । ୧୧ ।
 ଶୁଣିମ ସେ ନାମ ମଣିମ ସେ ତ ଅମୃତବତ ।
 ଭାଙ୍ଗିବ ଗରବ ଲାଗିବ ତାକୁ ଅନଙ୍ଗ-ଭୂତ । ୧୨ ।
 ଦେଖିବ ଆହୁର ରଖିବ ଦମ୍ଭ କରୁଁ ଗୁଆଁ ଶା ।
 କିଙ୍କରା ହେବାକୁ ଶଙ୍କରା ରମା ହେବେ ଆରୁଷ । ୧୩ ।
 ଲଜରେ ଗୋବିନ୍ଦ ବ୍ୟାଜରେ କଲେ ପ୍ରତି ଉତ୍ତର ।
 ମହତ ହୋଇଣ କହ ତ ହେବ କି ଭାଙ୍ଗି ବାର । ୧୪ ।
 କନ୍ଦର୍ପ କରୁପ ତା ଦର୍ପ ପୁଣି କେମନ୍ତ ଆଜା ।
 ପୀରତ ପ୍ରବୁର ସୁରତ ଶୁଣିଲ ଆଜି । ୧୫ ।
 ଗୋକୁଳଯାକର ଗୋକୁଳ ବ୍ୟାଧବନ୍ତ ହେବାରେ ।
 ବିରସ ବହୁତ ହରସ ନାହିଁ ସେହି ଚନ୍ଦ୍ରାରେ । ୧୬ ।
 ଶୁଣିଲେ ଏମନ୍ତ ଭଣିଲେ ପୁଣି ଶ୍ରୀପୂର୍ଣ୍ଣମାସୀ ।
 ନ କର ଭାବନା ନିକର ଅଛି ଗୋ-ଶାସୁରଣି । ୧୭ ।

୮—ଅବଶବେଳରେ—ଅଶକତ ସମୟରେ । ଆରମ୍ଭରେ—ପହୁଲ ବା
 ମଫାଦାରେ । ମାନ୍ୟପ୍ରକାଶି—ସମ୍ମାନ କରି ।

୯—ଶେଷକୁ—ଅମଙ୍ଗଳକୁ । ମାରସ—ଶୁଣିଲା । ବଦନସାରସ—ମୁଖପଦ୍ମ ।

୧୦—ମଦନ ରାଜନ—କନ୍ଦର୍ପ ରାଜା । କଦନ—କଷ୍ଟ । କାହାରେ—
 କାହାଠାରେ । ବିହାରେ—ଜେଲ କରିବାରେ ।

୧୧—ଅନଙ୍ଗଭୂତ—କନ୍ଦର୍ପରୂପକ ଭୂତ ।

୧୨—ଗୁଆଁ ଶା—ହୁଣ୍ଡୀ, ରୁକ୍ତିଶୂନ୍ୟ । କିଙ୍କରା—ଦାସୀ । ଶଙ୍କରା—
 ପାବଣୀ । ଆହୁର—ଆକୁଳ ।

୧୪—ବ୍ୟାଜରେ—ଛଳରେ । ମହତ—ମାନ୍ୟଲେକ, ବଡ଼ଲେକ ।
 ଭାଙ୍ଗିବାର ହେବ କି—କଥା ଭାଙ୍ଗି ପାରିବ କି ?

୧୫—କରୁପ—କପର । ଦର୍ପ—ପ୍ରଭାବ, କ୍ଷମତା । ଆଜା—ଆଉ ।

୧୬—ଗୋକୁଳଯାକର—ସମସ୍ତ ଗୋପପୁରର । ଗୋକୁଳ—ଗୋରୁ-
 ମାନେ । ବ୍ୟାଧବନ୍ତ—ଭୋଗୀ । ବିରସ—ଦୁଃଖ ।

ଗୋ-ବର୍ଦ୍ଧନକୁ ଗୋବର୍ଦ୍ଧନ ମଲ୍ଲ ଦିଦ୍ୟା ପାଇଛୁ ।
 ଭାଇ ସେ ତୁମ୍ଭର ଯାଇଁ ସେଠାକୁ ମାଗ ହେ କହୁ । ୧୮ ।
 ଆଶ ତହିଁ ଥିଲେ ଆସ ତ ମୋହୋ ସଙ୍ଗତେ ଆଜ ।
 ଦଇବ କଲ୍ଲନ ପାଇବ ତୁମ୍ଭ ଇଚ୍ଛିଲ କାର୍ଯ୍ୟ । ୧୯ ।
 ମୁଦରେ ଗୋବିନ୍ଦ ହୃଦରେ ଲଭ ଅଛି ବିରୁର ।
 ବେଗରେ ଯେ ମଲ୍ଲ-ନଗରେ ବିଜେ କଲେ ଶ୍ରୀହରି । ୨୦ ।
 ସୁବଳ ଗହଣେ ଜେବଳ ପୂର୍ଣ୍ଣିମାସୀ ଆବର ।
 ଚଳିଲେ ବହନ ମିଳିଲେ ଯାଇଁ ମଲ୍ଲ ନଗର । ୨୧ ।
 ଦେଖିଲକ୍ଷଣୀ ତ ଲେଖିଲ ଇଷ୍ଟ ଆଗତ ମଲ୍ଲ ।
 ଆସିଲରୁ ଭାଇ ଦଶିଲ ମୋର ସକଳ ଭଲ । ୨୨ ।
 ବିରୁର ଯେତେକ ପରୁରଲ ସେ ସମସ୍ତ ଶୁଭ ।
 ରସାଇ ପୁଚ୍ଛିଲ ବସାଇ ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀବଲ୍ଲଭ । ୨୩ ।
 ରଞ୍ଜାଇ ମନକୁ ଭୁଞ୍ଜାଇ ଦିବ୍ୟ ସାମଗ୍ରୀମାନ ।
 ସୁମନ ବସନ ସୁମନ ହୋଇ ଦେଲ ବହନ । ୨୪ ।
 କହିଲ ମଲ୍ଲ ଯେ ରହିଲ ଏବେ ବଳ ନନ୍ଦର ।
 କି କରୁଥାଉ ତୁ ନ କରୁ ଭେଟେ କଂସ ରଜାର । ୨୫ ।
 ଦରେ ତ ବସିଲେ ସରେ ତ ଭାଇ ଅତଳ ନଧି ।
 ଉପାୟେ ନ କଲେ କେ ପାଏ କାହିଁ କର୍ତ୍ତ ସମ୍ପ୍ରଧି । ୨୬ ।
 ଆଦର ଅବା ନ ଆଦର କହୁଅଛି ଭଲ ତ ।
 ଭେଦ ରଖିଛୁ କି ସୋଦର ସାନ ତୁହି ମୋର ତ । ୨୭ ।
 ମଥାକୁ ପୋତଲେ କଥାକୁ ଶୁଣି ହସି ଶ୍ରୀହରି ।
 ହାସକୁ ପ୍ରକାଶି ଭାଷକୁ ପୂର୍ଣ୍ଣିମାସୀ ଉଜାରି । ୨୮ ।

- ୧୭—ନକର—ସମୁଦ୍ର, ସବୁ । ଗୋଗାସୁରାଣି—ଗୋରୁ ଚକ୍ରା ଶାସ୍ତ୍ର ।
 ୧୮—ଗୋ-ବର୍ଦ୍ଧନକୁ—ଗୋରୁ ବଢ଼ିବାକୁ ।
 ୧୯—ଗହଣେ—ସଙ୍ଗରେ । ଆବର—ଆଦୃଷ୍ଟ ।
 ୨୨—ଲେଖିଲ—ବିରୁରଲ । ଇଷ୍ଟ ଆଗତ—ପ୍ରାୟଶ୍ଚିତ୍ତ ଆସିବା ।
 ୨୩—ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀବଲ୍ଲଭ—ଗୋବର୍ଦ୍ଧନ ମଲ୍ଲ ।
 ୨୪—ସୁମନ—ଫୁଲ । ସୁମନ—ଭଲ ମନରେ ।
 ୨୬—ଅତଳନଧି—ଅକ୍ଷୟ ସମ୍ପତ୍ତି । ସମ୍ପ୍ରଧି ବା ସମ୍ପତ୍ତି—ବହୁଳ ସମ୍ପତ୍ତି ।
 ୨୭—ସୋଦର—ଭାଇ ।

ରପିଛି ଶୁଭ ତ ଆପିଛି ଗୋରୁ ବିଦ୍ୟା ନେବାକୁ ।
 କହିଲେ ମଞ୍ଜି ଯେ ପଛଲେ ବିଦ୍ୟା ଦେବ କୃଷ୍ଣକୁ । ୨୯ ।
 ତାହାର ମୋହର ବାହାର ଭିତର ଅଛଇ କି ।
 ଘର ତ ତାହାର ନିରତ ନ ଆସଇ କାହିଁକି । ୩୦ ।
 ଯାହା ତ ତା ମନ ତାହା ତ ଦେନି ପାଉ ଏଣି ।
 ବରନ ଏରୂପେ ରଚନ କଲ ଅନେକ ପୁଣି । ୩୧ ।
 ମୋହନ କରରେ ବନ୍ଧନ ଦେଲ ଗୋଟାସ୍ତ୍ର ପୋଥି ।
 ଶଙ୍ଖାଇ କୃଷ୍ଣକୁ ବୁଝାଇ ଦେଲ ଯେ ଗୁପ୍ତତଥ୍ୟ । ୩୨ ।
 କୃଷ୍ଣରେ ବସାଇ ଚୂଷ୍ମରେ ପୁରୋଦର-ଶୟନେ ।
 ଜାୟାରେ କହେ ନିର୍ମାୟାରେ ଅତି ହରଷମନେ । ୩୩ ।
 ସଜନୀ ସହରେ ସଜନିକରକୁ ଲାଗି ହୋଇ ।
 ଯାଇ ତ ବନ୍ଦାଅ ଶୁଭ ତ ମୋର ଅଟେ କହ୍ନାଇ । ୩୪ ।
 ଚରକ ଅଛ ସେ ପର କି ନନ୍ଦରାଜୀକୁମର ।
 ରମଣି ହଅ ଗୋ ସୁମଣି ରତ୍ନମାଳ ସଭର । ୩୫ ।
 ଆନନ୍ଦମନେ ରସାନନ୍ଦ ବନ୍ଦାପନା କରଣେ ।
 ସୁବେଶ ହୋଇଣ ପ୍ରବେଶ ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ ତପଣେ । ୩୬ ।
 ରଜନୀଶମୁଖୀ ସଜନୀ ମେଲେ କୃଷ୍ଣ ବନ୍ଦାଇ ।
 ଯତନ ଦେଲ ସେ ରତନ ହାର କଣ୍ଠେ ଲମ୍ବାଇ । ୩୭ ।
 ଅତନୁ ଦେବତା ସୁତନୁ କି ଏ ମଣି ସୁତନୁ ।
 ଦେବର ସମ୍ବନ୍ଧେ ସେ ବର ମାନ୍ୟ ଛୁଡ଼ିଲ ମନୁ । ୩୮ ।

୩୨—ମୋହନ କରରେ—କୃଷ୍ଣଙ୍କ ହାତରେ । ଶଙ୍ଖାଇ—ରଞ୍ଜାଇ, ମନାଇ । ତଥ୍ୟ—ଗୁପ୍ତତଥ୍ୟ, ତତ୍ତ୍ୱ ବା ତତ୍ତ୍ୱର ଯେ ଗୁପ୍ତ ବିଷୟ ।

୩୩—ଚୂଷ୍ମରେ—ଆଶ୍ରୟରେ । ପୁରୋଦର ଶୟନେ—ଘର ଭିତର ଶୟାରେ । ଜାୟା—ସ୍ତ୍ରୀ । ନିର୍ମାୟାରେ—କପଟ ନ ରଖି ।

୩୪—ସଜନୀ ସହରେ—ସଖିମାନଙ୍କ ସହିତ । ସଜନିକରକୁ—ଅଳଙ୍କାର ସମୁହକୁ ।

୩୬—ରଜନୀଶମୁଖୀ—ରତ୍ନମୁଖୀ, ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ । ଯତନ—ସୁନ୍ଦର । ପାଠାନ୍ତର—ଯତନେ—ଯତ୍ନରେ ।

୩୮—ଅତନୁଦେବତା—କନ୍ୟା, ସୁତନୁ—କାମଦେବଙ୍କର ଭ୍ରମ ମୁଖିକ ? ସୁତନୁ—ସୁନ୍ଦରୀ, ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ ଏହା ମଣି ଦେବର ସମ୍ବନ୍ଧେ—ଦିଅର ସମ୍ପର୍କ ସ୍ୱକାରୁ, ମନରୁ ବରମାନ୍ୟ—ଅଧିକ ସମ୍ମାନ, ଛୁଡ଼ିଲ ।

ଭୃକ୍ତି କି ଯତନେ ଧୃକ୍ତିକ ଦନ୍ତବାସରେ ଧରି ।
 ନାସିକା ପୁଲ୍ଲଭ ରସିକ! ମନ୍ଦହାସ ବିସ୍ତାରି । ୩୯ ।
 ମୋଡ଼ିଲୁ ବଦନ ଆଡ଼ିଲୁ କରି ବାସ ପଶନ୍ତି ।
 ନରୁଇ ଭୁଲିତା ଲୁଗୁଇ ମାରେ ନେତ୍ରାନ୍ତ କୁନ୍ତ । ୪୦ ।
 ଦଣ୍ଡକ ରହି ପହଣ୍ଡକ ଯାଇଁ ସପା କୃପାରେ ।
 ଶମ୍ପାଗଉରୁ କମ୍ପାଇଣ ଗାସ ଦିଏ ଭଙ୍ଗୀରେ । ୪୧ ।
 ପଲକ ନ ଚଳେ ପୁଲକ ଗଣ୍ଡ ଗାସେ ପୁରଇ ।
 ଭାବ ଅଳଙ୍କାର ଭାବକୁ ଅଙ୍ଗୀକାର କରଇ । ୪୨ ।
 ଭଲିସ ହୋଇଲୁ ବିଳାସ ଲୁଳା ଲଳିତ ଶୁଭ ।
 ଭକ୍ତଟ ହୋଇଣ ପ୍ରକଟ ହେଲୁ ନାଗରା ମାଡ଼ି । ୪୩ ।
 କଳା କମଳ ମୁଖ କଳାକରବଦନା ଦେଖି ।
 ରସିଲ ମନ ସେ ଭାସିଲୁ କାମ-ଜଳେ ସୁମୁଖୀ । ୪୪ ।

୩୯—ଦନ୍ତବାସରେ—ଓଠରେ ।

୪୦—ନେତ୍ରାନ୍ତ କୁନ୍ତ—କୋଣେଇ ଚାହିଁବା ରୂପକ କୁନ୍ତ ଅସ୍ତ୍ର ।

୪୧—ତ୍ରପାକୃପାରେ—ଲଜ୍ଜା ଓ ଆଦରରେ । ଶମ୍ପାଗଉରୁ—ବିକଳ ପରି
 ଗୋଷ୍ଠୀ ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ । ଗାସ—ଦେହ ।

୪୨—ପଲକ—ଆଖିପତା । ପୁଲକ—ରୋମ ଟାକୁରିବା । ଗଣ୍ଡ—ଗାଲ ।
 ଗାସ—ଦେହ । ଅର୍ଥାତ୍—କାମବିକାର ଜନ୍ମିଲୁ । ତାହାଙ୍କର ଭାବ—ଶୃଙ୍ଗାର
 ଭାବ, ଅଳଙ୍କାର ଭାବକୁ ଅଙ୍ଗୀକାର—ସ୍ୱୀକାର କଲୁ । ଅଳଙ୍କାର—ଶରୀରର
 ଶୋଭାକନକ ପତ୍ରଗୁଣା କାତ ସ୍ୱାଭାବିକ ଧର୍ମ । ସଂଖ୍ୟା ୮ । ସାହଚର୍ଯ୍ୟ ଦର୍ପଣ ୩୩
 ପରିଚ୍ଛେଦ ଦେଖ ।

୪୩—ବିଳାସ—ପ୍ରିୟଦର୍ଶନାଦି ହେତୁ ଯିବା, ବସିବା, ଠିଆହେବା
 ପ୍ରଭୃତି ଓ ମୁଖ, ଚକ୍ଷୁ ପ୍ରଭୃତିର କାର୍ଯ୍ୟରେ ସେ ଠାଣି ବା ବିଚିତ୍ରତା ତାହା ବିଳାସ
 ନାମରେ କଥିତ । ସାନସ୍ଥାନାସନାଦିନାମ ମୁଖ ନେତ୍ରାଦିକର୍ମଣ୍ୟମ୍ । ବିଶେଷସ୍ଥ
 ବିଳାସୀ ସ୍ୟାଦିଷ୍ଟପଦର୍ଶନାଦିନା ସା: ଦ: । ଲୁଳା—ପ୍ରୀତିରେ ଚାଲିତ ହୋଇ
 ଶରୀର, ବେଶ, ଅଳଙ୍କାର, ସେମକଥା ପ୍ରଭୃତିରେ ପ୍ରିୟର ଅନୁକରଣ କରିବା ।

ଲଳିତ—କୋମଳତା ହେତୁ ଅଙ୍ଗମାନଙ୍କର ମନୋହର ବିନ୍ୟାସ ବା
 ଚାଲିନ—ସୁକୁମାରତୟାଃକାମନା ବିନ୍ୟାସୋ ଲଳିତଂ ଚବେତ୍ । ଶୁଭ—ସୁକାର,
 ଉତ୍ସାହ—ପ୍ରକାଶିତ ହେଲୁ, ନାଗରା—ବିଳାସିନୀ ସ୍ତ୍ରୀଙ୍କର; ମାଡ଼ି—ବ୍ୟବହାର,
 ଭକ୍ତଟ—ଅଧିକ, ହୋଇ ପ୍ରକଟ ପ୍ରକାଶିତ ହେଲୁ ।

୪୪—କଳାକରବଦନା—ରୂପମୁଖୀ । ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ । କଳାକମଳମୁଖ—
 କୃଷ୍ଣକର ସଦୃଶ ।

ବାଳାର ମନ ଯେ ମାଳାର ଦେବା ବେଳେ ଆଚ୍ଛୁର ।
 ବରଣ କରି ମୁଁ ଶରଣ ଦେବି, କରେ ବିଚାର । ୪୫ ।
 ମନ ବାରଣ ଅବାରଣ କୋଳ ଛାଡ଼େ ଲମ୍ପଟେ ।
 ବିଚାର ମାନ୍ୟ ପ୍ରସ୍ତର ଲଜ୍ଜାକୁଣେ ଆକଟେ । ୪୬ ।
 ବାହୁଡ଼ି ଆସନ୍ତେ ସେ ହୁଡ଼ି ହୁଡ଼ି ପଡ଼ଇ ପଥ ।
 ପଡ଼ିଲ ମୋହରେ ପୋଡ଼ିଲ ମନକୁ ମନମଥ । ୪୭ ।
 ଗୋବିନ୍ଦ କରି ଅରବିନ୍ଦମୁଖୀ-ମୁଖ ଦର୍ଶନ ।
 ନିଶ୍ଚଳ ହୋଇଲ ଅଚଳ ପରି ସବାଙ୍ଗ ସ୍ଥାନ । ୪୮ ।
 ଭାବିତ ବାସବ ପବିତ୍ର ହେଲ ଲଜ୍ଜା ତହିଁକି ।
 ଖାସଣ ଶରକୁ ସେଷଣ ସ୍ଵର ବିନ୍ଦୁ ଝାଙ୍କି । ୪୯ ।
 ଉଭୟ ମନେ ସୁରଭୟ ତେତେବେଳୁ ପାଇଲେ ।
 ବିକାର ହାସରୁ ସ୍ଵୀକାର ମଣି ମନ ବୋଧଲେ । ୫୦ ।
 ସେଷଣେ ମୋହନ ତକ୍ଷଣେ ଗଲେ ମେଲଣି ହୋଇ ।
 ଭେଟିଲେ ପଶାକୁ ବଟିଲେ ବାହ୍ୟ ଲେକେ ଭୁଲଇ । ୫୧ ।
 ଭଗବତକୁ କହି ଭଗବତୀ ଗଲେ ସ୍ଵପ୍ନରେ ।
 ଅପ୍ରାସରେ ଏ ଅନୁପ୍ରାସ ଛନ୍ଦ ବିଚାର ଧୀରେ । ୫୨ ।
 ବିଦଗ୍ଧ ଏ ବିଦଗ୍ଧ-ବିନ୍ୟାସ ପ୍ରବନ୍ଧ ।
 ବୁଧଙ୍କ ମନକୁ ବୋଧକ, ଅଜ୍ଞ ଏଥିକ ଅନ୍ଧ । ୫୩ ।
 ଗୋବିନ୍ଦ-ରୁଚି-ଅରବିନ୍ଦ-ପଦ-ରସେ ମିଳନ୍ତ ।
 ହେଲେ ତ ଜାଣିମ ହେଲେ ତ ଏଥୁ ଫୁଲସ୍ଵାଦ । ୫୪ ।

୪୫—ମନବାରଣ—ମନରୂପକ ହାତୀ । ଅବାରଣ—ବନ୍ଦ କରି ହୁଏ ନାହିଁ । ଲମ୍ପଟେ—ଅସତ୍ତ୍ଵ ହୋଇ । ବିଚାର—ବିବେକରୂପ ମାନ୍ୟ । ପ୍ରସ୍ତର—ଉଦ୍ଧତ ହୋଇ ଲଜ୍ଜାରୂପକ ଅକ୍ଷୟଦ୍ଵାର ଆକଟ କରୁଛି । ହାତୀକୁ ମାନ୍ୟ ଅକ୍ଷୟଦ୍ଵାର ଆକଟ କରେ, ଏଠାରେ ବିବେକ ଲଜ୍ଜାଦ୍ଵାର ମନକୁ ଆକଟ କଲ ।

୪୬—ମନମଥ—କନ୍ୟାପତି ।

୪୮—ଅରବିନ୍ଦମୁଖୀ—ପଦ୍ମମୁଖୀ, ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ । ଅଚଳ—ପବିତ୍ର ।

୪୯—ବାସବପବ—କନ୍ଦୁର ବଜ୍ର । ଭାବିତ ହେଲ—ବିଚାର କଲ । ସ୍ଵର—କନ୍ୟା । ଝାଙ୍କି—ଟାଣି ।

୫୧—ବଟିଲେ—ଭଣ୍ଡିଲେ । ବାହ୍ୟ ଲେକେ—ବାହାର ଲେକକୁ ।

୫୨—ଅପ୍ରାସରେ—ଅଲୋଶରେ ।

୫୩—ବିଦଗ୍ଧ—ହେ ପଣ୍ଡିତମାନେ । ପ୍ରବନ୍ଧ—ଶ୍ରୁତି । ବୁଧଙ୍କ—ପଣ୍ଡିତ-ମାନଙ୍କର । ବୋଧକ—ବୁଝାପାରିବେ । ଅଜ୍ଞ—ମୂଖ ।

ଭାଷକ କେବଳ ଭାଷକ ଭବଜଳେ ମୁହିଁ ତ ।
ସାମନ୍ତସିଂହାର ସାମନ୍ତ ଶ୍ୟାମ ଚନ୍ଦ୍ର ନାହିଁ ତ । ୫୫ ।

ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ ଛାନ୍ଦ

ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ ଭାବ-ଭାବନା—ଦୃଢ଼ୀ ପ୍ରେକ୍ଷଣ

ଭାଗ — କାଳୀ । ଆଦ୍ୟଂମକ — ପଞ୍ଚାକ୍ଷର ।

ପ୍ରବଣେ ଧୀରେ ପ୍ରବଣେ ଧୀରେ ଲଭିବ ମହାନନ୍ଦ ।
ଭାବ ନରତ ଭାବନା ରତ ହୋଇ ପରମାନନ୍ଦ । ୧ ।
ଭାସନ୍ତି ରସେ ଭାଷନ୍ତି ରସେ ମିତ ଆଗରେ ବସି ।
ଗୁଣୀ ତଳକ ଗୁଣି, ତଳକ ଯୁଗ ହୋଇଲ ଆସି । ୨ ।
ଦର ସନକ ଦରଶନ କଲେ ତ ପାଇବେ ମାରେ ।
ତାର ମୂରତି ତାର ମୁଁ ରତି ଲକ୍ଷିବ କି ଗୁଣରେ । ୩ ।

୫୫—ଗୋବିନ୍ଦଙ୍କର ଗୁରୁ—ସମର. ଅରବିନ୍ଦପଦରସେ—ପଦ୍ମଗୁଳ୍ମ
ପାଦର ମକରନ୍ଦରେ, ମିଳନ—ଭ୍ରମର, ହେଲେ ଏ ହସ୍ତର ଅଭିପ୍ରାୟଗୁଣ
ସୁବାସ ଓ ସ୍ବାଦୁ—ମାଧୁର୍ଯ୍ୟ ହେଲେ—ଅକ୍ଳେଶରେ; ଜାଣିବ ।

୫୫—ଭବକଳେ—ସଂସାର ସାଗରରେ ।

(ପଞ୍ଚାକ୍ଷର ଆଦ୍ୟଂମକ—କୋଟିବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡସୁନ୍ଦରୀ ୧୭ ଛନ୍ଦ ଓ ସଦାନନ୍ଦ

କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ପୁରାଣରସାମୃତ ଉର୍ଦ୍ଧ୍ବ ୧୭ ଛନ୍ଦ ଦେଖ)

୧—ହେ ଧୀରମାନେ ପ୍ରବଣେ—କାନରେ, ପ୍ରବଣେ—ଶୁଣିବାଦ୍ବାରା,
ଧୀରେ—ବୁଦ୍ଧିରେ, ମନରେ; ମହାନନ୍ଦ ଲଭିବ । ପରମାନନ୍ଦ—ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ,
ଭାବନା-ରତ ସ୍ତ୍ରୀ, (ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ) ଠାରେ ଅସନ୍ନ ହୋଇ । ନରତ ଭାବ—ସୁବଦା
ଭାବନା କରି ।

୨—ରସେ—ଶୃଙ୍ଗାରରସରୂପକ ଜଳରେ, ଭାସନ୍ତି । ବସି ମିତମାନଙ୍କ
ଆଗରେ ରସେ—ଅନୁରାଗରେ, ଭାସନ୍ତି । ଗୁଣୀତଳକ—ଗୁଣବତୀ ହେଷା ଶ୍ରୀ
ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀଙ୍କୁ, ଗୁଣି—ଭାବନା କରି, ତଳକ—କ୍ଷତକ, ଆସି ଯୁଗ ହୋଇଲା ।
କମ୍ପା ହେ ଗୁଣୀତଳକ—ମିତ ।

୩—ଦର—ଭୟ । ସନକ—ଜଣେ ରୁଷି । ମାରେ—କନ୍ଦର୍ପକୁ । ତାର
ମୂରତି—ସାପ୍ତିବନ୍ତ ଆକାର । ତାର—ସେହି ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀର । ରତି—କନ୍ଦର୍ପ
ପତ୍ନୀକୁ । ଲକ୍ଷିବ—ସମାନ କରିବ ।

ମୋହ ନାଶର ମୋହନା ଶର ଜନମି ଅଛି ସେହି ।
 ପର ସଂସାରେ ପରଶଂସାରେ କହିବ କେହି ମୁହିଁ । ୪ ।
 ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ କି ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ କି ହାରି ଶରଣ ନଶେ ।
 ଦରପଣତ ଦର ପଣତ ପାଇବ ଯୋଗୁଁ ମୁଖେ । ୫ ।
 କି ସୁ-ମନରେ କି ସୁମନରେ ମନାଇଥିଲି ହର ।
 ତାର ଆଲୋକ ତାର ଆଲୋକ ହେଲୁ ସେ ପୁଣ୍ୟେ ମୋର । ୬ ।
 ସୁରମଣୀକ ସୁରମଣୀକ ଚନ୍ଦ୍ର କି ମୋହିବାର ।
 ରତି ଭରଣ ରତିଭରତି କି, ସେ ତ ଅଳଙ୍କାର । ୭ ।
 ମୋହ ନିମିତ୍ତ ମୋହନାମିତ ଜନମିଅଛି ଆସି ।
 ଆନନ ଭାବ ଆନ ନ ଭାବ ସେ ମନ ବଦପାଣୀ । ୮ ।
 ସୁନ୍ଦରପଣ ସୁ-ଦରପଣ ଦେଖି ପାଇବେ ହର ।
 ଆନନ ରସି ଆନ ନ ରସି ଯୋଗୀ ଇଚ୍ଛିବେ ଦର । ୯ ।
 ଅପସରା କି ଅପସରି କି ନ ପିବେ ମାନ ମାନେ ।
 ଅଳକାପନ୍ଥ ଅଳକାପତ ଦେଖି ମଜ୍ଜିବ ଛନ୍ଦେ । ୧୦ ।

୪—ମୋହ ନାଶର—ମତେ ନାଶ କରିବାକୁ । ମୋହନା ଶର—
 ମୋହକାଶ ବାଣ । ପର—ଅନ୍ୟ କିମ୍ବା ଶ୍ରେଷ୍ଠ । ପରଶଂସାରେ—ପ୍ରଶଂସା କରି ।
 କେହି—କାହାକୁ ବା କିପରି ।

୫—ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ—ଗୁନ୍ଦ ସବୁ । ଦରପଣ—ଆରଣି । ଦରପଣ—ଭୟ ।
 ଯୋଗୁଁ—ତୁଳନା କଲେ ।

୬—ସୁମନରେ—ଭଲ ମନରେ । କି ସୁମନରେ—କେଉଁ ଫୁଲରେ । ହର
 —ଶିବ । ତାର ଆଲୋକ—ତାରର ଘାସି ପରି । ତାର ଆଲୋକ—ସେହି ଚନ୍ଦ୍ରା-
 ବଳୀର ଦେଖା ।

୭—ସୁରମଣୀକ—ଜନ୍ମକୁ । ସୁ-ରମଣୀ—ସଦୃଶ ସ୍ତ୍ରୀ, ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ
 ପକ୍ଷରେ । ଚନ୍ଦ୍ର—ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ । ଭରଣ—ସରସ୍ବତୀ । ରତିଭରଣ—ରତିଏ—ଟିକିଏ,
 କଥା । ଅର୍ଥାତ୍—ଅତି ତୁଚ୍ଛ । ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ ଅଳଙ୍କାର—ଏମାନେ ତୁଳିବା
 ଜନସ ।

୮—ମୋହ ନିମିତ୍ତ—ମୋ ପାଇଁ । ମୋହନା—ମୋହକାଶଣୀ । ଆନନ—
 ମୁଖ । ଆନ—ଅନ୍ୟ । କିନ୍ତୁ ନ ଭାବ—ଭାବନା ନ କରି । ମନବଦପାଣୀ—
 ମନବନ୍ଧା ଫାଶ ।

୯—ସୁନ୍ଦରପଣ—ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ । ସୁ-ଦରପଣ—ବଡ଼ ଭୟ । ହର—
 ମହାଦେବ । ଆନ ନ ରସି—ଅନ୍ୟରେ ଆସନ୍ତୁ ନ ହୋଇ । ଯୋଗୀ.....
 ସନ୍ନ୍ୟସୀ ଗୁପ୍ତ ହେବାକୁ ମନ କରିବେ ।

ମନମଥର ମନ ମନ୍ତ୍ରରାମନା ମୋହିପାରେ
 ନ ବିନାଶେ କି ନବନା ସେ କି ଅନକୁ ଲୋକନରେ । ୧୧ ।
 ଧ୍ୟାନ କରୁ ଧ୍ୟାନ କରୁଅଛି ମୋର ତା ହେ ।
 କୁସୁମଗର କୁସୁମ ଗର ହେଲୁ ଆସି ତ ପବ । ୧୨ ।
 ଜୀବନ ଯିବ ଜୀବନଜୀବ ନ ହେଲେ ଶୂନ୍ୟମୁଖ ।
 ସୁନାସୀର ତ ସୁ-ନାସୀରତ ପାଇଲେ ହେବ ମୁହିଁ । ୧୩ ।
 ଗତି କି କଲ ଗତିକି କଳାବତୀ ଆସିବା ବେଳେ ।
 ସୁମତି ହରି ସୁମତି ହରି ନେଲୁ ମୋର ସେ କାଳେ । ୧୪ ।
 ଦର୍ପକର ସେ ଦର୍ପକ ରସେ ଘୁସିଲି ତାକୁ ରୁହିଁ ।
 ଅଜନାବର ଅଜ୍ଞ-ନାବର ବିନା ତହିଁ କେହି । ୧୫ ।
 ସେ ହିତ ଦିଶେ ସେହି ତ ଦିଶେ ନୟନ ପାଶେ ମୋର ।
 କେହି ଭରକି-କେ ହିତର କି ଜାଣି ଉପାୟେ କର । ୧୬ ।

୧୦—ଅପସରା—ଅପସରାମାନେ । ଅପସରା ନ ଯିବେ—ଅପେକ୍ଷା ହୋଇ
 ନ ଯିବେ କି ? ମାନ ମାନେ—ଗର୍ବନାଶ ହେବାରୁ କିମ୍ବା ଅପମାନରୁ ।
 ଅଳକାପତ୍ନୀ—ଅଳକା ସତ୍ତ୍ୱ । ଅଳକାପତି—କୁବେର । ଛନ୍ଦେ—ଉତ୍କଳଶାସ୍ତ୍ରରେ
 ବା ବିଦୁଳ ହୋଇ ।

୧୧—ମନମଥର—କନ୍ଦର୍ପର । ମନ୍ତ୍ରରାମନା—ମନ୍ତ୍ରରାମନା ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ ।
 ନ ବିନାଶେ କି—ବିନାଶ ନ କରବ କି ? ନବନା—ନବଯୁବତୀ ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ ।
 ଲୋକନରେ—ଶୂନ୍ୟଶାସ୍ତ୍ରରେ ।

୧୨—ଧ୍ୟାନ—ଭାବନା, ଚିନ୍ତା । ଧ୍ୟାନ—ବୁଦ୍ଧି । ଅନ—ଅନ୍ୟ ପ୍ରକାର ।
 ଛବି—ଶୋଭା । କୁସୁମଗର କୁସୁମଗର—କନ୍ଦର୍ପର ଫୁଲବାଣ । ପବ—ବଜ୍ର ।

୧୩—ଜୀବନ—ପ୍ରାଣ । ଜୀବନ ଜୀବ—ପ୍ରାଣଧନ ପରି । ସୁନାସୀର—
 ଇନ୍ଦ୍ର । ସୁ-ନାସୀରତ—ସୁନ୍ଦର ନାସିକା ଯୁକ୍ତ ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀର ସମ୍ବୋଧନ ।

୧୪—ଗତି—ଗମନ । ଗତି—ଅବସ୍ଥା ବା ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱ । ସୁମତି ହରି—ବୁଦ୍ଧିମତୀ
 ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀର କାନ୍ତ । ସୁମତି—ଉତ୍କଳ ବୁଦ୍ଧି ହରି ନେଲୁ ।

୧୫—ସେ ଦର୍ପକର—କନ୍ଦର୍ପର । ଦର୍ପକ—ଗର୍ବକାଣ୍ଡ, ଉଦ୍ଦେଶକ । କିମ୍ବା
 ଦର୍ପକ ରସରେ—କାମ ରସରେ ସେ ଦର୍ପକ । ଅଜନାବର—ସ୍ତ୍ରୀ ଶ୍ରେଷ୍ଠ
 ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀର ଅଜ୍ଞରୂପ ନୌକା ।

୧୬—ସେ ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ ମୋ ପକ୍ଷରେ ହିତ—ମଙ୍ଗଳ ରୂପରେ ଦେଖାଯାଏ ।
 ସେହି ପୁଣି ଅଶି ଆଗରେ ଦିଶେ । ଭରକି—ଭାବ । ହିତର—ଉପକାର,
 ମଙ୍ଗଳର ।

ବିରୁର କରି ବି-ରୁର କରିଗତ ଛୁମୁକୁ ପେଷ ।
 ବିଦେହ ଶରେ ବି-ଦେହ ସରେ, ମୋର ପୁରୁଷ ଆଶ । ୧୭ ।
 ହରିର ଭାଷ ହରିର ଭା-ସକଳ ସଖାପେ ଶୁଣି ।
 ବିରସ ତେଜ, ଖାର ସତେଜ ହୁଅ ବୋଇଲେ ବାଣୀ । ୧୮ ।
 ଗୋ ବରଧନ ଗୋବରଧନ କାନ୍ତାକୁ ଲେଖ ଲେଖ ।
 ମାନସ ସେ, ତ ମାନ, ବିଷେ ତ ଦେଖିଛି ତୁମ୍ଭ ମୁଖ । ୧୯ ।
 ଚନ୍ଦ୍ର ବାମାର ଚିତ୍ତେ ବା ମାର ପ୍ରବେଶ ହୋଇବନି ।
 ପରମଦାର ପରମ ଦାରଣ ହୃଦ କରିବନି । ୨୦ ।
 ନବ ରମଣୀ ନବର ମଣି ଅଛି ଶ୍ରୀଦାମ ଯାଜ ।
 ଶଙ୍ଖାର-ଗୁଣ-ସଖାର ଗୁଣ ଏତକ କରିଥାଉ । ୨୧ ।
 ଭାବଇ ଲେଖ ଭାବର ଲେଖନ କରି ମତେ ଦେଲେ ।
 ମାଧବ ଭାଷି, ମାଧବ ଭାଷି ଯାଅ ଏ ଶୁଭ ବେଳେ । ୨୨ ।

୧୭—ବିରୁର—ବିଶିଷ୍ଟ ଦୂତ ଅଥବା ପକ୍ଷୀକୁ ଦୂତ କରି । କରଗତ—
 ଗଜଗମନା ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ । ବିଦେହ—ଶରେ—କନ୍ୟା ଶରଦ୍ଧା । ବି—ବିଶିଷ୍ଟ
 କନ୍ୟା ନିଶ୍ଚୟ, ଦେହ ଶରେ—ନିଶ୍ଚୟ ହେଉଅଛି ।

୧୮—ହରିର ଭାଷ—ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କର କଥା ଓ ହରିର—ନାୟିକା ଚନ୍ଦ୍ରା-
 ବଳୀର, ଭା—ଶୋଭା । ବିରସ—ଦୁଃଖ । ଖାର—ବଳନ ନ୍ ସତେଜ—ଧୀର ।

୧୯—ଗୋବରଧନ—ଗୋରୁକୁ ଯେ ବଢ଼ାଏ କନ୍ୟା ଗୋରୁ ପରମ ଧନ
 ଯାହାର ଅର୍ଥାତ୍ ଗଉଡ଼ । ଗୋବରଧନ କାନ୍ତାକୁ—ଗୋବର୍ଦ୍ଧନ ମନ୍ତ୍ର ସ୍ତ୍ରୀ
 ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀଠାକୁ । ଲେଖ—ପଠି, ଲେଖା । ମାନସ—ମନୁଷ୍ୟର ସ୍ତ୍ରୀ । ମାନ—
 ଆତ୍ମ କଥା ଘେନ । ବିଷେତ—ବିଷୟରେ, ପ୍ରସଙ୍ଗରେ କନ୍ୟା ବିଶେଷତା ।

୨୦—ଚନ୍ଦ୍ର—ବିରୁର କରେ । ବାମାର—ସୁନ୍ଦରୀ ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀର ।
 ଚିତ୍ତେ—ହୃଦୟରେ ବା—ମଧ୍ୟ । ମାର—କନ୍ୟା । ପରମଦାର—ପ୍ରମଦା—ନାରୀ
 ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀର ହୃଦ । ପରମଦାରଣ କରିବନି—ଭଲରୂପେ କରନ୍ତିବଣି ।

୨୧—ନବରମଣୀ ନବର—ସେ ନବନା ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀର ନଅରକୁ ।
 ମଣିଅଛି—ଚିହ୍ନିଅଛି । ଶଙ୍ଖାର—କୃଷ୍ଣଙ୍କର, ଗୁଣ ସଖାର—ଗୁଣସଖାର । ଗୁଣ
 —ସୌଜନ୍ୟ, ଭଲପଣ କନ୍ୟା ହେ-ସଖାର—କୃଷ୍ଣ ! (ଶ୍ରୀଦାମ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଗୁଣ
 ସଖା ଅଟେ ।)

୨୨—ଭାବର ଲେଖ—ସୈନ୍ଦବ ଚିତାଉ । ଭାବର—ଅଭିପ୍ରାୟ ଅନୁ-
 ସାରେ କନ୍ୟା ତେଜୋବ୍ରତ କୃଷ୍ଣ । ଲେଖନ କରି—ଲେଖି । କନ୍ୟା ଭାବର ମିତେ
 .....ଦେଲେ । ମାଧବ—କୃଷ୍ଣ । ଭାଷି—କହିଲେ । ମାଧବ—ବିଷ୍ଣୁଙ୍କୁ । ଭାଷି
 —କହି । ଅର୍ଥାତ୍ ମାଧବ ନାମ ଧରି ଯାଅ । ଗଲବେଳେ ଦୁର୍ଗାମାଧବ କହି ଯାଆନ୍ତି ।

ସେ ଉତ୍ତରକୁ ସେ ଉତ୍ତରକୁ ମାନି ବହନ ଗଲ ।
 ଅଙ୍ଗନାଶରେ ଅଙ୍ଗନା ସତର ସେ ପୁରେ ଶୁଣାଗଲ । ୨୩ ।
 ରଜନିକର ରଜନିକର-ମୁଖୀ ବୋଲେ ଗାନ୍ଧରେ ।
 ହା ରାବଣ୍ଡି ତ, ହା ରା ବନ୍ଧି ତ ନ ପାରେ ଅବଶରେ । ୨୪ ।
 ସଜ ନିକର ସଜନୀ କର ମଣି ପର ଭର ।
 ବରଷା ରସ ବରସାରସନପୁରୁ ବହେ ତାର । ୨୫ ।
 ରସି କାମରେ ରସିକା ମରେ, ସଜନୀ ଆଗେ ଭାଣେ ।
 ପଶୁପୟୁକ ପଶୁପୟୁକକୁ ସରି କଉଁ ଚୁଣି । ୨୬ ।
 ନାଗ-ରାମଣୀ ନାଗରାମଣୀ ଦେଖିଲେ ଭୁଲିଯିବେ ।
 ପୁର-ସମ୍ପଦ ପୁରସପଦ ହୁଅଲେ ଅରଜିବେ । ୨୭ ।
 ପୁର-ତରୁଣୀ ପୁରତ-ରୁଣୀ ହୋଇବେ ଦରଶନେ ।
 ମାନବ କି ସେ ମାନ ବିକି ସେ ବଳେ ଭଜିବେ ଛନ୍ଦେ । ୨୮ ।

୨୩—ଉତ୍ତରକୁ—ଉତ୍ତର ଦିଗ । ଉତ୍ତରକୁ—ବାକ୍ୟକୁ । ଅଙ୍ଗନା
 ଶରେ—କନ୍ଦର୍ପଦ୍ଵାରା (ଅଙ୍ଗର ନାଶ ଯାହାର । ଅଙ୍ଗନାଶ—କାମ) । ଅଙ୍ଗନା ସରେ
 ସ୍ତ୍ରୀ ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ ସବୁଅଛି । ପୁରେ—ଘରେ । ବା ଅଙ୍ଗ ନାହିଁ ଯାର ସେ ଅଙ୍ଗନା
 ତା ଶରରେ ।

୨୪—ରଜନିକର—କର୍ପୁର ବା ଧୂଳିସବୁ । ରଜନିକରମୁଖୀ—ଶୁଦ୍ଧମୁଖୀ
 ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ । ଗାନ୍ଧରେ ଦେହରେ (ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କର ପାଦଧୂଳି ଭାବି ବା ଭୂମିରେ
 ଗଢ଼ିବାଦ୍ଵାରା ବୋଧୁଥିଲା) । ହା ରାବ—‘ଆହା’ ଏହି ଶବ୍ଦ । ହା—ମାଲ ।
 ବନ୍ଧି—ବହନ କରି ।

୨୫—ସଜନିକର—ଅଳଙ୍କାର ସବୁ । ସଜନୀ କର—ସଖୀର ହାତ ।
 ପରଭର—ବଡ଼ ଭାଷା । ବରସାରସ—ବର୍ଷାକାଳ ପର ପାଣି; ଲୁହ । ବର-ସାରସ
 ନପୁରୁ—ଉଲ୍ଲାଷ ପଦ୍ମରୂପ ଅଂଶରୁ ।

୨୬—କାମରେ ରସି—କନ୍ଦର୍ପରେ ଆସକ୍ତ ହୋଇ । ପୁରସିକା—
 ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ, ମରେ—ମରୁଅଛି । ଭାଣେ—କହେ । ପଶୁପୟୁକ—କାର୍ତ୍ତିକେୟ ।
 ପଶୁପୟୁକକୁ—ଗଢ଼ିତ ପୁଅ କୃଷ୍ଣକୁ ।

୨୭—ନାଗରାମଣୀ—ନାଗଲେକର ସ୍ତ୍ରୀ । ନାଗର-ମଣି—ବିଳାସିଣେଷୁ
 କୃଷ୍ଣକୁ । ପୁରସ ପଦ—ସୁନ୍ଦର ପାଦ ବା ମାଧୁର୍ଯ୍ୟର ରସପୂର୍ଣ୍ଣ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ପାଦ ।
 ପୁରସମ୍ପଦ—ଦେବଙ୍କ ସମ୍ପତ୍ତି ଅର୍ଜିବେ ।

୨୮—ପୁର ତରୁଣୀ—ଦେବତାଙ୍କର ସ୍ତ୍ରୀ । ପୁରତ ରୁଣୀ—ସନ୍ଦେଶରେ
 ଅଧୀନ । ସେ ମାନବିକ—ଅଭିମାନ ଛାଡ଼ି, ଛନ୍ଦେ—ଉକଣ୍ଠାକୁ ଭଜିବେ । ମାନବ
 କି ? ସାମାନ୍ୟ ମନୁଷ୍ୟ ସ୍ତ୍ରୀ କଥା ବା କଣ ?

କିଂକରୀବର କି କର ବରଜବର ପାଦେ ହେବ ।
 ସଜ୍ଜିନକର ସଜ୍ଜିନୀ କର ନୋହଲେ ପ୍ରାଣ ଦେବ । ୨୯ ।
 ସାର ସମ୍ପଦ ସାରସପଦ ପାଇ ମୁଁ ଛୁଡ଼ି ଦେଲି ।
 ମନ୍ଦାକ୍ଷରେ ତ ମନ୍ଦାକ୍ଷରେ ତ ସବାଙ୍ଗ ନ ଦେଖିଲି । ୩୦ ।
 ଧ୍ରୁବ ଲୋକରେ ଧ୍ରୁବ ଲୋକରେ ପଡ଼ିଲା ପଛେ ନିନ୍ଦା ।
 ବିଧର ବାମୁ ବିଧାର ବା ମୁଁ ସେ କାଳେ ହେଲି ଧନ୍ଦା । ୩୧ ।
 ନ କଲି କୋଳ ନକଲି କୋଳ-ସ୍ଥିର ଗଣନା ହେଲି ।
 ଭାବରଧନେ ଭାବର ଧନେ କଣ ତା ନ ବୋଇଲି । ୩୨ ।
 ଭାବ-ମୂରତି ଭାବ ମୁଁ ରତ ପାଇବି କି ଉପାୟେ ।
 କୁସୁମଧନୁ କୁସୁମ ଧନୁ ଟାଣୁଛି କର୍ଣ୍ଣଯାଏ । ୩୩ ।
 ଧରମ ହତ ଧର ମହତ କଥାଏ କହେ ସତ୍ତା ।
 ଏ ମନ୍ତ୍ର ତ ଏମନ୍ତ ରତ କେ ଦେଲୁ ଶୁଦ୍ଧମୁଣ୍ଡ । ୩୪ ।
 କାନ୍ତବର ତ କାନ୍ତବରତ ଛଡ଼ାଇ ଦେଲୁ ତୋର ।
 ପର-ମନଃ ପରମ ନିଶା ପରାୟେ ଅଗୋଚର । ୩୫ ।

୨୯—କିଂକରୀବର—ବଡ଼ ଗୁଳ୍ମଗୁଣୀ । କିକରୀ—କପର । ବରଜବର—
 ଗଉଡ଼ ଭିତରେ ବାର କୃଷ୍ଣ । ସଜ୍ଜିନକର—ହେ ସଖାମାନେ । ସଜ୍ଜିନୀ କର—
 ମିଳନ କରାଅ ।

୩୦—ସାରସମ୍ପଦ—ଉକ୍ତାଷ୍ଟ ସମ୍ପଦ୍ଧି, ପଦବ୍ରତାପଣ । ସାରସପଦ—ପଦ୍ମ
 ପର ପାଦ । ମନ୍ଦାକ୍ଷରେ—ଲଜରେ । ମନ୍ଦାକ୍ଷରେ—ମନ୍ଦ ଆଖିରେ । ସବାଙ୍ଗ—
 ଦେହଟାହାକ ।

୩୧—ଧ୍ରୁବ—ନିଷ୍ଠେ । ଲୋକରେ ଧ୍ରୁବ ଲୋକରେ—ଇନ୍ଦ୍ରଲୋକଠାରୁ
 ଧ୍ରୁବ ଲୋକ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସବୁ ଲୋକରେ । ବିଧର ବାମୁ—ବିଧାତା ବନ୍ଧ—ପ୍ରତିକୂଳ,
 ବିଧାର—ଅଧାର । ଧନ୍ଦା—ହାଉଲି ।

୩୨—କୋଳ ନ କଲି—ଆଲିଙ୍ଗନ କଲି ନାହିଁ । ନକଲି—କୋଳସ୍ଥିତ—
 ମିଛରେ କୁଳ ସ୍ତ୍ରୀ ବା ପୁରୁଷ ସ୍ତ୍ରୀ । ଭାବରଧନେ—ଶୋଭାଯୁକ୍ତ କୃଷ୍ଣକୁ ।
 ଭାବର ଧନେ—ସ୍ନେହରୂପକ ଧନରେ ।

୩୩—ଭାବମୂରତି—ପ୍ରେମର ମୂର୍ତ୍ତି କୃଷ୍ଣଙ୍କର । ରତ—ପ୍ରୀତ । ଭାବ—
 ବିଶ୍ୱର କର । କୁସୁମଧନୁ—କାମ । କୁସୁମଧନୁ—ପୁଲର ଧନୁକୁ ।

୩୪—ଧରମ ହତ ଧର୍ମ ନଷ୍ଟ ହେଲା । ମହତ ଧର—ମହତ୍ତ୍ୱ ବା
 ବଡ଼ପଣିଆ ରଖ । ମନ୍ତ୍ର—ମନ୍ତ୍ର । ଏମନ୍ତ—ଏପର । ରତ—ଅନୁରାଗ ।

୩୫—କାନ୍ତବର—ସୁନ୍ଦର ଶ୍ରେଷ୍ଠ କୃଷ୍ଣ । କାନ୍ତବରତ—ପଦବ୍ରତାପଣ ।

ପରମ ନର ପର ମନର ବଶକୁ କରି ପାରେ ।
 ସେବ ଶଙ୍କର ସେ ବକେର ହେଲେ ବା ହୋଇପାରେ । ୩୭ ।
 ଶତ କୋଟି ତ ଶତକୋଟି ତ ହୋଇଲ ମିତ ଗିର ।
 ପର-ବେଶ ତ ପରବେଶ ତ ହୋଇଲ କୃଷ୍ଣ ଚର । ୩୮ ।
 ଭାବର ମିତ ଭାବରମିତ କାଳେ ଚଟାଇ ଦେଲ ।
 ବିତର କରୁ ବିତରକରୁ ସିଦ୍ଧାଣି ଜାଣିଗଲ । ୩୯ ।
 ଉରୁପଣତ ଉରୁ ପଣତ ପ୍ରସାରି ଲେଖି ଦେନ ।
 ପୀୟୁଷକର-ପୀୟୁଷ କରଗତ ପରସ୍ତେ ମାନ । ୪୦ ।
 ମୁଦ ଶ୍ରବଣେ ମୁଦ ଶ୍ରବଣେ ହୋଇବ ଧୀର ନରେ ।
 ବିଦର୍ୟ ଚନ୍ଦ୍ରା ବିଦର୍ୟଚନ୍ଦ୍ରା ମଣି ହରିବ ଶରେ । ୪୧ ।
 ପୁତ-ନାମର ପୁତନା-ମାରଣାଦି ଶୁଣକୁ କହି ।
 ଆନନ୍ଦରତ ଆନ ଦରତ ଅଭିମନ୍ୟୁର ନାହିଁ । ୪୨ ।

ପର ମନସା—ପରର ବୁଦ୍ଧି । ପରମ ନିଶା—କାଳରାତି ପର ବା ଭାଷା ମାଦକ
 କଳସ ପରି । ଅଗୋଚର—ଜଣାଯାଏ ନାହିଁ ।

୩୭—ପରମ ନର—ପରମ ପୁରୁଷ କୃଷ୍ଣ । ପରମନର ବଶକୁ—ଅନ୍ୟ
 ଲୋକର ମନକୁ ବଶ କରିପାରେ । ସେବ—ସେବା କର । ଶଙ୍କର ମହା-
 ଦେବକୁ । ବଶକର—ବଶକାରୀ ବା ଅଧୀନ । ସେ—କୃଷ୍ଣ ।

୩୮—ଶତକୋଟି—ଅସଂଖ୍ୟ । ଶତକୋଟି—ବନ୍ତ୍ର । ମିତଗିର—ସନ୍ଧ୍ୟର
 ବଚନ । ପରବେଶ—ଅନ୍ୟ ବେଶ ବା ଉତ୍କୃଷ୍ଟ ବେଶଧାରୀ । ପରବେଶ—
 ପ୍ରବେଶ । ପାଠାନ୍ତର—ପରବେ—ଉତ୍ସବରେ । ଚର—ଦୂତ ।

୩୯—ଭାବର ମିତ—ଶ୍ରୀଦାମ । ଭାବ-ରମିତକାଳେ—କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଭାବରେ
 ରତ ଆସକ୍ତ ହୋଇଥିବା ବେଳେ । ବିତରକରୁ—ତର୍ଜଣାରୁ । ସିଦ୍ଧାଣି—
 ଚତୁର୍ଥ ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ ।

୪୦—ଉରୁପଣ—ବଡ଼ପଣ ଯେଉଁ ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀର ସେ । ଉରୁ—ବଡ଼
 ପଣତ କାନ (ପ୍ରସାରି) ମେଲାଇ । ଲେଖ-ଚଟାଇ, ଦେନ—ନେଲ । ପୀୟୁଷକର
 ପୀୟୁଷ—ଚନ୍ଦ୍ରର ଅମୃତକୁ । କରଗତ—ହାତରେ ପାଇବା ଭଳି ।

୪୧—ମୁଦଶ୍ରବଣେ—ଚଟାଇ ଶୁଣିଲେ । ମୁଦ—ଆନନ୍ଦ । ଶ୍ରବଣେ—
 କର୍ଣ୍ଣରେ ।

ଧୀରନରେ—ହେ ପଣ୍ଡିତ ଲୋକମାନେ ! ବିଦର୍ୟଚନ୍ଦ୍ରା—ଦୁଃଖିଲୋକର
 ଭାବନାକୁ ବା ରସିକ ଲୋକର ବିରହ ଚନ୍ଦ୍ରାକୁ । ଶରେ—ଶୀଘ୍ର ।

୪୨—ପୁତନାମାର—ପବିତ୍ର ନାମଧାରୀ କୃଷ୍ଣଙ୍କର । ପୁତନାମାରଣାଦି—
 ପୁତନା ରାକ୍ଷସୀକୁ ମାରବା ପ୍ରଭୃତି । ଆନନ୍ଦରତ—ହର୍ଷରେ ମଜ୍ଜି । ଆନ ଦର-
 ଅନ୍ୟ କିଛି ଭୟ ।

ପଞ୍ଚଦଶ ଛାନ୍ଦ

ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀଙ୍କଠାକୁ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଚିଠାଉ

ରାଗ-ଘଣ୍ଟାରବ; ର, ସ ଆଦ୍ୟନ୍ତ ନୟମ

ରସ ଏ ଛନ୍ଦେ ବିଦୁଷ । ର ସ ଆଦ୍ୟ ପ୍ରାନ୍ତେ ବାସ

ଘେନିକା ମୁଦରେ ଚୁମ୍ବନ ମୁଦରେ ଦେଇ ହେଲ ସ୍ନେହବଣ । ସେ ଗୁଣନିଧୀ ।
ରସାମୃତ କୃଷ୍ଣଭାଷ । ରମଣୀ ପଠନେ ଆଶ ।

ରସିଣ ଚିଠାଉ ପଠାଉ ପଠାଉ ଟାଉ ଟାଉ ହେଲ ଦୁଶ । ସେ ସୁମତିର । ୨।
ରସନା ଶ୍ରବଣ ଦେଶ । ରଚିଲେ ବାଦ ବିଶେଷ ।

ରସି ମନ ଖରେ ସବୁର ପାଖରେ ଆତୁରେ କଲ ନିବାସ । ସେ ସୁମତିର । ୩।
ରମଣୀ ହୋଇ ଉଲ୍ଲାସ । ରସନ୍ତେ ଜନ୍ମୟୁବଣ ।

ରଞ୍ଜନେ ତାଙ୍କର ମୋକ୍ଷପଦ କରକୁ ଦେଲ ଚତୁରା କିଶ । ସେ ପରଶରେ । ୪।
ରଚନା ଆଦ୍ୟ ଶ୍ରେଣୀ । ରଙ୍ଗ ଚରଣକୁ ଆଶ ।

ରସିଣ ଶ୍ରୀପାଞ୍ଚ ଏ ଉତ୍ତରୁ ପାଞ୍ଚିଶର ମୋହନା ପ୍ରକାଶ । ସେ ସୁଭାଷାରେ । ୫।

୧—ରସ—ମନ ବଳାଅ । ବିଦୁଷ—ହେ ପଣ୍ଡିତମାନେ ! ରସ—“ର”
କାର ଓ “ସ” କାର ଅର୍ଥାତ୍ ପଡ଼ିଲେ “ର” ଓ ଶେଷରେ “ସ” ସହ । ବାସ—
ବସିଅଛି । ମୁଦରେ — ଚିଠାଉରେ । ମୁଦରେ—ଆନନ୍ଦରେ । ଗୁଣନିଧି—ଗୁଣବତ୍ତା ।
୨—ରସାମୃତ—ରସରେ ଅମୃତ ପରି ମିଠା । କୃଷ୍ଣଭାଷ—କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଚିଠି ।
ଦୁଶ—ଆଖି ।

୩—ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀର ରସନା—ଜିଭ ଗୁଡ଼ିବାକୁ; ଶ୍ରବଣଦେଶ—କାନ,
ଶୁଣିବାକୁ ବିଶେଷ ବାଦ—କଲି, କଲେ । କିନ୍ତୁ ମନ ସବୁର ପାଖରେ ରହିଲା
(ମନ ପାହାନ୍ତିରେ ଇନ୍ଦ୍ରିୟମାନେ ପଦାର୍ଥ ସବୁ ବୁଝନ୍ତି । ମନର ମଧ୍ୟ ଏକା-
ବେଳେକେ ସବୁ ଇନ୍ଦ୍ରିୟପାତ୍ରରେ ରହିବାର ଶକ୍ତି ଅଛି) । ଖରେ—ଶୀଘ୍ର ।
ଆତୁରେ—ଉକ୍ତରେ ।

୪—ଉଲ୍ଲାସ—ଆନନ୍ଦ । ଜନ୍ମୟୁବଣ—ଜନ୍ମସ୍ଥ ସବୁ । ତାଙ୍କର—
ଇନ୍ଦ୍ରିୟମାନଙ୍କର, ରଞ୍ଜନେ—ଆନନ୍ଦ ପାଇଁ, କରକୁ ମୋକ୍ଷପଦ ଦେଲା ଖୋଲି-
ବାର ପାତ୍ର କଲ ବା ମୁହଁଦେଲା, ଅର୍ଥାତ୍ ଚିଠି ହାତରେ ଖୋଲିଲା ।

୫—ରଚନା-ଆଦ୍ୟ—ଲେଖାର ପ୍ରଥମରେ । ଶି ଶ୍ରେଣୀ—ମହାଦେବଙ୍କର,
ରଙ୍ଗଚରଣରେ ଅଶା ଅଛି ବା ମହାଦେବଙ୍କ ନାମ । ତାପରେ ଚୁମ୍ବନ—
ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀର, ରଙ୍ଗଚରଣରେ ଅଶା ଅଛି । ତା ପରେ ଶ୍ରୀ ପାଞ୍ଚ—୫ ଗୋଟି ଶ୍ରୀ ।

ରସନିଧିକ ଅଶେଷ । ରୁଚିର ବିନୟ ଶ୍ରୀ ।
 ରସାରେ ସ୍ତବକସ୍ତନାର ଯାବକ ପରି ମୁଁ ହୋଇଲି ଦାସ । ଗୋ ପ୍ରାଣେଶ୍ୱରୀ ॥
 ରଣାଣ ତାପେ ଅବଶ । ରସଦାମାଳ ମୋ ଆଶ ।
 ରଖ ବା ଶରଣ ନ ରଖ ମରଣ ହେଲେ ହେବଟି ମାରସ । ଗୋ ଜୀବେଶ୍ୱରୀ ॥
 ରତ୍ନାକରେ କରି ବାସ । ରହଲେ ଏ ଘନ କ୍ଳେଶ ।
 ରମାପତି ରଥ-ଗ୍ରାସ ମନୋରଥ ପର ହେବ ଅପଯଶ । ଗୋ ପ୍ରାଣବନ୍ଧୁ ॥
 ରଜମାଣ ସୁଧାରସ । ରମ୍ୟକିତ-ମୁଖହାସ ।
 ରହିଛି ମୋ ମତି ତହିଁରେ ସୁମତି ଅସର ନିଶି ଦିବସ । ଗୋ ଗୁଣମଣି ।
 ରଙ୍ଗିନୀ ଭଙ୍ଗୀ ବିଶେଷ । ରହି ହୃଦେ ଦେଲି ପ୍ରାସ ।
 ରଖିଥିଲୁ ଧନ ଦୁଃଖ ବରଧନ ପାଇଁ ନେତ୍ରେ ସୁଧାବିଷ । ଗୋ ଜୀବଧନ ॥

ପାଞ୍ଚଶର ମୋହନା—କନ୍ଦର୍ପମୋହନାଶ୍ରୀ, ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀର ନାମ ପ୍ରକାଶ ହୋଇଅଛି ।

୭—ରସନିଧି—ରସବତୀ ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀକୁ, ଅଶେଷ—ଅନେକ, ରୁଚିର—ମନୋହର, ବିନୟ କଥା । ରସାରେ—ଏ ଦୃଶ୍ୟରେ, ସ୍ତବକସ୍ତନାର—ଫୁଲ ତୋଡ଼ା ପରି ସ୍ତନ ଯାହାର, ରୁଚିର ମୁଁ ଯାବକ—ଅଳତା ପରି, ଦାସ—କିଙ୍କର, ହେଲି ।

୮—ରଣାଣତାପେ—କନ୍ଦର୍ପବାଧାରେ । ଅବଶ—ଅଶକ୍ତ । ରସଦାମାଳ—ରତିଦାମାଳ ଓ ଜଳାଧାର ମେଘ । ନରସ—ରସହୀନ, ଶୁଣିଲି ।

୯—ରତ୍ନାକରେ—ରତ୍ନର ଖଣି ବା ସମୃଦ୍ଧ ରୁଚି ନିକଟରେ, ବାସ କରି ଏ ଦୁଃଖୀର କଷ୍ଟ ନ ଗଲେ ରତ୍ନାକରେ—ସମୁଦ୍ରରେ, ରତ୍ନ ରମାପତି ରଥଗ୍ରାସ—ବିଷ୍ଣୁଙ୍କ ବାହନ ଗରୁଡ଼ର ଖାଇବା ପଦାର୍ଥ—କାଳୀୟ ସର୍ପର ମନୋରଥ—ଇଚ୍ଛା, ପରି ନିନ୍ଦା ହେବ । କାଳି ଗରୁଡ଼କୁ ବର୍ଷକରେ ଥରେ ଖାଦ୍ୟ ଯୋଗାଏ; କିନ୍ତୁ ବର୍ଷେ ତାହା ନ ଦେଇ ଗରୁଡ଼କୁ ଜିଣିବା ଇଚ୍ଛାରେ ଯୁଦ୍ଧ କଲେ । କିନ୍ତୁ ଯୁଦ୍ଧରେ ପରାସ୍ତ ହୋଇ ପ୍ରାଣଭୟରେ ପଳାଇ ଯମୁନାରେ ଯାଇ ଲୁଚି ରହିଲେ ।

୧୦—ରୁଚି ମୁଖର ହାସ ରଜମାଣ—ଚନ୍ଦ୍ର, ଓ ସୁଧାରସ—ପଦ୍ମର, ରମ୍ୟକିତ—ଶୋଭାକୁ ଜିଣିଛି । ମୋ ମନ ତହିଁରେ ଅଛି । ତେଣୁ ଦିନରାତି ସବୁ ନାହିଁ ।

୧୧—ରଙ୍ଗିନୀ—ଲଲିରଙ୍ଗର । ବିଶେଷ ଭଙ୍ଗୀ—ବାଙ୍କ ଗୁହାଣୀ ପ୍ରଭୃତି ଅନେକ ଭଙ୍ଗୀ (ଯେଉଁ ଭଙ୍ଗୀରେ ଗନ୍ତ ପ୍ରଭୃତି ସ୍ଥାନ ଲଲିବର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଯାଏ) ବରଧନ—ବଢ଼ାଇବା । ନେତ୍ରେ—ଆଖିରେ । ସୁଧାବିଷ—ଅମୃତ ଓ ଗରଳ (ଗୁହଁଲ ବେଳେ ଅମୃତ ପରି ସୁଖ ଏବଂ ପରେ ବିଷ ପରି ଦୁଃଖ ଦେଉଅଛି ।)

ରଜ ଅଧରେ ସୁଦାସ । ରସାମୋହର ବିକାଶ ।
 ରଖିଅଛି ମାର ତେଜକ ରାମାର ପାଇଥିବାରୁ ଆଶ୍ରେଷ । ଗୋ ପ୍ରାଣପ୍ରିୟେ ॥
 ରଖି ମଦାସ ଉଲ୍ଲାସ । ରହଣ କି ଭଙ୍ଗି ରସ ।
 ରତନ ମାଳୀ କି ଦିଅନ୍ତେ ଭାଳି କି ହେଲି ରସିକେ ସୁରେଶ । ଗୋ ଗୁଣନୟ ॥
 ରସା ରସୁଁ ନାଶୁଣିଣ । ରମ୍ୟ ଦିଶେ କୁଚ ଦେଶ ।
 ରହସୀକୁ ଶିରପରେ କି ଶରୀର ଉଦୟ ହେଲୁ ପ୍ରକାଶ । ସେ ଶୋଭା ଦିଶେ ॥
 ରହ ଦଣ୍ଡେ ଫେରି ବାସ । ରଚିଲୁ ବାଧା ଆଶ୍ରୟ ।
 ରମ୍ୟ ଦୃଷ୍ଟି କୁନ୍ତ ମାର ହୃଦକୁ ତ ଦେଲୁ ହରଷ ପରସ । ରେ ରାମାବର ।
 ରଖିତ ନୃପର ଦୋଷ । ରସେ ଶ୍ରୁତି କରେ ଆଶ ।
 ରଖିଅଛି କଣି ମୋପ୍ରାଣ କଳିଣୀ ତେଜେବେଳୁଁ ହେଲି ଦାସ । ଗୋ ପ୍ରାଣପ୍ରିୟେ
 ରମ୍ୟ ପ୍ରାଣ ମୁରବାସ । ରବିକର ମୋ ମାନସ ।
 ରସଦାନା କର-ସାରଣୀ ମୁଁ କର ଗତିବେଳେ ହୋଇ ତୋଷ ଗୋ । ଶାବେଶ୍ବର ।

୧୧—ମାର—କନ୍ଦର୍ପ । ଆଶ୍ରେଷ—ଆଲିଙ୍ଗନ ଅର୍ଥାତ୍ ଯୋଗ ପାଇବାରୁ ।

୧୨—ମଦାସ ଉଲ୍ଲାସ (ଲଜ ଓ ହର୍ଷ), ରଖି କି ଭଙ୍ଗିରେ ରସରେ—
 ଚରୁରସବରେ, ରହଣ ରତନମାଳୀକୁ—ରହସ୍ୟାରକୁ, ଦିଅନ୍ତେ ମୁଁ ରମିକଙ୍କ
 ମଧ୍ୟରେ ସୁରେଶ—ଇନ୍ଦ୍ର କି ? ଏହା ଭାଳି ହେଲି ।

୧୩—ନାଶୁଣିଣ—ସ୍ତ୍ରୀ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ତୁମ୍ଭେ, ରସା ରସୁଁ—ମୁହଁ ତଳକୁ
 କରିବାରୁ, କୁଚଦେଶ—ପ୍ରାଣ ପ୍ରଦେଶ, ରମ୍ୟ—ସୁନ୍ଦର, ଦିଶେ । ରହସୀକୁ ଶିର
 ପରେ—ମେରୁ ପର୍ବତର ଶିଖର ଉପରେ, ଶରୀର—ଚନ୍ଦ୍ରର, ଉଦୟ ପ୍ରକାଶ ହେଲୁ
 କି ? (ଉଦ୍‌ପ୍ରେକ୍ଷା) ମୁହଁ ଓ ପ୍ରାଣ ସେପରି ଶୋଭା ଦିଶୁଥିଲା ।

୧୪—ବାସ ଫେରି—ପଶନ୍ତ ଟାଣି । ବାଧା ଆଶ୍ରୟ—ନଷ୍ଟ ହେଲପରି
 କିମ୍ବା—ବଧ ଆଶ୍ରୟ—ମାଇଲ ପରି କଲି । ରମ୍ୟଦୃଷ୍ଟି କୁନ୍ତ—ସୁନ୍ଦର ଚାହିଦାଣୀ-
 ରୂପକ କୁନ୍ତ ଅସ୍ତ । ପରସ—କେଶ ।

୧୫—ରଖିତ—ବାନ୍ଧୁଥିବା । ଦୋଷ—ଶବ୍ଦ । ରସେ—ଆଶ୍ରୟରେ ।
 ଶ୍ରୁତି—ଜାନ ।

୧୬—ମୁରବାସ—ମେରୁ ପର୍ବତ ପରି । ମୋ ମନ ରବିକର (ସୂର୍ଯ୍ୟ
 କରଣପରି) ତାକୁ ଗ୍ରହ ନାହିଁ । ମୁଁ କରସାରଣୀ—ମୁଁ ହାତର ଖେଳିବା ଜିନିଷ ।
 କର ଗତିବେଳେ—ହାତ ଚାଲିଲାବେଳେ ତୋଷ ହୋଇ ରସଦାନା ହୁଅ । କରଗତି
 —ଦୃଶ୍ୟରୁ ରକ୍ଷାକର ।

ରଣରଣେ ହେଲେ ନାଶ । ରସିକମା କି ମାରସ ।
 ରଜନୀଶ କରେ ପଦ୍ମ ନାଶ କରେ ସେ ନିନ୍ଦା ପାଏ ଦିନେଶ । ଗୋ ଜୀବେଶ୍ବର
 ରଜ ଅଛି ଉଡ଼ୁ ଶିଶୁ । ରସକ୍ର ଦେଶ ମହେଶ ।
 ରହିତ ମୋ ଗୁଣ ହେଲେ ମନେ ଗୁଣ ଅନୁଗତ ହେତୁ ରସ । ଗୋ ଜୀବେଶ୍ବର ॥
 ରସାଧିକାର ସୁସଶ । ରସାରେ ଶଶୀ ସଦୃଶ ।
 ରଜ ମୋ କୁମୁଦନୟନକୁ ମୁଦ ଚିତ୍ତକୋରକୁ ତୋଷ । ରେ ଜୀବେଶ୍ବର ॥
 ରକ୍ତନେତ୍ରୀ ଦେଲେ ଆଶ । ରହିବ କି କାମଶାସ ।
 ରଖିଛୁ ପରଶ ପକାଉଛୁ ରାଶ ଆସିବାପାଏ ତୋ ଭାଷ । ରେ ରାମାବର । ୨୦ ।
 ରତିପତିରେ ଅବଶ । ରସ ରସୁଁ ବୁଦ୍ଧି ଭ୍ରଂଶ ।
 ରସଦ ଉତ୍ତର ନୋହିଲେ ସତରବସ୍ତ୍ର ନ ଧରିବୁ ଦୋଷ । ଗୋ ଜୀବେଶ୍ବର ॥
 ର-ସ-ଧର ଅଙ୍ଗ ଭାଷ । ରଚନା ହୋଇଲୁ ଶେଷ ।
 ରମଣୀମୁକୁଟ ପତ୍ମ ମୁଦକୁଟ ବେଳୁଁ ବେଳୁଁ ପରକାଶ । ହେ ସାଧୁଜନେ ॥
 ରଞ୍ଜିନ ଲେଉଟି ଭାଷ । ରସିକା କରି ପ୍ରକାଶ ।
 ରସିକେ ବିଚାର ଦେଇ ସଖା ରୁଚି ପେଟିଲୁ ଗୋବିନ୍ଦ ପାଶ । ହେ ସାଧୁଜନେ ॥

୧୭—ରଣରଣେ—କନ୍ଦର୍ପଦ୍ବାର । ରସିକମା—ରସିକାକୁ । ମାରସ—
 ରସସ୍ନାନତା । ରଜନୀଶକରେ—ଚନ୍ଦ୍ରକରଣରେ । ଦିନେଶ—ସୂର୍ଯ୍ୟ ।

୧୮—ରଜ—ପାର୍ଶ୍ବ । ଅଛି—ସାପ । ଉଡ଼ୁ ଶିଶୁ—ଚନ୍ଦ୍ର । ଚର୍ଚ୍ଚିରେ
 ମହେଶ—ମହାଦେବ, ରସକ୍ର । ମୋଗୁଣ ରହିତ—ମୁଁ ଗୁଣଶୂନ୍ୟ ହେଲେ ।
 ଗୁଣ—ବିଚାର କର । ଅନୁଗତ ହେଉ—ଅନୁସରଣ କରିବାରୁ । ରସ—
 ଅନୁରକ୍ତ ହୁଅ ।

୧୯—ରସାଧିକାର ସୁସଶ—ଅଧିକ ରସବତୀ ରମ୍ଭର କାର୍ତ୍ତି । ରସାରେ—
 ପୃଥକ୍ବରେ । ଶଶୀସଦୃଶ—ଚନ୍ଦ୍ରପରି । ରଜ ମୋର କୁମୁଦନୟନକୁ—କନ୍ଦର୍ପର
 ଆଖିକୁ । ମୁଦ—ଆନନ୍ଦିତ କର । ଚିତ୍ତ ଚକୋରକୁ—ମନରୁପକ ଚକୋର
 ପକ୍ଷୀକୁ । ତୋଷ—ତୃପ୍ତ କର ।

୨୦—ରକ୍ତନେତ୍ରୀ—ମୃଗାକ୍ଷୀ ରୁମ୍ଭେ । ଭାଷ—ଚିତ୍ ।

୨୧—ରତିପତିରେ—କନ୍ଦର୍ପ ଦ୍ବାର । ରସରସୁଁ—ରସରେ ଅଗ୍ରହ
 କରିବାରୁ । ବୁଦ୍ଧିଭ୍ରଂଶ—ବିବେକ ହରଣ । ରସଦ—ଅନୁରୋପିତ । ସତର-
 ବସ୍ତ୍ର—ସତରବସ୍ତ୍ରୀ ।

୨୨—ରସଧର—ଅଙ୍ଗ ଭାଷ—କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଚିତ୍ ଏବଂ ‘ର’ କାର ଓ ‘ସ’
 କାରକୁ ଅଙ୍ଗରେ ଧରିଥିବା ଚିତ୍ । ରମଣୀମୁକୁଟ—ସୁବର୍ଣ୍ଣଶ୍ରେଷ୍ଠ ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ ।
 ମୁଦକୁଟ—ଆନନ୍ଦ ସମୁଦ୍ର ।

ରସାନନ୍ଦ ଲାଳାରସ । ରସନେ ନ ଥାଇ କ୍ଳେଶ ।
ରସାରେ ସାମନ୍ତସିଂହାର ସାମନ୍ତ ବୃଷଭାନୁସୂତା-ଭାଗ । ହେ ସାଧୁଜନେ ।

ଷୋଡ଼ଶ ଛାନ୍ଦ

କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଛାମୁକୁ ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀଙ୍କ ଚଟାଉ

ରାଗ—ଚନ୍ଦ୍ରକେଳି । ଆଦ୍ୟନ୍ତ ନିୟମ ‘ସ’ ‘ର’

ସନ୍ତୁଳନେ ଏ ଛାନ୍ଦକୁ ବରୁର । ସବ-ସୁଖାନନ୍ଦ ସାର ମନ୍ଦର ।
ସ ନିୟମ ପ୍ରଥମରେ ପ୍ରାନ୍ତ ର । ସର ଅଟଇ ଏଣୁ ଏ ରସର । ୧ ।
ସଖା ହସ ହସ ହୋଇ ସଭର । ସନ୍ନିକଟ ଯାଇଁ ମୁଦ ଦେବାର ।
ଶତଦଳ-ଦଳ କର ପ୍ରସାର । ସମ୍ବେଦରେ ମୁଦ ଦେନି ଅପାର । ୨ ।
ଶତ ରତନ ରଙ୍କ ପାଇବାର । ସମ ଆନନ୍ଦ ବଢ଼ିଲ କୃଷ୍ଣର ।
ସରଗରେ ଲଗାଇ ହୃଦପର । ସଭସୁ କେ ଫେଡ଼ିଲେ ମୁଦସାର । ୩ ।

୧—ରଞ୍ଜନ—ଅନୁରାଗ ଜନ୍ମାଇଥିବା । ଲେଉଟ ଶ୍ରୀ—ଉତ୍ତର ।
ସଖା—ମିତ୍ର । ଶ୍ରୀଦାମକୁ ଦେଇ ଚାରି—ଦୂର କରି । ପାଶ—ପାଖକୁ ।

୨—ରସାନନ୍ଦ—ରସ ଓ ଆନନ୍ଦମୟ କୃଷ୍ଣଙ୍କର । ଲାଳାରସରେ ରସିଲେ
ଆଉ ସସାରର କ୍ଳେଶ ରହେ ନାହିଁ । ବୃଷଭାନୁସୂତାଭାଗ—ରାଧାଙ୍କ ପତି ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ।
ରସାରେ—ପୃଥ୍ବୀରେ । ସାମନ୍ତସିଂହାର (କବିଙ୍କର) ସାମନ୍ତ ପ୍ରଭୁ ଅଟନ୍ତି ।
ବୃଷଭାନୁସୂତା—ରାଧା । ଭାଗ—ପତି ।

୩—ସବସୁଖାନନ୍ଦ ସାର ମନ୍ଦର—ସବୁ ପ୍ରକାର ସୁଖ ଓ ପରମାନନ୍ଦର
ଉଲ୍ଲାସ (ସରସର) ଗୁଡ଼ିକ । ପଦର ଅନ୍ୟରେ ‘ସ’ ଅକ୍ଷର ଏବଂ ଶେଷରେ ‘ର’
ଅକ୍ଷର ରହିଛି । (ଗଳ ଗୁମର ଠିକ୍ ଡେଇଟା) ସର—ପୋଷଣ ।

୪—ମୁଦ—ଚିଠି । ଶତଦଳ ଦଳ—ପଦ୍ମପତ୍ର ପର । କର ହାତ ।
ପ୍ରସାର ବଢ଼େଇ । ସମ୍ବେଦରେ—ଆନନ୍ଦରେ । ମୁଦ ଦେନ—ଚିଠି ନେଲେ
କମ୍ପା ସ୍ନେହରୁ ଅପାର—ଅସୀମ, ଆନନ୍ଦ ଦେନ ହାତ ବଢ଼ାଇଲେ ।

୫—ରଙ୍କ—କାଜାଳ । ଶତରତନ ଅସଂଖ୍ୟ ରତ୍ନ । ସମ—ପର ।
ସରଗରେ—ଅନୁରାଗ ସହିତ ବା ଆନନ୍ଦରେ । ହୃଦପର—ହୃଦ ଉପରେ
ଛୁଇଁରେ । ସଭସୁ କେ—ଉଲ୍ଲାସ ସହିତ । ମୁଦସାର—ଉଲ୍ଲାସ ଚିଠି ।

ସରଞ୍ଜନ ବର୍ଣ୍ଣାବଳୀ ନେହର । ସମ ସମଶିର ଦନ ସୁନ୍ଦର ।
 ଶଶଧର ଦେଶି ସେହେ ଚକୋର । ସଦାନନ୍ଦ ଆନନ୍ଦର କି ଶାନ୍ତି ?
 ସବ ଶରଣ ରକ୍ଷଣ ଆଦ୍ୟର । ସରଜନା ଶ୍ରୀ ବର୍ଣ୍ଣ ଭବବାର ।
 ସଞ୍ଜ ଏ ଅନ୍ତେ ଲେଖା ମନୋହର । ସବୋକର୍ଷ କୃଷ୍ଣ ଗୁଣସାଗର ।
 ଶମ୍ଭୁ ସୁସ୍ମୃ ଆଦି ସୁରବାର । ସତତରେ ସୁମରନ୍ତି ପଦ୍ମର ।
 ସନାତନ ଅବ୍ୟକ୍ତ ଚତୁସ୍ପାଦ । ସବନମୟ ଶ୍ରୀସବେଶ୍ୱର । ୭ ।
 ସବମନାକର୍ଷଣ ଶକ୍ତିଧର । ସଂସାରରେ ରସବର ନାଗର ।
 ସବେଜକୁ ବଳ ପଦ ସୁନ୍ଦର । ଶରଣ ମୁଁ ହେଲି ତହିଁ ଉଦ୍ଧର । ୮ ।
 ଶତକୋଟି ବିନୟ ଦୈନ୍ୟ ମୋର । ସମପିଲି ପରାଣ ଦାସୀ କର ।
 ଶରବଣ କରଛି ରସିଗିର । ସବୁକାଳେ ବନ୍ଧୁ ମୋ ପ୍ରାଣେଶ୍ୱର । ୯ ।
 ସଦୟରେ ସେ ଦିନ ଆସିବାର । ସତେ ବରଛି ଦେଇ ରହୁଥାର ।
 ସକରୁଣ ହାସ୍ୟ ଦୃଷ୍ଟି ତୁମ୍ଭର । ସବୁ ରୂପେ କଣିଛ ମତି ମୋର । ୧୦ ।
 ଶମ୍ଭୁର ସେ ଦିନୁ ମାରେ ଶର । ସଜନିତ ବେଦନା ଅନବାର ।
 ସଜନରେ ଉପରୁ ହେବାର । ସବୁ ସରିଲନି ପଦ୍ମପତର । ୧୧ ।

୪—ବର୍ଣ୍ଣାବଳୀ—ଅକ୍ଷରଗୁଡ଼ିକ । ସରଞ୍ଜନ—ରଞ୍ଜିତ ଦିବ, ମନୋହର ।
 ସମ—ସବୁ ସମାନ ଆକାର । ସମଶିର—ଉପର ସମସ୍ତଙ୍କର ସମାନ । ଦନ—
 ଲାଗି ଲାଗି । ଶଶଧର—ଚନ୍ଦ୍ରକୁ । ସଦାନନ୍ଦ—କୃଷ୍ଣଙ୍କ ପାଇଁ କି ?—ଶେଷ ହେଲେ
 କି ? ଶେଷ ହେଲେ ନାହିଁ ।

୫—ଠିକ୍ ପଦ୍ମଲେ “ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀ ସବରକ୍ଷଣ ଶରଣ” ଲେଖାଥିଲେ, ସଞ୍ଜ—
 ସୁତଳ । ସାଗର—ସମୁଦ୍ର ।

୬—ଶମ୍ଭୁ - ସୁରବାର—ଶିବ ବ୍ରହ୍ମା ପ୍ରଭୃତି ଦେବତା ସମୁହ—ମାନେ ।
 ପଦ୍ମର—ପାଦକୁ । ସନାତନ—ସବୁବେଳେ ଥାଆନ୍ତି । ଅବ୍ୟକ୍ତ—ଅପ୍ରକାଶିତ ।
 ଚତୁସ୍ପାଦ—ପରମ ତତ୍ତ୍ୱ (୨୫ଟି ତତ୍ତ୍ୱ ମଧ୍ୟରେ ପୁରୁଷ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଅଟେ) ।

୭—ସବମନାକର୍ଷଣ—ସେ ସମସ୍ତ ମନ ଆକର୍ଷଣ କି ହରଣ କରନ୍ତି ।
 ଶକ୍ତିଧର—ଶକ୍ତିଯୁକ୍ତ । ରସବାର—ପ୍ରଧାନ ରସିକ । ସବେଜକୁ—ସବୁକୁ ।

୮—ଶରବଣ—ଶ୍ରବଣ, ଶୁଣିବ, ରସିଗିର—ମୁନିଙ୍କ ବଚନ ।

୯—ସକରୁଣ ହାସ୍ୟଦୃଷ୍ଟି—ଦୟାଯୁକ୍ତ ହସ୍ୟ ରୂପାଙ୍ଗୀ ।

୧୦—ଶମ୍ଭୁର—କନ୍ଦର୍ପ । ସଜନିତ—ଜନ୍ମିଅଛି । ବେଦନା—ପୀଡ଼ା ।
 ଅନବାର ଯାହା ବନ୍ଧୁ କି ବାରଣ କର ହେବ ନାହିଁ । ସଜନରେ—ସର୍ବମାନ-
 ଜୟାର । ଉପରୁ—ଶୀତଳଉପାରୁ । ସବୁ—ପୋଷାଗରୁ ।

ଶମନର ପୁରକୁ ଖାକ ମୋର । ସଜ ହୋଇଛି ଯିବାକୁ ବରୁର ।
 ବାବା ମଙ୍ଗଳ-ଚଟାଇ ଦେବାର । ସଞ୍ଜୁଅଛି ସେ ବାରି ବାରବାର । ୧୧ ।
 ସଂଘନନ ନବଘନ ନିକର । ସରାଇବ ତାପ ଅଙ୍ଗ ଦେଶର ।
 ସଞ୍ଜୁଆଇବା ନେତ୍ର ଚାକର । ସଞ୍ଜେ ତ ଘନରସ ଭଣ୍ଡାର । ୧୨ ।
 ଶଶଘନ ଚନ୍ଦ୍ରମୁଖ ଛୁଟିର । ସଂଘ୍ରାମ କୁଦୟ କୁମୁଦର ।
 ସଂସର୍ଗୀ ମୁଁ ହୋଇବି କି ତହିଁର । ସରଯିବ ଖାବ ବାଧା ବରୁର । ୧୩ ।
 ସନ୍ତାପିତ ଚିତ୍ତ ଚନ୍ଦ୍ରବାଙ୍କର । ଶଙ୍କାହାରକ ଅରୁଣ ଅଧର ।
 ସନ୍ନିକଟ ହେବାର ବୁଦ୍ଧି କର । ସରୋଜିନୀ ବିରସଦର ହର । ୧୪ ।
 ଶତକୋଟି ସମାନେ ମାରବାର । ଶ ଶ ଶର କରୁଅଛି ପ୍ରହାର ।
 ସରେ, ବିଶ୍ଵ ହେଲା ଦାସୀ ଏଥର । ସଞ୍ଜରବଟି ନନ୍ଦା ବେଶୁଧର । ୧୫ ।
 ଶତଦଳ ଦଳଇ ହିମକର । ସବିତାରୁଁ ନନ୍ଦା ନିକ ଆନର ।
 ସବୁ ଜଣାଇଲ ଅରେ ମାତର । ଶମୁ ବିଭୂତି ପରସ୍ତେ ଆଦର । ୧୬ ।
 ୧୭ । ସଞ୍ଜନନ ଅନୁପ୍ରାସ ଅନୁରୋଧରେ ହକୁ ଏ ରୂପେ ପଢ଼ିବାକୁ ହେବ ।

୧୧—ଶମନର ପୁରକୁ—ସମପୁରକୁ । ସଞ୍ଜୁଅଛି—ରଖୁଅଛି । ବାରବାର
 —ଜଳସ୍ରବ, ଲୁହ । ବାରି—ବନ୍ଦ କର । ବା ବାରବାର—ଅରକୁଅର ବାରି—
 ଜଳ ସଞ୍ଜୁଅଛି—ରଖୁଅଛି ।

୧୨—ସଂଘନନ—ସଞ୍ଜନନ—ଦେହ । ନବଘନ ନିକର—ନୂତନ
 ମେଘମାଳା ପରି । ସରାଇବ—ଶାନ୍ତ କରିବ । ସନ୍ତୋଷଦାୟୀ—ତୃପ୍ତି ଦିଏ ।
 ନେତ୍ର ଚାକର—ଚକ୍ଷୁରୂପକ ଚାକପକ୍ଷୀର । ଘନରସ—ମେଘର ଜଳ ଭଣ୍ଡାର
 ଏବଂ ନିବିଡ଼ ଶୃଙ୍ଗାର ରସର ଭଣ୍ଡାର ।

୧୩—ଶଶଘନଚନ୍ଦ୍ର—ଜଳଜଗ୍ନୀ ଚନ୍ଦ୍ର ଅଟେ । ସଂଘ୍ରାମ—ବିକାଶ
 କରଣ । କୁଦୟ କୁମୁଦର—ମନରୂପକ କରୁଣକୁ । ସଂସର୍ଗୀ—ସୃଜ ହୋଇବି,
 ଶାବଦାୟ—ପ୍ରାଣର ପୀଡ଼ା । ବରୁର—ଭବ ।

୧୪—ଚନ୍ଦ୍ରବାଙ୍କ—ଚକ୍ରୁଆ ଚନ୍ଦ୍ରେଇ, ପରି ମୋର ଚିତ୍ତ ଦୁଃଖିତ ଅଛି ।
 ଆପଣଙ୍କର ଅରୁଣ ପରି ରକ୍ତ ଓଷ୍ଠ ମୋର, ଭୟ ହରଣ କରିବ । (ରାତିରେ
 ଚନ୍ଦ୍ରବାଙ୍କର ବିଚ୍ଛେଦ ହୁଏ । ତେଣୁ ସୂର୍ଯ୍ୟ ଉଦ୍ଭବେ ତାହାର ଆନନ୍ଦ ହୁଏ) ।
 ସନ୍ନିକଟ—ମିଳନ ହେବାର ମନକର । ସରୋଜିନୀ—ପଦ୍ମ ନାୟକ, ମୋର
 ବିରସ-ଦର—ଦୁଃଖ ଓ ଭୟ, ହରଣ କରି ।

୧୫—ମାରବାର—କନ୍ଦର୍ପ ବାର । ଶତକୋଟି ସମାନେ—ବହୁପରି ।
 ଶ ଶ ଶର—ଶବ ଶବ ବାଣ । ସରେ—ସରୁଅଛି । ସଞ୍ଜରବ—ବ୍ୟାପିଯିବ । ହେ
 ବେଶୁଧର—ହେ ବଶୀଧାରୀ କୃଷ୍ଣ ।

ସରୁଣ କି ମୁଁ ଅନୁଗତ ଧୀର । ଶଶୀ ନିଶି ରସିଲ ପରି କର ।
 ଷଡ଼ପଦରେ କି ସୁମନା ଦୁସ୍ତର । ସଙ୍ଗ କରଇ ପୁଣି କୁଟକର ।
 ସଙ୍କେତ ଯେ ଗଉଣୀଗାରୀ ମୋର । ସକ୍ଷୁପାରେ ତହିଁକି ବିଜେ କର ॥
 ସଖୀ ସେବ୍ୟା ପଦାଦିକ ବିଚାର । ସଙ୍ଗ ସେବା ବ୍ୟାଜେ ହେବ ପ୍ରସାର ॥
 ସଦାଶିବ ସେବା ପୁଣ୍ୟ ପ୍ରସାର । ସନ୍ନିଧିକ ଲେଖ ଦେଲି ତୁମ୍ଭର ।
 ସଦ୍ରମରେ ଦେଲି ଭାଷା ଉତ୍ତର । ସଦା ଦୋଷୀ ଦାସୀ ଦୋଷ ନ ଧର ॥
 ଶଙ୍ଖାର ଯେ ଏତେ ପଡ଼ି ଅଧୀର । ସନ୍ନିପାତ ମାରସ୍ତେହ ପ୍ରକାର ।
 ସଖା ମୁଖ ଚାହିଁ କଲେ ଉତ୍ତର । ସତ ଲେଖା ଏ ତାହା ଶ୍ରୀହସ୍ତର ! । ୨୦
 ସଖା ଶ୍ରୀଦାମ ଶୁଣି ବୋଲେ ଗିର । ସବୁ ଭାବକୁ ପ୍ରାପତ ତୁମ୍ଭର ।
 ସନ୍ତାପ ଯେ ରମାର ବଳୀୟାର । ସହରଣେ ତୁମ୍ଭେ ରସସାଗର । ୨୧

୧୫—ହମକର—ଚନ୍ଦ୍ର । ଶତଦଳ—ପଦ୍ମକୁ । ସବିତାରୁ ଆନର—
 ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କୁ ଛଡ଼ା ଅନ୍ୟ କାହାର ନନ୍ଦା ହୁଏ ନିକି ? ଶମ୍ଭୁ—ମହାଦେବ, ବିରୁଦ୍ଧ
 —ପାତ୍ର ଶକୁ, ଆଦର କଲପରି ଆଦର କର ।

୧୬—ହେ ଧୀର । ମୁଁ ସରୁଣ—ଗୁଣବତୀ, କି ? ଗୁଣବତୀ ନ ହେଲେ
 ସୁଦ୍ଧା ଆପଣଙ୍କର ଅନୁଗତ—ଅନୁସରଣ କରିଅଛୁ । ତେଣୁ ଶଶୀ—ଚନ୍ଦ୍ର, ନିଶି
 —ରାତ୍ରିକୁ, ରସିଲ ପରି କର । ଷଡ଼ପଦରେ—ଭ୍ରମରକୁ, ସୁମନା—ଫୁଲ, ଦୁସ୍ତର
 —ଦୁର୍ଲ୍ଲଭ ଅଛି କି ? କିନ୍ତୁ ଯେ କୁଟକର—କୋରୁଆ ଫୁଲର ବା ଗିରିମଣିର
 ସଙ୍ଗ କରେ । (ଅପ୍ରସ୍ତୁତ ପ୍ରଶଂସା)

୧୭—ସଙ୍କେତ—ଠିକଣା ସ୍ଥାନ । ଗଉଣୀ ଗାରୀ । ସଖୀ ସେବ୍ୟା ଓ ପଦ୍ମ ।
 ପ୍ରଭୃତିକର ବିଚାର ହୋଇଅଛି । ସେବ ବ୍ୟାଜେ—ସୁଖ ଛଳରେ ସଙ୍ଗ—
 ମିଳନ ପ୍ରସାର ହେବ ।

୧୮—ସଦାଶିବ.....ପ୍ରସାର—ସବୁବେଳେ ମୋର ସେବା ଧର୍ମ ଓ
 ମଙ୍ଗଳକୁ ବିଧାନ କର । କିମ୍ବା—ସଦାଶିବଙ୍କର ସେବାଦ୍ୱାରା ପୁଣ୍ୟ ପ୍ରସାର
 ହୋଇଛି ଯେଉଁ କୃଷ୍ଣଙ୍କର କିମ୍ବା ସବୁବେଳେ ମଙ୍ଗଳରେ ଆସନ୍ତୁ ଥିବାରୁ ପୁଣ୍ୟ
 ପ୍ରସାର ହୋଇଛି ସାହାଜର ତାଙ୍କ ନିକଟକୁ..... । ସଦ୍ରମରେ—
 ସମ୍ବନ୍ଧରେ—ଉଦ୍‌ବେଗରେ ।

୧୯—ଶଙ୍ଖାର—କୃଷ୍ଣ । ଅଧୀର—ଅଥୟ । ସନ୍ନିପାତ—ସନ୍ନିପାତ ମନ୍ତ୍ର ।
 ନର ସ୍ନେହ ପ୍ରକାର—ପାଣି କି ଆଶ୍ରୟ କଲ ପରି ।

୨୦—ରମାର—ସ୍ତ୍ରୀର, ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀର । ବଳୀୟାର—ଶୁଭ୍ ବେଶୀ ।
 ସହରଣେ—ସନ୍ତାପ ନାଶ କରିବାକୁ । ରସ ସାଗର—ଶଙ୍ଖାରରସର ସମୁଦ୍ର
 ଏବଂ ଜଳର ସମୁଦ୍ର ।

ସଜମାରେ କୁହାଇଛି ଏ ଗିର । ଶଶପରି ହୋଇବଟି ବିରୁର ।
 ଶ୍ରବଣକୁ ମୁଦଦ ଏ ଭଉର । ସରସରେ ଗୋବିନ୍ଦ ଜରଜର । ୨୨ ।
 ଶରଧାରେ ଏ ଛନ୍ଦ ଘେନ ଧୀର । ସଞ୍ଜ ରଚନା ଏ ଅଭିମନ୍ୟୁର ।
 ଶଶୁ-ଦଣ୍ଡିତ ମୋ ଆଶା ମନ୍ଦର । ସଙ୍କଟକୁ ଶକଟଭଞ୍ଜ ହର । ୨୩ ।

ସଫୁଦଗ ଛାନ୍ଦ

କୃଷ୍ଣ ଭକ୍ତୀ ବନ ଭ୍ରମଣ-ବର୍ଣ୍ଣାପ୍ରାପ୍ତି

ନିୟମ କ ଚ ଟ ତ ପ

ରାଗ—କଲ୍ୟାଣ ପଡ଼ିତାଳ

କ—କଚଟତପ ନୟମ ଏ ଛନ୍ଦ । କର ବିରୁର ବୁଦ୍ଧିରେ କୋବିଦ ।
 ଝମେ ଝମେ ପୁଷ୍ପରତ୍ନ ହଟିଲ । କାଳ ପର ଏ ଶ୍ରୀଧମ ଘୋଷିଲ ।
 କରନ୍ତି (ନି) ଶଙ୍କା ସକଳ ଲୋକ । କଲ ରସ ଭଣା ଯେଣୁ ଅଧିକ । ୧ ।
 କରୁଛୁ ରତାନ୍ତ ନାୟିକା ଝଡ଼ି । କଳେବର ସ୍ନେହ-ରଞ୍ଜିତ ଅତି ।
 କଲ ବ୍ୟଜନ ରଞ୍ଜିତ ମନକୁ । କଟୁ ମଣେ ଚିତ୍ତ ମିତ୍ର-କରକୁ ।
 କଞ୍ଚିତ ବାସେ (ସ) ସ୍ନେହ ନୁହଇ । କଳେବର ଖର କରେ ଜଳଇ
 କମଳାୟ ପୟୋଧରୁ ଶଶୁଇ । ୨ ।

୨୨—ସଜନରେ—ସଖୀ ହାତରେ । ଗିର—କଥା । ଶଶପରି—ଠେକୁଆ ପରି । (ଠେକୁଆ ଯେପରି ଅତି ଆଗ୍ରହରେ ଅମୃତ ଇଚ୍ଛା କରି ମରିଯାଇ, ତନ୍ମୁଖରେ ଯାଇଁ କଳଙ୍କ ହୋଇ ରହିଲା, ମୋର ସେହୁପରି ହେବ । ମାର୍କଣ୍ଡେୟ ପୁରାଣରେ ଲମ୍ବକର୍ଣ୍ଣ ଶରୀର କଥା ଦେଖ ।) ଶ୍ରବଣକୁ—କାନକୁ । ମୁଦଦ—ଆନନ୍ଦଦାୟକ ।

୨୩—ସଞ୍ଜ—ପୂର୍ବ । ଶଶୁ-ଦଣ୍ଡିତ—ଶଶୁ, ଅଶ୍ଳୋପୁରକୁ ମାରିଥିବା କୃଷ୍ଣ । ଆଶାମନ୍ଦର—ଆଶାର ସ୍ଥାନ । ସଙ୍କଟକୁ—ଦୁଃଖକୁ । ଶକଟଭଞ୍ଜ—ଶକଟୀପୁରକୁ ନାଶ କରିଥିବା କୃଷ୍ଣ । ହର—ହରଣ କର ।

୧—କୋବିଦ—ହେ ପଣ୍ଡିତମାନେ ! ଏ ଛନ୍ଦ ଝମରେ “କ, ଚ, ଟ, ତ, ପ” ଅକ୍ଷରରେ—ବର୍ଗର ୧ମ ଅକ୍ଷରରେ ଆରମ୍ଭ ହୋଇ ରଚିତ ହୋଇଅଛି । ପୁଷ୍ପରତ୍ନ—ବସନ୍ତ । କାଳ—ସମ । ରସ—ଜଳ ।

୨—ରତାନ୍ତ ନାୟିକା ଝଡ଼ି—ରତିଶେଷରେ ସ୍ତ୍ରୀର ଅବସ୍ଥା ପରି । କଳେବର—ଦେହ । ସ୍ନେହ—ଝାଳରେ, ଅଭିରଞ୍ଜିତ ହେଲା । ବ୍ୟଜନ—

କେବଳ ଦ୍ଵିଜଚନ୍ଦ୍ର ରୁଣ୍ଡଗଣ୍ଡ । କାନ୍ତରହୃଦ ନେଲ ଖଣ୍ଡ ଖଣ୍ଡ ।
 କର୍ପୁର ରତନକୁ ମନ ବଳେ । କମଳେ ରସି ରସେ ନ ରସିଲେ ।
 କରାଏ (ଯେ) ବୃନ୍ଦାରେ ବିହାର । କରେ ମଲ୍ଲି ମୁଖେ ବିକଶିବାର । ୩ ।
 କମଳେ ସ୍ଵାଧୀନଭର୍ତ୍ତୃକା ଶିର । କୁମୁଦିନୀ ଦ୍ରୋଣ-ନାୟିକା ସର ।
 କାନ୍ତାର୍ଥୀନା ପର ବିଟପୀବାର । କାନ୍ତବନ୍ଦନାଳ ସୁନାଶଙ୍କର ।
 କାନନ ହୃଦ(ୟ) ବିଯୋଗୀ ପର । କୃଷ୍ଣାନୁଜାତ ହୋଇବାରୁଁ କରି । ୪ ।

ବିଷଣା, ମନକୁ ରଖାଇଲା, ଚିତ୍ତ—ମନ, ମିତ୍ର କରକୁ—ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ କରଣକୁ ଓ
 ପତିର ହାତକୁ, କହୁ—ଅସହ୍ୟ ମଣିଲା । ବାସେ—ବସୁରେ, କିନ୍ତୁ—ଅଳ୍ପସୁଖ,
 ସ୍ଵେଦ ହେଲା ନାହିଁ । କଳେବର—ଦେହ, ଖରକରେ—ପ୍ରଖର ସୂର୍ଯ୍ୟ
 କରଣରେ ଏବଂ ନକ୍ଷତ୍ରରେ, ଜଳଇ । କମଳସୁ...ଲେକମାନକୁ ବାସ୍ତବ୍ୟ
 ମେଘରୁ ରହୁତ କରାଇଲା କିମ୍ବା ପସ୍ଵେଧରୁ—ମେଘରୁ, କମଳସୁ—ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ
 ଖଣ୍ଡନ—ନାଶ କଲା ଅନ୍ୟପକ୍ଷରେ ପସ୍ଵେଧରୁ—ପ୍ରକରୁ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଖଣ୍ଡନ କଲା ।

୩—ଗଣ୍ଡ—ବେଣି ପାଣିରେ, ଦ୍ଵିଜଚନ୍ଦ୍ର—ପକ୍ଷୀମାନେ ରୁଣ୍ଡ ହୋଇ
 ଅଛନ୍ତି । (ଅନ୍ୟ ପକ୍ଷରେ, ଗଣ୍ଡ—ଗାଲରେ, ଦ୍ଵିଜଚନ୍ଦ୍ର—ଦନ୍ତକ୍ଷତ ଚନ୍ଦ୍ରପଦ୍ମ,
 ରୁଣ୍ଡ ହୋଇଥାଏ) । ସେ ସ୍ଥାନ କାନ୍ତରହୃଦ—ଶୋଭାଶୂନ୍ୟ ଓ ଖଣ୍ଡ ଖଣ୍ଡ—
 ବିରଳ ହୋଇଅଛି । (ଅନ୍ୟପକ୍ଷରେ, କାନ୍ତର—ସ୍ଵାମୀର, ହୃଦ—ମଙ୍ଗଳ, ରତି
 ଇଚ୍ଛା ଖଣ୍ଡ ଖଣ୍ଡ ହେଲା ବା ସେ ଗାଲ କାନ୍ତରହୃଦ—ବିବର୍ଣ୍ଣ, ଖଣ୍ଡ ଖଣ୍ଡ—
 କ୍ଷତ ବିକ୍ଷତ, ହୋଇଥାଏ) । କମଳେ—ଜଳରେ, ରସିଲେ । ଅନ୍ୟରସରେ ବା
 ରତିରସରେ ରସିଲେ ନାହିଁ । ବୃନ୍ଦାରେ—ଜହ୍ନୁରତ୍ନରେ ବା ଚୂନ ଲିପା ତରୁ-
 ପାତ୍ରୀରେ, ବିହାର କଲେ ମଲ୍ଲିଲତା ମୁଖେ—ପ୍ରଥମରେ, ବିକଶିତ କରାଇଲା,
 ଅନ୍ୟପକ୍ଷରେ ବିହାର—ହାରଣଶୂନ୍ୟ ମୁଖରେ...ମଲ୍ଲି ମଲ୍ଲି ଏହି ଶବ୍ଦ ପ୍ରକାଶ
 କରୁଥାଏ ।

୪—ସ୍ଵାଧୀନ ଭର୍ତ୍ତୃକା...ଯେ ସ୍ତ୍ରୀ ସ୍ଵାମୀକୁ ନିଜର ଅଧୀନ କରିଥାଏ ।
 ଶ୍ରୀସ୍ତ୍ରୀକାଳରେ ଦିନ ବଡ଼ ହେବାରୁ ସୂର୍ଯ୍ୟ ବେଣି ବେଳ ରହଲେ; ତେଣୁ
 କମଳେ—ପଦ୍ମରେ, ସ୍ଵାଧୀନଭର୍ତ୍ତୃକାର ଶୋଭା ଦେଖାଗଲା ଏବଂ କୁମୁଦିନୀ—
 କର୍ମ, ଦ୍ରୋଣ ନାୟିକା—ବିରୋଧୀ ସ୍ତ୍ରୀ, ସର—ପର ହେଲା । ଯେପରି ବିରୋଧୀ
 ସ୍ତ୍ରୀ ନିକଟରେ ସୁରୁଷ ଅଳ୍ପ କାଳ ରହେ, ସେହିପରି ରତି ଗ୍ରେଷ୍ଟ ହେବାରୁ ତନ୍ମୁ
 ଅଳ୍ପକାଳ ରହଲେ । ବିଟପୀବାର—ବୃକ୍ଷମାନେ, କାନ୍ତାର୍ଥୀନା—ସୁରୁଷ ପ୍ରାର୍ଥନା-
 କାରଣୀ ବିରହଣୀ ସ୍ତ୍ରୀ ପର ଶ୍ରୀ ଶ ହେଲେ କିମ୍ବା ବିଟପୀ—କୂଳଟା-ସ୍ତ୍ରୀମାନେ
 ନିଜ ନିଜ ପତି ଇଚ୍ଛା କଲେ । ସୁନାଶଙ୍କର—ସୁନାଶ ଗଛର ଏବଂ ଧୃତମ
 ସ୍ତ୍ରୀମାନଙ୍କର, କାନ୍ତବନ୍ଦନ—ଶୋଭାବର୍ଦ୍ଧକ, କାଳ—ସମୟ ହେଲା । ଶ୍ରୀମୁଖରେ
 ସୁନାଶ ଫୁଲ ଫୁଟେ ଏବଂ ସ୍ତ୍ରୀମାନେ ସୁନାଦିଦ୍ଵାରା ବେଣୀ ଶୋଭିତା ହୁଅନ୍ତି ।

କଙ୍କିଣୀ ପରା ଝିଙ୍କାଣଙ୍କ ରଟ । କୁରଙ୍ଗ ଧକେ ରସନା ପ୍ରକଟ ।
 କର ଆସୁଛି କାଳ ବିପତ୍ତି । କପୋତ ନାଦେ ହୁଁକୃତ ଉଦିତ ।
 କୁଣ୍ଡିତ ପିକ(ର) ରତ ଉଦିତ । କଞ୍ଜ ରୁମ୍ଭନେ ମଧୁପ ପ୍ରମତ୍ତ । ୫ ।
 ଚ—ଚନ୍ଦ୍ର ଏପରି ଦେଖି ଭାଲି ଧୀରେ । ଚଟାଉ ଗୋବିନ୍ଦ ପଡ଼ା ଉତ୍ସରେ ।
 ଚଞ୍ଚଳ ମାନସ ହେଲୁ ସନ୍ତତ । ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ ଶ୍ରବେ ଦେବାରୁଁ ଚିତ୍ତ ।
 ଚେତନା ଚୁଡ଼(ଣ) ଯାଏ ଲବକେ । ଚେତ ଗ୍ରମନ୍ତି ଗ୍ରମେ ବନଯାକେ ॥
 ଚୂରି ସଖାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଭ୍ରମୁ ଭଙ୍ଗ । ଚଞ୍ଚଳ ଶରେ କମ୍ପୁଅଛି ଅଙ୍ଗ ।
 ଚଳି ନ ପାରି ବଂଶୀବଟ ତଳେ । ଚତୁରବର ଶ୍ରମେ ବିଜେ କଲେ ।
 ଚରିତ ଚିତ୍ତେ ହେଲ(ଯେ) ରାଧାର । ଚମକିଲୁ ଛୁତି ଧରକୁଥର । ୬ ।
 ଚନ୍ଦ୍ରବଦନ ବିରୁରନ୍ତ୍ର ମନେ । ଚଞ୍ଚଳା ବଗ ହୋଇବ କେସନେ ।
 ଚିନ୍ତାରେ ତା ଲାଗି ଯାଉ ଖାବନ । ଚଢ଼କ ମୋ ଶିରେ ହେଉ ପତନ ।
 ଚତୁର ଚନ୍ଦ୍ର ଶୁଣି(ଣ) ହସିବେ । ‘ଚମ୍ପାଙ୍କୀ ବଗ ନ କଲେ’ ଶ୍ରଦ୍ଧିବେ ॥

କୃଶ୍ନାନୁ—ଅଗ୍ନି, ଜାତ ହୋଇବାରୁ କର (ବିରହର ହୃଦୟରେ ବିରହ ତାପ ହୁଏ) କାନନ—ବନର, ହୃଦ—ମଧ୍ୟଭାଗ, ବିଯୋଗୀ—ବିରହ ଲୋକପରି ହେଲା ।

୫—ଝିଙ୍କାଣମାନଙ୍କ ରଟ—ଧ୍ବନି, କଙ୍କିଣୀ—ସୁଦ୍ର ଘଣ୍ଟିକା ପରି ଶୁଭ୍ର ।

କୁରଙ୍ଗ—ହରିଣୀମାନେ, ରସନା—ଜହ୍ନା, ପ୍ରକାଶ କରି ଧକାଇଲେ । ଅଥବା ରସନା—ଅଶ୍ଵାୟୁତା, ପ୍ରକଟ—ପ୍ରକଟ—ଝୁଲିବା ପରି ହେଲା । ଏକାଲ ବିପତ୍ତିର ରତ କରି ଆସୁଛି । କାରଣ କପୋତ—ପାଞ୍ଚ, କାନ୍ତାମାନଙ୍କ ଧ୍ବନିରେ ହୁଁ କୃତ ଶବ୍ଦ ଜାତ ହେଲା । ଉଦିତ—ବସନ୍ତରେ ହୋଇଥିବା, ପିକରୁତ—କୋଇଲି ଭାବ, କୁଣ୍ଡିତ ହେଲା—ବନ୍ଦ ହେଲା । ବିପତ୍ତିର ରତରେ ସ୍ତ୍ରୀମାନଙ୍କର କୋକିଳ ପରି ଆଲାପ ବନ୍ଦ ହୁଏ ଓ କପୋତ ପରି ଶବ୍ଦ ହୁଏ । ମଧୁପ—ଭ୍ରମର, କଞ୍ଜ—ପତ୍ତ, ରୁମ୍ଭନରେ ପ୍ରମତ୍ତ ହେଲା—ମାତ୍ରେ, ରତରେ ପୁରୁଷ ପଦ୍ମ ପରି ମୁଖ ରୁମ୍ଭନରେ ମାଡ଼ିଥାଏ ।

୬—ଚନ୍ଦ୍ର—ଆଶ୍ଵର୍ଯ୍ୟ । ଧୀରେ—ଚୁକିରେ । ଲବକେ—କ୍ଷଣକେ ।

ଚେତ—ଚେତାପାଇ । ଗ୍ରମେ—ଭୁଲିଯାଇ, ଗ୍ରାନ୍ତ ହୋଇ ।

୭ । ଚଞ୍ଚଳଶରେ—କର୍ମର କାଣ୍ଡରେ । ଭଙ୍ଗ ପରାଜୟ ବା ଭଙ୍ଗିରେ । ପାଠାନ୍ତରେ—ରଙ୍ଗରେ । ହେବାରୁ ଅଙ୍ଗ କମ୍ପୁଅଛି, ଚତୁରବର—ଚତୁରଶ୍ରେଷ୍ଠ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ।

୮—ଚଞ୍ଚଳା—ବିଚଳ ପରି ସୁନ୍ଦର ବା ଚଞ୍ଚଳାକ୍ଷୀ । ଚଢ଼କ—ବକ୍ର । ଚତୁରଚକ—ରସିକମାନେ । ଚମ୍ପାଙ୍କୀ—ଚମ୍ପକବର୍ଣ୍ଣ ।

ଚନ୍ଦ୍ର ଏ, ନାଶ୍ବ ବଣ ନୋହେ ଯହିଁ । ଚନ୍ଦ୍ରଚର ଭବ୍ବ ହରିବ କେହି ।
 ଚନ୍ଦ୍ରଦଲେକ ଦୈତ୍ୟଭୋଗ ହେଉ । ଚନ୍ଦ୍ର ଧର ମୁଁ ନ ମାରଇ ଅଉ ।
 ଚନ୍ଦ୍ରମୁଖ ଜାଣିଲୁ (ଯେ) ଧାନେ । ଚକିତ ଗୋବିନ୍ଦ କାମଦହନେ । ୧।
 ଚୁମ୍ବିକରଗୋଷ୍ଠ କଶୋଷ୍ଠ ଲଗି । ଚଇତନ୍ୟ ଦମ୍ଭ ଯାଉଛି ଗୁଞ୍ଜି ।
 ଚେତାଇବି ମୁଁ ଚରିତ ପୂର୍ବର । ଚରଣେ ଖଟିବେ ଚତୁରବାର ।
 ଚପଳେ(ଣ) ବଧୁ ବରୁଣ ଏତେ । ଚଢ଼ାଇ ଚଢ଼ି ଅଇଲେ କୁରୁତେ । ୧୧
 ଟ—ଟେକଚରଣ ତଳେ ପଡ଼ି ବହି । ଟିକିକେ ଉଠି କହେ ହଟି ରହି ।
 ଟଙ୍କଧର ପାଦେ କଙ୍କର ଯାର । ଟାଳିବ କେ ଆଜ୍ଞା ହସ୍ତରେ ତାର ।
 ଟଳ (ଅ)ଛୁ କାହିଁ ପାଇଁ ହରଷ । ଟେକି ଆନନ୍ଦ ସେ ବିଷୟ ଶୁଷ । ୧୧।
 ଟାହିରେ ପରୁର କି ପ୍ରଜାପତି । ଟଙ୍କେ ବିଦାରୁଛୁ ମଦନ ଗୁଡ଼ି ।
 ଟାଣୁଛୁ କର୍ଣ୍ଣଯାଏ ଶରସନ । ଟାଳ ଦେଉଛୁ ମୋ ଧୈର୍ଯ୍ୟ ଗୁମାନ ।
 ଟାଣ କି ଅଛୁ(ଯେ)କହନ୍ତି ହରି । ଟୋପ ଗୁଆ, ମୋ ମନ ମଉକଶ । ୧୨।
 ଟାପରା ଯୋଗ୍ୟ କେ; କହିଲେ ବହି । ଟାକି ରହିଛୁ ତୋ ଆଜ୍ଞାକୁ ମୁହିଁ ।
 ଟେକାଇବ ତୁମ୍ଭେ ରସିକ ଛତି । ଟଙ୍କାରିବ କି ଗୁଣ ରତିପତି ।
 ଟିକାଏ ଦ(ଇ)ନ୍ୟ ହୁଅ ବଟକୁ । ଟାଣ ମୋହନ ବଂଶୀ ପାଇବାକୁ । ୧୩।
 ଟୋକା କେ ଗୋପେ ରହିବେ ତା ଶୁଣି । ଟାଉ ଟାଉ ହେବେ ସୁର-ରମଣୀ
 ଟଳ ଟଳ ହେବ ମେରୁ ଭୂଧର । ଟିକି ଦିନୁ କିଣା ହେବେ ତୁମ୍ଭର ।
 ଟହକହାସୀ କଶୋଷ୍ଠ(ଙ୍କ) ମନ । ଟବ ପରି ରସେ ବୁଡ଼ିବ ଘେନ । ୧୪।

୧—ଚନ୍ଦ୍ର—ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ । ଚନ୍ଦ୍ରଚର—ସ୍ଥାବର ଜଙ୍ଗମ ସମସ୍ତ ଜଗତର ।
 ଭବ୍ବ—ଦୁଃଖ, ତାପ । କେହି—କପରି । ଦୈତ୍ୟଭୋଗ—ଅସୁରମାନଙ୍କୁ ଭୋଗ
 ହେଉ । ଚନ୍ଦ୍ରମୁଖ—ବ୍ରହ୍ମା । କାମଦହନେ—କନ୍ଦର୍ପଦ୍ବାରା ପୋଡ଼ି ହେବାରୁ ।

୧୦—ଚୁମ୍ବିକର ଗୋଷ୍ଠ—ସୁନା ପରି ଗୋଷ୍ଠ । କଶୋଷ୍ଠ—ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ ।
 ଚଇତନ୍ୟ, ଦମ୍ଭ—ଚେତା ଓ ଧୈର୍ଯ୍ୟ । ଚତୁରବାର—ସୁବର୍ଣ୍ଣ ସବୁ । ଚପଳେ
 —ଶୀଘ୍ର । ବଧୁ—ବ୍ରହ୍ମା । ଚଢ଼ାଇ—ପକ୍ଷୀ, ହଂସ ।

୧୧—ଟେକ ଚରଣ—ସମସ୍ତଙ୍କର ପୂଜାଯୋଗ୍ୟ ପାଦ । ଟିକିକେ—ଅଳ୍ପ
 ବେଳ ପରେ । ହଟି—ସମ୍ମାନରେ ଘୁଞ୍ଚିଯାଇ । ଟଙ୍କଧର—ଶିବ ।

୧୨—ଟାହରେ—ପରିହାସରେ । ପ୍ରଜାପତି—ଆହେ ବ୍ରହ୍ମା । ଟଙ୍କେ—
 ପଥର ହାଣ୍ଡିବା ଅସ୍ତ୍ରରେ । ଟୋପ—ଖାତ । ମଉକଶ—ମରୁଆଳ ହାତୀ ।

୧୩—ଟାପରା—ପରିହାସ । ଯୋଗ୍ୟ—ଯାଅ । ରତିପତି—କନ୍ଦର୍ପ ।
 ଗୁଣ—ଧନୁର ଗୁଣ । ଟଙ୍କାରିବ କି—ଟାଣିବ କି ? ଟିକାଏ—ଅଳ୍ପ । ବଟକୁ—
 ବଂଶୀବଟକୁ । ଦନ୍ୟ ହୁଅ—ନ୍ୟୁନ ହୋଇ ମାଗ ।

ଟୋପିଏ ଶ୍ଵେତନା ଘେନ କପାଳେ । ଟିକା ଦେଖି ମୋହ ହେବେ ଅଖିଲେ
ଟିକ ଟିକ ହେବ ଯୁବତରୁତ । ଟାଙ୍ଗଣା ସେ ସୁନାକୁ ତୁମ୍ଭ ପ୍ରୀତି ।

ଟମକ ବଜା(ଇ) ପ୍ରେମ ରଚିବେ । ଟପ ଟପ ଶ୍ରୀମା କେତେ ସହସ୍ରେ ୧୫ ।

ତ—ତା ଶୁଣି ଗୋବିନ୍ଦ ଆତୁର ହେଲେ । ତୁରିତେ ବଟକୁ ପ୍ରାର୍ଥନା କଲେ ।
ତତକ୍ଷଣେ ବଂଶୀ କରେ ପ୍ରବେଶ । ତା ଦେଖି ଗୋବିନ୍ଦ ବଡ଼ ହରଷ ।
ତହ୍ନର ତହ୍ନ (ଦେ) ଦୁହ୍ନା କହଲେ । ତନ୍ତ ମନ୍ତ ଯନ୍ତ ତେତାଇ ଦେଲେ ॥
ତେଲେକ୍ୟ-ମୋହନ ତରଣ ନମି । ତତକ୍ଷଣେ ବହି ସ୍ଵପ୍ନରେ ଗମି ।
ତହ୍ନ ଗୋବିନ୍ଦ ହରଷେ ବିରସେ । ତପନଜାଣରେ କଦମ୍ବ ପାଶେ ।
ତେ(ପଲ)ଲେକ୍ୟ ନାଥ ବିଜୟ କଲେ । ତରୁମାନଙ୍କୁ ବିଭ୍ରମେ ବୋଇଲେ ॥
ତୁମ୍ଭେ କି ଜାଣ ବୃଷଭ-ନୁସୂତା । ତିନି ଭୁବନେ ଯେ ବରବନତା ।
ତାହାକୁ ମୋତେ ବେଗେ ଆଣିଦିଅ । ତରସ୍ତ କାମଦେବର ରୂପାଅ ।
ତା(ହା)ପଦ ହୃଦେ ପଦକ କରି । ତରିଦି କାମ-ପ୍ରେତ ଭୟ ବାରି ୧୮ ।
ତପମୟଗୋଷ୍ଠୀ ବରନ ଜାଣି । ତଳପତନ ପଦ୍ମପତ ଆଣି ।
ତୀର୍ଥପାବନ ସୁଉରେ ଲଦନ୍ତି । ତଦାକାର ଭାବ କ୍ଷଣେ ଭଜନ୍ତି ।
ତ(ତ)କ୍ଷଣେ ତେଜ ବୋଲନ୍ତି ଆହା । ତରୁଣୀ ତଳକ ନୋହଲୁ ଯାହା ୧୯ ।

୧୪—ସୁରରମଣୀ—ଦେବ ସ୍ତ୍ରୀ । ଭୂଧର ପଦ୍ମତ । ଟିକଦନ୍ତ—
ଟୋକଦନ୍ତରୁ ବା ପିଲଦନ୍ତରୁ । ଟହକହାସୀ—ସୁନ୍ଦର ହାସୀ । କଶୋଷ—
ପ୍ରବଚକ । ଟବ—ଟବ ଶବ୍ଦ କରି ।

୧୫—ଶ୍ଵେତନା—ଗୋରୁଚନା । କପାଳେ—ଶାଳରେ; କପାଳ ଅର୍ଥରେ
ଓଡ଼ିଆରେ କପୋଳ ବ୍ୟବହାର ହୁଏ । ଅଖିଲେ—ସମସ୍ତେ । ଟମକ ବଜାଇ—
ପ୍ରକାଶ୍ୟ ଭାବରେ । ଟପଟପ ଶ୍ରୀମା—ଗାଳ, ଭର୍ତ୍ତନା ।

୧୬—ତେଲେକ୍ୟମୋହନ—ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କର । ଗମି—ଗଲେ । ହରଷେ
—ବଂଶୀ ପାଇବାକୁ ଆନନ୍ଦରେ ବିରସେ—ବିରହ ଦୁଃଖରେ । ତପନ-
ଜାଣରେ—ସମୁଦା କୂଳରେ । ବିଭ୍ରମେ—ବିହ୍ୱଳତାରେ, ଭ୍ରମରେ ।

୧୮—ବୃଷଭାନୁସୂତା—ଗୁଆ । ବରବନତା—ଉଲ୍ଲାସ୍ତ୍ରୀ ସ୍ତ୍ରୀ । କାମଦେବର
ଚରସ୍ତରୂପା—କନ୍ଦର୍ପଭୟ ରହୁକ କରି । କାମପ୍ରେତଭୟବାରି—କନ୍ଦର୍ପ ରୂପକ
ପ୍ରେତର ଭୟରୂପକ ଜଳ; ବେକରେ ସୋଲଟିପା ବାଲ ପହଁରିଲ ପରି ।

୧୯—ତପମୟଗୋଷ୍ଠୀ—ସୁନାଗୋଷ୍ଠୀ, ଶ୍ରୀଗୁଆ । ବର୍ଣ୍ଣ—ରଙ୍ଗ । ତଳ-
ପତନ—ତଳେ ପଡ଼ିଥିବା । ପଦ୍ମ—ପାତଲ । ଶୀର୍ଥପାବନ—ଶୀର୍ଷକୁ ପବନ
କରେ ଯେ । ସୁଉରେ—ନିଜ ପ୍ରତିରେ । ତଦାକାର ଭାବ—ସେହି ଗୁଣଙ୍କ
ଆକାର ହେବା । ତରୁଣୀତଳକ—ଯୁବପଣେଷୁ ।

ଭୁଳା-ଅଙ୍ଗୀ ଅଙ୍ଗୀକାର ନ କଲ । ଭୁଲ ଖବ କାହିଁପାଇଁ ରହିଲ ।
 ତା ସଙ୍ଗ ସ୍ୱର୍ଗ ଅପବର୍ଗ ସୀମା । ତନୁପୁର ସାର ସୁଖ ପ୍ରତିମା ।
 ତପସ୍ୟା(କ)ପୁର ନାହିଁ ମୋହୋର । ତା ଚରଣେ ହେବ କେହି କଙ୍କର ॥
 ପ-ପରମ ପବନ ନାମ ଉଚ୍ଚାର । ପାପୀ ପରାଣ ଯା ଯା ବେଗ କରି ।
 ପାଇବୁ ରମିକ ମୁଖେ ପ୍ରଶଂସା । ପରଲୋକେ ନ ପାଇବୁ ଦୁର୍ଦ୍ଦଶା ।
 ପ୍ରମଦାଶିର (ର) ମୁକୁଟମଣି । ପ୍ରାଣର ପ୍ରାଣ କି ସେ ସୁଲକ୍ଷଣୀ । ୧୧ ।
 ପରମଦାରଣ ମଦନ କାଣ୍ଡେ । ପିଣ୍ଡ ଖଣ୍ଡ ଖଣ୍ଡ କଲ ଉଦ୍ଧଣ୍ଡେ ।
 ପବ ପତନ ହେଉନାହିଁ ମୁଣ୍ଡେ । ପ୍ରିୟେ ହାହି ହାହି ଉଚ୍ଚାର ଭୁଣ୍ଡେ ।
 ପତିତ ହାଣ (କାରଣ) ଏମନ୍ତ କହି । ପଡ଼ିଲେ କ୍ଷଣେ କ୍ଷଣେ ମୋହ ଯାଇ ॥
 ପବନ ଲାଗି ପାଇଲେ ଚେତନା । ପୁଣି ବୋଲନ୍ତି ହା ହା ରେ ନୂତନା ।
 ପରତେ ହୋଇ ନ ପାରିଲି ତୋତେ । ପ୍ରଭୁପଣ ବନ୍ଧୁ କରନ୍ତୁ କେତେ ।
 ପାରଣି ନୋହୁଲୁ ମୋ(ର)ସେବାକୁ । ପାପୀ ପାଇବ କାହିଁ କୁରାଣ୍ଡକୁ । ୧୩ ।
 ପାଞ୍ଚୁଥାଇଁ ଧନ ଭେଟିବି ଯେବେ । ପରିଜନ ପଣ କରିବି କେବେ ।
 ପାଦେ ଯାବକ ଲେଖି ମନାଇବି । ପିକରାଣୀକ ମୁଁ ଏହା ଭାବିବି ।
 ପରମ ଗୁଣଗ୍ରାସୀ ତୁ (ହି) ପର । ପାଖେ ରଖ କରି ସେବକ ଧୀର । ୧୪ ।
 ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଭାବନା ଏପରି । ପାରିବ କେ କହି ଶରୀର ଧରି ।
 ପରସନ୍ନେ ଘେନ ସୁଜନଜନେ । ପୁରୁଷଶେଖର ଭାବ ଭାବନେ ।
 ପତିତ (ମୁଁ) ଅଭିମନ୍ୟୁ ବିରସ । ପଞ୍ଚ ବର୍ଗାଦିରେ ଏ ଗୁଣ ଶେଷ । ୧୫ ।

୧୦—ଭୁଳାଙ୍ଗୀ—ଭୁଳା ପରି କୋମଳାଙ୍ଗୀ, ଶ୍ରୀରାଧା । ସଙ୍ଗ-ସଂସର୍ଗ ।
 ସ୍ୱର୍ଗ ଓ ଅପବର୍ଗର ସୀମା—ମୁକ୍ତିର ଶେଷ ସୀମା । ସାର—ଉତ୍କୃଷ୍ଟ ଅଂଶ । ସୁଖ
 ପ୍ରତିମା—ଆନନ୍ଦ ପ୍ରତିମୁର୍ତ୍ତି ।

୧୧—ପରଲୋକରେ—ମରବା ପରେ, ଅନ୍ୟ ଲୋକରେ । ପ୍ରମଦାଶିର-
 ମୁକୁଟମଣି—ଶ୍ରୀକର ମହତ୍ତମଣି ।

୧୨—ପରମଦାରଣ—ବେଶୀ ବିଦାରଣ କରି ବା କରନ୍ତୁ । ମଦନ—
 କନ୍ଦର୍ପ । ପିଣ୍ଡ—ଦେହ । ଉଦ୍ଧଣ୍ଡେ—ଦାରୁଣ ଭାବରେ । ପବ—ବଜ୍ର ।
 ପତିତହାଣ—ପାପୀମାନଙ୍କର ଉଦ୍ଧାରକର୍ତ୍ତା ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ।

୧୩—ପରତେ—ପରତପ୍ତ, ଚିହ୍ନି । ପାରଣି—ପରଣ (ପରାସ୍ଥା) କରି
 ପାରିଲୁଁ ନାହିଁ ।

୧୪—ପରିଜନ—ଗୁକର । ଯାବକ—ଅଳତା । ଧୀର—ପଣ୍ଡିତା ।

୧୫—ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଭାବନା—ପୁରୁଷଶ୍ରେଷ୍ଠ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଚିନ୍ତା । ପରସନ୍ନେ
 —ପ୍ରସନ୍ନ—ଆନନ୍ଦ, ହୋଇ । ପୁରୁଷଶେଖର—ପୁରୁଷ ଶ୍ରେଷ୍ଠ । କୃଷ୍ଣଙ୍କର ।

ଅଷ୍ଟାଦଶ ଛାନ୍ଦ

ଜଳକ୍ରୀଡ଼ା-ବସୁହରଣ

ନ ପୂର୍ବାନୁପ୍ରାସ । ଶ୍ଳୋ—କନଡ଼ା

ନବଦନ ଶ୍ୟାମ ପ୍ରେମ କଉତୁକ ଆନନ୍ଦେ ଶୁଣ ସାଧୁଜନେ ।

ନ ଦେଖିବ ଯମଭୟ ସୁପନେ ।

ନବନା ଗୋପକୁମାରୀ ସୁକୁମାରୀମାନେ ମିଳ ଶ୍ରୀ କନେ । ସେ ନାଗରୀ ।

ନତ-ବ୍ରତକୁ ଆଚରଣ କଲେ ।

ନଦୀଜଳେ ସ୍ନାନ କରି ନିର୍ମଳେ ।

ନିତି ହର ଉମା ପୂଜ ସେ କାର୍ତ୍ତିକ ମାସ ମାଧବ ସାରଳେ । ସେ ନାଗରୀ ।

ନନ୍ଦନନ୍ଦନ ପତି ହେବା କାମନା ଧରୁର ଅଛଇ ବିଶେଷ ।

ନ ଜାଣଇ କେହି କାହା ମାନସ ।

ନିଷ୍ଠାବ୍ରତ ଶେଷଦିନେ ଯବେ ହେଲେ କାଳିନ୍ଦୀ ଶ୍ରେ ପ୍ରବେଶ । ସେ ନାଗରୀ ।

ନଦୀତୀରେ ପୂଜାଦ୍ରବ୍ୟ ରଖିଲେ ।

ନିଜ ବସନ ବିବସନ ହେଲେ ।

ନାନା କଉତୁକ ହାସ ରସରଙ୍ଗେ ଜଳରେ ଯାଇଁ ପଶିଲେ । ସେ ନୂତନା । ୨।

ନିରେଖି ଜଳକୁ କେ ବୋଲେ କାଳିମା କୃଷ୍ଣ ଅଙ୍ଗ ପରା ଦିଶଇ ।

ନଳିନରେ ହୃଦ ଦେଖ ଶୋହଇ ।

ନେତ୍ର ଇନ୍ଦ୍ରିୟର, କୋକନଦ ପଦ, ନିଖ କହ୍ନାର ଅଟଇ । ଗୋ ନୂତନା ।

ସ୍ବବସ୍ତବନେ—ଅବସ୍ଥା ସ୍ବ । ପତିତ—ଭ୍ରଷ୍ଟ, ପାପୀ । ବରସ—ଦୁଃଖିତ ।
ବର୍ଣ୍ଣାଦିରେ—କଚଟତପ ଅକ୍ଷରମାନଙ୍କରେ ।

ବୃନ୍ଦାବନ୍ଦର ଇଶାନ କୋଣର ଚତୁର୍ଥ ଦଳ । କାତ୍ୟାୟନୀ ପୂଜା—
ଏହି ଦଳରେ ବସୁ ହରଣ ।

୧—ନବଦନ ଶ୍ୟାମ—ନୂତନ ମେଘ ପରି କଳା ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ । ନବନା
ଗୋପକୁମାରୀ—ନୂଆ ଗୋପକନ୍ୟା । ନତବ୍ରତ—ଗୌରବ୍ରତ (ବ୍ରହ୍ମସ୍ପର୍ଶ
ଦେଖ) । ହର ଉମା—ଶିବ ପାଟଣା । ମାଧବ—ବୈଶାଖ ମାସ । ସେ ସ୍ନାନ କଲେ
ପୁଣିତ ଦୁଇଗଣ୍ଡ ତା ଉନ୍ମତ ନତବ୍ରତ କଲେ ଯା ଲେଖରେ ଯୁବତୀ—ପ୍ରେମ-
ଭରଣିଣୀ—୨୪-୧୮ ଦେଖ ।

୨—ନିଷ୍ଠା—ନିୟମରେ । କାଳିନ୍ଦୀତୀରେ—ଯମୁନାକୂଳରେ । ବିବସନ
—ଉଲଗ୍ନ ।

ମାଳ-ଭୁ ଉଜୀ-ଉଜା ଶୋଭା ଦିଶେ ।
 ନ ପୁଣି ଗୋ ହୋଇଥାଇ ଏହି ସେ ।
 ନୟନ ଠାରିଲ ପରସ୍ପେ ଶଙ୍ଖସ-ଛଟକ ମନକୁ ଆସେ । ଗୋ ନୂତନା । ୩
 ନିର୍ମଳ କୁଟିଳ ମିଶାମିଶି ହୃଦ ଗର୍ଭର ଅଟଳ ଅପାର ।
 ନିଶ୍ଚେ ରସାମୃତ ରୂପେ ବିରୁର ।
 ନୋହଲେ ପଦ୍ମମା କୁମୁଦିନୀପ୍ରିୟ କାହିଁ ପାଇଁକ ହେବାର । ଗୋ ନୂତନା ।
 ନୋହେ ଏମନ୍ତ କେ କହେ ତହିଁରେ ।
 ନନ୍ଦନନ ନାଗଦଳନରେ ।
 ନାଗର ଚରଣ ସ୍ପରଶ ପାଇଣ ସେହି ଆଚରଣ କରେ । ଗୋ ନୂତନା । ୪
 ନ ପାଇବ ଅଙ୍ଗଦାହ ତାପ ଏଥୁ ମଜ୍ଜନ ହୁଅ କେ କହଲ ।
 ନେଇ ପଦ୍ମ କେ କାହା କୁତେ ଦେଲ ।
 ନମି ମର୍ମଗ୍ରସେ ତନ୍ମୟ ହେବାରୁ କୃଷ୍ଣକର ପ୍ରତେ ହେଲ । ସେ ନୂତନା ।
 ନ ହସିଲ ପର ହୋଇ ହସିଲ ।
 ନାସା ବସଣୀ ନୃତ୍ୟ ଆରମ୍ଭେ ।
 ନିର୍ଦ୍ଦେଶୁ ପୁଲକ ଗାନ୍ଧରେ ଦିଶିଲ ତେଜ ଲଜ ପାଇଗଲ । ସେ ନୂତନା ୫ ।
 ନାହିଁ ହେବ କୁଞ୍ଜ ଜ୍ଞାନ ଏହିରୂପେ ନୀଡ଼ନ୍ତ ସବ ଗୋପବାଳୀ ।
 ନିଷ୍ଠା ତାଙ୍କର ଜାଣି ବନମାଳୀ ।
 ନଭସ୍ପତେ ଆଜ୍ଞା ଦେଇ ଲଟ ଆଣି କଦମ୍ବରେ କଲେ ଦୋଳ ମେ ନାଗର ।

୩—କାଳିମା—କଳାରଙ୍ଗ । ନଳନରେ—ପଦ୍ମରେ । ହୃଦ-ମଧ୍ୟଭାଗ
 ଓ ହୃଦୟ । କାହାବର—ମାଳକର୍ତ୍ତା, ନେତ୍ର । କୋକନଦ—ରକ୍ତ ପଦ୍ମ ।
 ପଦ-ପାଦ । କହ୍ନାର କର୍ତ୍ତା ନୟନ ଅଟଇ । ମାଳଭୁଜୀଉଜା—ମାଳବର୍ଣ୍ଣ ଭୁଲୁତାର
 ଉଜୀ ପରି ଲହରୀ । ଶଙ୍ଖସ ଛଟକ—ଦଣ୍ଡପରି ଓଲଟିବା ।

୪—ହୃଦ—ମଧ୍ୟଭାଗ । କୁଟିଳ—ବନ୍ଧ । ଲହରୀ ଯୋଗୁ ଦୁରପ୍ରକାର
 ମିଶାମିଶି ହୋଇଛି; ପୁଣି ଅପାର ଗର୍ଭର—ଭର ଗର୍ଭର, ହୋଇଅଛି । ନିଶ୍ଚେ
 ରସ ଓ ଅମୃତ ନାମ ଥିବାରୁ ରସାମୃତ ରୂପରେ—କୃଷ୍ଣରୂପରେ ମଧ୍ୟ, ବିରୁର
 କର । ରସ—ଜଳ । ଅମୃତ—ଜଳ । କୃଷ୍ଣକର ହୃଦୟ ମଧ୍ୟ ନିର୍ମଳ ଓ କପଟ
 ମିଶିଥିବା ଯୋଗୁ ବଡ଼ ଗଭୀର ହୋଇଥାଏ । ଏ ଜଳ ପଦ୍ମମା—ପଦ୍ମଲତା,
 କୁମୁଦିନୀ—କର୍ତ୍ତାଲତା, ଦୁହଙ୍କର ଧୀର ଜନ୍ମାରଥ । କୃଷ୍ଣ ମଧ୍ୟ ପଦ୍ମମା
 ପଦ୍ମପତ୍ର ସହ ଜାତିର ସ୍ତ୍ରୀମାନଙ୍କର ପ୍ରୟ ଅଟନ୍ତି । ନନ୍ଦନନ—କୃଷ୍ଣ । ନାଗ—
 ସର୍ପ, କାଳି । ଦଳନରେ—ଦଳବାଦେଲେ । (ବୃନ୍ଦାବନର ବାୟୁ ଗୋଷର
 ପଶ୍ଚଦଳରେ କାଳୀୟ ଦମନ) । ନାଗର ଚରଣ ସ୍ପରଶ ପାଇଣ--କାଳୀୟା
 କୃଷ୍ଣକର ପାଦ ଲଗିଥିବାରୁ । ସେହି—କୃଷ୍ଣକର । ଆଚରଣ—ବ୍ୟବହାର ।

ନାଶ୍ଵ ପାର ନୀଡ଼ା ଜଳୁଁ ବାହାର ।

ନ ଦେଖିଲେ କୂଳେ ଥିଲୁ ଅମ୍ବର ।

ନେଲୁ କେ ବୋଲି ଚଉଦିଗେ ଗୁହାନ୍ତେ ଦେଖିଲେ ଘନସୁନ୍ଦର । ସେ ନୂତନା ॥

ନବାନା ଜଳରେ ପଶିଲେ ପଥରେ ଲଜ୍ଜାରେ ହୋଇ ଜରଜର ।

ନିଜ ଗଣ୍ଡେ ଚାବୁକେ ଦେଇ କର ।

ନିସ୍ତବଦ ହୋଇ କ୍ଷଣେ ବିରୁରନ୍ତ କହିଥିଲୁ ଲଟ-ଚୋର । ଗୋ ନୂତନା ।

ନ ଆସଇ ତ ଦିନେ ଏ ବନକୁ ।

ନ କଲୁ କି ହରବର ଆମ୍ବୁକୁ ।

ନାଶ ହେଲଠାରୁ ଲଜ ତ ବଳିଲୁ କେହି ବୋଧୁବା ଚାହାକୁ । ଗୋ ନୂତନା ॥

ନ କର ବିରୁର ହର ପୁଜିବାର ବର ଏଟି, କହେ କେ ତହିଁ ।

ନେବା ବସନ ନାନାମତେ କହି ।

ନ ଦେଲେ ଲଜରେ ମଲ୍ଲୁ କେ କହେ ଗତି ଆଉ ଦିଶୁ ନାହିଁ । ଗୋ ନୂତନା ।

ନତି ବଚନେ କି ଗୋ ପ୍ରବୋଧୁବା ।

ନାନା ତର୍କନା ଉର୍ଦ୍ଧ୍ଵନା କରିବା ।

ନୋହିଲେ ଲକ୍ଷ ଦେବାବୋଲି ଭଣିବା ଦେବା ନ ଦେବା ଜାଣିବା । ଗୋ ନୂତନ

ନାନାମତେ ଶୁଳ ବାଳୀ କେ କହଇ ଆହେ ଘନଶ୍ୟାମ ସୁନ୍ଦର ।

ନବପଲ୍ଲବ ଚରଣେ ଲୁହର ।

ନୂତନାମାନେ ଶରଣ ହେଲୁଁ ବାସ ଅନୁଗ୍ରହେ ଦଉ କର । ହେ ନାଗର ।

ନତି କରୁଛୁ ଆମ୍ଭେ ପୁଣି ପୁଣି ।

ନାଶ ନ କର ଲଜ ବେନୁପାଣି ।

ନିର୍ଦ୍ଦୟ ପରସ୍ପେ କାହିଁକି ହେଉଛ ଆମ୍ଭର କଥା ନ ଶୁଣି । ହେ ନାଗର । ୧।

*—ଅଜାଦାହତାପ—ଦେହର ଗୁଳା ଓ ତାତି ଏବଂ କନ୍ଦର୍ପବାଧା ।

ନର୍ମମର୍ମସ୍ତବେ—ସୁରତ ନୀଡ଼ାର ପ୍ରକୃତ ଭାବରେ । ତନ୍ମୟ—ସେହି କୃଷ୍ଣସ୍ଵା-

ବିଷ୍ଣୁ । କୃଷ୍ଣକର—ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କର ହସ୍ତ । ପ୍ରତେ ହେଲୁ—ଜଣାଗଲା ।

ନିର୍ଦ୍ଦେରୁ—ବେଶୀ କିନ୍ତୁ କାରଣ ନ ଥାଇ, ଅକାରଣେ ରୋମ ଟାକୁରିଲା ।

ଚେତ—ଜାଣିପାରି ।

୭—ନିଷ୍ଠା—ଐକାନ୍ତକ ଭକ୍ତି । ନିରସ୍ପତେ—ପବନକୁ । ଲଟ—ଲୁଗା ।

କଦମ୍ବରେ—କଦମ୍ବ ଗଛରେ ।

୮—ଅମ୍ବର—ବସ୍ତ୍ର । କେନ୍ଦ୍ର—କପରି । ବୋଧୁବା—ବୁଝାଇବା ।

୮—ହର—ଶିବ । ଗତି—ଉପାୟ । ନତି ବଚନେ—ବିନୟ କଥାରେ ।

୯—ନବପଲ୍ଲବ ଚରଣେ—ନୂଆ ପତ୍ର ପରି କର୍ଥଲ ପାଦରେ ।

ନୂତନାମାନେ—ନବାନାମାନେ ।

ନବନା କେ ପୁଣି କହେ ଆହେ ବ୍ରଜରାଜକୁମାର ଏ କି ଶ୍ରୀ ।
 ନ ଜାଣୁ କି ଆମ୍ଭେ ତୋ ବନ୍ଧୁ ଜାତି ।
 ନରନାଥ ଗୋପେ ଶୁଣି କି ବୋଲିବେ ଗୁଡ଼ ଗୁଡ଼ ଏ କୁମତି । ହେ ନାଗର ।
 ନାଶ ଯିବ ଜାତିକୁଳ ମହତ୍ତ୍ୱ ।
 ନାଟ-ବସନ ବେଗେ କର ଦତ୍ତ ।
 ନ ଦେଲେ କହିବୁଁ ନନ୍ଦଯଶୋଦାଙ୍କୁ ତୋହୋର ଅଣଉଚିତ । ହେ ନାଗର ॥
 ନବନା କେ ପୁଣି ଶୁଣିଲୁ ବିବେକଶେଖର ତୁମ୍ଭେ ପର ହରି ।
 ନ୍ୟାୟ ଧର୍ମ କହୁଥାଅ ବିଚାର ।
 ନାଥ ଲୁଟିଲେ କରବା ଉଚିତ ଅଟଇ ନା ବେଶୁଧାର ହେ । ନାଗର ।
 ନୋହୁ ଏ କଥା ଗୋପରେ ଚହଟ ।
 ନାଟ ବାସ ଦିଅ ଗୁଡ଼ କପଟ ।
 ନାହୁ ଶୁଣି ଦିନେ ଏ କଥା କେହି ତ ଅବିହତ ଜନେ ଲଟ । ହେ ନାଗର । ୧୧ ।
 ନିତମ୍ବିନୀ ଏକ କହିଲୁ ପୁଣି ତ ନ ଦେବ ଯେବେ ବାସ ହରି ।
 ନରପତି ଆଗେ କରି ଗୁହାରି ।
 ନାନା ଦଣ୍ଡ ଦିଆଇବୁଁ ଶୁଣିଥାଅ ଏ କଥାକୁ ତଥ୍ୟ କରି ହେ ନାଗର ।
 ନ ଗଣୁଛ କି ଗୋପଯୁବତୀକି ।
 ନିନ୍ଦା ଅର୍ଜନ କରୁଛ କାହିଁକି ।
 ନ ବାଛିବ ପଛେ ଆମ୍ଭକୁ ଆଉ ତ ଏ କଥା ହେବ ସହି କି । ହେ ନାଗର । ୧୨ ।
 ନ ହସି ହସିଲୁ ଧରଣେ କହନ୍ତି ଗୋପୀକି ଶୁଣି ବେଶୁଧର ।
 ନାହିଁ ସଂସାର ମଧ୍ୟେ ଉପକାର ।
 ନେଉଥିଲୁ ବାତ ହିତ ମୁଁ କଲକୁ ବୋଲୁଅଛ ବାସ-ରେର । ଗୋ ନବନା
 ନବଯଉବନ-ମଦ ବିହ୍ୱଳେ ।
 ନ ରଖିଲ ବୃତବଧୁ ସକଳେ ।
 ନିର୍ଲକ୍ଷ୍ମପରି ଉଲଗ୍ନ ହୋଇ ଆସି ପଶିଅଛ ପୁଣି ଜଳେ । ଗୋ ନୃତନା । ୧୩ ।

୧୦—ବ୍ରଜରାଜକୁମାର—ଗୋପର ରାଜା ନନ୍ଦଙ୍କର ପୁଅ କୃଷ୍ଣ । କୁମତି—
 ମନ୍ଦବୃତ୍ତି । ନାଟ ବସନ—ସବୁ ଲିଙ୍ଗ । (ନାଟ ନେତ୍ରରୁ), ଅଣ ଉଚିତ—
 ଅନୁଚିତ ।

୧୧—ବିବେକଶେଖର—ବିବେକୀ ଶ୍ରେଷ୍ଠ । ଚହଟ—ପ୍ରକାଶ । ଲଟ—
 ନବରଙ୍ଗ । ଅବିହତ—ଅନୁଚିତ ।

୧୨—ନିତମ୍ବିନୀ—କୁମାରୀ । ତଥ୍ୟ—ସ୍ଥିର । ସହ-ସହ୍ୟ କରି ହେବ କି ?

ନିର୍ମଳ ହୃଦେ ଦିଗମ୍ବର ଧାରଣ ହେତୁ ଅମ୍ବୁ ନ ସହିଲା ।

ନୂଆ ହର ଗଉଁସି ଯୋଗ ହେଲା ।

ନିଶ୍ଚେ ଜଣାଗଲା ଏଥିପାଇଁ ନିଜ ମଦନ-ଘର ବୁଡ଼ିଲା । ଗୋ ନୂତନା ।

ନିଜ ଆଚରଣ ମନେ ନ ଧରି ।

ନୃପତିରେ କରି ଲେଉଟ ଗୃହାଣ୍ଡ ।

ନିଅ ଯେ ଯାହାର ବାସ ଆସି ଚାଲି ନ ଦେଲେ ଦୋଷ ଆମ୍ଭର । ଗୋ ନୂତନା ॥

ନିଶାନାମାନେ ଏ ବାଣୀ ଶୁଣି ଲଜ-ହରଷ-ରସରେ ମଜ୍ଜନ ।

ନ କରେ କି ଅନାୟତ୍ତ ବିଧାନ ।

ନ ଗଲେ ତ ପ୍ରତିକାର ନାହିଁ ଆଉ, ଶୁଳି ବାଳୀ ଛନ୍ଦମନ । ସେ ନୂତନା ।

ନିଜ କରେ ମର୍ମ ସ୍ଥାନ ଆଚ୍ଛାଦି ।

ନିଶା ଜଳୁଁ ବାହାର ନେଷି ମୁଦି ।

ନିଜ ବଦନେ ଅପଥ ପଥ କଲେ ମୁଖ ମୋଡ଼ି କହେ ଲଦି । ସେ ନୂତନା । ୧୫

ନିଶାନାମାନର ଲଟବାସ ଦେନି କଦମ୍ବବୃକ୍ଷରୁ ଓହ୍ଲାଇ ।

ନୂତନାକୁ କହୁଛନ୍ତି ଗେଲାଇ ।

ନବପତ୍ରବନ ଗରବରେ ଦେଲି ମଦନ-ଘର ବୁଡ଼ାଇ । ଗୋ ନୂତନା ।

ନାହିଁ ଏ କଷ୍ଟ ତରିବାକୁ ଗତି ।

ନମସ୍କାର ନୋହିଲେ ରତିପତି ।

ନ କଲେ ଗତି ନାହିଁ, ଶୁଳି ନିଶାନା ଏକ କରେ ଓଲଗନ୍ତି । ସେ ନିଶାନା । ୧୬

୧୩—ବାଜ—ପବନ । ହୃତ—ଉପକାର । ମଦ ବିହୃଲେ—ଗର୍ବରେ
ଶ୍ରେଳ ହୋଇ । ବ୍ରତ ବଧୁ—ବ୍ରତର ନିୟମ ।

୧୪—ଦିଗମ୍ବର—ଶିବ, ତାହାର ପରି ସ୍ତନ । ଅମ୍ବୁ—ବସ୍ତ୍ର ।
ହରଗୌରୀଯୋଗ—ଶିବପାଟଣର ମିଳନ । ସ୍ତନ ଶିବ ପରି ଓ ସ୍ତ୍ରୀମାନେ
ଗୌରୀ ପରି । ଅଭବକ ମଦନ—କନ୍ଦର୍ପର, ଘର ବୁଡ଼ିଲା—ନଷ୍ଟ ହେଲା ।
ମଦନଘର—ସୋନି । ବୁଡ଼ିଲା—ଜଳରେ ବୁଡ଼ି ହେଲା ।

୧୫—ମଜ୍ଜନ—ବୁଡ଼ିଲେ (ଉଲଗ୍ନ ଥିବାରୁ ଲଜରେ, ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଦେଖିବାରୁ
ହର୍ଷରେ, ଆସକ୍ତ ଥିବାରୁ ରସରେ) । ଅନାୟତ୍ତ—ଅତ୍ୟାୟତ୍ତ ହେଲେ ଲୋକ
କଣ ବିଧାନ ନ କରେ । ଛନ୍ଦମନ—ବ୍ୟାକୁଳ । ମର୍ମସ୍ଥାନ—ଗୁପ୍ତ ଅଙ୍ଗ । ମୁଦି—
ବୁଜି । ନିଜବଦନେ—ମୁହଁ ନୁଆଁଇଁ । ଅପଥ—ଅବାଟ । ପଥ—ବାଟ ।

୧୬—ନିଶାନ ସୁନ୍ଦର—ନବରୁଚିର ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ । ରତିପତି—କନ୍ଦର୍ପ ।
ଓଲଗନ୍ତି—ନମସ୍କାର କରନ୍ତି ।

ନାଗର ଦ୍ରବି ଶ୍ରୀଲେ ଗୋ ନୟନା ଧର୍ମଶାସ୍ତ୍ର କ ଶୁଣା ନାହିଁ ।

ନମସ୍କାର ହସ୍ତକେ ଅଛୁ କାହିଁ ।

ନେଇ ବେନିକର ଶିରେ ଦିଅ ବେଗେ ସୁତ ଦୈନ୍ୟ ଶ୍ରୀ କହ । ଗୋ ନୂତନା ।

ନାଶ ଅନାୟତ୍ତେ ହସି କହନ୍ତି ।

ନ ଜାଣୁ କେ ଦେବତା ଦେବା ଗତି ।

ନିଶିଳ ଦେବଦେବକୁ ଜାଣୁ କହ କଲେ ବହୁତ ପ୍ରଶଂସିତ । ସେ ନୂତନା । ୧୭ ।

ନୟନ ମୁଦିବା ଦେଖି ହସି ହରି ବୋଇଲେ ଶିଳ୍ପି ନିଅ ବାସ ।

ନଗପତନ ମଣି ନାଶବଶ ।

ନ ପାଟିଲ ମଣ୍ଡା, ପଶିବା କାହିଁରେ, ଶ୍ରବଣା କରି ବିଶେଷ । ସେ ନୟନା ।

ନଟନାଗର ହଟିଆଶେଖର ।

ନାଟ ସରବ ଏତେକେ ଭୁମ୍ଭର ।

ନାଟ ଦିଅ କାହିଁ, ଧରଧର ହୋଇ ପିନ୍ଧିଲେ ଯେହ୍ନା ଅମ୍ଭର । ସେ ନୟନା । ୧୮ ।

ନୟନେ ମିଶାଇ ଲଜ ସ୍ନେହ ଭଞ୍ଜୀ ରଞ୍ଜିତା ଓଷ୍ଠେ ମନ୍ଦ ହାସ ।

ନନ୍ଦସୁତ ମତି କଲେ ଭଲ୍ଲାସ ।

ନିର୍ମଳ ପ୍ରେମ ମନ ଜାଣି ତାଙ୍କର ହୋଇଲେ ଗୋବିନ୍ଦ ତୋଷ । ସେ ନାଗର ।

ନୂତନାକୁ କହନ୍ତି ମନ୍ଦେ ହସି ।

ନତ ଗ୍ରତେ ଅଛୁ ଯାହା ମନାସି ।

ନିଷ୍ଠା କରିବି ସେ କଥା ଏଥୁପାଇଁ ସାକ୍ଷୀ ଏମୋହନବଂଶୀ । ଗୋ ନୂତନା । ୧୯ ।

ନବଦଳ ଧୂଳି ଶୁଣିଲୁ ଗୁଡ଼ିଆ ପରସ୍ତେ ଗୋପିକା ହୋଇଲେ ।

ନିଜ କରେ କୁସୁମ ମାଳା କଲେ ।

ନେଇ କୃଷ୍ଣଗଲେ ଲମ୍ବାଇ ଆନନ୍ଦେ ହୁଳହୁଳି ଧୂଳି କଲେ ସେ ନୂତନା ।

ନବ ଅନୁରାଗ ଧନ ଅର୍ଜନ ।

ନେଇ କଲେ ପରସ୍ପରେ ସଞ୍ଚନ ।

ନବରକୁ ବିଦା ହୋଇଗଲେ ଗୋପୀ କୃଷ୍ଣପାଦେ ରଖି ମନ । ସେ ନାଗର । ୨୦ ।

୧୭—ଗତି—ମୁକ୍ତି ଦେବତା । କେ—କିଏ, ନ ଜାଣୁ । ନିଶିଳ ଦେବଦେବ—ସବୁଦେବପୁରୁଷଙ୍କ ।

ନଗ ପତନ—ପବନ ପଡ଼ିବା । ନାଶବଶ—କୁମାରୀ ସବୁ । ମଣ୍ଡ—ଭୂଇଁ । ନାଟ—ଖେଳ ଓ ବସ୍ତ୍ର । ଅମ୍ଭର—ବନ୍ଧୁ ।

୧୮—ଲଜ ସ୍ନେହଭଞ୍ଜୀ ନୟନରେ ମିଶାଇ ରଞ୍ଜିତା—ଲଜ, ଓଷ୍ଠରେ ମନ୍ଦହାସ କରି ନନ୍ଦସୁତ ମତି ଭଲ୍ଲାସ—ଆନନ୍ଦିତ, କଲେ । ନିଷ୍ଠା—ନିୟତ୍ତ ।

୧୯—ନବଦଳ ଧୂଳି—ନୂଆ ମୋଟା ଗର୍ଜନ । ନବ.....ଅର୍ଜନ—ନୂଆ ଅନୁରାଗଭୂପକ ଧନ ଗୋଳଗାର କରି ନିଜ ନିଜ ମଧ୍ୟରେ ସଞ୍ଚୟ କରି ରଖିଲେ ।

ନବଦାନଶ୍ୟାମ ଯିଭଜିମଠାଣି ମୁରଲୀମୁଖ ମନୋହର ।

ନିଶି ଦିନେ ଧ୍ୟାନ ହେଉ ମୋହର ।

ନିରକ୍ଷରକ୍ଷକ ନାମ ସାର୍ଥହେଉ ବୋଲେ ସାମନ୍ତସିଂହାର । ହେ ନାଗର ।

ନ ପଞ୍ଚାନୁପ୍ରାସରେ ଶେଷ ଛନ୍ଦ ।

ନାହିଁ କଷ୍ଟ ଅର୍ଥ ଘେନ କୋବିଦ ।

ନିଶିଳ-ରସାନନ୍ଦ-ରସ ଅସ୍ବାଦ କଲେ ପାଳବଟି ସ୍ବାଦ । ହେ ନାଗର । ୨୧ ।

— — —

ଉନବିଂଶ ଛାନ୍ଦ

ଦ୍ଵିତୀୟ ଅନୁପ୍ରାସ

ଦିଶ-ତଗ ମୁକ୍ତାବଳୀ

ଜଗବାନ୍ଧବ ଲାଳା ସାଧବ ଜନେ ଶୁଣ ଦେଇ ମନ ।

ସହୁଁ ସୁମନା ଗଲେ ବିମନା ହେଲେ ଶ୍ରୀନନ୍ଦ-ନନ୍ଦନ । ୧ ।

ଚନ୍ଦ୍ରା ମୁରତି ଚନ୍ଦ୍ର କରତି ପକାଉଛି କାମ ଛୁତି ।

ଲଭିବା ଆଶେ ବୁଦ୍ଧି ନ ଆସେ ଚନ୍ଦ୍ରାଭର ମତି ଅତି । ୨ ।

ଏହି କାଳରେ ସେହି ସ୍ଥଳରେ ସବ୍ୟା ସଖୀ ପରବେଶ ।

ଦେଖି ଗୋବିନ୍ଦ ସେ ଅରବିନ୍ଦବଦନାର ହସ ହସ । ୩ ।

ଚନ୍ଦ୍ରା ସଜନୀ ହେବ ରଜନୀକର ମୁଖୀ ବିରୁଣିଲେ ।

କୃଷ୍ଣଦୟା କାହା ସୁନ୍ଦରୀ ଏକା ବୁଲୁ ପରୁଣିଲେ । ୪ ।

୨୧—ଯିଭଜିମଠାଣି—ବେକ, ଅଶ୍ଳା ଓ ପାଦକୁ ବଜା କରି ଠିଆ ହେବାର ଶୋଭା । ନିରକ୍ଷରକ୍ଷକ—ଅରକ୍ଷର ରକ୍ଷାକାରୀ । ‘ନ’ ପୁଞ୍ଚାନୁପ୍ରାସରେ —‘ନ’ ଅକ୍ଷର ଆଗରେ ଅଛି । ନିଶିଳ ରସାନନ୍ଦରସ—ସମସ୍ତ ରସ ଓ ଆନନ୍ଦ ସ୍ବରୂପ । ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ—ପ୍ରେମ ସ୍ବାଦ ପାଇବ ।

୧—ଜଗବାନ୍ଧବ—ଜଗତର ବନ୍ଧୁ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ । ସୁମନା—ସ୍ତ୍ରୀ, ଗୋପ-କନ୍ୟା । ବିମନା—ଦୁଃଖିତ ।

୨—ଚନ୍ଦ୍ରାମୁରତି—ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ ରୂପ । ଚନ୍ଦ୍ରାଭର—ଚନ୍ଦ୍ରାପୁର୍ଣ୍ଣ ।

୩—ଅରବିନ୍ଦ ବଦନାର—ପଦ୍ମମୁଖୀ ସବ୍ୟାର ।

୪—ଚନ୍ଦ୍ରାସଜନୀ—ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀର ସଖୀ । ରଜନୀକରମୁଖୀ—ଗୁନ୍ଦମୁଖୀ ସବ୍ୟାର । କୃଷ୍ଣଦୟା—କ୍ଷୀଣକଟୀ ।

ସବ୍ୟା ହସିଲ ମନ୍ଦେ ଶୁଣିଲ ଶୁଣ ହେ ନାଗରବର ।
 ରସବିଗ୍ରହ ହୋଇ ନିଗ୍ରହ ଅନୁଗତ ଜନେ କର । ୫ ।
 ତୁମ୍ଭ ଆଶାରେ ମଦନଶରେ ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ ଅସି ସରେ ।
 ତବ ଉତ୍ତର ମୋହମନ୍ତର ଜାଣିଲୁ ଆମ୍ଭ ବିରାରେ । ୬ ।
 ଆଶା ଦେଖାଇ ନ ଦେଲେ ଶାଇବାକୁ ଅପରାଧ ସିନା ।
 ନ ଥିଲୁ ମଣି ରସିକମଣି ଯୁବକ-ପରାଣ-ଦେନା । ୭ ।
 ତୁମ୍ଭ କାତର ପ୍ରେମ ଉତ୍ତର ଶୁଣି ଆମ୍ଭେ ବଣ ହେଲୁ ।
 ଗୁଣବତୀକ ତବ ପ୍ରୀତିକ କେତେମତେ ମଣାଇଲୁ । ୮ ।
 ବୁଢ଼ୀ ଆକଟ ମହାସଙ୍କଟ ବଟି ବ୍ୟାଧି-ଶାନ୍ତ-ଛଲେ ।
 ପଦ୍ମା ବୁଦ୍ଧିରେ ରସନଧରେ ଆଖିଅଛୁ ବଳେ ବଳେ । ୯ ।
 ପୂଜି ଗଉରୀ ଚମ୍ପାଗଉରୀ ବେଗେ ଯିବେ ନିଜ ପୁର ।
 ସକଳ ମିତେ ତୁମ୍ଭ ନିମିତ୍ତେ କରୁଛୁ ଏତେ ବିରୁର । ୧୦ ।
 ଉମା ପାର୍ଥରେ ଅଛନ୍ତି ଖରେ ଜଣାଇଲି ଶ୍ରୀ ଗୁମ୍ଫରେ ।
 ଆଉ ଭରସା ନାହିଁଟି ରସାମୋହନ ଆଖିବୁଁ ବାରେ । ୧୧ ।
 ଶୁଣି ମୋହନ କଣ୍ଠ ବନ୍ଧନ ହାର ଉପହାର ଦେଲେ ।
 ମୋ ଜୀବଦାନ ଦେଲୁ ନିଦାନ ଆତ୍ମରକ୍ଷନେ ବୋଇଲେ । ୧୨ ।
 ଉଦ୍ଧାର ଜୟେ କଲେ ବିଜୟେ ସବ୍ୟା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ହରି ।
 ଉମାବାସରେ ମିଳି ଆଶରେ ବସିଲେ ମୁରଲୀଧାରୀ । ୧୩ ।

*—ରସବିଗ୍ରହ—ରସମୟ ମୁର୍ତ୍ତି । ନିଗ୍ରହ—ଦଣ୍ଡ, ଉପେକ୍ଷା ।

୬—ସରେ—ସରୁଅଛି । ତବ ଉତ୍ତର—ତୁମ୍ଭ ଚିତାଉ । ମୋହମନ୍ତର—ମୋହ କରବାର ମନ୍ତ୍ର ।

୮—କାତର ପ୍ରେମଉତ୍ତର—କାତରତା ଓ ସ୍ନେହପୂର୍ଣ୍ଣ ଚିତାଉ ।

୯—ବୁଢ଼ୀ—ଶାଶୁ । ଆକଟ—ଜରିବା । ମହାସଙ୍କଟ—ବଡ଼ ବିପ୍ଳବ । ବଟି—ଠକ । ବ୍ୟାଧିଶାନ୍ତଛଲେ—ରୋଗ ଭଲ ହେବା କପଟରେ । ପଦ୍ମାବୁଦ୍ଧିରେ—ପଦ୍ମାନାମ୍ନୀ ସର୍ବାର ବିରୁରରେ । ରସନଧରେ—ରସବତୀ ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀକୁ ।

୧୦—ଗଉରୀ—ପାର୍ବତୀ । ଚମ୍ପାଗଉରୀ—ଚମ୍ପାପରି ଶ୍ଵେତପୀତବର୍ଣ୍ଣ ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ ।

୧୧—ଆଉ ବାରେ—ଆଉ ଥରେ । ରସାମୋହନ—ପୁଣ୍ୟ ମୋହନ-କାରଣୀ ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀକୁ ।

୧୨—ନିଦାନ—ନିଶ୍ଚୟ । ଆତ୍ମରକ୍ଷନେ—ଉଚ୍ଚଶାରେ ବିହୀନ ହୋଇ ।

୧୩—ଉଦ୍ଧାର—କହ । ଉମା ବାସରେ—ଦେବଙ୍କର ମନ୍ଦିରରେ । ଆଶରେ—ଆଶାକରି । ୧୪—ଅତି ମୋଦରେ—ଅଧିକ ଆନନ୍ଦରେ ।

ଏହି କାଳରେ ସଖି ମେଳରେ ବିଜେ କଲେ ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ ।
 ଅତି ମୋଦରେ ଜୟନାଦରେ ସଖୀ ଦେଲେ ଝୁଲଝୁଲୀ । ୧୪ ।
 ଦେଖି ପୁରତେ କାମ ଆରତେ କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର କମ୍ପମାନ ।
 ଅଧୋବଦନେ କମ୍ପି ମଦନେ ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ ଛନ୍ଦ ଛନ୍ଦ । ୧୫ ।
 ଲୁହା ବନେ କଲ ରଚନ କି ଯୋଗେ ଅଛନ୍ତି ଆଜ ।
 ନୋହୁ ଦର୍ଶନ ଉମା ପ୍ରସନ୍ନ ଭେଟିଲୁ ରସିକରାଜ । ୧୬ ।
 ରମଣୀବର ନିଜ ଦେବର ବ୍ରଜରାଜ ସୁତ ସିନା ।
 ଶୁଭ ଅନ୍ତର ଚିତ୍ତ ସତର ବସୁନ୍ଧୀ ପୂରୁ କାମନା । ୧୭ ।
 କରୁଣାକର ଏକାଳେ କର ଧରିକରନ୍ତି ବିନତି ।
 ଆରେ ରମଣୀ-ମୁକୁଟମଣି ଦେନ ଏ ଘନ ଭରତି । ୧୮ ।
 ଗଜେନ୍ଦ୍ରଗତି ତୋ ବିନା ଗତି ଆନେ ନାହିଁ ମନେ କର ।
 ଦେଖା ଦିନରେ ଶ୍ରବ ଧନରେ ହୋଇଛି କଣା କଙ୍କର । ୧୯ ।
 ସଖୀ ଚତୁରବର ଆତୁର ଜାଣନ୍ତେ ଅନ୍ତର ହେଲେ ।
 ସେହୁ ଦମ୍ପତି ସୁଖସମ୍ପତି ବୃଷ୍ଟି ହେଲ ବିରୁରଲେ । ୨୦ ।
 ସଙ୍କେତକୁଞ୍ଜେ ଆନନ୍ଦସୁଞ୍ଜେ ବିଜେ କୋଳେ ଦେନ ହର ।
 ରାମା ଡରଇ ତନୁ ଥରଇ ନବ ଅନୁଭବୁଁ କରି । ୨୧ ।
 କରକ ବୁକେ କର ଚିରୁକେ ଦେଇ ରୁଟୁ ଆରମ୍ଭିଲେ ।
 ଦନଶ୍ୟାମ ତ ମୋର ସାମନ୍ତ ଘନ ଅଭିମନ୍ୟୁ ବୋଲେ । ୨୨ ।
 ପ୍ରସଙ୍ଗାର୍ଥରେ ରସ ଏଥରେ ନୋହିଲ ଅତି ରଞ୍ଜନ ।
 ଧର୍ମଜ୍ଞ ଧୀରେ ଦେନ ହେ ଧୀରେ ଦ୍ଵିଭାଙ୍ଗୀ ଯମକ ସ୍ଥାନ । ୨୩ ।

୧୫ । ଆରତେ—ପୀଡ଼ାରେ, ଆର୍ତ୍ତିରେ । ୧୬—ଅନ୍ତର ଚିତ୍ତ—ମନର ଭେଦ ବୁଦ୍ଧି ।

୧୯ । ଦେଖାଦିନରେ—ଦେଖାହେବା ଦିନରୁ । ଶ୍ରବଧନରେ—ଶ୍ରବ-ଭଙ୍ଗୀରୂପକ ଧନଦ୍ଵାରା ।

୨୦—ଚତୁରବର—ଚତୁର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣକର । ଆତୁର—ଭକ୍ତଶ୍ଵ । ଅନ୍ତର ହେଲେ—ରୁଚିଗଲେ ।

୨୧—ଆନନ୍ଦସୁଞ୍ଜେ—ଆନନ୍ଦସମୂହରେ । ୨୨—କରକ—ଗୋଟିଏ ହାତ ।

୨୩—ପ୍ରସଙ୍ଗାର୍ଥରେ—ମିଳନ ପ୍ରସଙ୍ଗ ବର୍ଣ୍ଣନାରେ । ରଞ୍ଜନ—ମନୋହର । ଧର୍ମଜ୍ଞଧୀରେ—ତତ୍ତ୍ଵଜ୍ଞପଣ୍ଡିତମାନେ । ଧୀରେ—ବୁଦ୍ଧିରେ ।

ବିଂଶତି ଛାନ୍ଦ

କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀଙ୍କୁ ଗୁଠୁ

ନୟନ ଯମକ । ବାଣୀ-କଳଶା

ଧୀରେ ଧୀରେ ଧୀରେ ଦେନ ଏଥୁ ଦେଇ ଶୁଭ ।

ଧର ଧର ଧରଣୀଶୋଭାକ କହୁଛନ୍ତି ସେ । ୧ ।

ଶତ ଶତ ଶତକୋଟି ଘାତ ଜାତ ଶର ।

ବାର ବାର ବାରଶଗମନା ମାରେ ମାର । ୨ ।

ଥର ଥର ଥରଇ ଥରକୁ ଥର ଅଙ୍ଗ ।

କର କରକରଦନା ମୋର ଦର ଭଙ୍ଗ । ୩ ।

ସୁର ସୁର ସୁରସଦା ଥିଲେ ସେ ନାହାନ୍ତି ।

ଭବ ଭବ ଭବବନ୍ଧା ବିନା କେ ମୋ ଗତ । ୪ ।

ଜୀବଜୀବ ଜୀବ ଦୁଃଖୀ ବିଚଳେ ଯେମନ୍ତ ।

ଜୀବ ଯିବ ଜୀବନଜନେନାରେ ତେମନ୍ତ । ୫ ।

୧—ଧୀରେ—ଆହେ ପଣ୍ଡିତମାନେ । ଧୀରେ—ବୁଦ୍ଧିରେ । ଧୀରେ—
ସ୍ଥିରଭାବେ । ଶୁଭ—କାନ । ଧରଧର—ଗୋବର୍ଦ୍ଧନ ପର୍ବତଧାରୀ କୃଷ୍ଣ । ଧରଣୀ-
ଶୋଭା—ଭୂମଣ୍ଡଳ ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀକୁ ।

୨—ବାରଶଗମନା—ହେ ଗଜଶମନା । ମାର—କନ୍ଦର୍ପ । ଶତଶତ—
ଶଏ ଶଏ । ଶତକୋଟି ଘାତଜାତ ଶର—ବଳପ୍ରହାର ପରି ପ୍ରହାର ଜାତ
କରୁଥିବା କାଣ୍ଡମାନଙ୍କୁ । ବାରବାର—ବାରଂବାର ମାରୁଅଛୁ ।

୩—ଅଙ୍ଗ ଥରକୁ ଥର—ବାରମ୍ବାର, ଥରଥର ହୋଇ ଥରଇ । ହେ
କରକରଦନା—ତାଳିମୁଦାଳ ପରି ତାନ୍ତ୍ର ଯାହାର ସେ । ମୋର ଦରଭଙ୍ଗ—
ଭସ୍ମନାଶ, କର ।

୪—ହେ ସୁରସଦା—ରତିବାସିନୀ; ସୁର ସୁର—ମହାଦେବ, ଥିଲେ
କିନ୍ତୁ ସେ ନାହାନ୍ତି । ସେ ଥିଲେ କନ୍ଦର୍ପକୁ ଯୋଡ଼ିଥାନ୍ତେ, କିନ୍ତୁ ଭବବନ୍ଧା—
ଅନୁରାଗିଣୀ ରମ୍ଭ ଭବ-ପ୍ରୀତି, ବିନା ମୋର କିଏ ଗତ—ଆଶ୍ରୟ, ଅଛୁ ଭବ—
ଭବନାକର, କିନ୍ତୁ ଭବ ଭବ—ଭବନା କର କର (ସମ୍ଭ୍ରମରେ) ।

୫—ଯେମନ୍ତ, ବିଚଳେ—ଚଳୁ ନ ଥିଲେ, ଜୀବଜୀବ—ଚକୋରର,
ଜୀବ—ପ୍ରାଣ, ଦୁଃଖୀ ହୁଏ କେମନ୍ତ, ବେ ଜୀବନଜନେନା—ପଦ୍ମନେତ୍ରୀ, ମୋର
ପ୍ରାଣ ଯିବ । ଜୀବ—ଜଳ ।

ସର ସରସର ଆଶାୟୀ ମୁଁ ମୀନବତ ।
 ଘନ ଘନ ଘନରସଦାୟିନୀର ରତ । ୭ ।
 ମନ ମନମନ ଧୂନ ଶ୍ରବଣେ ଲକ୍ଷ୍ମର ।
 ଆନ ଆନ ଆନନେ ବହୁଛୁ କାହିଁପାଇଁ । ୮ ।
 କନ କନ କନକାଞ୍ଚୀ ମୃଗୀ ପର ନୁହ ।
 ଦର ଦର ଦରକଣ୍ଠ ଗୁଣକୁ ନ ବହ । ୯ ।
 ଜରଜର ଜର ଅନ୍ତ ସ୍ଵେଦ ପର ତରୁ ।
 ଝର ଝର ଝରଇ ତ ଲେତକ ନୟନୁଁ । ୧୦ ।
 ତର ତର ତରଳାକ୍ଷୀ ହାସ ଦେଖିବାରେ ।
 ବଧୁ ବର ବଧୁଲ୍ଲଅଧରା କପା ମୋରେ । ୧୧ ।
 ସାର ସାର ସାର ସାଧିକୁର ଜାନୁ ପାଲ ।
 ବିହ ବିହ ବିହତେ ଦେଇଛି ଖେଳ ବୋଲି । ୧୨ ।

୭—ରୁ ସରସର ସର—ଜଳପୁର୍ଣ୍ଣ ସୁନ୍ଦରୀ ପର ରସର ସୁନ୍ଦରୀ ଅଟେ ,
 ମୁଁ ମୀନବତ—ମାଛପରି, ଆଶାୟୀ—ଆଶା କରିଅଛି । ଘନରସଦାୟିନୀ—
 ନିବିଡ଼ ରସଦାୟିନୀ, ତୁମର ରତ—ସନ୍ତୋଷ, ଘନ ଘନ—ସାନ୍ନ୍ଦ୍ର ମେଘ,
 ହୋଇଅଛି କିମ୍ବା ଘନ ଘନ ସଙ୍ଗଦା ରତରେ ଆଶାୟୀ ।

୮—ମୋର ମନ ତୁମ୍ଭର ମନ ମନ ଧୂନ—ସୁରତ କାଳୀନ ଗଦଗଦ
 ଶବ୍ଦ, ଶ୍ରବଣେ—ଶୁଣିବାକୁ, ଲକ୍ଷ୍ମ କରିଅଛି । ଅନନେ—ମୁହଁରେ, ଆନଆନ—
 ଅନ୍ୟ ଅନ୍ୟ, କଥା କାହିଁପାଇଁ ବହୁଅଛି ।

୯—ହେ କନକାଞ୍ଚୀ—ସୁନାଗୋଷ୍ଠୀ, ମୃଗୀ ପର କନ କନ—ଛନ ଛନ,
 ହୁଅ ନାହିଁ । ହେ ଦରକଣ୍ଠ—ଶଙ୍ଖରୂପ କଣ୍ଠ ଯାହାର, ଦର—ଅଳ୍ପ ଦର
 ଗୁଣକୁ—ଭୟକୁ, ବହ ନାହିଁ କିମ୍ବା ଦର ଦର ଗୁଣକୁ—ଅଳ୍ପ ଶଙ୍ଖ ଗୁଣକୁ ବହ
 ନାହିଁ । ଶଙ୍ଖ ଯେପରି ବାହାର ସଫା ଓ ଅନ୍ତରରେ କୃତ୍ରିମ ସେପରି ଅନ୍ତରରେ
 ରଖ ନାହିଁ ।

୧୦—ମୋର ତରୁ—ଦେହ; ଜରଅନ୍ତ ସ୍ଵେଦ—ଜ୍ୱର ଶେଷ ଝାଲ, ପର
 ଜର୍ଜର ହୋଇଅଛି ।

୧୧—ତରଳାକ୍ଷୀ—ଚକ୍ଷୁଲନୟନା । ତୁମ୍ଭର ହସ ଦେଖିବାକୁ ମୁଁ
 ତର ତର—ଉତ୍ସୁକ ଅଛି । ବଧୁଲ୍ଲ—ଫୁଲପରି ଓଠ ଯାହାର, ହେ ବର
 ମୋରେ—ମୋତେ, କପା ବଧୁ—ବଧ କରିଅଛି ।

୧୨—ହେ ସାରସାକ୍ଷି—ପଦ୍ମନୟନା, ତୁମ୍ଭର କୁର—ଦ୍ରବ, ସାର ସାର
 —ଉତ୍କୃଷ୍ଟ ପଣାସାର, ଏ ଜାନୁ—ଜଞ୍ଜ, ପଣାପାଲକୁ ବିହ ବିହତେ—ଉଚିତ
 ରୂପରେ, ଖେଳବୋଲି ବିହୁଅଛି—କରିଅଛି ।

ଦାନ ଦାନ ଦାନଦକ୍ଷ ହୋଇ ସୁଖୀ ହୁଅ ।
 ମାନ ମାନ ମାନଧର୍ମଶାଳୁ ଫିଙ୍ଗି ଦିଅ । ୧୬ ।
 ତାର ତାର ତାରପତିମୁଖ ଟେକ ମିତ ।
 ଗର ଗର ଗରକଣ୍ଠପର କଲନି ତ । ୧୭ ।
 ଆନ ଆନ ଆନନକୁ ନ ରସେ ମୋ ମନ ।
 ହରି ହରି ହରିମନ ନେଉଛୁ ତୋ ମାନ । ୧୮ ।
 ଶୁଚି ଶୁଚି ସୁତୀରକୁ ତେଜ ଦାନ କର ।
 ଚନ୍ଦ୍ରା ଚନ୍ଦ୍ରା ଚନ୍ଦ୍ରାମଣି ରସ ତାଳି ହର । ୧୯ ।
 ଯାର ଯାର ଜାରପ୍ରୀତି ତାର କି ଏ ଶୁଭ ।
 ଅନା ଅନା ଅନାପୁତ୍ରେ କମ୍ପୁଛୁ ମୋ ଗୁଡ଼ି । ୨୦ ।
 ଶୁଷ ଶୁଷ ଶୁଷକ ନ ଶୁଷି ସୁମନା ।
 ସରୁ ସରୁ-ସରୁପା-କୃପାରେ ମୋ ବେଦନା । ୨୧ ।

୧୬—ହେ ଦାନଦକ୍ଷ—ଦାନଶୀଳା, ରୁମ୍ଭେ ପଶା ଦାନ ପକାଇଲ ପର
 ଦାନହୋଇ—ଦୟାହୋଇ, ସୁଖୀ ହୁଅ । ମୋ ବଚନ ମାନ; ମାନ ମାନସ
 ପଶାକୁ—ମାନରୂପକ ପଶାକୁ (ଅଭିମାନ, ଫିଙ୍ଗିଦିଅ) । ଅଥବା ମାନ ମାନ—
 ମୋ କଥା ଘେନ ଘେନ ।

୧୭—ହେ ମିତ, ତାର—ଉଚ୍ଛ୍ୱଳ, ତାରପତିମୁଖ—ଗୁନମୁହଁକୁ, ଟେକ
 ମୋତେ ତାର—ଉଦାର କର କିମ୍ବା ତାର ତାର—ଉଦାର କର କର ।
 ଗରକଣ୍ଠ ପର—ଶିବଙ୍କ ଶବ୍ଦ କାମ, ମୋତେ ଗରଗର କଲଣି, ଅନ୍ତର୍ଦ୍ଧ୍ୟ ବା
 ଶକ୍ତି ଶକ୍ତି ।

୧୮—ଆନ—ଶୁଣ ଅଛି । ମୋ ମନ ଆନ ଆନନକୁ—ଅନ୍ୟ ମୁହଁକୁ,
 ରସୁ ନାହିଁ । ହେ ହରି ! (ନାହିଁକେ) ତୋ ମାନ—ଅଭିମାନ, ହରି—ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ
 ମୋର ମନକୁ ହରି ନେଉଅଛୁ କିମ୍ବା ହେ ହରି ନାହିଁକେ ତୋହର ହରି—ଶୋଭା ।

୧୯—ସୁତୀରକୁ—ଶୂନ ବସନକୁ ବା ବିଳମ୍ବକୁ ପ୍ରତି ଶୁଚି ଶୁଚି—
 ବିଶୁଦ୍ଧ ଶୃଙ୍ଗାର ରସକୁ, ଦିଅ ବା ହେ ଶୁଚି—ଶୁଦ୍ଧ । ହେ ଚନ୍ଦ୍ରାମଣି—
 ବାସ୍ତବିକଦାସିନୀ, ରସ—ପ୍ରୀତିରୂପକ ଜଳ, ତାଳି ମୋର ଚନ୍ଦ୍ରାରୂପକ ଚନ୍ଦ୍ରା—
 ଅଗ୍ନିକୁ ହରିଣ କର ।

୨୦—ଜାରପ୍ରୀତି—ପରପୁରୁଷ ସହୃଦ ପ୍ରୀତି । ଅନାଅନା—ରୁଦ୍ଧ ରୁଦ୍ଧ ।

୨୧—ହେ ସୁମନା—ମନସିନି, ଶୁଷ ଶୁଷ—କଥା କୁହ, ଶୁଷକ—
 କହୁଅଛି, ଯେପରି ଆଉ ମୁଁ ଶୁଷି ନ ଯାଏ କିମ୍ବା ମୁଁ କହ କହ କହୁଅଛି, ହେ
 ସୁମନା, ରୁମ୍ଭେ ଶୁଷ—କହ ନାହିଁ । ହେ ସରୁସରୁପା—କୃଶାଙ୍ଗି, ତୋ
 କୃପାରେ—ଦୟାଦାୟା, ମୋ ବେଦନା ସରୁ—ସାଧୁ ।

ଉରୁ ଉରୁ ଉରୁବଣୀ ନରୁ ପରବନ୍ଧେ ।
 ହୁଁ ହୁଁ ହୁଁ ହୁଁ ହୁଁ ଗାନେ କର ଅବରୋଧେ । ୧୮ ।
 ରସ ରସ ରସନା ବଜାଇ ମୋତେ କଣ ।
 ବଳା ବଳା ବଳାରୁତ ହେବ ଏହିକ୍ଷଣ । ୧୯ ।
 ଧନ ଧନ ଧନ ପତ ପିଞ୍ଜି କେଉଁ ବର ।
 ନାକ ନାକ ନାକଲ ଉଜ୍ଜୀରେ ହେବ ରୁର । ୨୦ ।
 ନାଗ ନାଗ ନାଗବନ୍ଧ ହେଲେ ଭାଜିବ ।
 ମାନ ମାନ ମାନବର ଦେଖି କି ରହିବ । ୨୧ ।
 ହାରେ ହାରେ ହାରେ ବନ୍ଧୁ ଛଦିଟି ପ୍ରୀତିରେ ।
 ଭଲ ଭଲ ଭଲକଳାକେଶି କରି କି ରେ । ୨୨ ।
 ଧରଧର ଧରପର କହୁଁ ଏ ବିଧରେ ।
 ଗୁଣି ଗୁଣି ଗୁଣୀମଣି ଶୁଣି ଶୁଣି ଧୀରେ । ୨୩ ।

୧୮—ହେ ଉରୁ ଉରୁବଣୀ—ବଡ଼ ଉଷଣୀ ! ପରବନ୍ଧେ—ସୁରତ ବନ୍ଧରେ, ଉରୁ—ଜଞ୍ଜକୁ ନରୁଅ । କିନ୍ତୁ ହେ ଉଷଣୀ ! ଉରୁ—ବଡ଼ ଉରୁକୁ... ବା ଉରୁରେ ବସି... । ଅବରୋଧେ—ବାହୁପାଶରେ ବନ୍ଧନ କରୁଅ ।

୧୯—ରସ ରସ—ମୋଠାରେ ରତିକୁ ଆଦର କର । ରସନା—ଅଶ୍ଳାସୁତାକୁ, ବଜାଇ ବିପଦର ରତିରେ ମୋତେ କଣ । ବଳାକୁ ରତିରେ ବଳା—ବଜାଅ । ବଳାରୁତ—ଲମ୍ବ ।

୨୦—ହେ ଧନ ! ଧନପତି ପିଞ୍ଜି—କୁବେର ଐଶ୍ବର୍ଯ୍ୟ ବା ଧନପ୍ରାପ୍ତି କେଉଁ ବଡ଼ ? ନାକଲ ଉଜ୍ଜୀରେ—ସୁରତରେ ନାହିଁ କରିବା ଉଜ୍ଜିରେ, ନାକ ନାକ—ସ୍ବର୍ଗପୁଣ, ରୁଣ୍ଡି ହେବ କିନ୍ତୁ ନାକର—ନାସିକାର, “ନା” କଲ ଉଜ୍ଜିରେ ସ୍ବର୍ଗ—ନାକ, ରୁଣ୍ଡି ହେବ ।

୨୧—ନାଗ—ରତିରେ ଲାଗ, ନାଗବନ୍ଧ—ରତିବନ୍ଧ, ବିଶେଷ ହେଲେ ନାଗ—ସର୍ପମଧ୍ୟ, ଭାଜିବିବ—ହାଣ୍ଡିବିବ । ମାନ—ଘେନ । ଦେଖି—ମାନବର ମାନ—ମନୁଷ୍ୟର ଗର୍ବ, ରହିବ କି ?

୨୨—ହାରେ ବନ୍ଧୁ ! (ଆହାରେ ବନ୍ଧୁ) ସୁଖୋକ୍ତ, ହାରେ—ମାଳାକୁ, ହାରେ—ମାଳାରେ, ଛଦ ଧରି ହେ ଭଲକଳାକେଶି—ଦଳିତାଞ୍ଜନ କେଶି ! ଭଲ ଭଲ କରି କି—ପୁଅକୁ ପୁଅକୁ ହେବା ଉଚିତ କି ?

୨୩—ଧରଧର—ବରହ ଅବତାରେ ପୁଷ୍ପଗଧାର କୃଷ୍ଣ, ଧର—ଅଧୀନ, ପର ଏପରି କହୁବାରୁ ଗୁଣମଣି—ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ, ଶୁଣି ଗୁଣି ଗୁଣି—ସ୍ବର ସ୍ବର, ଧୀରେ, ଅଳ୍ପ, ଶୁଣିଲେ କିନ୍ତୁ ଧୀରେ—ଶୁଣିଲେ, ଗୁଣି ଗୁଣି..... ।

ହରି ହରି ହରିପଦ-ହସ୍ତ ହୃଦେ ଗନ୍ତୁ ।
ଦିନ ଦିନ ଘାନ ଅଭିମନ୍ୟୁ ନେଉ ନିତି । ୨୪ ।

ଏକବିଂଶ ଛାନ୍ଦ

ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ ସମ୍ବୋଧନ

ମୟୂବାନୁପ୍ରାସ । ବାଣୀ—ମୁନିବର

ମାଧବ ସମ୍ବୋଧନ ରସ । ମହତ ମାନସ ଝୁସ ।
ମଜ୍ଜନେ ହୋଇବ ତୋଷ । ମ ଅନୁପ୍ରାସ ଯେ । ୧ ।
ମୃରଲ୍ୟପର ବଚନେ । ମଦାଳସୀ ତୋଷମନେ ।
ମନ୍ଦହାସ ପରକାଶେ । ମଦନାବେଶେ ଯେ । ୨ ।
ମୋହନରାସେ ତା ଜାଣି । ମରି ବନ୍ଧୁ ଛନ୍ଦେ ଭଣି ।
ମଣ୍ଡିଲେ ଗଣ୍ଡେ ଚୁମ୍ବନ । ମତି ପ୍ରସନ୍ନ ଯେ । ୩ ।
ମଦକଳା ଲଜ ବନ୍ଧି । ମଥା ପୋତି ଉଡୁଁ କହି ।
ମଧୁପର କରେ ନାହିଁ । ମୋକ୍ଷଣ ଭାବ ଯେ । ୪ ।

୨୪—ଘାନ—ଗରିବ । ଅଭିମନ୍ୟୁ ହରି—ଇନ୍ଦ୍ରାଦି ଦେବତାମାନଙ୍କ,
ହରି—ଶୁକ୍ର, ହରି ପଦବ୍ୟୁତ—ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ପାଦ ଯୁଗଳକୁ, ଚନ୍ଦ୍ରା କଣ ନିତି ଦିନ
ଦିନ ନେଉ—କାଳ କଟାଇ କିମ୍ବା ହରି—କୃଷ୍ଣ, ହରି ନାୟିକା ଏ ଦୁହ୍ନଙ୍କର
ହରିପଦ—ପାଦପଦ୍ମ ଅଥବା ହରି ହରି—ସମାପ୍ତି ସୂଚକ ଆନନ୍ଦ ଶବ୍ଦ,
ଆନନ୍ଦରେ ଲୋକେ ହରି ହରି ଶିବ ଶିବ କହୁଥାନ୍ତି ।

୧—ମାଧବଙ୍କର ସମ୍ବୋଧନ ବର୍ଣ୍ଣନାରୂପକ ରସ—ଜଳରେ ମହତ୍ ଲୋକ-
ମାନଙ୍କର ମାନସ ଝୁସ—ମନରୂପକ ମତ୍ସ୍ୟ, ମଜ୍ଜିଲେ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହେବ । ମକାର
ଅନୁପ୍ରାସରେ ଏ ଛାନ୍ଦ ରଚିତ ।

୨—ମଦନାବେଶେ—କର୍ମାର୍ଥରେ ଘାରି ହୋଇ । ପରକାଶେ—ପ୍ରକାଶ
କଲ ।

୩—ମୋହନ ରାସେ—ମୋହନ ଶ୍ରେଷ୍ଠ, ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ । ମରି—ଆନନ୍ଦସୂଚକ
ଅବ୍ୟୟ । ଛନ୍ଦେ—ଉଦ୍‌ବେଗରେ । ଭଣି—କହି ।

୪—ମଦକଳା—ମଦୋକ୍ତା ଶ୍ରୀ ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ । ମଧୁପର—ମଧୁ-
ଦୈତ୍ୟର, ପର—ଶତ୍ରୁ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ । କରେ—ହସ୍ତରେ । ନାହିଁ—ଖୋସଣୀ ।
ମୋକ୍ଷଣ—ଫିଟାଇବା । ଭାବ—ବିଚାରଲେ ।

ମନ୍ଦାସେ ବାରଇ ବାଳୀ । ମୃଣାଳ ସୂତେ ସମ୍ଭାଳି ।
 ମଦୋଳଟ ଦନ୍ତୀ ନୋହେ । ମିଥ୍ୟା ଆଗ୍ରହେ ସେ । ୫ ।
 ମୁକ୍ତ କରି ଚର ହରି । ମର୍ଦ୍ଦନ ଭରଜ କରି ।
 ମତ୍ରେ ବର ଆରମ୍ଭିଲେ । ମନୋଜ ବଳେ ସେ । ୬ ।
 ମହିଳା ଅତି ଅଥୟେ । ମୁଦେ ନୟନ ବ୍ରୀଡ଼ାୟେ ।
 ମନାସେ ବିହି କି କଲ । ମହତ୍ତ୍ୱ ଗଲ ସେ । ୭ ।
 ମନୋରମା ସପା ହେଜି । ମୃଗାଙ୍କୁ ଖୋଜି ଖୋଜି ।
 ମାର ମିତ୍ରବାଦେ ଭୁଷେ । ମନ ସରସେ ସେ । ୮ ।
 ମହିଳା-ଶ୍ରବଣ-ବିଳେ । ମିଶାଇ ରସନା ଚୁଲେ ।
 ମତ୍ତଭୋଳେ ମଦାଳସୀ । ମଦନେ ରସି ସେ । ୯ ।
 ମନ୍ଦାସ ଭୂଟିଲ ମନୁ । ମୋହ ପରସେ ସୁତନୁ ।
 ମାର ମୁହଁ ଶାନ୍ତି ମତ । ମୋହନ କୃତ ସେ । ୧୦ ।

୫—ମନ୍ଦାସେ—ଲଜରେ । ବାଳୀ—ବାଳା, ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ । ମୃଣାଳ-
 ସୂତେ—ପଦ୍ମନାଭ ମଧ୍ୟ ସୂତାରେ । ମଦୋଳଟଦନ୍ତୀ—ମଉଡ଼ହୁଣ୍ଟୀ, ସମ୍ଭାଳି
 ନୋହେ । ମିଥ୍ୟା ଆଗ୍ରହେ—ମିଛ ଆହ୍ୱାନାବା । ଆଗ୍ରହ—ଚେଷ୍ଟା । ମିଥ୍ୟା—ନିଷ୍ଠୁଳ ।

୬—ମୁକ୍ତ କରି—ଫିଟାଇ । ଚୀର—ବସ୍ତ୍ର । ଭରଜ—ପ୍ରଦାନ । ମତ୍ରେ—
 ଉନ୍ମତ୍ତ ହୋଇ । ବର—ରତ ବଶେଷ । ମନୋଜବଳେ—କର୍ମସ୍ପ ପ୍ରଭାବରେ ।

୭—ମହିଳା—ସ୍ତ୍ରୀ ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ । ମୁଦେ—ବୁଡ଼ିଲ । ବ୍ରୀଡ଼ାୟେ—
 ଲଜରେ । ମନାସେ—ବିଚାର କଲ ।

୮ । ମନୋରମା—ସୁନ୍ଦରୀ ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ । ଡ୍ରପା—ଲଜ୍ଜାକୁ । ହେଜି—
 ଜାଣିପାର । ମୃଗାଙ୍କ—ଶରୀରର ଚନ୍ଦ୍ର । ମାରମିତ୍ରବାଦେ—କର୍ମସ୍ପର ମିତ୍ର
 ବୋଲି ବିବାଦରେ । ଭୁଷେ—ନିଶ୍ଚୟାର ଶତ କଲ । ଉପ ବିଶେଷରେ ପୁରୁଷର
 ବିଭିନ୍ନ ଅଙ୍ଗରେ ଚନ୍ଦ୍ର ଥାଏ ଏବଂ ସେହିପରି ସ୍ତ୍ରୀର ବିଭିନ୍ନ ଅଙ୍ଗରେ ଚନ୍ଦ୍ରକଳା
 ଥାଏ । ରତିଙ୍କ ପୁରୁଷ ଓ ସ୍ତ୍ରୀ, ସ୍ତ୍ରୀ ଓ ପୁରୁଷର ସେହି ସେହି ଅଙ୍ଗମାନଙ୍କରେ
 ନିଶ୍ଚୟ ଶତ କରି କଳା ଓ ଚନ୍ଦ୍ର ଚାଲନ କରନ୍ତି ।

୯—ମହିଳା-ଶ୍ରବଣ-ବିଳେ—ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀର କର୍ଣ୍ଣରନ୍ଧ୍ରରେ । ରସନା—
 ଜହ୍ନା । ମଦନେ ରସି—କର୍ମସ୍ପ ପୀଡ଼ାରେ ଆସକ୍ତ ହେଲେ ।

୧୦—ସୁତନୁ—ସୁନ୍ଦରୀଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ । ମାରମୁହଁ ଶାନ୍ତିମତ—କର୍ମସ୍ପଜନକ
 ମୋହ ଗୁଡ଼ିବା ଘଟ । ମୋହନକୃତ—ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ କଲେ ।

ମିଳାଇ ଜହ୍ନା ଚୁରୁକେ । ମର୍ଦ୍ଦି ନିତମ୍ବ କରକେ ।
 ମୁଖବାୟୁ ଶୁଦ୍ଧିବଳେ । ମଧୁରେ ଦେଲେ ସେ । ୧୧ ।
 ମୁଣ୍ଡିକ ଜର୍ଦ୍ଦେ ଫେରଣ । ମୂର୍ଦ୍ଧାଦ୍ରାଣ ଚୁମ୍ବ ଗୁଣ ।
 ମୃଗାଙ୍କକୁ ଅସ୍ପେ କଲେ । ମୃଗାଙ୍କ ଛଲେ ସେ । ୧୨ ।
 ମାତ ନାନାବନ୍ଧମତେ । ମଜ୍ଜିଲେ ଆନନ୍ଦ ମତ୍ତେ ।
 ମନ୍ଥ ଅଶବଦ ଜାତ । ମନ୍ଦ ହୁଁ କୃତ ସେ । ୧୩ ।
 ମିଶି ସୀକାର ବିକାର । ମିଥ୍ୟା ନାନା ଅନିବାର ।
 ମର୍ଷଣେ କେଳତପତ । ମୁଦ ଦମ୍ପତି ସେ । ୧୪ ।
 ମଦାସ ବସନ ସଙ୍ଗେ । ମିଳିଲୁ ରମାଶ୍ରୟଙ୍ଗେ ।
 ମଥା କରି ବାଳୀ ନତ । ମଉନବ୍ରତ ସେ । ୧୫ ।
 ମୋହନା ରତାନ୍ତ-ଭାତ । ମଣିଲୁ ଗ୍ରୀଷ୍ମାତ ।
 ମିଥ କର ଜୁଳା ଅତି । ମରୁତେ ମତି ସେ । ୧୬ ।

୧୧—ଚୁରୁକେ—ପ୍ରାଣ ଅନ୍ତରେ । ନିତମ୍ବ—ପିଞ୍ଜୁକୁ । କରକେ—ଏକ
 ହସ୍ତରେ । ମୁଖବାୟୁ—ଫୁଙ୍କା । ଶୁଦ୍ଧିବଳେ—କର୍ମ ରକ୍ତରେ ।

୧୨—ମୁଣ୍ଡିକ—ମୁଠାକୁ । ଫେରଣ—ପକାଇବ । ମୂର୍ଦ୍ଧାଦ୍ରାଣ—ମୁଣ୍ଡକୁ
 ଶୁଦ୍ଧି ବା । ମୃଗାଙ୍କକୁ—ଶରଣସ୍ଥ ଚନ୍ଦ୍ରକୁ । ମୃଗାଙ୍କ ଛଲେ—ଚନ୍ଦ୍ର ଛଳନାରେ ।
 ବିରହରେ ଚନ୍ଦ୍ର ବାଧା ଦେଉଥିଲା, ବର୍ତ୍ତମାନ ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀଙ୍କ ସ୍ମରଣ ମୋହ
 ନିବାରଣ କରିବାକୁ ଚାଲିତ ଶରଣସ୍ଥ ଚନ୍ଦ୍ରକୁ ଅସ୍ପେ କରିବାଦ୍ୱାରା ବାଧକଚନ୍ଦ୍ରକୁ
 ଅଧୀନ କରେ କି ?

୧୩—ନାନାବନ୍ଧମତେ—ବହୁ ପ୍ରକାର ବନ୍ଧନମତେ । ମନ୍ଦେ—ଦୁର୍ଲ୍ଲଭ-
 ଭାବେ । ମନ୍ଦ ‘ହୁଁ’ କୃତ ମନ୍ଥ ଶବ୍ଦ—କନ୍ଦର୍ପ ବୀଡ଼ା ଧ୍ବଜ ଜାତ ହେଲା ।
 ତାହା କନ୍ଦର୍ପର ସୀକାର ସୂଚକ ହୁଁ କଲପଣ ହେଲା ।

୧୪—ସୀକାର ବିକାର—‘ସି’ ପ୍ରଭୃତି ବିକାର । ଅନିବାର—ଅନିବାରଣ
 ବହୁତ ଅର୍ଥାର୍ଥ “ନା ନା”—“ନାହିଁ ନାହିଁ” ଶବ୍ଦ ମିଥ୍ୟା ହେଲା । ମର୍ଷଣେ—
 ପରାଜୟରେ । କେଳତପତ—କନ୍ଦର୍ପ । ମୁଦ—ଆନନ୍ଦିତ ହେଲେ ।

୧୫—ମଦାସ—ଲଜ୍ଜା । ବସନସଙ୍ଗେ—ବସ୍ତ୍ର ସହଚରେ । ରମା—ସ୍ତ୍ରୀ,
 ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀର । ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ ଲଜରେ ଲିଗା ପିନ୍ଧିଲେ । ସହୋଦ୍ର ଅଳଙ୍କାର ।
 ନତକରି—ଲୁଆଁ । ମଉନବ୍ରତ—ଭୁଜ ହେଲେ ।

୧୬—ମୋହନା—ମୋହକାରଣୀ ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀର । ରତାନ୍ତଭାତ—ରାତି
 ଶେଷରେ ଶୋଭା । ଗ୍ରୀଷ୍ମାତ—ଗ୍ରୀଷ୍ମକାଳର ଅବସ୍ଥା ପରି । ମିତକର ବ୍ଯାଳା—
 ସୂର୍ଯ୍ୟକିରଣ ଦାଗ । ଗ୍ରୀଷ୍ମରେ ଓ ମିତ୍ର ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ହସ୍ତର ନିଖିନ୍ନତ ପ୍ରାଣ
 ରତାନ୍ତରେ । ମରୁତେ—ବାୟୁରେ । ମତି—ମନ, ଦୁଇଥରେ ସମାନ ।

‘ମଲ୍ଲ’ ମୁଖେ ବକଶିତ । ମହାସ୍ବେଦରେ ରଞ୍ଜିତ ।
 ମୋକ୍ଷ ହେଲେ ପତ୍ରାବଳୀ । ମିଥୁନ ସକ୍ ସେ । ୧୬ ।
 ମହତ୍ତ୍ବ ଗଣ୍ଡ ଖଣ୍ଡନ । ମଣ୍ଡିବା ଚାନ୍ଦନା ମନ ।
 ମର୍ଯ୍ୟାଦା ଏପରି ଦେଖି । ମାଧବ ଦୁଃଖୀ ସେ । ୧୭ ।
 ମର ବନ୍ଧୁ କହି କରି । ମୁଖ ରୁମ୍ଭି କୋଳେ ଧରି ।
 ମଧୁକାଳ କଲେ ବେଶେ । ମହା ଉଲ୍ଲାସେ ସେ । ୧୮ ।
 ମରମ ପରମ ପ୍ରୀତି । ମୂଳ କରି ସେ ଦମ୍ପତି ।
 ମଲ୍ଲମାତେ ଭୟ କଲେ । ମେଲଣି ହେଲେ ସେ । ୧୯ ।
 ମଲ୍ଲ ନଗରେ ମିଳିଲେ । ମିଥ୍ୟାରେ ସଖା ବୋଇଲେ ।
 ମାତା ତୁମ୍ଭ ବଧୂ ଆଜ । ମହା ନିରୁତ୍ତ ସେ । ୨୦ ।
 ମହାମାୟା ଦୟା ହେଲୁ । ମଦକଳା ବ୍ୟାଧି ଗଲୁ ।
 ମଲ୍ଲମାତା ଶୁଣି ତୋଷ । ମନେ ବିଶେଷ ସେ । ୨୧ ।

୧୬ ରତାନୁରେ “ମଲ୍ଲ” । ଏହି ଶବ୍ଦ ମୁଖରେ ବକଶିତ—ପ୍ରକାଶିତ ହେଲା । ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଆଦ୍ୟରେ ମଲ୍ଲୀଫୁଲ ମୁଖେ—ସଥମେ, ସ୍ବସ୍ମୃତିତ ହୁଏ । ମହାସ୍ବେଦରେ—ଆଧିକ ଝାଲରେ । ରଞ୍ଜିତ—ବ୍ୟାପ୍ତ । ଦୁଇଥରେ ସମାନ । ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣରେ ପତ୍ରାବଳୀ—ପତ୍ର ସହ, ନାନା ସ୍ଥାନରେ ଚନ୍ଦନଚିତା, ମକରବା ପ୍ରଭୃତି । ମୋକ୍ଷ ହେଲେ—ସ୍ବର୍ଗ ପଡ଼ିଲେ । ମିଥୁନ—ସ୍ତ୍ରୀ ପୁରୁଷ ଯୋଗ । ସକ୍—ଶକ୍—ଶକ୍ତ, ଅଥବା ମିଥୁନ ମାସ ଶକ୍ ହୁଏ । ରତାନୁରେ ପତ୍ରାବଳୀ—ପ୍ରନାଦରେ ଚିତ୍ତ ରଚନା । ମୋକ୍ଷ ହେଲେ—ଲଭିଗଲେ । ମିଥୁନ—ସ୍ତ୍ରୀ ପୁରୁଷ ମିଳନର, ସକ୍—ଶକ୍ ହେଲା ।

୧୭—ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣରେ ଗଣ୍ଡଖଣ୍ଡନ—ଗଣ୍ଡର ଜଳର ହ୍ରାସ; ମହତ୍ତ୍ବ—ଆଧିକ୍ୟ ବା ଗଣ୍ଡର ମହତ୍ତ୍ବ ଖଣ୍ଡନ—ଜଳର ଗଣ୍ଡରତା ହାନି । ଚାନ୍ଦନା ମନ ମଣ୍ଡିବା—ମନ ତୋଷ କରେ । ରତାନୁରେ ଗଣ୍ଡଖଣ୍ଡନ—ଗାଲରେ ଦନ୍ତକ୍ଷତର ମହତ୍ତ୍ବ—ଆଧିକ୍ୟ ହେଲା ବା ଗଣ୍ଡର ମହତ୍ତ୍ବ—ଗୋଷ୍ଠ ଖଣ୍ଡନ କି ନଷ୍ଟ ହେଲା । ଚାନ୍ଦନାକୁ—ଜଳ ବାଦକୁ, ମଣ୍ଡିବା—ନିଜଦ୍ବାରା ଶୋଭିତ କରିବାକୁ । ଅର୍ଥାତ୍ ସେଠାରେ ବିଶ୍ରାମ କରିବାକୁ ମନ ହେଲା । ମାଧବ—ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ, ଏପରି ମର୍ଯ୍ୟାଦା—ଅବସ୍ଥା ଦେଖି ଦୁଃଖିତ ହେଲେ ।

୧୮—ମଧୁକାଳ—ବସନ୍ତ, ଅର୍ଥାତ୍ ଶୋଭିତ । ବେଶେ—ବେଶ କରିବା ଦ୍ବାରା । ମହାଉଲ୍ଲାସେ—ଅତି ହର୍ଷରେ ।

୧୯—ମରମ ପରମପ୍ରୀତି—ଅନ୍ତଃକରଣର ଗାଢ଼ ଅନୁରାଗକୁ । ମୂଳ—ସ୍ଥିର, ନିଶ୍ଚୟ । ମଲ୍ଲମାତେ—ଗୋବର୍ଦ୍ଧନମଲ୍ଲର ମାତାକୁ (ନାମ—ଭରୁଣୀ) ।

୨୦—ବଧୂ—ବୋହୂ । ମହାନିରୁତ୍ତ—ଉତ୍ତମ ଭାବରେ ରୋଗଗୁଣ୍ୟ ।

ମୁଁ ନିଷେଧ ନ କରିବି । ମୂଳ କରି ପୂଜୁ ଦେବୀ ।
 ମଲ୍ଲମାତା ଆଜ୍ଞା ଦେଲେ । ମିତଣୀଜାଲେ ଯେ । ୨୩ ।
 ମନଦେନା କରି ତହିଁ । ମଦନା ସଜନୀ କହି ।
 ମିଥ୍ୟା ଅପବାଦ ପାଇଁ । ମୁହିଁ ଡରଇଁ ଗୋ । ୨୪ ।
 ମହାଶୋଭା ତୁମ୍ଭ ବଧୂ । ମାଧୁର୍ଯ୍ୟେ ସୁରସସିନ୍ଧୁ ।
 ମଧୁସୂଦନ ଚଞ୍ଚଳ । ମହାପ୍ରବଳ ଗୋ । ୨୫ ।
 ମଲ୍ଲ ସାନ ଶୁଭ ଯେଣୁ । ମାନସା ଦେବର ତେଣୁ ।
 ମିଳିବେ କାଳେ ସେ ବନେ । ମାୟାସୁ ମନେ ଯେ । ୨୬ ।
 ମଲ୍ଲମାତା ବାକ୍ୟଦତ୍ତ । ମୋ ବଧୂ ଦେବର ସତ ।
 ମୋ ଶୁଭ ଇଚ୍ଛାରେ ନାହିଁ । ମୁକୁନ୍ଦ ତହିଁ ଗୋ । ୨୭ ।
 ମନେ ମନେ ଆନ ଶୁଭ । ମାନ ଜଗିଥିବ ନିତ ।
 ମଣିଲେ କିଛି ତା ଦ୍ରୋହ । ମୋ ଆଗେ କହ ଗୋ । ୨୮ ।
 ମହାଶୁ ସାରିବ ତାର । ମଧ୍ୟମ କଲେ ଆରୁର ।
 ମିତେ ଏତେକ ଶୁଣିଲେ । ମୁଦ ହୋଇଲେ ଯେ । ୨୯ ।
 ମିଳନ ସେ ଦିନୁ ନିତ । ମହୋତ୍ସବରେ କରନ୍ତି ।
 ମହାମାୟା ପୂଜାଛଲେ । ମନ ପ୍ରବଳେ ଯେ । ୩୦ ।
 ମୁରଜିତବିଭବୀୟା । ମୁରଲୀମୁଖ ରଙ୍ଗୀୟା ।
 ମଧୁମଙ୍ଗଳସଙ୍ଗୀୟା । ମାନଭଙ୍ଗୀୟା ଯେ । ୩୧ ।

୨୨—ମହାମାୟା—ଗୌରୀ, ଅମ୍ବିକା । ମଦନଳା—ମଦୋଳ୍ଲକ୍ଷ୍ମୀ ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ । ବ୍ୟାଧି—ରୋଗ ।

୨୩—ମୂଳକର—ଏକାନ୍ତ ଭାବରେ, ନିଷ୍ଠାରେ । ମିତଣୀ ଜାଲେ—ସଖୀସମୂହକୁ ।

୨୪—ମଦନା—ଜଣେ ସଖୀ ।

୨୫—ମହାଶୋଭା—ସୁନ୍ଦରୀ । ମାଧୁର୍ଯ୍ୟ—ମନୋହରତାରେ । ସୁରସସିନ୍ଧୁ—ରସସାଗର ସ୍ଵରୂପା । ମଧୁସୂଦନ—ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ । ମହାପ୍ରବଳ—ବଡ଼ ବଳୁଆ ।

୨୬—ମଲ୍ଲ—ଗୋବର୍ଦ୍ଧନ ମଲ୍ଲ । ମାନସା—ମାନବଣୀ ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀର । ମାୟାରେ ମୋ ମନରେ ଭୟ । ପାଠାନ୍ତରେ, ମୋର ମନରେ ଶାନ୍ତି—ଭୟ ହେଉଅଛି ।

୨୭—ଇଚ୍ଛାରେ—ପରିହାସ କରିବାରେ । ମୁକୁନ୍ଦ—ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ।

୨୮—ଆନ ଶୁଭ—ଅନ୍ୟ ମନ୍ତ୍ର ଆଚରଣ । ଦ୍ରୋହ—ଅଳକା ।

୨୯—ମଧ୍ୟମ—ଗୁଡ଼ିକଥା । ଆରୁର—ଆଚରଣ ।

୩୦—ମହୋତ୍ସବରେ—ଅତି ଉତ୍ସବରେ ।

ମନମଥ-ମୋହନାୟା । ମହାସୁଖ-ସଦନୟା ।

ମରକତ-ପିତ୍ତଲୀୟା । ମିତ୍ର-ମେଳୀୟା ଯେ । ୩୨ ।

ମୟୂରଚୂଳୀୟା ଭାବ । ମନେ ଅଭିମନ୍ୟୁ କବି ।

ମହାନନ୍ଦ ସଦା ଦିନ । ମହାନେ ଘେନ ଯେ । ୩୩ ।

ଦ୍ଵାବିଂଶ ଛାନ୍ଦ

ପ୍ରାନ୍ତାନୁ ପ୍ରାସ

ରାଗ—ଆନନ୍ଦ । ଗୁରୁଲବଙ୍ଗଲତା ବାଣୀ ।

ଧୀରେ ଶୁଣ କୃଷ୍ଣରସ ବାଣୀକ । ସ୍ଵାଦୁ ସମନାରେ ସୁଧା ଆଣିକ ।
 ସୁମର, ରାଧାଗୁଣଶ୍ରେଣୀକ । କୃଷ୍ଣ ନ ପାରନ୍ତି ରଖି ଆଣିକ । ୧ ।
 ଲଭିଲେ ବରଜ ନବବାଳୀକି । ସୁଖେ ଭୋଗ କଲେ ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀକି ।
 ତେବେହେଁ, ନିତି ବନମାଳୀକି । କାମ ଦେଲ ଚନ୍ଦ୍ରା ଜପାମାଳିକ । ୨ ।
 ଦେଖିବାରୁ କୃଷ୍ଣ ଦୁଃଖିକ । ଚନ୍ଦ୍ରା ପ୍ରାପ୍ତ ହେଲ ପୂର୍ଣ୍ଣମାସୀକି ।
 କହନ୍ତି, ହସି ଗରିଧୀଶକି । କହୋ ନାଗରେନ୍ଦ୍ର ଏ ଗୁରୁଣ କି । ୩ ।
 କୋଟି-କାମ ଶୋଭା ଉଣା ଯହିଁକି । ସେ ତନୁ ମଳିନ ଦିଶେ କାହିଁକି ?
 ନିନ୍ଦଇ, ମୁଖ କଳାନିଧିକ । କିପାଁ ଭଜିଛି ବିରସବିଧିକ । ୪ ।
 ହୋଇ ଅଛଇ ଅତନୁବ୍ୟାଧିକ । ଦେଲ ମନ କର୍ତ୍ତ ରସବିଧିକ ।
 ନ କହ, ମୋତେ କାହିଁ ପାଇଁକି । ଦେବା ଔଷଧ ମଦନ ବାଢ଼େକି । ୫ ।

୩୧—ମୁରଜିତ—ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ । ମାନଭଙ୍ଗୀଆ—ମାନଭଞ୍ଜନକାଣ୍ଡ ।

୩୨—ମନମଥମୋହନାୟା—ମଦନମୋହନ । ମହାସୁଖେଦନାୟା—
 ପରମସୁଖ ସ୍ଥାନ । ମରକତପିତ୍ତଲୀୟା—ମଳମଣିର ପିତ୍ତଲ। ପର ସୁନ୍ଦର ।

୩୩—ମହାନେ—ମହାପୁରୁଷମାନେ ।

୧—କୃଷ୍ଣରସବାଣୀକ—ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣରସପୁର୍ଣ୍ଣ ବଚନକୁ । ସୁଧା—ଅମୃତ । ଆଣି
 —ଟେକି ବା ଭୁଲିନା ପାଇଁ ଅଣାଯାଏ କି ? ଆଣିକ—ଧ୍ୟେୟକୁ । ୨—କାମ—
 କନ୍ଦର୍ପ ।

୪—କୋଟିକାମଶୋଭା—ଅସଂଖ୍ୟ କନ୍ଦର୍ପ ବୋଲିଅଛି । ତନୁ—ଦେହ ।
 କଳାନିଧିକ—ତନ୍ମୁକୁ । ବିରସବିଧିକ—ଦୁଃଖିତ ପ୍ରକାରକୁ ।

୫—ଅତନୁବ୍ୟାଧି—କନ୍ଦର୍ପପୀଡ଼ା । ରସବିଧିକ—ରସବଞ୍ଚକ । ମଦନ-
 ବାଢ଼େକି—କନ୍ଦର୍ପରୂପ ବାସୁ ପୀଡ଼ା ।

ଦେଖି ତବ ମୁଖ ତୁଚ୍ଛ ନାଶ କି । ରମା ଲେଉଟେ ଛୁଡ଼ିଦେବେ ହରିକି ।
 ଧରିବ, ଆଉ କେବା ଧୃତିକି । ଧନ୍ୟ ସେ ମୋହଲ ତୁମ୍ଭ ମତିକି । ୭ ।
 ଇଚ୍ଛା ଏ ଚୁର ଗୁଜରମଣିକି । ଦେଖି ମୁଖ ଧରିଛୁ କେ ଆଣିକି ।
 ନାହିଁ ସେ, ତୁମ୍ଭ ନାମ ଶୁଣି କି । କା ଦମ୍ଭ ବଳିଛୁ ପବି-ଆଣିକି । ୮ ।
 ଧନ୍ୟ କହିବା ନା ସେ ଛଇଲୀକି । ହେଲ ମୋହନ ମାହିବା ଭଲକି ।
 ବୋଲ ହୋ, ଚିତ୍ତ ଦେଲ କାହିଁକି । ଜାଣିଲେ କହିବା ବୁଦ୍ଧି ତହିଁକି । ୮ ।
 ଦେବ ଶିକ୍ଷା ମନ୍ତ୍ର ତନ୍ତ୍ର ବିଧିକି । ଆକରଣିବ ଦେବବାମାଧିକି ।
 ଅଜ୍ଞାନା, ବାମ-ପାଦ-ଧୂଳିକି । ମନ୍ତ୍ର ମଣ୍ଡିବ ନିଜ ମଉଳିକି । ୯ ।
 ଦିଗଜ ରତ ପୀରତ ଧୃତିକି । କୁସୁମବାଣୀୟ ନମୋ ଏତିକି ।
 ଏ ଧୂଳି, ମନ୍ତ୍ରଗନ୍ଧାଭେଳିକି । ମୋହି ନୋହିବ ଅବଳା ବଳ କି । ୧୦ ।
 କାମସାଜ ନାଶ ନାମ ଯେତିକି । ବିଶ୍ଵଜୟାୟ ମିଶାଇ ତେତିକି ।
 ମିଳାଇ, କାମ ଅଷ୍ଟାକ୍ଷରକି । ବଂଶୀ ବାଇଲେ ରହିବେ ନାଶ କି । ୧୧ ।
 କାମ-ଜଗନ୍ନାଥ-ମନ୍ତ୍ର-ଗତିକି । ଅସାଧ୍ୟ ତନିଲେକ ଯୁବଗତିକି ।
 ବଳବ, ଦ୍ରବ ପବି ପାଣିକି । ମୋହିବାର ତୁଚ୍ଛ ଇନ୍ଦ୍ରାୟଣୀକି । ୧୨ ।
 ଶୁଣି କୃଷ୍ଣ ହସି ଗୁହଁ ଆଜ୍ଞାକି । ବୋଇଲେ କି ଶ୍ରାବ୍ୟ ମୋର ଆଜି କି
 କହିଲୁ, ଯାହା ଦିବ୍ୟ ବାଣୀକି । କଣିଲ କଣିଲ ବେଶୁପାଣିକି । ୧୩ ।

୭—ରମା—ଲକ୍ଷ୍ମୀ । ୧୦—ଧୈର୍ଯ୍ୟ ।

୮—ଆଣିକି—ଟେକକୁ । ପବି ଆଣିକି—ବଜ୍ରର ଟାଣକୁ ।

୮—ଭଲକି—ପରି ।

୯—ଦେବବାମାଧିକ—ଦେବସ୍ତ୍ରୀମାନଙ୍କ (ଧୀ) ମନକୁ, ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଦେବସ୍ତ୍ରୀ
 ବା ଦେବବାମାଦିକ—ଦେବକନ୍ୟାମାନଙ୍କୁ । ଅଜ୍ଞାନା—ସ୍ତ୍ରୀ ।

୧୦—ରତ, ପ୍ରୀତ, ଧୃତି କି ଦିଗଜ—କ୍ଳୀ, ପ୍ଳୀ, ଧ୍ଳୀ ବା କ୍ଳୀ,
 ଶ୍ଳୀ, ହ୍ଳୀ । କୁସୁମବାଣୀୟ ନମଃ ଏତିକି ମନ୍ତ୍ର । ଭେଳିକି—ବିହ୍ଵଳ କରିବା
 ବିଷୟ, ପରାଜୟରେ । ଅବଳାବଳ କି—ସ୍ତ୍ରୀର ବଳ କଣ ?

୧୧—ଯେତିକି ନାଶ ନାମ—ସ୍ତ୍ରୀର ନାମ ଯେତେ ଅକ୍ଷର ତେତିକି,
 କାମସାଜ (କ୍ଳୀ) ପୁଣି 'ବିଶ୍ଵଜୟାୟ' ଏହି ପଦ ଏବଂ କାମର ଅଷ୍ଟାକ୍ଷର ମନ୍ତ୍ର
 (କୁସୁମ ବାଣୀୟ ନମଃ) ମିଶାଇ ବଂଶୀରେ ବାଇଲେ—ବଜାଇଲେ, ନାଶ
 ରହିବେ କି ? ଅବଶ୍ୟ ବଶ ହେବେ ।

୧୨—ତନିଲେକ ଯୁବଗତିମାନେ ଏହି କାମ—ଜଗନ୍ନାଥ ମନ୍ତ୍ର—କର୍ମ
 ଜଗତ ମୋହିବାର ଏହି ମନ୍ତ୍ର, ଝଟିକି—ପ୍ରୟୋଗକୁ, ଅସାଧ୍ୟ ହେବେ କି ?
 ପବି—ବଜ୍ର, ଦ୍ରବ—ତରଳ, ପାଣି କି କଲିବ ? ଇନ୍ଦ୍ରାୟଣୀକି—ଶତୀକୁ ।

୧୩—ଆଜ୍ଞାକି—ଆଉ ପୁଣ୍ୟମାୟୀକୁ ।

ବୋଧୁ ବିଦାକର ଭଗବତୀ । କିଶୋରୀ ଶ୍ରବରେ ଥୋଇ ମଡକି ।
 ବିଜୟେ, ହରିପ୍ରସ୍ତ କଡକି । ପରଶିବାକୁ ମୁରଲୀସଜ୍ଜିତ । ୧୪ ।
 ନଟବର ବେଶ ମୋହେ ଯିତିକି । କେକା-ଚନ୍ଦ୍ରକ ରୁଡ଼ା ସଜ୍ଜିତକି ।
 ମାନିଛୁ, ତାହା ପରା ତହିଁକି । କବି ଭୁଲନା କେ ଦେବ କାହିଁକି । ୧୫ ।
 ଗୁଞ୍ଜରାପାଟି ଅଳଙ୍କାରକି । ମକରକୁଣ୍ଡଳ ଗଣ୍ଡସୁଲୀକି ।
 ଶୋହଲ, ଘନଶ୍ୟାମ କାନ୍ତକି । ଦେଖି ସୁର ଆଖି ଲଭେ ଗତିକି । ୧୬ ।
 ନାସେ ଗୁରୁ ଗଜମୋତି ଛବିକି । କର୍ତ୍ତ ଅନ୍ଧ ଲକ୍ଷ୍ୟ ଦେବ କବିକି ।
 କଦମ୍ବ, ପଦ୍ମ ମୋତି ମାଳିକି । ଶୋଭା ହେଲେ ପାଇ ହୃଦୟସୁଲୀକି । ୧୭ ।
 ପୀତବାସ ପିନ୍ଧା ପରପାଟୀ କି । ଉଦର ଧରିଛୁ କ୍ଷୀଣକଟିକି ।
 ସୁବେଶ, ସାର-ଶୋଭା-କୁଟୀ କି । କହ ଆସିବ କି କୋଟିପାଟିକି । ୧୮ ।
 ଦେଖି ସେକାଳ ସିଉଙ୍ଗୀଠାଣିକି । ମୋହ ନୋହବେ ହରରମଣି କି ।
 ଅଧରେ, ହାସୋପମା ଏତିକି । ଅନୁରାଗ ସୁଧା କରେ ବାନ୍ତି କି । ୧୯ ।

୧୪—କିଶୋରୀଶ୍ରବରେ—ଶ୍ରୀରାଧା ପ୍ରେମରେ । ହରିପ୍ରସ୍ତ କଡକି ବିଜୟେ
 —କଦମ୍ବ ନିକଟକୁ ଗଲେ ।

୧୫—ସିତିକି—ପୃଥ୍ବୀଙ୍କୁ । କେକା-ଚନ୍ଦ୍ରକ, ମୟୁରଧ୍ବଜ । ରୁଡ଼ାସଜ୍ଜିତକି
 କୁଡ଼ା ସାଜକୁ (କଣ କହୁବା) । ତାହା ତହିଁରେ ପରା ମାନିଛୁ, କବି କାହିଁରେ କାହାକୁ
 ଭୁଲନା ଦେବ ।

୧୬—ଗୁଞ୍ଜରାପାଟି—ଗୁଞ୍ଜର ପୋକର ଝୋଲପାର ମାଳା ବା ସେହପର
 ଅଳଙ୍କାର ବିଶେଷ । ମକରକୁଣ୍ଡଳ—ମଗର ଆକାର କୁଣ୍ଡଳ । ଗଣ୍ଡସୁଲୀକି—
 ଗାଲକୁ । ଘନଶ୍ୟାମକାନ୍ତକି—ମେଘପର ଶ୍ୟାମଳବର୍ଣ୍ଣ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଶୋଭାକୁ । ସୁର
 ଆଖି—ଦେବତାମାନଙ୍କର ଚକ୍ଷୁ ।

୧୭—ନାସେ—ନାସିକାରେ । ଗୁରୁ—ସୁନ୍ଦର । ଛବିକି—ଶୋଭାକୁ ।
 ଅନ୍ଧ—ଅବିବେକ । କବିକି—ଶୁଦ୍ଧ ଭାବକୁ । କଦମ୍ବପଦ୍ମ ମୋତିମାଳିକି—କଦମ୍ବ,
 ପଦ୍ମ ଓ ମୋତି, ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ହୃଦୟସୁଲୀକି—ଛୁତିକୁ, ପାଇ କି ଶୋଭା ହେଲେ ।

୧୮—ପୀତବାସ ପିନ୍ଧା ପରପାଟୀ—ହଳଦିଆପାଟ ପିନ୍ଧିବା ଭଙ୍ଗୀ । କ୍ଷୀଣ-
 କଟିକି—ସରୁ ଅଣ୍ଟାକୁ । ଉଦର—ଟେକି ଧରିଅଛୁ । ସୁବେଶ—ସୁନ୍ଦର ବେଶ ।
 ସାରଶୋଭାକୁଟୀ—ଉତ୍କୃଷ୍ଟ ଶୋଭାର ସ୍ଥାନ । କୋଟିପାଟିକି—ଅସଂଖ୍ୟ ମୁଣ୍ଡକୁ ।

୧୯—ହରରମଣି—ପାଦପା । ଠାଣି—ଛଇ, ଶୋଭା । ଅଧରେ—
 ଓଷ୍ଠରେ । ହାସୋପମା—ହାସର ଭୁଲନା । ଅନୁରାଗ—ପ୍ରୀତି । ସୁଧା—ଅମୃତକୁ ।
 ଅନୁରାଗ ରକ୍ତବର୍ଣ୍ଣ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହେଉଥିବାରୁ ଅଧର ସହଜ ଓ ସୁଧା ଧଳା ବର୍ଣ୍ଣିତ
 ହୋଇଥିବାରୁ ହାସ ସହଜ ଭୁଲନା କରାଯାଇଅଛି ।

ଯୋଗି ଅଧରେ ମୋହନ ବଂଶୀକ । ମୋହ ମାଦକ ଗଲେ ବରଷି କ ।
 ବାଦନ, ଗୁରୁ ସ୍ଵର ଗୋଟିକ । ମାର ଶରଦ୍ଧୁ ଗଲୁ ଘୋଟି କ । ୨୦ ।
 ସିଂହରଡ଼ି ପ୍ରତେ ଦିଗଦଳୀକ । ନାଗେ ଭୟେ ଗର୍ଜେ ଖଗପଡ଼ି କ ।
 ଶସ୍ତ୍ରସେ, କଲେ ମହାଶକ୍ତିକ । ଭଲଲେ ଏ ସୁଦର୍ଶନ ଗତି କ । ୨୧ ।
 ଶତକୋଟି ଭୟ ହେଲୁ ଗିରିକ । ମଙ୍ଗଳ ଶୁଭଲ ସୁରସ୍ଵରକ ।
 ପ୍ରକାଶେ, ଅଲୌକିକ ଶକ୍ତିକ । ଚନ୍ଦ୍ର ପାରିବ କେ ବଂଶୀ ଉକ୍ତିକ । ୨୨ ।
 ଯମୁନାପାଣି ଟେକେ ଉଜାଣିକ । ପଥରେ ଦ୍ରବିଲେ ବଳି ପାଣିକ ।
 ସ୍ଥକିତ, କଲୁ ଜୀବପନ୍ଥକ । ଶୁଷ୍କତରୁ ଯୋଗ୍ୟ ଜୀବଗତିକ । ୨୩ ।
 ଶିଥିଲତା କଲୁ ଗାଡ଼ ମାଗକ । ଭଙ୍ଗେ ପତିବ୍ରତା ଦମ୍ଭପଟକ ।
 ସ୍ଥକିତ, କରାଇଲେ ରବିକ । ଦିବିତରେ ଗତି କଲେ ଭୁବିକ । ୨୪ ।
 ଆଗ ଗ୍ରାସିଲୁ ସୁଦାରମଣିକି । ବିବେକ ସେ ଫିଙ୍ଗାଇଲୁ ପାଣିକ ।
 ସମ୍ଭାଳ, ନ ପାରିଲେ ବୁଝିକି । ମଣିଲେ ଆସେ କାମଜଳଧିକ । ୨୫ ।

୨୦—ମୋହମାଦକ—ମୋହତ କରବା ଓ ମାତାଲ କରବା । କାରଣ
 କୁଷ୍ଠତମ୍ଭ ନିଜେ ମୋହନ ଓ ମାଦକ—ଉଚ୍ଛ୍ଵଳ ମାଳମଣି । ବାଦନ—
 ବଜାଇଲେ ।

୨୧—ଦିଗଦଳୀକ—ଐଶ୍ଵର୍ୟ ପ୍ରଭୃତି ଦଶଦିଗର ହାତମାନଙ୍କୁ । ପ୍ରତେ
 —ପ୍ରତ୍ୟେକ ଦିଗ । ନାଗେ—ସର୍ପମାନଙ୍କୁ ଭୟ କରାଇବା ପାଇଁ । ଖଗପଡ଼ି—
 ଗରୁଡ଼, ଗର୍ଜୁଣ କି ? କିମ୍ବା ନାଗମାନେ ଖଗପଡ଼ି—ଗରୁଡ଼ ଭୟରେ ଗର୍ଜୁଅଛନ୍ତି
 କି ? ସୁଦର୍ଶନଗତି—ବିଷ୍ଣୁଚକ୍ର ପ୍ରସ୍ତୋଗ ।

୨୨—ଗିରିକ—ପବନମାନଙ୍କୁ । ଶତକୋଟି ଭୟ—ବଳଭୟ । ସୁର-
 ସ୍ଵରକ—ସ୍ଵରକୁ । ପ୍ରକାଶେ—ପ୍ରକାଶ କଲୁ । ଅଲୌକିକ ଶକ୍ତିକ—ଅସାଧାରଣ
 ମହିମାକୁ । ଉକ୍ତିକୁ—କଥାକୁ, ସ୍ଵରକୁ ।

୨୩—ଉଜାଣିକ—ଉପରକୁ (ଉଦୟାନମ୍) ଟେକେ—ଉଠାଏ । ପଥରେ
 —ପଥର ସହ । ଦ୍ରବିଲେ—ତରଳିଲେ । ସ୍ଥକିତ—ଥକା । ଜୀବପନ୍ଥକ—ସବୁ
 ପ୍ରାଣୀଙ୍କୁ । ଶୁଷ୍କତରୁ—ଶୁଖିଲା ଗଛ । ଜୀବଗତିକ ଯୋଗ୍ୟ—ଜୀବନ ପାଇଲେ—
 ମୁକୁଳିଲେ ।

୨୪—ଶିଥିଲତା—ଦୁର୍ଗୁଣା । ଗାଡ଼ ମାଗକ—ଟାଣ ଖୋସଣିକୁ । ଦମ୍ଭ
 ପଟକ—ଐର୍ଷ୍ୟରୁପ ବଜ୍ରକୁ । ରବିକ—ସୂର୍ଯ୍ୟକୁ । ଦିବିତର—ସରଗରେ.
 ଦେବତାମାନେ । ଭୁବିକ—ପୃଥିବୀକୁ । ଗତିକଲେ—ଆସିଲେ ।

୨୫—ସୁଦା ରମଣୀକି—ସୁବଟମାନଙ୍କୁ । ବିବେକ—ବିଚାର ଶକ୍ତି,
 ବିବେଚନା । କାମଜଳଧି—କନ୍ଦର୍ପ ସମୁଦ୍ରକୁ ।

ଯା ଧୁନି ମୋହେ ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡାବଳୀକ । ତହୁଁ ନାଗର ପାରିବେ ବଳି କି ।
 ଗୋଟିକ, ସ୍ବର ଦହେ ଧଟକ । ସପତ ସ୍ବରରେ ହେବ ବର୍ଣ୍ଣିକ ? ୨୭ ।
 ଚନ୍ଦ୍ର ସେ ମୋହନ ବଂଶୀଧାରକ । ରାଧାମୋହନ ବ୍ରଜବିହାରକି ।
 ବୋଲଇ, ଅଭିମନ୍ୟୁ-ପାତକୀ । ତୋ ଶ୍ରବେ ଥିବ ସଦା ମୋ ଚିତ୍ତ କି । ୨୮ ।

— — —

ସମ୍ବୋଧନ ଛାନ୍ଦ

ଶ୍ରୀ ରାଧା ତ୍ରିପୁଂସ ଭ୍ରମ

ଆଦ୍ୟ ପ୍ରାନ୍ତମଧ୍ୟାନ୍ତ୍ରାସ । ରଗ—ଭୂପାଳ

ଧୀରେ ଧୀରେ ଶୁଣ ରସ କିଶୋରୀ ବିରସ କରି ପଟରେ ସଞ୍ଚିତ ଚିତ୍ତ ।
 ହର ହର ମୋ ବେଦନା ବୋଲେ ସୁବଦନା ହେଉ ଚନ୍ଦ୍ର ପୁଂସ କାନ୍ତ କାନ୍ତ
 ଦର୍ପ ଦର୍ପକ କରଇ କାର୍ମୁକ ଧରଇ କରବାପାର୍ଶ୍ବ ଅବଧ ବଧ ।
 ବର-ବରନା କାରଣ କାମନିବାରଣ ନୁହନ୍ତି ଆନ ବିରୁଧ ଗୁପ୍ତ । ୨ ।
 ମନ ମନଜ ଦହଇ କହନ୍ତି ମହଲୀ ସହି ଏଥର ମୋ ଜୀବ ଯିବ ।
 ଚିତ୍ତ ଚନ୍ଦ୍ର ନିକର ଜଇବାତୁକର ଆଶାୟୀ ଯେମନ୍ତ ଜୀବନ୍ତୀବ । ୩ ।

୨୭—ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡାବଳୀକ—ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡଯାକକୁ । ସପତ ସ୍ବରରେ—ସାତସ୍ବର-
 ଯାକରେ । ବର୍ଣ୍ଣି—ସମ୍ବୋଧନ, ବହ୍ନ ।

୧—ଧୀରେ (ଅହେ ପଣ୍ଡିତମାନେ) ଧୀରେ—ସ୍ଥିରଭାବରେ; ରସ-ଶୁଣ ।
 ସୁବଦନା—ସୁମୁଖୀ, କିଶୋରୀ—ରାଧା, ପଟରେ ଚିତ୍ତ ସଞ୍ଚିତ କରି—ଚିତ୍ରପଟରେ
 ମନଦେଇ, ବିରସ—ଦୁଃଖିତା; ହୋଇ ବୋଲେ । ହେ ହର—ଶିବ, ମୋ
 ବେଦନା—ଦୁଃଖ, ହର-ହରଣ କର । କାନ୍ତ ଚନ୍ଦ୍ର ପୁଂସ—ସୁନ୍ଦର ଚନ୍ଦ୍ରପଟ
 ଲିଖିତ ସୁରୁଷ, ମୋର କାନ୍ତ—ପତି, ହେଉ—

୨—ଦର୍ପ—ଗର୍ବ । ଦର୍ପକ—କନ୍ଦର୍ପ । କାର୍ମୁକ—ଧନୁ । ଅବଧବଧ—
 ଅବଧ ସ୍ତ୍ରୀ ବିନାଶ । ଆନ ବିରୁଧ—ଅନ୍ୟ ଦେବତା ଓ ପଣ୍ଡିତମାନେ ।
 ବରବରନା—ସୁନ୍ଦରୀ ସ୍ତ୍ରୀର । କାମ ନିବାରଣ କାରଣ—କନ୍ଦର୍ପବାଧା ଦୂର
 କରିବାର ହେଉ ନୁହନ୍ତି ।

୩—ମନଜ—କନ୍ଦର୍ପ । ଅନୁପ୍ରାସହେତୁ “ମନୋଜ” ସ୍ଥାନେ ମନଜ
 ପଠିତ । ମହଲୀ—ସ୍ତ୍ରୀ ଶ୍ରୀରାଧା । ନିକର—ନିଷ୍ପତ୍ତ । ଜଇବାତୁକର—ଚନ୍ଦ୍ର ।
 ଆଶାୟୀ—ଆଶାକାରୀ । ଜୀବନ୍ତୀବ—ଚକୋର ।

ସାର ସାରସଲପନ ଚନ୍ଦ୍ର ଉଦୀପନ ବଢ଼ାଇଲ ମୋର ଘନ ଘନ ।
 ତାର ତା-ରସେ ମଜ୍ଜାଇ ପ୍ରେମ ଉଦୁକାଇ ନୋହିଲେ ହେବ ଗିଆନ ଆନ ॥
 ଭାଷ ଭାଷନ୍ତେ ଏସନ ଫୁରେ ବଂଶୀସୁନ ଶ୍ରବଣେ ରାଧା କାତରତର ।
 ମାର ମାରଣା ଗରଜ ଆସେ କି ତରଜି ଏହି ଚନ୍ଦ୍ରା ହେଲୁ ମରମର । * ।
 ଧୀର ଧୀର ପଳାଇଲୁ ଲେଉ ବଳାଇଲୁ କୃଷ୍ଣ ମୁରଲୀ ସଙ୍ଗୀତ ଗୀତ ।
 କରକର-ଶ୍ରୀ-ରଦନା କରେ ନବେଦନା ଏ କି ଶୁଭେ ଅଭିମିତ ମିତ । ୭ ।
 ମାବି-ନିବିଡ଼-ବନ୍ଧନ ଫିଟିଲୁ, ବର୍ଦ୍ଧନ ହୋଇଲୁ ମୋର ହୃଦର ଦର ।
 ସହ ସହତ ନୋହିବ ନିଶ୍ଚୟ ଦହିବ ମାରି କରି ଫୁଲଶର ଶର । ୮ ।
 ଅଜ ଅଜନାର ଥରେ ନୟନପଥରେ ଦେଖି ନ ଫୁରେ ସଙ୍ଗୀର ଗିର ।
 ଭଲେ ଭଲେ କର ମାରି କେ ଏ ସୁକୁମାରୀ ଗତି ବେଳକୁ ଶଙ୍କର କର । ୮ ।
 ଆଳିଆଳିଏ ବୋଇଲେ ଏରୂପେ ହୋଇଲେ ହେବ ସିନା ଅପଣ୍ୟାତ ଖ୍ୟାତ ।
 ମାର ନରତେ ବହିଲୁ ନେହୁଁ ନ ରହିଲୁ ଦୁଖେ ନ ମଜ୍ଜା ସୁମତ ମତ । ୧ ।
 ତନୁ ତନୁ ହୋଇଲୁନି କେତେ ସହିଲୁନି ହୃଦରେ ଜଳଇ ଚନ୍ଦ୍ରା ଚନ୍ଦ୍ରା ।
 ବାରି ବାରିନମୁଖୀ କି କହେ କେ ସଂସାର କେ ହୋଇବ ଏହାର ତାରନ୍ତା ॥

୪—ସାର—ଉଦ୍ଧୃଷ୍ଟ । ସାରସଲପନଚନ୍ଦ୍ର—ପଦ୍ମମୁଖ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କର ଛବି ।
 ଉଦୀପନ—କନ୍ଦର୍ପ ଉଦ୍ରେକକୁ । ଘନଘନ—ଅବରତ, ସୁଖୀ ସୁଖୀ ତା—ରସେ
 ସେହି ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କର ରତରେ । ତାର—ଉଦ୍ଧାର କର । ପ୍ରେମ—ପ୍ରୀତି । ଉଦୁକାଇ
 ଜଳାଇ । ଗିଆନ ଆନ ହେବ—ଜ୍ଞାନ ବୃଦ୍ଧିବ ।

*—ଶ୍ରବଣେ—ଶୁଣିମାରେ । କାତରତର—ଅତି କାତର । ମାରମାରଣା
 —କନ୍ଦର୍ପ ତଳାଏତ । ତରଜି—ତହି କରି । ମରମର—ହୃଦୟର ।

୭—ଧୀର ଧୀର—ବୁଦ୍ଧିର ସ୍ଥିରତା । କରକର—ଶ୍ରୀ ରଦନା—ତାଳିମୁ
 ବାଜପଣ ଶୋଭିତ ଦନ୍ତ ଯାହାଙ୍କର ଏପରି ସେ ଶ୍ରୀରାଧା । ନବେଦନା କରେ—
 ଜଣାଇଲୁ । ଅଭିମିତ—ଅକଳିତ ।

୮—ମାବି-ନିବିଡ଼-ବନ୍ଧନ—ବସ୍ତ୍ର ବ୍ରହ୍ମର ଗାତ ବନ୍ଧା । ହୃଦର ଦର—
 ମନର ଭୟ । ଫୁଲଶର—କନ୍ଦର୍ପ ।

୮—ସଙ୍ଗୀର ଗିର—ସଙ୍ଗୀର ବଚନ । କେ ଭଲେ—କିଏ ବିଶ୍ୱରେ ।
 ଗତି—ରକ୍ଷା । ଶଙ୍କର ହେ ଶିବ ।

୧—ଆଳିଆଳିଏ—ସଖୀସମୂହ । ଅପଣ୍ୟାତ—ଅଜାଣି । ଖ୍ୟାତ—ପ୍ରକାଶ ।
 ମାର—ଜଳ ଅର୍ଥାତ୍ ଲୁହ । ନରତେ—ସବଦା । ସୁମତ—ହେ ବୁଦ୍ଧି । ମତ—
 ମନକୁ । ନ ମଜ୍ଜା—ବୁଝା ନା ।

୧୦—ତନୁ—ଦେହ । ତନୁ—କ୍ଷୀଣ । ଚନ୍ଦ୍ରାଚିତା—ଚନ୍ଦ୍ରାରୂପକ ଅଗ୍ନି ।
 ବାରି—ପ୍ରକୃ । ବାରିନମୁଖୀ—ପଦ୍ମମୁଖୀ ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କୁ ନ ପଶ୍ୱର । ତାରନ୍ତା—
 ତ୍ରାଣକର୍ତ୍ତା ।

ଭାବ ଭାବନା ନିରତ ବଢ଼ିଲୁ ଆରତ କେ କରିବ ଗଜଗତି ଗତି ।
 ଲୋକେ ଲୋକେଶ ବିପକ୍ଷ ହେଲେ କେ ବା ପକ୍ଷ ହେବ ଶୁଣିନାହିଁ ଶୁଣି ଶୁଣି ॥
 ଦିନ ଦିନକୁ ଘନ ତ ହେଲୁ ଜୀବନ ତ ନିରତେ ଜାତ ବ୍ୟାକୁଳ କୁଳ ।
 ଜୀବ ଯିବ ଏହିକ୍ଷଣି ବୋଲେ ସୁଲକ୍ଷଣୀ ନିରତେ ଜାତ ବିକଳ-କଳ । ୧୨ ।
 ଭାବ ଭାବନା କରମେ ଏ ଦଶା ଭରମେ ରଖିଥିଲୁ ପୁଣି ବିହ୍ନି ବିହ୍ନି ।
 ପ୍ରିୟ ପ୍ରିୟ ନ ପାଇଲେ କି ହେବ ବୋଇଲେ ପାରିବ କେହି ବିରହା ରହି ॥
 ପାଞ୍ଚ, ପାଞ୍ଚଜଣ ଯିବା କାନନେ ଖୋଜିବା କେ କାହିଁ ବଜାଏ ବସି ବଞ୍ଚି ।
 କିତ କିତବ କି ଦେଖି ନାଶ୍ୱର ବିଦେଶୀ ଆଗତ କାହିଁରୁ ରୁଷି ରୁଷି । ୧୩ ।
 ଶୂର ସୁର ବା ଅସୁର-ଦେନାକି ଅସୁର କି ଅବା ନାଗ କନ୍ଦର ନର ।
 ସେ କେ, ସେ କେମନ୍ତ ଲୋକ, କଲେ ତ ଆଲୋକ, ଜାଣିମା ସିନା ଅସାରସାର ॥
 ସନ୍ଧ୍ୟା ସହଚେ ଏସନ ବିରୁଦ୍ଧ ପ୍ରସନ୍ନମୁଖ କି କହନ୍ତି ଜୀବ ଯିବ ।
 ଧର ଧରମଭରସା ନିକଟେ ସୁରସାଳୟା କରିବେ ବା ଶିବ ଶିବ । ୧୪ ।

୧୧—ଭାବ—ଭାବନା କରି । ଭାବନା—ସ୍ତ୍ରୀ, ଶ୍ରୀରାଧା । ନିରତ—ସଂହା ।
 ଆରତ—ଦୁଃଖ । ଗଜଗତିଗତି—ଗଜଗାମିନୀ ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କର ଉଦ୍ଧାର । ଲୋକେ
 —ଜଗତରେ । ଲୋକେଶ—ବିଧାତା, ରାଜା । ବିପକ୍ଷ—ପ୍ରତିକୂଳ । ପକ୍ଷ—
 ସହାୟ । ଶୁଣି ଶୁଣି—ବେଦ ବା ଶାସ୍ତ୍ରରେ ଓ କାନରେ ।

୧୨—ଦିନଦିନକୁ—ଦିନକୁଦିନ । ଘନ—ଦୁଃଖିତ । ଜୀବନ—ଗ୍ରାଣ ।
 ନିରତେ—ସଂହା । ବ୍ୟାକୁଳକୁଳ—ଅକୁଳତା ସମୂହ । ଜୀବ—ପ୍ରାଣ । ସୁଲକ୍ଷଣୀ
 —ଲକ୍ଷଣବତୀ, ଶ୍ରୀରାଧା । ବିକଳ—କଳ-ବିକଳ ଧ୍ବଜ ।

୧୩—ଭାବ—ଉପାସ୍ୟତାକୁ । ଭାବନା କରମେ—ସ୍ତ୍ରୀ, ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କର କପା-
 ଲରେ । ଭରମେ—ଭୁଲରେ । ବିହ୍ନି—ବିଧାତା । ବିହ୍ନି—ବିଧାନ କରି । ପ୍ରିୟ
 ପ୍ରିୟ—ପତିପ୍ରୀତି । ବିରହ—ବିଯୋଗିନୀ ।

୧୪—ପାଞ୍ଚ—ବିଗୁର କରି । କିତ—କଥଣ । କିତବ—କପଟ । ନାଶ୍ୱର
 ଦେଶୀ—ସ୍ତ୍ରୀର ବିରୋଧୀ । କାହିଁରୁ ରୁଷି—କେଉଁ ହେତୁରୁ ହୁଇ ହୋଇ ।
 ରୁଷି—ମୁନି । ବିଦେଶୀ—ବିଦେଶୀୟ । ଆଗତ—ଆସିଅଛନ୍ତି ।

୧୫—ଶୂର—ବୀର । ସୁର—ଦେବତା । ଅସୁର—ଦେନାକି—ପ୍ରାଣର
 ହତଶକ୍ତି ଅର୍ଥାତ୍ ପ୍ରାଣନାଶକ । ଅସୁର—ରାକ୍ଷସ । ନାଗ କନ୍ଦର ନର—ସର୍ପ,
 କଂସୁରୁଷ, ମନୁଷ୍ୟ । ଆଲୋକ—ଦର୍ଶନ । ଅସାରସାର—ମନ୍ଦ ଓ ଭଲ ।

୧୬—ସନ୍ଧ୍ୟା ସହଚେ—ସଖୀମାନଙ୍କ ସାଙ୍ଗରେ । ପ୍ରସନ୍ନମୁଖ କି—ସହର୍ଷ-
 ମୁଖୀ; ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କୁ । ଧରମଭରସା ଧର—ଧର୍ମକୁ ଆଶ୍ରୟ କରି । ନିକଟେ—ଅଳ୍ପ-
 କାଳରେ । ସୁରସାଳୟା—ହେ ରସବତୀ ! ଶିବ—ମହାଦେବ । ଶିବ—ମଙ୍ଗଳ ।

ଆଜ ଆଜନ୍ମପୁଣି-ରେ ଅଇଲେ ଦେଖି ରେ ଯୋଗ୍ୟ ହେଲେ କାଲି ବର ବର
ତୁଳା ତୁଳାଅଙ୍ଗୀ ରଙ୍ଗ ହେଲେନି କୁରଙ୍ଗନୟନା କାନ୍ଦ ନିବାର ବାର । ୧୬।
ମହ ମହତ୍ତ୍ୱ ଜଗିବା ଉପାୟେ ଲଗିବା ମାନ ଆମ୍ଭ ସରସ୍ୱତୀ ସତି ।
ବର ବଞ୍ଚନା ଆଳୀର ଶ୍ରବଣେ ବାଳୀର ଧୀ ସରେ ସୁରେ ବିପତ୍ତି-ପତ୍ତି । ୧୭।
କର କରମରେ ମାର ନରେନ୍ଦ୍ର କୁମାରୀ ବୋଲେ ରେ କାମ ପାମର ମର ।
ପର ପରବଶ ଜନେ କରୁ, କି ଅର୍ଜନେ ଗର୍ଜି ପ୍ରହାରୁ ଅସର ରେ । ୧୮।
କହିଲେ ଗୁଣି ଗୁଣୀମଣି ଧୀରେ ଅଧୀରେ ସହ ସରଳ ଗୁମାନ ମାନ ।
ଧୂକି ଧୂକି ମୁଁ ବରଣା ତିନି ପୁଂସେ ରତି ହେବାର କଲି ନିଦାନ ଦାନ ॥
କାମୀ କାମୀ ଗଣିତ ହୋଇଲି ପୁଣି ତ ପୋଡ଼ୁ ହେବାର ରମଣୀମଣି ।
ସରୁ ସରୁପ କହୁଛୁ କଳଙ୍କ ରହୁଛୁ ବେଗେ ପକାଅ ମିତ୍ରାଣି ହାଣି । ୨୧ ।

୧୭—ଆଜନ୍ମପୁଣି-କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର, ବା ରେ ରେ ଆଜନ୍ମପୁଣି—
ରାଧା । ଯୋଗ୍ୟ ଅନୁରୂପ ବର—ପତିକୁ । ବର—ବରଣ କର । ତୁଳାତୁଳା
ଅଙ୍ଗୀ—ହେ ତୁଳାତୁଳାବେଦା । କୁରଙ୍ଗନୟନା—ମୁଗର ପରି ଆଖି ଯାହାର ।
ନିବାର—ନିବାରଣ କର । ବାର—ଜଳ ଅର୍ଥାତ୍ ଲୁହ । ରଙ୍ଗ ହେଲଣି—ଆଖି
ଲଲ ହେଲଣି (ଏଠାରେ ଆଖି ଆଣିବାକୁ ହେବ) ।

୧୮—ମହ—ତେଜ ଅର୍ଥାତ୍ ଟେକ । ମହତ୍ତ୍ୱ—ଗୌରବ । ମାନ—
ପାଳନ କର । ସରସ୍ୱତୀ—ବଚନ । ସଖା—ହେ ପତିବ୍ରତେ । ବରବଞ୍ଚନା—
ଠକବା କଥା । ଆଳୀର—ସଖୀର । ଶ୍ରବଣେ—ଶୁଣିବାଦ୍ୱାରା । ବାଳୀର—ବାଳା,
ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କର । ଧୀ—ବୁଦ୍ଧି । ସରେ—ଶେଷ ହେଲା । ସୁରେ—ସୁରଣ କଲା ।
ବିପତ୍ତି-ପତ୍ତି—ପକ୍ଷୀମାନଙ୍କର ପତି ଗରୁଡ଼, ତାର ପତି ବିଷ୍ଣୁଙ୍କୁ ।

୧୯—ନରେନ୍ଦ୍ର କୁମାରୀ—ବୃଷଭାନୁ ରାଜକନ୍ୟା । ପାମର କାମ—ରେ
ନୀତି କରଣ । ପର—ଶତ୍ରୁ । ପରବଶଜନେ ପରାଧୀନ ଲୋକକୁ । କି ଅର୍ଜନେ
—କଅଣ ପାଇବାକୁ । ଅସର—ଅସରନ୍ତା ।

୨୦—ଗୁଣି—ବିବରଣ । ଗୁଣୀମଣି—ଗୁଣବତୀ ଶ୍ରେଷ୍ଠା, ଶ୍ରୀରାଧା । ଧୀରେ
—ଅସ୍ତେ । ଅଧୀରେ—ଆକୁଳ ହୋଇ । ଗୁମାନମାନ—ଅଭିମାନ ସବୁ । ଧୂକି
ଧୂକି—ଧୂକ୍କାର ହେଉ ହେଉ । ବରଣା—ପତିବ୍ରତା । ବା ବରଦ (ପାଠରେ)
ବନ୍ଧୁ ଥାଉଁ ଥାଉଁ । ତିନି ପୁଂସେ—ତିନିଜଣ ପୁରୁଷକୁ । ନିଦାନ ଦାନ କଲି—
ନିଶ୍ଚୟ ଦେଲି ।

ଏକସ୍ୟ ଶ୍ରୁତମେବ ଲିଖିତ ମତଂ କୃଷ୍ଣେନ ନାମାକ୍ଷରମ୍

ସାନ୍ତେ । ନାଦପରମ୍ପରାମୁପକସ୍ତ୍ୟନ୍ୟା ବର୍ଣ୍ଣାକଳଃ ॥

ଏକସ୍ୟ ଶ୍ରୁତମେବ ଲିଖିତ ମତଂ କୃଷ୍ଣେନ ନାମାକ୍ଷରମ୍

କଷ୍ଟଂ ଧୂକ୍ ପୁରୁଷଦ୍ରବ୍ୟେ ରତିରଭିମୁଦନେ । ମୃତଂ ଶ୍ରେୟସୀମ୍ ॥ ବି. ମା.

ଆନ ଆନନ ଗୁହ୍ୟ କ କର ସହସ କେହ ଲୋକ ଅପବାଦ ବାଦ ।
 ବିହ ବିହକ୍ତ କପାଳେ ହସିବେ ଗୋପାଳେ ଅରଜିଲ ଏ ଆପଦ ପଦ । ୨୨
 ପର ପରତେ ହେବାର ସେ କ ଲୁଚିବାର କାଳି ଯିବ ତ ଏ ପୁଷ୍ପ ପୂରି
 ଆସ ଆସନ୍ତ ହେଲ, ଲବେ ନୋହେ ହେଲା, ଯିବ ତା ନାମ ସୁମରି ମରି ॥
 ଧ୍ରୁବ ଧ୍ରୁବ ଲୋକ ବଳି ମୋ ନିନ୍ଦାଆବଳି ଗଲେ କ ତାହା ତେଜିବ ଜୀବ ।
 ମୂର୍ତ୍ତି ମୁଁ ହୁ କଲେ ତାକୁ ମନ ମମତାକୁ ଛଡ଼ାଇ କ କାମଦେବ ଦେବ । ୨୩
 ଭାବ ଭାବର ମୂର୍ତ୍ତି ବିନା କ ବରତ ହେବ କଷ୍ଟ ଅକୂପାର ପାର ।
 କର, କର ମୁଁ ଧରୁଛୁ, ଉପାୟ ସରୁଛୁ ରାଧା ନା, କୃପା ବିସ୍ତାର, ତାର ॥
 ସଙ୍ଗୀ ସଙ୍ଗୀତପଣ୍ଡିତା ଜଗତମଣ୍ଡିତା ବାଣୀ ଶ୍ରବଣେ ଦୁଃଖରେ ଖରେ ।
 ବାତ ବାତକ ହୋଇଲେ ସ୍ବରୂପ ବୋଇଲେ ଚିତ୍ତ ନ ମଜ୍ଜା ଆତ୍ମରେ ତୁ ରେ ॥
 ନାଗ ନାଗର ସେ ଏକ ଚୂଡ଼ାୟ ନାୟକ ଭ୍ରମ ତେଜ ସେ ନନ୍ଦନନ୍ଦନ ।
 ବର ବରଜରମଣୀଙ୍କର ହୃଦମଣି ସେ କାମୀ ତପୁଜୀବନ ବନ । ୨୪

୨୧—କାମିକାମିନୀ—କାମୁଜା ସ୍ତ୍ରୀ । ଗଣିତ—ଗଣି । ରମଣୀମଣି—
 ସ୍ତ୍ରୀଶ୍ରେଷ୍ଠା । ସରୂପ ସରୁ—ମୂର୍ତ୍ତି ନଷ୍ଟ ହେଉ ଅର୍ଥାତ୍ ମୁଁ ମରେ । କଲଙ୍କ—
 ଅପବାଦ । ସିଦ୍ଧାଣ୍ଡି—ହେ ଚରୁ !

୨୨—କେହ—କିପରି । ଲୋକଅପବାଦ ବାଦ—ଲୋକନିନ୍ଦା ପ୍ରବାଦ ।
 ଆପଦପଦ—ବିପତ୍ତିର ସ୍ଥାନ ।

୨୩—ପର ପରତେ ହେବାର—ପର ସ୍ବରୂପ ସହସ ପରିଚୟ ହେବା
 କଥା । ପୁଷ୍ପ—ନଗର । ପୁରି ଯିବ—ପୁଣି ହେବ । ଅସନ୍ତ—ସବୁ ପ୍ରକାରେ
 ବା ସର୍ବଦା । ଲବେ—ଅଳ୍ପ ।

୨୪—ଧ୍ରୁବ—ନିଷ୍ପଦ । ଦଳି—ଅତିକ୍ରମ କରି । ନିନ୍ଦାଆବଳୀ—
 ଅପବାଦସବୁ । ଜୀବ—ପ୍ରାଣ । ତାହା—ସେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ପ୍ରେମ । ମୁଁ ତାକୁ (ସେହି
 ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ପ୍ରେମକୁ) ମୂର୍ତ୍ତି—ଛବିକରି ହୁ କଲେ ସୁଦ୍ଧା କାମଦେବ—କନ୍ଦର୍ପ, ମନର
 ମମତାକୁ—ଆହୁତକୁ, ଛଡ଼ାଇ ଦେବ କି ? ଅର୍ଥାତ୍ ଦେବ ନାହିଁ ।

୨୫—ଭାବ—କାଣ ଭାବର ମୂର୍ତ୍ତି—ପ୍ରେମମୟ ମୂର୍ତ୍ତି, ବା ଭା—
 କାନ୍ତିରେ ବର ଉଦ୍ଭାସ ମୂର୍ତ୍ତି, ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ । କି ବରଦି—ବଞ୍ଚିବ କି ? କଷ୍ଟ ଅକୂପାର
 —କୈଶସମୁଦ୍ର । ପାର—ପାରି । ଉପାୟ କର । ବିସ୍ତାର—ପ୍ରକାଶ କର । ତାର
 ଉଦ୍ଧାର କର ।

୨୬—ସଙ୍ଗୀତ ପଣ୍ଡିତା—ଜ୍ଞାନନିପୁଣୀ । ଜଗତମଣ୍ଡିତା—ସମସ୍ତର
 ଅଲଙ୍କାର ସ୍ବରୂପା ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କର । ଖରେ—ବେଗରେ । ବାତ—ବାତକ ହୋଇଲେ
 —ବଚନ କହିଲେ । ସ୍ବରୂପ—ସତ୍ୟ, ଉଚିତ । ଆତ୍ମରେ—ଉଚ୍ଚିଷ୍ଟରେ ।

୨୭—ନାଗ ନାଗର—ନାଗର ନାଗ—ରସିକଶ୍ରେଷ୍ଠ । ଚୂଡ଼ାୟ ନାୟକ—
 ଶ୍ରେଷ୍ଠସ; ତନିଜଣ ନାୟକ । ବର ବରଜରମଣୀଙ୍କର—ଉଦ୍ଭାସ ଗୋପ ସ୍ତ୍ରୀମାନ-

ସୁଧା ସୁଧାର ଉତ୍ତର ଶ୍ରବଣେ ମିତର ବଢ଼ିଲୁ ରାଧା-ଆନନ୍ଦ ନଦ ।
 ଶଶ ଶଶଧରବତ ସେ ବାଣୀ ଜାବ ତ ମଣିବାରୁ ଧୀ-କୁମୁଦ ମୁଦ । ୨୮ ।
 ବିଦ୍ୟୁତ ବିଦ୍ୟୁତ ଗଉରୀ ସୁକର ଭଞ୍ଜିଣୀ ଭାବ ସାମନ୍ତସିଂହାର ହାର ।
 ପ୍ରାନ୍ତ ପ୍ରାନ୍ତ ଆଦ୍ୟନ୍ତର ଯମକ ଗୀତର ମର୍ମଜ୍ଞ ବିନା ଜଡ଼ର ଡର । ୨୯ ।

ଚତୁର୍ବିଂଶ ଛାନ୍ଦ

ଶ୍ରୀରାଧାଠାରେ ଦୁଃଖ ଉକ୍ତି । ଆଦ୍ୟବର୍ଣ୍ଣାନୁପ୍ରାସ

ରାଗ—କଳାଶଆହାରୀ

ରସିକେ ରସବତୀରସ ରସିଣୀ ଶ୍ରବଣ କର ଦେଇ ମତି ।
 ରସାଳସା ଯୋଷା ଦଶା ଦେଖି ସଖୀ ଦୁଃଖିତ କରି ମତି ଅତି । ରସିକା ।
 ... ଉଣିରଣ-ତାପ ନାଶନେ ।

ରତ୍ନ ଉଦୀପନ ଶାନ୍ତି ଉପରୁ ପ୍ରଭୁର କରନ୍ତି ଯତନେ । ୧ ।

କର । ହୃଦମଣି—ହୃଦସ୍ପରହ । କାମୀ ତପୁଜୀବନବନ—କାମିକାମାନଙ୍କର
 ପରତପ୍ର ପ୍ରାଣର ଜଳ ସ୍ବରୂପ । “ତା ଶୁଣାନ୍ତୁ ଏକୋକେବ ସୋ ଏସୋ
 ମହାଶାନ୍ତଭେଦେନ୍ଦ୍ରା ।” ଲଳିତା ଓ ବିଶାଖାଙ୍କ ଉକ୍ତି—ବ, ମା ।

୨୮—ସୁଧା ସୁଧାର ଉତ୍ତର ଶ୍ରବଣେ—ଅମୃତ ଧାରୁ ରୁଲ ଅଥବା ଅମୃତ-
 ପର ସରଳ ବଚନ ଶୁଣି । ରାଧା-ଆନନ୍ଦ-ନଦ—ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କର ଆନନ୍ଦ ନଦୀ । ଶଶ
 ଶଶଧରବତ—ଶତ ଶତ ଚନ୍ଦ୍ରପର । ସେ ବାଣୀ—ସେ ସଖୀ ବଚନ । ଜାବନ—
 ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କର ପ୍ରାଣ ପର । ଧୀକୁମୁଦ ମୁଦ—ମନରୂପକ କର୍ମର ଆନନ୍ଦ ହେଲୁ ।

୨୯—ବିଦ୍ୟୁତ—ପଣ୍ଡିତମାନେ । ବିଦ୍ୟୁତ-ଗଉରୀ—ବିଜୁଳିବର୍ଣ୍ଣା । ଅଥବା
 ବିଦ୍ୟୁତ ବିଦ୍ୟୁତ-ଗଉରୀ—ବିଜୁଳିଆରା—ବିଜୁଳିଆରା ରୁଲ ବର୍ଣ୍ଣା —ଶ୍ରୀରାଧା ।
 ସୁକର ଭଞ୍ଜିଣୀ—ସହଜ ଭ୍ରମ । ଭାବ—ପ୍ରେମଭକ୍ତି । ହାର—ମାଳାସ୍ବରୂପ । ପ୍ରାନ୍ତ
 ଅଦ୍ୟ ଓ ମଧ୍ୟମ ଯମକଯୁକ୍ତ । ଗୀତର, ପ୍ରାନ୍ତ—ଶେଷ, ହେଲୁ । ମର୍ମଜ୍ଞ—ସାରଜ୍ଞ,
 ପଣ୍ଡିତ । ଜଡ଼ର—ମୂର୍ଖର ।

୧—ରସବତୀରସ—ରସିକା ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କର ଶୃଙ୍ଗାର ରସ ବର୍ଣ୍ଣନା ।
 ରସାଳସା ଯୋଷା ଦଶା—ମଦାଳସୀ, ରସ କି ଶୃଙ୍ଗାର ରସ ତହିଁରେ ଘାରି
 ହେଉଥିବା ସ୍ତ୍ରୀ ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କର ଅବସ୍ଥା । ରଣରଣ ତାପ ନାଶନେ—କନ୍ଦର୍ପ ତାପ
 ଶାନ୍ତି ନିମିତ୍ତ । ରତ୍ନଉଦୀପନ—ବସନ୍ତ ରତ୍ନରେ ବର୍ଣ୍ଣାଧିବା । ଶାନ୍ତି ଉପରୁ—
 ଶାନ୍ତି ହେବାର ଉପାୟ, ସାମଗ୍ରୀ । ପ୍ରଭୁର କଲେ—ବିଧାନ କଲେ ।

ରମଣୀ କେ ପୁଣି ଗୋଳି ଘନସାର ବୋଲି ଦେଉଅଛି ହୃଦରେ ।
ରାଜବନାଳ ମାଳ ମାଳ କରି କେ ଲମ୍ବାଇ ଦେଉଛି ଗଳାରେ । ରସିକା ।

ରତନ ଯତନ ପାଇଁକ ।

ରତେ କେ ଶତ ଶତଦଳତଳପ ନୟନେ ଥକାଇ ପାଣିକ । ୨ ।

ରାମା କେ ଉଷୀର ବାଟୁଛି, ଛାଟୁଛି ବାତାୟନ-ବାଟ-ଫାଟକୁ ।
ରତନା କଉଁ ସୁଲେଚନା କରଇ ଅଶ୍ବତ୍ଥ ବାଟ ହତକୁ । ରସିକା ।

ରମ୍ୟ ପାଇଁ କେ ମନେ ଭାଳି ।

ରୁଚବନ୍ତ ପରଭୃତକୁ ଲଉଡ଼ି ଦେନ ଦଉଡ଼ି ଦିଏ ଗାଳି । ୩ ।

ରସନଧିରେ ଏ ବିଧିରେ ବଞ୍ଚାନ୍ତି, ଦୁଃଖାନ୍ତି ଅଳପ ତାପକୁ ।
ରଜମାଣ ମୁଣୀ, ସଜନୀ କେ ବୋଲେ, ଅରକି ଅଛି ଏ ପାପକୁ । ରସିକା ।

ରସଭାବନେ ଅଚେତନା ।

ରହିତ ନୋହେ ତ ସାନ୍ତନା କଲେ ତ ନୂତନା ଅମାପ ବେଦନା । ୪ ।

ରସାମଣ୍ଡନା ଦଣ୍ଡ ନାଶ ଯିବ କି, ଶିବଙ୍କୁ ସେବା କରାଇବା ।
ରୁଚିର ମଦାରହାର ଛେଳିବଳି ଦେଇ ଶିବାଙ୍କୁ ମନାଇବା । ରସିକା ।

ରାଧା ବାଧା ହତ ପାଇଁକ ।

ରମାଙ୍କୁ ପୂଜିବା ରଞ୍ଜିବା ଅନେକ ଦେଇ ହେମପଦ୍ମ ମାଳିକ । ୫ ।

ରହିଛନ୍ତି ସସ୍ଥା ଏହିପରି କରି ବିଚାର ନିବେଦକୁ ପାଇ ।
ରୂପବନ୍ତୀ କାମସେନା ସେହିକାଳେ ପ୍ରବେଶ ହେଲା ତହିଁ ଯାଇ । ରସିକା ।

୨—ଘନସାର—କର୍ପୁର, ରାଜବନାଳ—ପଦ୍ମନାଡ଼ । ରତନ—ଶ୍ରେଷ୍ଠା ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କ । ଯତନ—ଭଲପାଇଁ । ଶତ ଶତଦଳ ତଳପ—ଅଟ୍ଟାଶ୍ୟ ପଦ୍ମପାଖୁଡ଼ାର ଶେଷ । ନୟନେ ଥକାଇ ପାଣି—ଆଖିରେ ଲୁହ ସମ୍ଭାଳି ନେଇ ।

୩—ରାମା—ସ୍ତ୍ରୀ । ଉଷୀର—ବେଶାଚେର । ବାତାୟନ-ବାଟ-ଫାଟକୁ ଝରକା କଣାକୁ । ଛାଟୁଛି—ବନ୍ଦ କରୁଛି । ସୁଲେଚନା—ସ୍ତ୍ରୀ । ଅଶ୍ବତ୍ଥ—ସାପର ଚିତ୍ର । ବାତହତକୁ—ମଳୟ ପବନ ନାଶପାଇଁ (କାରଣ ସାପମାନେ ପବନ ପିଅନ୍ତି) । ରମ୍ୟପାଇଁ—ମନୋରଞ୍ଜନ ପାଇଁ । ରୁଚବନ୍ତ ପରଭୃତକୁ—ବୋବାଉଥିବା କୋଇଲିକୁ । ଲଉଡ଼ି—ବାଡ଼ି । ଲ-ଛ ୨୨-୧ ଦେଖ ।

୪—ରସନଧିରେ—ରସିକା ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କୁ । ରଜମାଣମୁଣୀ—ରୁଦ୍ରମୁଣ୍ଡି । ରସଭାବନେ—ରସକଥା ଭାବିବାରୁ । ଅଚେତନା—ଅଚେତା ହେଲା । ରହିତ—ବନ୍ଦ । ନୂତନ ଅମାପ ବେଦନା—ନବନା ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କର ବେଶୀ ପୀଡ଼ା ।

୫—ରସାମଣ୍ଡନା ଦଣ୍ଡ—ପୃଥ୍ବୀଙ୍କୁ ମଣ୍ଡି ଥିବା ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କର ଦଶା । ରୁଚିର—ସୁନ୍ଦର । ଶିବାଙ୍କୁ—ଦୁର୍ଗାଙ୍କୁ । ରମାଙ୍କୁ—ମହାଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କୁ । ହେମ—ସୁନା ।

ରସାଶୟନ ଦେଖି ଭାଲେ ।

ରତପତ ବନା ନବନା-ବେଦନା-କାଶ କେ ଅବନା ମଣ୍ଡଲେ । ୬ ।

ରସରଜ କାର୍ଯ୍ୟ କମଳଜ ଆଜ ସିଦ୍ଧ କରିବ କି ସତେହେଁ ।

ରଖି ଏ ଭାବନା ବୋଲଇ ଅଙ୍ଗନା, କି ବ୍ୟାଧି ରସନଧି ଦେହେଁ । ରସିକା

ରୂପ ତ ଦିଶୁଛି ବିବର୍ଣ୍ଣ ।

ରତନାବେଶୀ ବିରହବେଶ ଦେଖି ଧଇର୍ଯ୍ୟ ମୋର ହେଲୁ ରୁଣ୍ଡି । ୭ ।

ରଜକୁମାରୀ ସୁକୁମାରୀ ଛଇଳା ଅଲେଳା କିଶୋରରତନ ।

ରସ ବାସ ବେଶ ହାସ ମାତ ଶୁଦ୍ଧ ଏହି କାଳରେ ରସେ ମନ । ରସିକା

ରଞ୍ଜନ ନ ପାରିଲ କରି ।

ରହି ଏତେ ସମ୍ଭା କି କରୁଛ ଆଉ ବୋଲୁଥ ପର ପ୍ରାଣପର । ୮ ।

ରସିବ ବିହାରେ ଯାହାରେ ତାହାରେ ଅଶାଈବାର କଉଁ ଚନ୍ଦ୍ର ।

ରଥାଙ୍ଗଧର ପୁରନ୍ଦର କୁମାର ମାର ସୁର ତ ଅଳ୍ପ ମାତ୍ର । ରସିକା ।

ରସିଛି କାହାଠାରେ ମତ ।

ରେକକଟି କଷ୍ଟୀ ହେବା ଦେଖି ପାଟି ଯାଉଛି ଚନ୍ଦ୍ରରେ ମୋ ଗୁଡ଼ି । ୯ ।

ରଖିଛ ଅନ୍ତର ମୋତେ କରି ପର, ନ କହ କାହିଁକି ସଜନ ।

ରଜନୀ କାମିନୀକ ଦେଖୁନାହିଁ କି ସାନ୍ତ ଦିଶଇ ଚନ୍ଦ୍ର ଦେନ । ରସିକା ।

ରସଶାସ୍ତ୍ର-ଅବଗାହିନୀ ।

ରହିବ କି କରି ଧଇର୍ଯ୍ୟକୁ ଧରି ରସିକ ବିନା ରସିକନୀ । ୧୦ ।

୬—ନବେଦ—ବୁଦ୍ଧିବଶା ହୋଇ । ରୂପବନ୍ତୀ—ଓଢ଼ିଆରେ ‘ବଗ’
ସ୍ଥାନରେ ‘ବନ୍ତୀ’ ହୁଏ । ରସାଶୟନ—ଭୂଇଁରେ ଶୋଇବା । ରତପତ ବନା—
କନ୍ଦର୍ପ ଛଡ଼ା । ନବନା-ବେଦନା-କାଶ—ନବଯୁବତୀ ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କର ପୀଡ଼ା
ଦେବା ଲୋକ । ଅବନା—ପ୍ରସ୍ତୁତ ।

୭—ରସରଜ କାର୍ଯ୍ୟ—ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ କାମ । କମଳଜ—ବିଧାତା । ରଖି—
କରି । ଅଙ୍ଗନା—ସ୍ତ୍ରୀ, ଦୁଷ୍ଟ । ରସନଧି ଦେହେଁ—ରସିକା ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କର ଶରୀ-
ରରେ । ରତନାବେଶୀ—ରତନରେ ଶରଧା ଥିବା ରାଧାଙ୍କର ।

୮—ଅଲେଳା—ଚେଲବସର, ସେରନ୍ତା । ରସ—ଶୃଙ୍ଗାରରେ । ବାସ—
ଲିଗାରେ । ମାତ ଶୁଦ୍ଧ—ଆଗର ବ୍ୟବହାରରେ । ରସିକାରଞ୍ଜନ—ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କର
ମନ ରଞ୍ଜାଇବା ।

୯—ବିହାରେ—କେଳିରେ । ଯାହାରେ—ଯାହାକୁ । ତାହାରେ—
ତାହାକୁ । ଚନ୍ଦ୍ର—ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ । ରଥାଙ୍ଗଧର—ଚନ୍ଦ୍ରଧର, ବିଷ୍ଣୁ । ପୁରନ୍ଦର—ଭଦ୍ର ।
କୁମାର—କାର୍ତ୍ତିକେୟ । ମାର—କନ୍ଦର୍ପ । ସୁର—ଦେବତା । ରେକକଟି—
ରେକାପରି ସବୁ କଟି ଶ୍ରୀରାଧା । କଷ୍ଟୀ—ଦୁଃଖିନୀ ।

ଉଷିରମଣୀ ରସିଲେଟି ଚନ୍ଦ୍ରକୁ ସାରସ୍ବତର ଦେଖିକର ।

ରମାପତି ପଦ ତେଜ ଆସି ଗଙ୍ଗା ହୋଇଲେ ସାପ୍ତନୁ ନାଶ । ରସିକା ।

ରତି କି ଏମନ୍ତ ପଦାର୍ଥ ।

ରସଜ୍ଞା ହେଲେ ଜାଣିବ ସିନା ତହିଁ ନାହିଁଟି ଆଉ ପୁରୁଷାର୍ଥ । ୧୧ ।

ରମ୍ୟଅଙ୍ଗୀ ଅଙ୍ଗୀକାର କଲେ ଭେଟାଇବ ଦବ୍ୟ ସାର ସୁନ୍ଦର ।

ରସରାଜ ଅଙ୍ଗହୀନ ସେ ନାଗର ସୁଷମା-ସ୍ବର୍ଗ-ସୁନ୍ଦର । ରସିକା ।

ରଚନା ନୋହେ ସେ ବିଧରେ ।

ରସାମୃତ ମୂର୍ତ୍ତି ଏମନ୍ତ ପ୍ରଫୁଲ୍ଲ ହେଉଛି ମୋହୋର ବୁଦ୍ଧିରେ । ୧୨ ।

ରୂପ ଭୁଲନାକୁ ସେହି ସେ ତାହାକୁ ସମାନ ନାହିଁ ଆନ କେହି ।

ରତିପତି ମୁଖଭାବକ ଦେଖିଲେ ଧୂସର ଦିଶେ ଲଜ ବହି । ରସିକା ।

ରସଧର ଦେଖି କାନ୍ତିକ ।

ରଖି ପାରଇ ନାହିଁ ନଜ ଶ୍ରେୟ ବହେ ଆନ ଆନ ଶୁଦ୍ଧିକ । ୧୩ ।

ରୁଚିତ ଚରଣତଳକୁ ଭୁଲକୁ ଜବା କରିବା ଅନୁଚିତ ।

ରଜା ରାଜବପସ ନେତ୍ର ବୋଇଲେ ପବନ ହୋଇଯିବ ସେ ତ । ରସିକା ।

ରାଗ ଅନୁରାଗ ମିଶିବ ।

ରକ୍ତ ବ୍ୟକ୍ତ ଓଷ୍ଠ ପୃଷ୍ଠ ଉପମିତ ହେବାକୁ ତେବେ ବା ଆସିବ । ୧୪ ।

୧୦—ଅନ୍ତର—ଭେଦ । ରଜନୀ—ରାତି ରୂପ ନାଶ । ସାନ୍ତ୍ର—ଶୋଷାରେ ଧୂର୍ଣ୍ଣ । ରସଶାସ୍ତ୍ର ଅବଗାହନ—କାମ ଶାସ୍ତ୍ର ଜାଣନ୍ତି ।

୧୧—ରୁଷି ରମଣୀ—ବୃହସ୍ପତିଙ୍କ ସ୍ତ୍ରୀ ତାରା । ସାର—ଅତି ସୁନ୍ଦର । ତାରା ବୃହସ୍ପତିଙ୍କର ସ୍ତ୍ରୀ । ସେ ଚନ୍ଦ୍ରକୁ ସୁନ୍ଦର ଦେଖି ତାଙ୍କଠାରେ ପ୍ରୀତି କରିଥିଲେ । ରମାପତି ପଦ—ବିଷ୍ଣୁଙ୍କର ପାଦ ବା ଆକାଶ । ଶାନ୍ତିନୁ ନାଶ—ଭାସ୍କରଙ୍କ ପିତା ଶାନ୍ତିନୁ ରାଜାଙ୍କର ଭାସି । ରସଜ୍ଞା—ରସ ଭୋଗ କଲେ । ପୁରୁଷାର୍ଥ—ଧର୍ମ, ଅର୍ଥ, କାମ, ମୋକ୍ଷ ।

୧୨—ରମ୍ୟଅଙ୍ଗୀ—ସୁନ୍ଦରୀ ଶ୍ରୀରାଧା । ସେ ନାଗର ରସରାଜ—ରସମୟ । ଅଙ୍ଗହୀନ—କର୍ମର କିମ୍ବା ଅଭିଆତା କିମ୍ବା ଅଙ୍ଗହୀନ ପଡ଼ିଲେ ଦୋଷହୀନ । ସୁଷମା-ସ୍ବର୍ଗ-ସୁନ୍ଦର—ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ସ୍ବର୍ଗର ଇନ୍ଦ୍ର । ବିଧରେ—ବିଧାତା ଦ୍ବାରା । ରସାମୃତ ମୂର୍ତ୍ତି—ରସ ରୂପ ଅମୃତରେ ଗଢ଼ା—ପ୍ରେମମୟ । ପ୍ରଫୁଲ୍ଲ—ବୋଧବୃକ୍ଷ ।

୧୩—ରତିପତି—ଚନ୍ଦ୍ର । ମୁଖଭାବକ—ମୁଖର ଶୋଭାକୁ । ଧୂସର—ମାଟିଆ । ରସଧର—ଜଳଧର (ମେଘ) । କାନ୍ତି—(ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କର) ଶରୀରର ବର୍ଣ୍ଣ । ଆନଆନ ଶୁଦ୍ଧ—ଅନେକ ଅନେକ ରୂପ ।

୧୪—ଜବା—ମନ୍ଦାର ଫୁଲ । ଭୁଲକୁ—ଭୁଲନା । ରଜା-ରାଜବପସ ନେତ୍ର—ରକ୍ତପଦ୍ମପତ୍ର ପରି ଓ ଲଲବର୍ଣ୍ଣ ନୟନ । ରକ୍ତପଦ୍ମ ପବିତ୍ର ହେବ । ରାଗ

ଶୁଭ ମାତ୍ର ଶୋଭା ଶେଷ ଗଣେଶରେ ଶେଷ ତ ନୋହିବ କହିଲେ ।
 ରସବତୀ ପ୍ରୀତି ପାଇଁ ଅନୁରୂପ ସେହି କେବଳ ରବିତଳେ । ରସିକା ।
 ବହୁକୁ ସୁଧା-ଭୋଗ ପରି ।
 ରସନା ଆଜି ସାର୍ଥ ହେଲା ମୋହୋର ତା ଶୋଭା-ଶୁଭ କହି କରି । ୧୫ ।
 ରାମାସନୀଶ୍ରେଣୀ ଦୁଃଖବାଣୀ ଶୁଣି ଆନନ୍ଦମନେ ପରୁଣିଲେ ।
 ରୁଦ୍ଧବ ସେ କି ମନୁଷ୍ୟ, କହି ଦେଖା, ଜନମ କହି ରଜକୁଳେ । ରସିକା ।
 ରସିକାକୁ ଯୋଗ୍ୟ ହେବ ନା ।
 ରସଲତା-ଚିତ୍ତ-ଗୁଡକକୁ ଦନ-ଗର୍ଜନ ଶୁଣାଇଲ ସିନା । ୧୬ ।
 ରାମଅନୁଜ ନନ୍ଦରାଜାନନ୍ଦନ ଜଗବନ୍ଦନ, ଦୁଃଖ କହେ ।
 ରଜ ରଜନ ଆଛନ୍ନ ଯତନରେ କରଇ ପାଇଲେ ଆଗ୍ରହେ । ରସିକା ।
 ରଖି ସେବି ଧୀରେ ବଧୂରେ ।
 ରୁଷ୍ଟ କରି ରାଧା ଦୁଃଖିକ ବୋଇଲେ, ସବୁ ହୋଇପାରେ ବଧୂରେ । ୧୭ ।
 ରସା ଉଲଟିବ, କମଳ ଫୁଟିବ ଯଦ୍ୟପି ପବିତ୍ର ଶିଖରେ ।
 ରଞ୍ଜିତ ବରଞ୍ଜି ଆକାଶେ ସୁମନ, ମେରୁହିଁ ତଳବ ପ୍ରଖରେ । ରସିକା ।
 ରବି ପଶ୍ଚିମେ ଉଦେ ହେଲେ ।
 ରାଧା ପତିବ୍ରତା-ବ୍ରତ ଅତଳ କେ ଟାଳିଲେ ଟଳେ ନିକି ତଳେ । ୧୮ ।

—ସ୍ନେହ । ଅନୁରାଗ—ପ୍ରେମ । ଚକ୍ରବ୍ୟାନ୍ତ—ଲଲବର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଥିବା । ଓଷ୍ଠପୁଷ୍ପ
 —ଓଠର ଉପରି । ଉପମିତ—ସଦୃଶ ।

୧୫—ଗେଷଗଣେଶରେ—ବାସୁକି ଓ ଗଣେଶଙ୍କଦ୍ୱାରା । ଶେଷ—ସମାପ୍ତ ।
 ରସବତୀପ୍ରୀତିପାଇଁ—ରସିକା ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କର ପ୍ରୀତି କରିବାକୁ । ଅନୁରୂପ—ଯୋଗ୍ୟ ।
 ରବିତଳେ—ପୃଥ୍ବୀରେ । ରୁଦ୍ଧ ଅସୁର ହୋଇ ସୁଧା (ଅମୃତ) ଭୋଗ କଲା ପରି
 ଆଜି ମୋର ରସନା (ଜିଭ) ତା ଶୋଭା-ଶୁଭ (ସେହି ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ-
 ପ୍ରକାର) କହି କରି ସାର୍ଥ—ସଫଳ, ହେଲା ।

୧୬—ରାମା—ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କର । ସନୀଶ୍ରେଣୀ—ସନୀମାନେ । ରୁଦ୍ଧବ—
 ଦେବତା । ରସଲତା—ରସମୟୀ ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କର । ଚିତ୍ତଗୁଡକକୁ—ମନରୁପ ଗୁଡକ
 ପକ୍ଷୀକୁ । ଦନ-ଗର୍ଜନ—ମେଘ ଘଡ଼ଘଡ଼ ।

୧୭—ରାମ—ଅନୁଜ—ବଳଦେବଙ୍କର ସାନ ଭାଇ । ସେପରି ରଙ୍ଗ ରହି
 ପାଇଲେ ଯହୁ ଓ ଅଗ୍ରହରେ ଆଛନ୍ନ କରେ—ସୋଡ଼େଇ ରଖେ, ସେହିପରି
 ରସିକା ରାଧା ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଧୀରେ (ମନରେ) ରଖି ବଧୂପୂର୍ବକ ସେବା କରି ରୁଷ୍ଟ
 —ହୋଧ, ପ୍ରକାଶ କରି ଦୁଃଖି କହିଲେ । ବଧୂରେ—ଦେବଦ୍ୱାରା ।

୧୮—ରସା—ପୃଥ୍ବୀ । କମଳ—ପଦ୍ମ । ବରଞ୍ଜି—ବିଧାତା । ରଞ୍ଜିତ—
 ଗଢ଼ିତ, ଖୋଜିତ । ସୁମନ—ଫୁଲ । ପ୍ରଖରେ—ବେଗରେ । ରବି—ସୂର୍ଯ୍ୟ ।

ରହୁନା ମୋ ଆଗେ ଯା ଯା ବେଗେ ବେଗେ, ପାପ ଘୋଟିବ ତୋ ବଚନେ ।
ରାମନୟନା ରାମ ରାମ ସୁମର ଅଙ୍ଗୁଳ ଦେଲେ ଦୁଇ କାନେ । ରସିକା ।

ରୋଷ ଶୁଣି ଦୁଃଖ ଚଳିଲ ।

ରୁରୁନୟନାର ଧଇର୍ଯ୍ୟ ଗାନ୍ଧୀର୍ଯ୍ୟ ବ୍ୟାଜ ଗୁଣ ବୋଲି ଜାଣିଲ । ୧୯ ।

ରୁକ ସାମ ଯଜ୍ଞ ଅର୍ଥବ ବେଦରେ ମହିମା ଯାର ଅଗୋଚର ।

ରାସେଶ୍ଵରୀ ପ୍ରେମରସ ଇଚ୍ଛା କରି ଅଧୀର ବର୍ଦ୍ଧନ ତାହାର । ରସିକେ ।

ରାଧିକା ରାଗସାର ମୂର୍ତ୍ତି ।

ରହୁ ଅଭିମନ୍ୟୁ ସାମନ୍ତସିଂହାର ମତି ସେ ରସେ ଦିବା ରାତି । ୨୦ ।

ପଞ୍ଚବିଂଶ ଛାନ୍ଦ

କୃଷ୍ଣଚାମୁରେ ଦୂତୀ କଥନ

ରାଗ—କୌଶିକ—ପ୍ରାନ୍ତାନୁପ୍ରାସ

ରସିକେ ଦୁଃଖବିଳମ୍ବରୁ ଗୋବିନ୍ଦତନୁ ଅବଶ ହୋଇଲାନି ।

ଦୁର ଦୁଃଖି ଓ ଦୁଃଖୁର ଦୁ ପୁଞ୍ଜାଦି ଭାଷାରେ ଆଶା ହୋଇଲାନି । ସେହିକାଳକୁ
ଦୁଃଖ ସେଠାକୁ ଅଇଲାନି ।

ତା କଥନମୁଖ ଦେଖି ହରିହରଦେ ଆନନ୍ଦରହୁ ଉଠିଲାନି । ୧ ।

ଅସମ୍ଭବ ସମ୍ଭବ ହେବ କିନ୍ତୁ ରାଧାଙ୍କର ପତିବ୍ରତାବ୍ରତ ରୂପକ ପଟ୍ଟକୁ କେହି
ଟାଳିଲେ ତଳେ ମାଡ଼ ଟଳିବ ନାହିଁ ।

୧୯—ରାମନୟନା—ମୁଗନେତ୍ରୀ ଶ୍ରୀରାଧା । ଅଙ୍ଗୁଳ—ଆଙ୍ଗୁଠି । ରୋଷ—ହୋଷ ।
ରୁରୁନୟନାର—ମୁଗନେତ୍ରୀ ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କର । ଗାନ୍ଧୀର୍ଯ୍ୟ—ଗାନ୍ଧୀରପଣିଆ ।
ବ୍ୟାଜ—ଛଳ ବା କପଟ ।

୨୦—ସାର—ସେହି ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କର, ମହିମା ଗୁଣ ବେଦରେ ଅଗୋଚର
ଅଟେ । ସେହି ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କର ରାସେଶ୍ଵରୀ (ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କ) ପ୍ରେମରସ ଇଚ୍ଛାରେ । ଅଧୀର
ବର୍ଦ୍ଧନ—ଅଧିକାରୀ ବଢ଼ୁଅଛି । ରାଧିକାଙ୍କର ରାଗସାର ମୂର୍ତ୍ତି—ପ୍ରେମମୟ ଦେହ ।
“ପ୍ରେମସନ୍ତପ୍ତିଭାବେବ ନିର୍ମମେ ବ୍ୟସତା ରୁ ବୃଷଭାନୁଜନମ୍” (ଭି.ନ.), ବା
ରାଗସାରମୂର୍ତ୍ତି ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ।

୧—ତନ୍ତୁ—ଶରୀର । ଦୁନ୍ଦୁଭ—ବାଦ୍ୟ । ଦୁ ପୁଞ୍ଜାଦି ଭାଷାରେ—‘ଦୁ’
ଯେଉଁ ଶବ୍ଦର ମୂଳରେ ଅଛି । ଦୁଃଖଠାରେ ଅଧିକ ମନ ଥିବାରୁ ସବୁବେଳେ ଦୁ ଦୁ
କହୁଅଛନ୍ତି । କଥନ ମୁଖ—ମୁହକୁ କହିଲ ଭଳି । ଆନନ୍ଦରହୁ—ହର୍ଷ ରୂପକରହୁ ।

ଦୁଃଖ ରସେ ହସେ, ଶ୍ରେଷ୍ଠ ହେ ନାଗର ! ତୁମ୍ଭର ଶୁଭ ଦିଶିଲୁନି ।
କିଶୋରୀରତନେ ଯତନେ ମଦନ କଦନ ଦେଇ ଯାସିଲୁନି । ନବନାଗରୀ ।

ଶ୍ରୀଅଙ୍ଗେ ଦଶା ଦିଶିଲୁନି ।

ହାସ ରସ ବେଶ ବାସ ଗ୍ରାସ ଆଶ ବିଷ ସମାନ ରସିଲୁନି । ୨ ।
ପ୍ରଭୁର ଉପଭୁର ଏତେ ବିଭୁର, ସବୁଁ ସାରସ ସରିଲୁନି ।
ଦଳତଳପ ନାଳମାଳ ଦେବାର ପ୍ରିୟ କରି ଆଦରିଲୁନି । ନବନାଗରୀ ।
ହା ହା ଝେ ଉଠାରିଲୁନି ।

ଦନସାର ସାର-ସାରସଲପନା ସାର ହିତ ବିଭୁରିଲୁନି । ୩ ।
ପ୍ରାଚରଜନା ରଜନୀଶବଦନ ରଜନିକରେ ଗଢ଼ିଲୁନି ।
ଆବେଶେ ଏବେ ସେ ଅବଶେଅବେଶେଭୁରେ ପଶତ ପାଡ଼ିଲୁନି । ନବନାଗରୀ
ଶୋକସାଗରେ ବୁଡ଼ିଲୁନି ।
ଜାତବେଦ-ଜାତ-ଯାତନା, ଅତନୁ ସୁତନୁ ତନୁ ପୋଡ଼ିଲୁନି । ୪ ।
ରଦେ ରଦବାସ ବାସବମୋହୀ ତ ମୋ ହିତ ପାଇଁ ଭଢ଼ିଲୁନି ।
ଅନ୍ତର ଭିତର ଶୁଦ୍ଧ ଅତିତର, ଆତୁର ପଙ୍କେ ସଢ଼ିଲୁନି । ନବନାଗରୀ ।

୧—କିଶୋରୀରତନେ—ସୁବର୍ଣ୍ଣଶ୍ରେଷ୍ଠା ଶ୍ରୀରାଧାକୁ । ଯତନେ—
କୌଶଳରେ । ମଦନ—କନ୍ଦର୍ପ । କଦନ—ପୀଡ଼ା ଦ୍ରାସିଲୁନି—ତରାଇଲୁଣି ।
ଦଶା—ମନଃସଙ୍ଗାଦ ମୁହଁ । ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କନ୍ଦର୍ପର ଦଶଟି ଦଶା । ବାସ—ବସ୍ତ୍ର ବା
ସୁଗନ୍ଧ । ଗ୍ରାସ—ଭୋଜନକୁ । ବିଷସମାନ—ବିଷପରି, ଅଭୁତ ଅବସ୍ଥା । ରସିଲୁନି
—ମଣିଲୁଣି ।

୩—ଉପଭୁର—ଶୀତଳ ଚିକିତ୍ସା । ପ୍ରଭୁର—ବିଧାନ ହେଉଅଛି । ଏତେ
—ଏହା ଭାବ । ସବୁ—ପୋଷଣରୁ । ସାରସ—ପଦ୍ମ । ଦଳତଳପ—ପଦ୍ମପାଣ୍ଡୁରା
ଶେଷ । ନାଳମାଳ—ପଦ୍ମନାଡ଼ର ମାଳା । ପ୍ରିୟ—ସୁଖକର; ଭଲ । ଦନସାର—
କର୍ପୁରକୁ । ସାର-ସାରସଲପନା—ଉଚ୍ଛ୍ରେଷ୍ଟ ପଦ୍ମମୁଖୀ—ଶ୍ରୀରାଧା । ସାର ହିତ—
ଅଧିକ ଉପକାରୀ ।

୪—ପ୍ରାଚରଜନା—ଦଳରାଜ । ରଜନୀଶବଦନ—ରୁଦ୍ରମୁଖ—ରୁଦ୍ର-
ମୁଖୀ—ଶ୍ରୀରାଧା । ରଜନିକରେ—ଧୂଳିସମୂହରେ । ଆବେଶେ—ଶୃଙ୍ଗାର
ଭାବରେ ମଜ୍ଜିବାରୁ । ଅବଶେ—ଅଶକ୍ତ ଭାବରୁ । ଅବେଶେ—ବେଶ ନ
ହୋଇ । ଭୁରେ—ଭୁଇଁରେ । ଜାତବେଦ-ଜାତ-ଯାତନା—ଅଗ୍ନିରେ ଦଗ୍ଧ
ହେଲେ ଯେପରି ପୀଡ଼ା ସେପରି ପୀଡ଼ା । ଅତନୁ—କନ୍ଦର୍ପ । ସୁତନୁତନୁ—ସୁନ୍ଦରୀ
ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କ ଦେହକୁ ।

୫—ରଦେ—ଦାନୁଦ୍ୱାରା । ରଦବାସ—ଓଠକୁ । ବାସବମୋହୀ—ଇନ୍ଦ୍ର
ମୋହନକାରୀ ଶ୍ରୀରାଧା । ଅନ୍ତରଭିତର—ମନଭିତରେ । ଶୁଦ୍ଧ—ଉତ୍ସ । ଅତିତର-

ବରନାଗର ଲେଖିଲାନି ।

ଲଜ ଧରଣ୍ୟ କୁଳ ଶୀଳ ବିବେକ ଚଢ଼ାଇ ବେକ ମୋଡ଼ିଲାନି । ୫ ।

ଅନେକ-ଦହକ-କନକଗଉଁସ-ତେ ଧୂରେ ବଣିଲାନି ।

ରସାଳସା ରସା ଦରପଣ କରି ଦରପଣରୁ ରସିଲାନି । ନବନାଗର ।

ଶିବ ଶିବ ତ ଘୋଷିଲାନି ।

ଗିରିଦସ ପର ପୁରାଣ ବସୁର କରଜେ ମସ୍ତା ଚିଲିଲାନି । ୬ ।

ରାମ ଆରାମ ରାମନେନ୍ଦ୍ରୀ ସକାଶୁ ମାଳୀ ଭାଳ ତ କାଟିଲାନି ।

ସଜ-ନିକର ସଜମାଙ୍କର କର ଆଦର ତାର ଭୁଟିଲାନି । ନବନାଗର ।

ସୁତ ଗୋପେ ଚଢ଼ିଲାନି ।

ମନ୍ଦ ନଶନ୍ଦ ଦୁନ୍ଦ କରି ପରୁରୁ ବ୍ୟାଧି ବିଧରେ ବଢ଼ିଲାନି । ୭ ।

ତା ମନା କାମନା ଶ୍ୟାମା ବେଦନାରୁ ସାମବେଦ ନା ଲୁଟିଲାନି ।

କଞ୍ଜ-ଖଞ୍ଜନଗଞ୍ଜନ ନୟନରୁ ମାର ନିରତେ ମୁଞ୍ଚିଲାନି । ନବନାଗର ।

ଗଣ୍ଡ ପାଣିରେ ସଞ୍ଚିଲାନି ।

ତମ୍ପାଗାନ୍ଧୀ ସବୁରାନ୍ଧୀ ଶିବରାନ୍ଧି କରି କାଳକୁ ବଞ୍ଚିଲାନି । ୮ ।

ଖୁର୍ ବେଶୀ । ଅରୁପଜେ—ବ୍ୟାକୁଳତାରୁପକ ପଙ୍କରେ । ବରନାଗର—
ଉଚ୍ଛ୍ଵସ ବଳାସୀ ମୁରୁଷ । କୁଳ—ବଣ । ଶୀଳ—ଚରିତ୍ର । ବିବେକ—ବିବରଣୀ ।
ଏ ସମସ୍ତେ ଜାଣି ଚଢ଼ାଇ (ପକ୍ଷୀ) ହେଲେଣି, ସେମାନଙ୍କର ବେକ ମୋଡ଼ିଲଣି
ଅର୍ଥାତ୍ ଏହାକୁ ସବୁ ଛୁଡ଼ିଲଣି ।

୬—ଅନେକ ଦହକ-କନକଗଉଁସ—ଅନେକ ଥର ଆଉଟା ହେଲା ସୁନା
ପର ଗୋଷ ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କର । ତନ୍ମୁ—ଦେହ । ଧୂଷର—ପାଉଁଶିଆ । ରସାଳସା—
ରସପୁର୍ଣ୍ଣା ଶ୍ରୀରାଧା । ରସା—ପୃଥ୍ବୀକୁ । ଦରପଣ କରି—ଗୁଡ଼ି କରି ଅର୍ଥାତ୍ ମୁହଁ
ପୋତି । ଦରପଣରୁ—ଉଦ୍‌ହେତୁରୁ । ଗିରିଦସ—ପବିତ୍ର ଗୁମ୍ଫା । ପୁରାଣ—ଘରକୁ ।
କରଜେ—ନଖରେ । ମସ୍ତା—ଭୂମିକୁ ଚଢ଼ିଲଣି ଅର୍ଥାତ୍ ଭୂମିରେ ଗାର କାଟିଲଣି ।

୭—ରାମ ଆରାମ—ମନୋହର ବଗିଚାକୁ । ରାମନେନ୍ଦ୍ରୀ—ମୁଗନୟନା
ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କପାଇଁ । ମାଳୀ ଭାଳିତ—ଚନ୍ଦ୍ରିତ ହୋଇ, କାଟିଲଣି । ସଜନିକର—
ଅଳଙ୍କାର ସବୁ । ତାର ସଜନଙ୍କର—ସଖୀମାନଙ୍କର । କର ଆଦର—ହାତରେ
ଧରିବା ଆଗ୍ରହ ରୁଟିଲଣି । ଗୋପେ—ଗୋପସୁରେ । ମନ୍ଦ—ଦୁଷ୍ଟ । ଦୁନ୍ଦ—
କଳହ । ବ୍ୟାଧିବିଧରେ—ରୋଗପ୍ରକାରରେ । ବଢ଼ିଲାନି—ଉଠିଲଣି ।

୮—ତା କାମନା ମନା—ଇଚ୍ଛାବନ୍ଦ, ହେବାରୁ । ଶ୍ୟାମାବେଦନାରୁ—
ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କର କଷ୍ଟ ହେତୁରୁ । ସାମବେଦ—ଗାନ, ର ନା—ନାମ ଲୁଟିଲଣି ।
(ରାଧାଙ୍କର ନାମ ଥିଲା—ଗାନ୍ଧବିକା) ତା କାମନା—ସେହି ଗାନ ଇଚ୍ଛା, ମନା
ହେଲଣି । କଞ୍ଜ-ଖଞ୍ଜନଗଞ୍ଜନ ନୟନରୁ—ପଦ୍ମ ଓ ଗୁନ୍ଦୁକାଳିକା ପକ୍ଷୀ ଜଣା

କଳକଣ୍ଠକଣ୍ଠୀ ପଣତରେ ଗଣ୍ଠି କ ମମତାରେ ପାଡ଼ିଲାନି ।

ଦୁର୍ଜନ ଜନ କୁବଚନ ରଚନ ରେକୁ ଶିର ଆଡ଼ିଲାନି । ନବନାଗଣ ।

ମନ—ତାପରେ ପଡ଼ିଲାନି ।

ନିତି ପ୍ରତି ପ୍ରୀତିବତୀ ମୁଖି ଲତା ବିସ୍ତାପ ପଦ ଝଡ଼ିଲାନି । ୯ ।

ସଞ୍ଚ ଘଞ୍ଚ ଉଚ୍ଚ କୁଚପରେ ଧୀରେ ମୁଖଚନ୍ଦ୍ରକୁ ଥୋଇଲାନି ।

ବନଜନୟନୁ ବନ ଘନ ଘନ ମୁଞ୍ଚ ପକାଳି ଥୋଇଲାନି । ନବନାଗଣ ।

ସଖୀ ପଣତ ଧଇଲାନି ।

“ଯିବ ଜୀବ ଜୀବଧବନବରକୁ, ମୋ ଆଶା ଛୁଡ଼” ବୋଇଲାନି । ୧୦ ।

କାଳୀକ ବଳ ଦେବାରୁ ଛେଳିଆଳି ମେଢ଼ିଣି ଶେଷ ହୋଇଲାନି ।

ମାଳୀ ଆଳି କରେ ଚମ୍ପାମାଳି ଦେଇ ଶୁଳୀ ସେବା କରାଇଲାନି । ନବନାଗଣ

ସବୁ ବଧୁ କରାଇଲାନି ।

ଆଶା ଭରସା ରସା ଶୋଷା ନ ଲଭି କର କପାଳେ ମାଇଲାନି । ୧୧ ।

ଅଖିରୁ । ମର—ଜଳ ଅର୍ଥାତ୍ ଲୁହ । ନରତେ—ସଫଦା । ଗଣ୍ଠ—ଗାଲ ।
ପାଣିରେ—ହାତରେ । ସଞ୍ଚଲାନି—ରଖିଲାନି । ଚମ୍ପାଗାତ୍ରୀ—ଚମ୍ପାବର୍ଣ୍ଣୀ-
ଶ୍ରୀରାଧା । ଶିବରାସି—ଜାଗରଣ କରି ।

୯—କଳକଣ୍ଠକଣ୍ଠୀ—କୋକିଳଭାସିଣୀ—ଶ୍ରୀରାଧା । ମମତାରେ—ଆଶ୍ର-
ତ୍ରେ । ଗଣ୍ଠି ପାଡ଼ିଲାନି—ଗଣ୍ଠି ପକାଇଲାନି । ଦୁର୍ଜନ ଜନ—ଦୁଷ୍ଟଲୋକ-
ମାନଙ୍କର । କୁବଚନ ରଚନ ଶରକୁ—ନିନ୍ଦାବାକ୍ୟ ପ୍ରକାଶରୂପକ କାଣ୍ଡକୁ । ଶିର
—ମୁଣ୍ଡ । ଆଡ଼ିଲାନି—ଦେଲାନି । ମନତାପ—ମନୋଦୁଃଖ । ନିତିପ୍ରତି—ପ୍ରତି
ଦିନ । ପ୍ରୀତିବତୀ—ପ୍ରୀତିଯୁକ୍ତା ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କର । ମୁଖିଲତା—ଦେହରୂପକ ଲତାର ।
ବିସ୍ତାପପତ୍ର—କାନ୍ଥରୂପକ ପତ୍ର ।

୧୦—ସଞ୍ଚ—ସୁନ୍ଦର । ଘଞ୍ଚ—ଘନ । କୁଚ ଉପରେ—ସ୍ତନ ଉପରେ ।
ଧୀରେ—ସ୍ଥିରଭାବରେ । ମୁଖଚନ୍ଦ୍ରକୁ—ମୁହଁରୂପକ ଚନ୍ଦ୍ରକୁ । ଥୋଇଲାନି ଅର୍ଥାତ୍
ମୁହଁ ପୋତିଲାନି । ବନଜନୟନୁ—ପଦ୍ମନେସରୁ । ବନ—ଜଳ ଅର୍ଥାତ୍ ଲୁହ ।
ଘନଘନ—ଅବିରଳ । ମୁଞ୍ଚ—ତ୍ୟାଗକରି, ବୁଝାଇ । ପକାଳି—ଚଢ଼ନପାଣି ।
ଜୀବ—ପ୍ରାଣ । ଜୀବଧବନବରକୁ—ସମ୍ପର୍କକୁ ।

୧୧—କାଳୀକ—କାଳୀଠାକୁରାଣୀଙ୍କୁ । ଛେଳିଆଳି—ଛେଳିସବୁ । ମେଷ
—ମେଣ୍ଟା । ମାଳୀ ଆଳି କରେ—ମାଳମାନଙ୍କ ହାତରେ । ଶୁଳୀ—ମହାଦେବ ।
ରସାଶୋଷା—ପୃଥ୍ବୀ ଶୋଷକାଶିଣୀ ଶ୍ରୀରାଧା । କପାଳେ—କପାଳରେ, ଲଲ-
ଟରେ । କର—ହାତ ।

ଏ ଅନୁମାନୁ ଦେହୁଅଛି, ଅତରୁ କୁସୁମଧନୁ ଆସ୍ଥିଲନ ।

ଧରମ-କରମ-ଭରମ-ମରମ-ପୋଡ଼ା ଶରହିଁ ଯୋଗଲନ । ନବନାଗରୀ ।

ଏଣୁ ତନୁ ରୋମାଞ୍ଚଲନ ।

ପ୍ରକଟ ଲମ୍ପଟ ହୃଦୟତଟରେ ପଟ ପକାଇ ବଞ୍ଚିଲନ । ୧୨ ।

ଅବଳା ଦୁବଳା କଳାହନ କଳାନିଧିବଧୁ ବଳିଲନ ।

ଶଶାଂଶୁଶାକ୍ଷୀବଚନା-ଝୁଣିଆ ବଳା ହେବାକୁ ଘୁଳିଲନ । ନବନାଗରୀ ।

ଗରମା ପଣ ଟଳିଲନ ।

କେ କେତେକ ଗରୁ, ଗୁରୁ ଉରୁ ଘରୁ ପ୍ରେମ ଧର୍ମକୁ ଭୁଲିଲନ ।

ବଳାବଞ୍ଚା କଳା କଳାକରେ କଳା ବିଚିତ୍ର ଚିତ୍ର ଲିଖିଲନ ।

ତମ ତମାଳ ଖ-ତମାଳମାଳକୁ ଲଳସେ ଚାହିଁ ରହିଲନ । ନବନାଗରୀ ।

ମାଳବାସହିଁ ବଞ୍ଚିଲନ ।

ଅମଳ କଳାକମଳ ଚାହିଁ ନେତ୍ରେ ମାର ଥକାଇ ରହିଲନ । ୧୪ ।

ରତ୍ନଭୂଷିତମାନ ମାନସରୁ ସବୁ ତାର ଛଡ଼ାଇଲନ ।

ଦଣ୍ଡ ଦଣ୍ଡକେ ଉଦଣ୍ଡ ଫୁଲକାଣ୍ଡଦଣ୍ଡ ସୁଖ ଏଡ଼ାଇଲନ । ନବନାଗରୀ ।

୧୨—ଅତରୁ—କନ୍ୟା । କୁସୁମଧନୁ—ଫୁଲଧନୁ । ଆସ୍ଥିଲନ—ଓଟାରି-ଲଣି । ଧରମ କରମ ଭରମ ମରମ ପୋଡ଼ା—ଧର୍ମ କର୍ମ ସବୁ ମର୍ମକୁ ପୋଡ଼ା ଦେଉଥିବା । ଶର—କାଣ୍ଡ । ତରୁ—ଦେହ । ରୋମାଞ୍ଚଲଣି—ରୋମଟାକୁରଲଣି ! ପ୍ରକଟ ଲମ୍ପଟ—ଅତି ଆସକ୍ତ । ହୃଦୟତଟରେ—ଛତି ଉପରେ । ପଟ—ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଚିତ୍ରପଟ ।

୧୩—ଅବଳା—ସ୍ତ୍ରୀ ଶ୍ରୀରାଧା । ଦୁବଳା—ବଳହୀନା । କଳାହନ—କ୍ଷୀଣ । କଳାନିଧିବଧୁ—ଚନ୍ଦ୍ରପ୍ରକାରରୁ, ଅର୍ଥାତ୍ ବେଶୀ ସରୁ ହେଲଣି । ଶଶାଂଶୁଶାକ୍ଷୀ ବଚନା—ତାରର ସରକୁ ଜିଣୁଥିବା କଥା ଯେ କହେ—ସେହି ଶ୍ରୀରାଧା । (କୃଷ୍ଣତା କାମଦଣ୍ଡା) ଏତେ ସରୁ ହେଲଣି, ଝୁଣିଆ ବଳା ହେଲଣି । ଗରମାପଣ—ଗୌରବ, ଟେକ । ଘରୁ—ଉତ୍ସର୍ଗାଳା—ଶ୍ରୀରାଧା । ପ୍ରେମ ଓ ଧର୍ମ ମଧ୍ୟରେ କେ କେତେକ ଉରୁ ଗରୁ (କିଏ ବେଶୀ ବଡ଼) ତାହା ଚାଲିଲଣି ।

୧୪—କଳା କଳାକରେ—ଅଳ୍ପ ଅଳ୍ପ କାଳିଆ ରଙ୍ଗରେ—କଳ୍ପନାଦିରେ । କଳାବିଚିତ୍ର ଚିତ୍ର—କୃଷ୍ଣବର୍ଣ୍ଣ ସୁନ୍ଦର ଚିତ୍ର । ଲିଖିଲନ—ଲେଖିଲଣି । ତମ—ଅନ୍ଧକାର । ତମାଳ—ଗଛ । ଖ-ତମାଳମାଳକୁ—ମେଘ-ମାଳାକୁ । ଲଳସେ—ଲୋଭରେ । ମାଳବାସ—କଳାଶାଢ଼ୀ । ଅମଳ କଳା କମଳ—ନିର୍ମଳ ମାଳସଦୃଶ । ନେତ୍ରେ—ଆଖିରେ । ମାର—ଜଳ ଅର୍ଥାତ୍ ଲୁହ । (ସକଳାଂଶୁ ଦାମଦଣ୍ଡା) ଥକାଇ—ଛଳ ଛଳ କରି ।

୧୫—ରତ୍ନଭୂଷିତମାନ—ବସନ୍ତ ପ୍ରଭୃତି ରତ୍ନମାନଙ୍କରେ କୋକିଳ ପ୍ରଭୃତି ମନରେ କାମସବ୍ଦ ଜନ୍ମାଇବା ବିଷୟମାନ । ତାହାଙ୍କର ମାନସରୁ (ମନରୁ)

ରସେ ମନ ବୁଝାଇଲାନି ।

କି ବରୁଣ-ରୁଣିଆ-ମଧ୍ୟା ତବ ନାମେ ଶାସ୍ତ୍ର ପଢ଼ାଇଲାନି । ୧୫ ।

ମୁକୁରକୁ ଚାହିଁ ବିକାର ବଦନେ ପୁର ରୁମ୍ଭ ଉପୁଜିଲାନି ।

ଗୁଣିତଳକ ତଳକ ତଳକରେ ଆଦର ଏଣୁ ତେଜିଲାନି । ନବନାଗସ୍ତ୍ର ।

ମନ ପ୍ରେମରେ ମଜ୍ଜିଲାନି ।

ତୁନି ତୁନି କରି କି ମନ୍ତ୍ରର ତରଳାକ୍ଷୀ ଏଥର ଭଜିଲାନି । ୧୬ ।

ଗଣେଶ ଚତୁର୍ଥୀତିଥି ଚନ୍ଦ୍ରାଦର ସବଦା ଏବେ ସେ କଲାନି ।

ରାତି ଅରାତି ମଣିଲାନି ।

ଚଢ଼କ ପିକ ଡାକ ମଣି କାକକୁ କୁହଦନ୍ତୀ ଗାଳ ଦେଲାନି । ନବନାଗସ୍ତ୍ର ।

ଦିନକୁ ଦିନ ଘନ ଘନ କଲରୁ ଅବକାଶ ନ ରହିଲାନି । ୧୭ ।

ଲଜ ବ୍ୟାଜ ଧୈର୍ଯ୍ୟ ଗାମ୍ଭୀର୍ଯ୍ୟ କେବଳ ପ୍ରବଳା ବକ୍ତୁ ବଳିଲାନି ।

ଏ ଘେନି ମଣ୍ଡଳୁ ଅନ୍ତର ଭିତର ସ୍ୱର ବାନ୍ଧକ ଝାଳିଲାନି । ନବନାଗସ୍ତ୍ର ।

ମୋ ବୋଲିଲୁଁ ନ ପାଳିଲାନି ।

ନ ଜାଣି ଧୃତି ଆତୁର ରଣେ ପୁଣି କେ କାହା ବଳ ଟାଳିଲାନି । ୧୮ ।

ମାନ (ଅଭିମାନ) ସବୁ ଛଡ଼ାଇଲଣି । ଦଣ୍ଡ ଦଣ୍ଡକେ—ପ୍ରତି ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ । ଉଦ୍‌ଦଣ୍ଡ
ଫୁଲକାଣ୍ଡଦଣ୍ଡ—କନ୍ଦର୍ପର ବେଶୀ ପୀଡ଼ା କିବା ଉଚ୍ଚତ କନ୍ଦର୍ପ ପୀଡ଼ା । ଗୁଣିତଳକ
—ମଧ୍ୟା—୪' ଏହି ଅଙ୍କର ମଝିପରି ଅତି ସରୁ ଅଣ୍ଟା ଯାହାର ।

୧୫—ମୁକୁରକୁ—ଦର୍ପଣକୁ । ବିକାର—କନ୍ଦର୍ପ ବିକାର ସୀକାର ପ୍ରଭୃତି ।
ବଦନେ—ମୁଢ଼େରେ । ପୁର—ପୁଣି ହୋଇ । ରୁମ୍ଭ—ରୁମ୍ଭନସ୍ତର । ଗୁଣିତଳକ—
ଗୁଣବତ୍ତଶ୍ରେଷ୍ଠା—ଶ୍ରୀରାଧା । ତଳକ ତଳକରେ—ଅଳ୍ପକଟକା ଦେନବାରେ ।
ତରଳାକ୍ଷୀ—ତନ୍ମୟନେତ୍ରୀ—ଶ୍ରୀରାଧା ।

୧୬—ଗଣେଶ ଚତୁର୍ଥୀତିଥି ଚନ୍ଦ୍ରାଦର—ହରିତାଳିକା ଚନ୍ଦ୍ରଠାରେ
ଆଦର କରିବା ଅର୍ଥାତ୍ ଚନ୍ଦ୍ରକୁ ନ ଦେଖିବା । ହରିତାଳିକା ଚନ୍ଦ୍ର ଦେଖିଲେ
ପାପ ହୁଏ ଓ ଅପବାଦ ମିଳେ ବୋଲି ସ୍ମୃତି ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଅଛି ।

ପଞ୍ଚାନନଗତେ ଭାଙ୍ଗି ପକ୍ଷସ୍ୱାରୁରସ୍ୱାରସି,

ଚତୁର୍ଥ୍ୟାମୁଦ୍ରତଶ୍ଚନ୍ଦ୍ରେ ନେଷିତବ୍ୟଃ କଦାଚନ ।

ପିକ—କୋଇଲିର । ଚଢ଼କ—ବକ୍ର । ଅରାତି—ଶବ୍ଦ । ଘନଘନ—ଅତି
ଦୁଃଖିତ । ଅବକାଶ—ଅବସର ।

୧୮—ବ୍ୟାଜ (କପଟ ଛଳନା) । ଧୈର୍ଯ୍ୟ—ଧୀରପଣିଆ । ଗାମ୍ଭୀର୍ଯ୍ୟ—
ଗଭୀରପଣ । କେବଳ ପ୍ରବଳା ବକ୍ତୁ (ରାଧାଙ୍କ ବଳରୁ) ବଳିଲାନି (ବେଶୀ
ହେଲଣି) । ଏହି ହେତୁରୁ ମୁଁ ମଧୁଅଛି ନିଜ ମନଭିତର ସ୍ୱର ବାନ୍ଧି (ବନ୍ଧ)
ଝାଳିଲଣି କି, ଅର୍ଥାତ୍ ମନକୁ କଠିନ କଲଣି । ଧୃତି (ଧୈର୍ଯ୍ୟ) ଆତୁର

ଶୁଣି ଏଣିକିଣିକିଣି “ମର ମର” ହରି ମୁଖୁ ଉଠିଲାନି ।

ବିରୁର ପରୁରଲେ ମୋହୋ ପାଇଁକି ସତେ ଏତେ ଆଦରିଲାନି । ନବନାଗରୀ

ସତେ କାମକୁ ଉଠିଲାନି ।

ଦୁଃଖ କହେ ତାର ଆରମ୍ଭ ଅପାର ଅଥୟେ ତନୁ ଅରିଲାନି । ୧୯ ।

ମହାମୋହନୀ ମୋହତ ମୋ ହିତରେ ସତେ ଦଇବ ବଢ଼ିଲାନି ।

ଭାଷି ଭାଷିଗଲେ ହରି ହରିଶାନ୍ତି ପ୍ରାପ୍ତିକ ଆଗ ରହିଲାନି । ନବନାଗରୀ ।

ଭବ ହୃଦୟ ଦହିଲାନି ।

ତାଙ୍କ ଦୁଃଖ ଦୁର୍ଗା ହୋଇ ଅଭିମନ୍ୟୁ ନୟନୁ ଲୁଅ ବଢ଼ିଲାନି । ୨୦ ।

ଷଷ୍ଠବିଂଶ ଛାନ୍ଦ

ସୂକ୍ଷ୍ମାଳଙ୍କାର । ଦୁଃଖକଥନ ।

ରାଗ ଶଙ୍କରାବରଣ

ଏ ଉତ୍ତରୁ ଶୁଣ ହେ ରସିକେ ଦେଇ ମନ ।

ଦୁଃଖକ ପୁଚ୍ଛନ୍ତି ପୁଣି ଉଚ୍ଛନ୍ନେ ମୋହନ ।

କହ କହ ବେଗ କରି । ଭେଟିଲବେଳେ କି କରୁଥିଲୁ ସେ କିଶୋରୀ । ୧ ।

ତୁ କି କହିଲୁ କହିଲେ କି କି ସଖୀମାନେ ।

ତା ଶୁଣି କି କି ବକାର ହେଲୁ କେଉଁଝାଣେ ।

ସେ ତ ଅଲେଳା ଛଇଳା । କଉଁ କଥାରୁ କି ଭଙ୍ଗି କାହିଁକି ଆଣିଲା । ୨ ।

(ବ୍ୟାକୁଳତା) ଏ ଦୁହେଁ ରଣେ (ପରସ୍ପର ଯୁଦ୍ଧରେ) କିଏ କାହାକୁ ବଳି ପଡ଼ିଲଣି ଜାଣି ହେଉ ନାହିଁ ।

୧୯—ଏଣିକିଣି—ମୃଗନୟନା ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କର । ହରି—ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ । ଆରମ୍ଭ—ସୋଗାଡ଼, ଭବ୍ୟମ । ଅପାର—ଅସୀମ । ତନୁ—ଦେହ ।

୨୦—ମହାମୋହନୀ—ପୃଥ୍ବୀ ମୋହନକାରଣୀ ଶ୍ରୀରାଧା । ମୋହତ (ମୁଗ୍ଧ କାମରେ) ହୋଇଥିବାର ଦୈବ କଲଣି । ହରି—ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ । ହରିଶାନ୍ତି ପ୍ରାପ୍ତିକ—ମୃଗନେୟା ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କୁ ପାଇବାକୁ । ଭାଷି—କହ; ରସରେ ଭାଷିଗଲେ । ଭବ—ଶୃଙ୍ଗାର ଭବ । ଲୁଅ—ଲୁହ ।

୧—ଉଚ୍ଛନ୍ନେ—ଉଚ୍ଛ୍ୱାସରେ । ମୋହନ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ।

୩—ଗରୁ—ପୁରୁଷ । ଗତାଗତ ଶବ୍ଦ—ସିବା ଆସିବା ବ୍ୟବହାର । ଅଭିମନ୍ୟୁ ସେନ ପୁରେ—ରାଧାଙ୍କ ସ୍ଥାନୀ ଚନ୍ଦ୍ରସେନା ଘରେ ।

ଦୁଃଖକା ହସି ଶୁଣିଲ, ଶୁଣ ହେ ନାଗର ।
 ଗର୍ଭ ଗତାଗତସ୍ତତ୍ ଅଲ୍ପ ତ ମେହୋର ।
 ତେଣୁ ଗଲି ନିଶଙ୍କରେ । ପ୍ରବେଶ ହୋଇଲି ଅଭିମନ୍ୟୁସେନ-ପୁରେ । ୩ ।
 ଉପରୁ ପ୍ରଭୁର ସଜନା କରୁଛନ୍ତି ।
 ଶତଦଳଦଳେ ଗୁଣୀମଣି ଶୋଇଛନ୍ତି ।
 ବ୍ୟସ୍ତଦଶୁଛୁ ଏସନ । ନୀଳାମୟରେ ଦ୍ଵିତୀୟା ଶଶୀ କ ପତନ ।
 କି କଷଟି କଷା ବାରବାନ ସୁନାଗାର ।
 ଫିଟି ଗଣ୍ଡି ରତନ ପତନ ଧରକାର ।
 ଏତେ ବିପତ୍ତିରେ ଶୁଭ । ଶାଶନୀର୍ଣ୍ଣ ମାରାଗ ପରସ୍ପେ ଦିଶେ ଜ୍ୟୋତି । ୫ ।
 ପଡ଼ିଛି ପୃଷ୍ଠରେ ବେଣୀ ଅସ୍ତବ୍ୟସ୍ତ ହୋଇ ।
 ସ୍ଵର୍ଣ୍ଣ-ମୟାରେ କି କେତୁ ଅଛି ଆସି ଶୋଇ ।
 ମଣି ହଜାଇ ଭୁଜଙ୍ଗ । ରଙ୍ଗ ତେଜ ସ୍ଥକିତ କରିଛି ନିଜ ଅଙ୍ଗ । ୬ ।
 ସଜନୀଙ୍କି ପରୁରଲି; ଧନୀ ଏଡ଼େ ଶୀର୍ଣ୍ଣ ।
 ସୁନ୍ଦରୀ ପୁରନ୍ଦରୀର ହେଲୁ କି ବେଦନ ।
 ବିରହଣୀ ଉପରୁ । ଦେଖିମାରୁଁ ମାରଦର ହେଉଛି ବିରୁର । ୭ ।
 ସଖୀପଣ ଗୁଣ ଦେଖାଗଲା ନାହିଁ କିଛି ।
 ପାଖେ ଥାଉଁ ଥାଉଁ ରାଧା ଏ ଦୁଃଖ ପାଉଛି ।
 ସବୁ କହିବା ବିଧିକ । ଆଜନମ ସୁକୁମାରୀ ଏ ଦଣ୍ଡ ଯୋଗ୍ୟ କି ? ୮ ।
 ରମାବର ଚନ୍ଦ୍ରମାର ଅଶ୍ରୁ ମାକୁମାର ।
 ପୁରନ୍ଦର କୁମାର ତ ମୋହିବା ଇଚ୍ଛର ।
 ଆଉ କାହିଁ ଦେଲୁ ମତି । ପ୍ରୀତି କି ଅନରୂପ କେ ଅଛି ଏ ଧରଣୀ । ୯ ।

୪—ଉପରୁ—ଶୀତଳ ଚକିତ୍ସା । ପ୍ରଭୁ—ବିଧାନ । ଶତଦଳ ଦଳେ—ପଦ୍ମ ପତରରେ । ଗୁଣୀମଣି—ଗୁଣବତ୍ତା ଶ୍ରେଷ୍ଠା—ଶ୍ରୀରାଧା । ବ୍ୟସ୍ତ—ବ୍ୟାକୁଳ ବା ବିଭ୍ରତ । ନୀଳାମୟରେ—ନୀଳମଣିର ଭୂମିରେ । ଦ୍ଵିତୀୟାଶଶୀ—ଦ୍ଵିତୀୟା ଗୁଣ ପଡ଼ିଛି କି ?

୫—ବାରବାନ—ଖାଣ୍ଡି । କଷଟି ପଥରରେ କଷା ହୋଇଥିବା ଖାଣ୍ଡି ସୁନାର ଗାର କି ? ବନା ହୋଇଥିବା ରତନ ଫିଟି ପଡ଼ିବା ପରି । ଶୁଭ—ଶୋଭା । ଶାଶନୀର୍ଣ୍ଣ—ଶାରେ ଘଷା ହୋଇଥିବା । ମାରାଗ—ମରକତ ନୀଳମଣି । ଜ୍ୟୋତି—କାନ୍ତି ।

୬—ପୃଷ୍ଠରେ—ପିଠିରେ । ସ୍ଵର୍ଣ୍ଣମୟରେ—ସୁନା ଭୂମିରେ । କେତୁ—କାଳିଆ ସାପ ପରି । ଭୁଜଙ୍ଗ—ସାପ । ରଙ୍ଗ—ଜେଲ । ସ୍ଥକିତ—ସ୍ଥିର ।

୭—ଶୀର୍ଣ୍ଣ—କ୍ଷୀଣ । ସୁନ୍ଦରୀ ପୁରନ୍ଦରୀ—ସୁନ୍ଦରୀ ଶ୍ରେଷ୍ଠା—ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କର । ବିରହଣୀ ଉପରୁ—ବିଯୋଗିନୀ ସ୍ତ୍ରୀର ଚକିତ୍ସା । ମାରଦର—କର୍ମର ଉତ୍ସ ।

ମିତେ ବୋଇଲେ, ବାମନ ଚନ୍ଦ୍ରଧର ଆଣ ।
 କରବାରୁଁ କଣୋର ପାଉଛି ଏତେ କୈଣ ।
 କି କହିବା ସେ ଚରିତ । କଉଁ କଥା ନୁହଇ ଗୋ ଦଇବ ଆୟତ୍ତ ? ୧୦ ।
 ମୁଁ ବୋଇଲି ବନେ ଯେବେ ପୁଟଇ ସୁମନ ।
 ମଧୁପକୁ ଲୁଚଇ କି ଏ କଥା ନ ଦେନ ।
 ପର ପର କଲ ମୋତେ । ଜାଣି ନ ଥିଲି ଅନ୍ତର ଏତେ ଅଛି ଚିତ୍ତେ । ୧୧ ।
 ନନ୍ଦନାମଣି ପାଉଛି ଏ ଜାତ ବେଦନା ।
 ଧକ ଧକ ମୋହୋର ଜୀବନ ଯାଉ କନା ।
 ଜଣା ହୋଇଲେ କାମନା । ମଣାଇଁ ସୃଷ୍ଟି ଯୁବାକୁ ପାରଇଁ ମୁଁ ସିନା । ୧୨ ।
 ଏ ପଟ ଦେଖି କରୁଛି ମନେ ଅନୁମାନ ।
 ନନ୍ଦନନକୁ ଶୁଧା ବଳାଇଛି ମନ ।
 କେହି ହେଲ ଏ ଗୋଚର । ଅଳ୍ପ ଭାଗ୍ୟ ନୁହଇଁ ତ ତାଙ୍କୁ ଲଭିବାର । ୧୩ ।
 ଅତନୁ ଯହାକୁ ଦେଖି ହୋଇବ ମୋହନ ।
 କଉଁ ସୁକୁଣୀ ପାରିବ ହରି ତାଙ୍କ ମନ ।
 ଗୁଣନଧି ମାତବନ୍ତ । ଶ୍ରେୟ ସାଗର ଧୀର ମନ୍ଦର ସଞ୍ଚାତ । ୧୪ ।
 ମହାତ୍ମ୍ୟ-ମର୍ଯ୍ୟାଦା-ଧର୍ମଶୀଳ ବିଚକ୍ଷଣ ।
 ଦେନିଛି ତାହାଙ୍କ ହୃଦ ପବରୁଁ କଠିଣ ।
 ଏହା ଶୁଣି ଗୁଣୀମଣି । ମୁଖ ଦିଶିଗଲା ରବିଅସ୍ତ୍ର-ପଦ୍ମ ଜାଣି । ୧୫ ।

୧—ରମାବର—ବିଷ୍ଣୁ । ମାର—କର୍ମ । ଅଶ୍ୱିନୀକୂମାର—ସ୍ୱର୍ଗବେଦ୍ୟ ।
 ପୁରନ୍ଦର—ରାମ । କୁମାର—କାର୍ତ୍ତିକେୟ, ଏମାନଙ୍କୁ ମୋହବା ତ ଇତର
 (ଅଲ୍ପକ କଥା) । ମତ—ମନ । ଅନୁରୂପ—ଯୋଗ୍ୟ । ଧରତ୍ରୀ—ପୃଥିବୀରେ ।

୧୦—ମିତେ—ସଖୀମାନେ । ଚନ୍ଦ୍ରଧର ଆଣ—ଚନ୍ଦ୍ରକୁ ଧରିବା ଆଣା ।
 ଆୟତ୍ତ—ଅଧୀନ ।

୧୧—ସୁମନ—ଫୁଲ । ମଧୁପକୁ—ଭ୍ରମରକୁ । ପର ପର—ଇତର ଲୋକ
 ପରି । ଅନ୍ତର—ଭେଦ ।

୧୨—ଏ ଜାତ ବେଦନା—ଏପରି ପୀଡ଼ା । କାମନା—ମନକଥା ।
 ସୃଷ୍ଟି ଯୁବାକୁ—ଜଗତରେ ସମସ୍ତ ଯୁବା ପୁରୁଷଙ୍କୁ । ୧୩—ପଟ—ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ
 ଚିତ୍ରପଟ ।

୧୪—ଅତନୁ—କର୍ମ । ସୁକୁଣୀ—ସୁଖୀବତୀ । ହରି—ମୋହ ପାରିବ ।
 ଜାତବନ୍ତ—ଜ୍ୟାୟୁସାୟୁଷ । ସମୁଦ୍ର ପରି ଗଭୀର ଓ ମନ୍ଦର ପରି ଧୀର ଅଟନ୍ତି ।

୧୫—ବିଚକ୍ଷଣ—ଚତୁର । ଦେନିଛି—ଜାଣିଅଛି । ପବରୁ—ବଜ୍ରରୁ ମଧ୍ୟ
 ବେଶୀ କଠିଣ—କଠିନ ପଣିଆ । ଗୁଣୀମଣି—ମୁଖ—ଗୁଣବତୀ ଶ୍ରେଷ୍ଠା ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କର
 ମୁଖ । ରବିଅସ୍ତ୍ରପଦ୍ମ ସୂର୍ଯ୍ୟ ଗଲବେଳେ ପଦ୍ମପରି ମଳିନ ।

ବଡ଼ କର ପକାଇଲ ଗୋଟାଏ ନିଶ୍ୱାସ ।
 ତଳ ତଳ ଲୁପ୍ତେ ହେଲ ନୟନସାରସ ।
 ଦେଖି ଏକାନ୍ତ ଶାନ୍ତିକ । ଆଶ ଶୁଷ୍କ ପ୍ରକାଶ ମୁଁ କଲି ଏତିକି । ୧୭ ।
 ନାଗର ସାଗର-ଲୀଳାଲହରୀ ଗୋବିନ୍ଦ ।
 ପ୍ରୀତିଶାନ୍ତ ବିଚକ୍ଷଣ ନାମ ରସାନନ୍ଦ ।
 ଘନବନ୍ଧୁ ଭାବଗ୍ରାସୀ । ଅନୁଗତ ଜନବନ୍ଧ କୃପାସିନ୍ଧୁ ସେହି । ୧୮ ।
 ଏହା ଶୁଣି ଗଣ୍ଡପାଳି ରୋମାଳି ପୁଲକ ।
 ମୃଗ ଶୋହେ ଉଷାକାଳ ପଙ୍କଜ ପ୍ରାୟେକ ।
 କଣ୍ଠି ହୋଇଲ କପୋଳ । ଭ୍ରୁସନ୍ଧିକ ଲୁଚି ଲୁଚି ଯାଏ ବେନି ତୋଳ । ୧୯ ।
 ଏ ଶାନ୍ତି ଦେଖି ମୁଁ ପରୁଣିଲି ବିମୋହୀକ ।
 ମନାଇବ ତାଙ୍କୁ ସୀତକାର ହେବଟିକି ।
 ଶୁଣି ମୃଗ କର ନତ । ବୋଲେ ଚନ୍ଦ୍ରସ୍ୱରେ ସବୁ ଭାଗ୍ୟକୁ ପ୍ରାପତ । ୨୦ ।
 ତୁ କହିଲୁ ମାତ୍ର କେ କହନ୍ତା ଆଉ ପୁଣି ।
 ମନକଥା କେ କାହାର ପାରଇ କି ଜାଣି ।
 ଯା ଯା ଜାଣିଲି ଜାଣିଲି । କାହାକୁ କି କହୁଛୁ ତୁ, କେ ଏଥିକି ଭଲ । ୨୧ ।
 ପ୍ରେମଶୀଳା ଲଜ୍ଜାବତୀ ଗାମ୍ଭୀର୍ଯ୍ୟନୟଣା ।
 ଉକ୍ତିଗୁଡ଼ିଏରୁ ଧରଣ୍ୟ ତା ଗଲ ଜଣା ।
 ସବୁ କହିଲି ଛୁମ୍ବରେ । ବିରୁର ମନ ମମତା କେମନ୍ତ ଏଥିରେ । ୨୨ ।

୧୭—ଲୁପ୍ତେ—ଲୁହରେ । ନୟନସାରସ—ନେତ୍ରରୂପକ ପଦ୍ମ । ଏକାନ୍ତ
 ଶାନ୍ତିକ—ଏପରି ଅବସ୍ଥାକୁ । ଆଶଶୁଷ୍କ—ଆଶାପ୍ରକ୍ତ ବଚନ ।

୧୮—ନାଗରସାଗରଲୀଳାଲହରୀ—ବିଳାସ ସମୁଦ୍ରରେ ଖେଳୁଥିବା ଲହରୀ
 ସ୍ୱରୂପ । ପ୍ରୀତିଶାନ୍ତ ବିଚକ୍ଷଣ—ପ୍ରେମ ବେଞ୍ଚରରେ ପଣ୍ଡିତ । ରସାନନ୍ଦ—ରସରେ
 ଆନନ୍ଦ ଯାହାଙ୍କର । ଘନବନ୍ଧୁ—ଦୁଃଖୀବାନ୍ଧବ । ଭାବଗ୍ରାସୀ—ଭକ୍ତି ଦେନନ୍ତ୍ର ଯେ ।
 ଅନୁଗତଜନବନ୍ଧ—ସେବକର ଅଧୀନ । କୃପାସିନ୍ଧୁ—ଦୟାସମୁଦ୍ର ।

୧୯—ଗଣ୍ଡପାଳି ରୋମାଳି ପୁଲକ—ଗାଲର ରୋମସବୁ ଟାକୁଗଲ—
 ସାତ୍ତ୍ୱିକ ବିକାର ହେଲ । ଉଷାକାଳ ପଙ୍କଜ—ସକାଳେ ପଦ୍ମପରି ଫୁଟି ଉଠିଲ ।
 କଣ୍ଠି ହୋଇଲ କପୋଳ—ଗଣ୍ଡରେ ଝାଲ ବୋହଲ । ଭ୍ରୁସନ୍ଧିକ—ଭ୍ରୁଲତାର
 ସନ୍ଧିକୁ, ଭାବରେ ଆଖି ଖୋସି ହୋଇ ଯାଉଥାଏ ।

୨୦—ବିମୋହୀକ—ବିମ୍ବାଧର, ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କୁ । ନତକଣ—ନୁଆଇଁ ।
 ଚନ୍ଦ୍ରସ୍ୱରେ—ଚନ୍ଦ୍ରନସରେ ଅର୍ଥାତ୍ ଚୁକାର କରି ।

୨୧—କେ ଏଥିକି ଭଲ—କିଏ ଏଥିରେ ଭଲସିବ ?

ରୁମ୍ଭସ୍ତରେ ହାହା କହ ନେସ ମୁଦ ହର ।
 ଶ୍ଵାସ ତେଜ ଶ୍ଵିଷ୍ଟଲେ ହା ବନ୍ଧୁ ମର ମର ।
 ନେସ ମାରେ ଜରଜର । ଛନ୍ଦେ ପରୁରଲେ ପୁଣି କହ ତା ସୁନ୍ଦର ।
 ଶୋଭା ଗୁଣ ଯଶ ଶୁଣି ହୋଇବ କୃତାର୍ଥ ।
 ମୋ ପାପ ତାପ ନାଶନେ ସେ ମଦନଘାତ ।
 ଅର୍ଥ ପୁରୁଷାର୍ଥ ସେହ । ତା କଥା ବାହାରେ ମୋତେ ଆନ ଦିଶୁନାହିଁ । ୨୩
 ସେ ରାଧା ଗୋବିନ୍ଦଭାବ ମନେ କରି ଧ୍ୟାନ ।
 ଦାନ ଅଭିମନ୍ୟୁ ସାରବ କା ସବୁ ଦାନ ।
 ଦିବ୍ୟ ସୃଷ୍ଟ ଅଳଙ୍କାର । ଏ ଗୁଣରେ କିଛି ଅଛି ଦୁଜନେ ବିରୁଦ୍ଧ । ୨୪
 ଅନିୟମ ନିୟମ ଏ ଗୁଣ ବିରଚନା ।
 ଆର ଗୁଣେ ଶୁଣିମ ହେ ପୁଷ୍ପା ବର୍ଣ୍ଣନା ।
 ତୋଷ ହୋଇବେ ରସିକେ । ଗ୍ରାହକ ବିନା କି ଗମ୍ୟ ରସ ଅବିବେକେ । ୨୫

୨୧—ପ୍ରେମଶୀଳା—ପ୍ରେମିକା । ଲଜ୍ଜାବତୀ—ଲଜ୍ଜୁଳୀ । ଗାନ୍ଧୀର୍ଯ୍ୟପୁଣା
 —ସ୍ଵାସ ଗଭୀର । ଉଦ୍‌ବିଗ୍‌ବିଧ୍ୟରୁ—ବଚନ ଛଟାରୁ । ଧର୍ଯ୍ୟ—କପଟ ଦନ୍ତ । ମନ
 ମମତା—ମନର ଆସକ୍ତି ।

୨୨—ଶ୍ଵାସ—ନିଃଶ୍ଵାସ । ନର—ଜଳ ଅର୍ଥାତ୍ ଲୁହ । ଛନ୍ଦେ—
 ଉଚ୍ଚଶ୍ଵାସରେ । ସୁନ୍ଦର—ଶୋଭା ।

୨୩—ପାପତାପ—ଦୁଷ୍ଟତା, ଦୁଃଖ । ମଦନଘାତ—କନ୍ଦର୍ପର ପୁଣ୍ୟକ୍ଷେତ୍ର,
 ଶରରେ ସ୍ଥାନ କଲେ ପାପ ତାପ ଯାଏ । ଅର୍ଥ—ପ୍ରୟୋଜନ । ପୁରୁଷାର୍ଥ—ଧର୍ମ
 ଅର୍ଥ କାମ ମୋକ୍ଷ ଚତୁର୍ବର୍ଗ ସ୍ଵରୂପ ।

୨୪—ଦିବ୍ୟ—ଉତ୍ତମ ସୃଷ୍ଟ ଅଳଙ୍କାର—କୌଣସି ଭଜନୀଦ୍ଵାରା ସୃଷ୍ଟ
 ଅର୍ଥସୂଚକ ହେଲେ ସୃଷ୍ଟାଳଙ୍କାର ହୁଏ । ଏ ଗୁଣରେ ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କର ବହୁର୍ଗତ-
 ସ୍ଵାଦିଦ୍ଵାରା ମନଃସଙ୍ଗୀତ ମୋହାନ୍ତ କନ୍ଦର୍ପ ଦଶା ସୂଚକ ହୋଇଅଛି ।
 ପୁଜନମାନେ ବିରୁଦ୍ଧ କର ।

୨୫—ଅନିୟମନିୟମ—ଅନୁପ୍ରାସାଦି ଚିତ୍ରାଳଙ୍କାର ରଚିତ ନିୟମ । ପୁଷ୍ପା
 ବର୍ଣ୍ଣନା—ଶୋଭା ବିବରଣ । ଗମ୍ୟ—ବୋଧ । ଅବିବେକେ—ବିରୁଦ୍ଧଶୂନ୍ୟ
 ଲୋକଦ୍ଵାରା ।

ସପ୍ତବିଂଶ ଛାନ୍ଦ

କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଛାମୁରେ କିଶୋରୀ ଶୋଭା ଦୂତୀ କଥନ

ବ ପୂବାନ୍ନପ୍ରାସ । ବାଣୀ— ରସକୋଇଲ

ବରଜବନ୍ଧୁ ହେ ପରୁର ଯାହା । ବିଶ୍ଵ ମଧ୍ୟରେ କେ କହିବ ତାହା ।

ବଞ୍ଚିବା ପାଇଁକି ଯା ଶୋଭା ଗୁଣ । ବିଶ୍ଵସ୍ତକ ଶୁଭମୁଖ ଘଟଣା ସେ ।

ବାମଦେବ ପଞ୍ଚାନନ ସେ ।

ବାହୁଲେୟ ରତ୍ନଆନନେ ଗାୟନ କରୁଛନ୍ତି ପ୍ରତିଦିନ ସେ । ୧ ।

ବିଶେଷ ବଦନ ଶେଷ ହୋଇଲେ । ବିଶ୍ଵମୋହୀ ଗୁଣ ବଞ୍ଚିମା ଛଳେ ।

ବଦନେ କରୁଁ ହେଲୁ ଲଳାୟିତ । ବର୍ଦ୍ଧନେ ଲେରେ ଦ୍ଵିଜିହ୍ଵ ହେଲେ ତ ସେ

ବଶ ଶୋଭାଗୁଣେ ହୋଇ ସେ ।

ବିଶ୍ଵର ଚକ୍ଷୁର ବହୁରଲେ ସେ ସୁଖ ଆସ୍ଵାଦନ ପାଇଁ ସେ । ୨ ।

ବିନାୟକ ବନ୍ଧୁରୁଣ ହୋଇଲେ । ବିଭକ୍ତି ଲବ ବଞ୍ଚି ନ ପାରିଲେ ।

ବିଶ୍ଵର କବି ଏକଦୃଷ୍ଟି ହେଲେ । ବାଚସ୍ପତି ଗଣା ଗଣକେ ଗଲେ ସେ ।

ବିଶ୍ଵମ୍ଭେ ସାରଦା ମନେ ସେ ।

ବାଣୀ ସ୍ଵରୂପ ହେଲେ ନିନ୍ଦାବଚନ ପାଇ ଅଖିଳ ବଦନେ ସେ । ୩ ।

୧—ହେ ବରଜବନ୍ଧୁ—ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ । ବିଶ୍ଵମଧ୍ୟରେ—ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ଭିତରେ । ବିଶ୍ଵସ୍ତକ—ବ୍ରହ୍ମା ଶୁଭମୁଖ ହୋଇଅଛନ୍ତି । ବାମଦେବ—ଶିବ ପଞ୍ଚାନନ—ପାଞ୍ଚମୁଖ । ବାହୁଲେୟ—କାର୍ତ୍ତିକେୟ । ରତ୍ନ ଆନନେ—ଛଅ ମୁହଁରେ । ଗାୟନ—ଗାନ ।

୨—ବିଶେଷ ବଦନ—ସହସ୍ର ମୁଖ । ଶେଷ—ଅନନ୍ତ । ବିଶ୍ଵମୋହୀ—ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ-ମୋହନୀ ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କର । ବଦନେ କରୁଁ—ମୁହଁରେ ବଞ୍ଚିନା କରିବାରୁ । ଲଳାୟିତ—ଆଗ୍ରହ ବଳ ପଡ଼ିଲା । ବର୍ଦ୍ଧନେ—ଆହୁ ବଢ଼ିବାରୁ । ଲେରେ—ଗୁଣ ଲେଉଟେ । ଦ୍ଵିଜିହ୍ଵ—ଦୁଇ ଜିଭପୁତ୍ର ହେଲେ । ଉତ୍ତପ୍ରେକ୍ଷା । ସାପମାନଙ୍କର ଦୁଇଟି ଜିଭ ଅଛି । ପୁଣି ସେ ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କ ଶୋଭା ଓ ଗୁଣ ଉଭୟରେ ବଶ ହୋଇ ଦୃଷ୍ଟକୁ ଗୋଟିଏ ଇନ୍ଦ୍ରିୟରେ ଏକାବେଳେକେ ଗ୍ରହଣ କରିବାକୁ ବିଶ୍ଵର ସେ ସୁଖ ଆସ୍ଵାଦନ କରିବାକୁ ଚକ୍ଷୁର ବା ଅର୍ଥାତ୍ ଆକ୍ଷିରେ ଶୁଣିବା କ୍ଷମତା ପାଇଲେ । ଉତ୍ତପ୍ରେକ୍ଷା । ସାପର କାନ ନାହିଁ, ଆଖିରେ ଶୁଣେ ।

୩—ତଥାପି ବିନାୟକ—ଚଣେଶ, ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କର ବିଭକ୍ତି ଲବ—କାନ୍ତିରୁ ଲେଖମାତ୍ର ବଞ୍ଚି ପାରିଲେ ନାହିଁ । ବନ୍ଧୁରୁଣ ହେଲେ ଅର୍ଥାତ୍ ତାଙ୍କ ଗୁଣ କହୁବାକୁ ଯାଇ ରୁଣ୍ଡ ବଙ୍କା ହୋଇଗଲା । କବି—ଶୁକ୍ତି, ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କ ଶୋଭାକୁ ଦେଖିବାକୁ ଏକଦୃଷ୍ଟି ହେଲେ । ଶୁକ୍ତି କଣା ଅଟନ୍ତି । ବାଚସ୍ପତି—ବୃହସ୍ପତି, ଗଣି ଗଣି

ବହୁତ ରୂପ ଧଇଲେ ଗଉରୀ । ବଳି ନ ପାରି ସୁଷମାରେ ହାରି ।
 ବିଧୁଶେଖର-ଶୟରେ ଲୁଚିଲେ । ବନ୍ଧି ଧବଳଅଙ୍ଗୀ ଭାବି ଗଲେ ସେ ।
 ଶୁଭ୍ରା ପାଇ ଅସୁନିଧି ଯେ ।
 ବନଜ ଦର ଆଦିରୂପ ଧରି ତ ରହିଲେ ପଦ ଆରାଧି ଯେ । ୪ ।
 ବିଷ୍ଣୁ ପାଟରଣୀ ସପତ୍ନୀ ତରେ । ବାସ କଲେ ଗୁଣୀମଣି ଅଙ୍ଗରେ ।
 ବଡ଼ କେ ଆଉ ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡମଣ୍ଡଳେ । ବିଲକ୍ଷ ହେବ ସେ ଶୋଭାକୁ ତିଳେ ସେ ।
 ବାସବ ଦେଖି ଭାଲିଲେ ଯେ ।
 ବିଜ୍ଞାନନଙ୍କର ହୋଧିକ୍ଷି ସେ ବର, ଗଉତମ ଭଲ କଲେ ଯେ । ୫ ।
 ବିଲକ୍ଷ ହେବାକୁ ନାହିଁ ତ ସ୍ଥାନ । ବୋଲିବା କି ପ୍ରତିବନ୍ଧ ସମାନ ।
 ବିଚେଷ୍ଟା ପରତନ୍ତ୍ରେ ତ ବୋଲିବା । ବାକୁଳ ହେଲେ ବାକୁଳ କରିବା ସେ
 ବଞ୍ଚି ବସିଲେ ତା ଗୁଣ ଯେ ।
 ବାଇ-ବଦନେ ବ୍ୟାକରଣ ପଢ଼ିଲେ ହୁଅଇ କସ୍ୟ ଲକ୍ଷଣ ଯେ । ୬ ।

ଶେଷେ—ଜ୍ୟୋତିଷମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ, ଶଶୀ ଗଲେ । ସାରଦା—ସରସ୍ୱତୀ, ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କ
 ଶୋଭାରୁ ନିକୃଷ୍ଟ ହେବାରୁ ନିନ୍ଦାବଚନ—ନିନ୍ଦାବାଦ, ପାଇ ମନେ ବିଶ୍ରମେ—ସେ
 ନିନ୍ଦାରେ ବିରାସ କର, ଅଗିଳ ବଦନେ—ସମସ୍ତ ଲୋକ ମୁଖରେ, ବାଣୀସ୍ୱରୂପ—
 ବଚନ ରୂପ ଧଇଲେ ।

୪—ଗଉରୀ—ଦୁର୍ଗା ଦଶମହାବିଦ୍ୟା ପ୍ରଭୃତି ବହୁତ ରୂପ ଧାରଣ କଲେ ।
 ତଥାପି ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କୁ ବଳି ନ ପାରି ତାଙ୍କ ସୁଷମା—ପରମ ଶୋଭାରେ, ହାରି ଯାଇଁ
 ବିଧୁଶେଖର—ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର-ଶିବଙ୍କ, ଶୟରେ ଲୁଚିଲେ, ଅର୍ଥାତ୍ ଅର୍ଦ୍ଧାଙ୍ଗିନୀ
 ହେଲେ । ଧବଳ ଅଙ୍ଗୀ—ଗଙ୍ଗା, ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କର ଶୋଭା ଭାବି ତରଳି ଯାଇ ନଦାରୂପେ
 ବହୁଗଲେ । ଅସୁନିଧି ମାନେ ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କର ଶୋଭାରେ ବ୍ରୀଡ଼ା—ଲଳ ପାଇ ବନଜ—
 ପଦ୍ମ, ଦର—ଶଙ୍ଖ, ଆଦି ରୂପ ଧରି ପଦ୍ମନିଧି, ଶଙ୍ଖନିଧି ନାମରେ ନିଜ ନିଜ ପଦ—
 ସେହି ସେହି ଶବ୍ଦ, ଆରାଧି—ସେବା କରି, ରହିଲେ ।

୫—ବିଷ୍ଣୁପାଟରଣୀ—ଲକ୍ଷ୍ମୀ ସପତ୍ନୀ ତରେ—ସରତରୁଣୀ ସରସ୍ୱତୀଙ୍କ ନିନ୍ଦା
 ପାଇବା ଭୟରେ ଅଥବା ଶ୍ରୀରାଧା ମୋର ସଉରୁଣୀ ଅବା ହେବେ ଏହି ଭୟରେ
 ଗୁଣୀମଣି—ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କ ଅଙ୍ଗରେ ବାସ କଲେ, ଶୋଭାରୂପେ ରହିଲେ । ବିଲକ୍ଷ—
 ସମାନ ଲକ୍ଷ୍ୟ—ହେବ ନାହିଁ । ତିଳେ—ଅଳ୍ପ ପରିମାଣରେ ବାସବ—ଇନ୍ଦ୍ର ।
 ବିଜ୍ଞାନମାନଙ୍କର ହୋଧି ମୁକ୍ତା ବର—ଅନୁଗ୍ରହ, ସ୍ୱରୂପ । ଗୌତମ ବୃଦ୍ଧ ହୋଇ
 ସହସ୍ର ବର୍ଷ କରିବାଦ୍ୱାରା ମୋତେ ଅନୁଗ୍ରହ କଲେ, ଯେହେତୁ ମୁଁ ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କ ଶୋଭା
 ଭଲ କରି ଦେଖି ପାରିଲି ।

୬—ବିଲକ୍ଷ—ବିଶେଷ ଲକ୍ଷ୍ୟ, ସମାନ । ପ୍ରତିବନ୍ଧ—ଦର୍ପଣାଦରେ
 ଦେଖାଯିବା ସ୍ଥୟ । ସେହିପ୍ରତିବନ୍ଧର ବିଚେଷ୍ଟା—ଭଙ୍ଗୀ । ପରତନ୍ତ୍ରେ—ପର

ବିଶ୍ୱକାନ୍ତିସାର ପୀୟୂଷେ ବୋଲି । ବିଧି ବନାଇଛି ଶୋଭାପିତୁଳୀ ।
ବରପାତ୍ର ଟାଙ୍ଗଣାରେ ଝାଳିଲୁ । ବିବିଧ ହେମ ରସାଣେ ଶାଣିଲୁ ସେ ।

ବିବ୍ରହ ଲବଣ୍ୟମରେ ଯେ ।

ଗୁଡ଼ାଇ ଥୋଇ ଜୀବନ୍ୟାସ କରିଛି ପରା ମୋହନମନ୍ଦିରେ ସେ । ୭ ।
ବଦନଲକ୍ଷଣା ଗୁଣନିପୁଣା । ବିଶ୍ୱକେତୁ କେଳିକଳା-ପ୍ରବଣା ।
ବିଧି ଅଷ୍ଟବିଂଶ ଅଳଙ୍କାରର । ବାସ ବିଚେଷ୍ଟା ବିଶେଷ ଭଙ୍ଗୀର ।

ବିଶେଷ କୃପାଦିଧ୍ୟାନ ଯେ ।

ବରାଙ୍ଗୀ ପ୍ରେମ ବଇଉବ ଭଣ୍ଡାର ଶୋଭା ପ୍ରଭା-ବରଧନା ଯେ । ୮ ।
ବିବେକୀ ଶାନ୍ତା ସୁଶୀଳା ଅଲେଳା । ବିଶେଷ ମଦନଶାସ୍ତ୍ରକୁଶଳା ।
ବଡ଼ ତାଳିଙ୍ଗ ସୁଜନବତ୍ସଳା । ବାରିନଧିରୁ ଗମ୍ଭୀର ଛଇଳା ସେ ।

ବାଳା ସୁଧାସ୍ବାଦୁ ଶ୍ରବି ଯେ ।

ବରପରସନ୍ମାନନା ଆହ୍ଲାଦିନୀ ମନ୍ଦହଟକ-ସୁଦାସୀ ଯେ । ୯ ।

ଅଧୀନରେ ଅର୍ଥାତ୍ ବିମୁର ଭଙ୍ଗୀ ଅନୁସାରେ ହୁଏ । ବାରୁଳ—ପାଗଳ ।
ରୁଳ—ସମାନ । ବାଇବଦନେ—ବାସ୍ତା ଲୋକ ମୁହଁରେ । ସୁଲକ୍ଷଣ—ବିଶୁଦ୍ଧ ।
ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କ ଗୁଣବର୍ଣ୍ଣନାରୁ ବାରୁଳ ମୁଖରେ ବ୍ୟାକରଣ ପାଠ ପଢ଼ି ।
ନିଦର୍ଶନାଳଙ୍କାର ।

୭—ବିଶ୍ୱକାନ୍ତିସାର—ସମସ୍ତ ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡଶୋଭାର ଉଲ୍ଲାସାଂଶ । ପୀୟୂଷେ—
ଅମୃତରେ । ବରପାତ୍ର—ଉଲ୍ଲାସ୍ତ ଝଟକ ଶୋଭାକୁ । ହେମରସାଣେ—ସୁନାର
ଶାଣରେ ଶାଣିଲୁ—ଶାଣ ଦେଲୁ, ଘଷିଲୁ (୩ୟ ଛ ୩ ପଦ ଦେଖ) । ବିବ୍ରହ—
ମୁର୍ତ୍ତି । ଲବଣ୍ୟମରେ—କାନ୍ତିର ତରଳ ଜଳରେ । ଜୀବନ୍ୟାସ—ପ୍ରାଣଦାନ ।
ମୋହନମନ୍ଦିରେ—ମୋହନକାଶ୍ଵ ମନ୍ଦିରେ ।

୮—ବଦନଲକ୍ଷଣା—ନାଭର ଗଭୀରତା ପ୍ରଭୃତି ବଦନପ୍ରକାର ଲକ୍ଷଣ-
ସୂଚୀ । ପୁଣ୍ୟତମ ଚନ୍ଦ୍ରୋଦୟ ୭ମ ଅଧ୍ୟାୟ ବା ଭକ୍ତିରସାମୃତସିନ୍ଧୁ ଦକ୍ଷିଣବିଭାଗ
୧ ଲହରୀ ଗୁଣୋତ୍ତୁଥଲକ୍ଷଣ ଦେଖ । ଗୁଣନିପୁଣା—ଗୁଣବତୀ । ବିଶ୍ୱକେତୁକେଳି-
କଳାପ୍ରବଣା କମନୀଡ଼ାକୌଶଳପଣ୍ଡିତା । ଅଷ୍ଟବିଂଶ ଅଳଙ୍କାରର—ହାତ୍ର ଭବ
ପ୍ରଭୃତି ୨୮ ପ୍ରକାର ନାୟିକାର ସ୍ଵାଭାବିକ ଅଳଙ୍କାର । ସାହଚର୍ଯ୍ୟଦର୍ପଣ—୩ୟ
ପରିଚ୍ଛେଦ ୧୨୫ କାରିକା ଦେଖ । ବିଧି—ବିଧାତା । ବିଚେଷ୍ଟା ବିଶେଷ ଭଙ୍ଗୀର—
ବ୍ୟାପାର ଅନୁସାରେ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଭଙ୍ଗୀର । ବାସ—ଗୃହସ୍ଵରୂପା । ବିଶେଷ-
କୃପାଦିଧ୍ୟାନ—ଅଭିଶପ୍ତ ଦୟାନିଧି । ବରାଙ୍ଗୀ—ଶୋଭନାଙ୍ଗୀ । ପ୍ରେମବଇଉବ-
ଭଣ୍ଡାର—ପ୍ରେମ ସମ୍ପତ୍ତିର ଭଣ୍ଡାରଘର । (ଗୋକୁଳପ୍ରେମ ବସନ୍ତ—ଉ. ନା)
ଶୋଭାପ୍ରସାବରଧନା—ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟଝଟକ କୁଞ୍ଜିଶାଳିନୀ ।

୯—ବିବେକୀ—ବିରୁଦ୍ଧବତୀ । ତାଳିଙ୍ଗ—ତର୍କବତୀ ବା ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରଜ୍ଞ ।
ସୁଜନବତ୍ସଳା—ଆତ୍ମୀୟସ୍ନେହଜ୍ଞ । ବାରିଧରୁ—ସମୁଦ୍ର ଅପେକ୍ଷା । ଗମ୍ଭୀର—

ବସିଲେ କହି ଚାହା ଗୁଣ ଲେଖ । ବସୁସ ଶେଷରେ ହୋଇବ ଶେଷ ।
ବଗତ ହୋଇଗଲେ ତନିକାଳ । ବଞ୍ଚିବା ଭଲ କେବା ପାଦତଳ ସେ ।

ବୋଲୁଛି ଯେତେକ ମୁହିଁ ଯେ ।

ବୋଲନ୍ତି ସୁଧାକୁ ସ୍ବାଦୁ ଯଥା ଜନେ ତଥା ଏ କଥାକୁ କହି ଯେ । ୧୦ ।

ବରଜୀକୂଟ ମଉଳିମୁକୁଟ । ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡଭଣ୍ଡର ଧାର ପ୍ରକଟ ।

ବୋଲିବାକୁ ମୁଖ ଲଜ ପାଉଛି । ବର ଉପମାକୁ କରୁଛି ଛୁ ଛୁ ସେ ।

ବରସବଦନ ଆଣି ଯେ ।

ବଧୂ ବନଜ ଦର୍ପଣ ପଣ ପଣ ହେଲେ ପାରିବେକ ଆଣି ଯେ । ୧୧ ।

ବାଳୀ ତଳ ଗାଳ ଦେଲ ଭାଷାକୁ । ବୋଲିବା କି ସୁଧା ସ୍ବାଦୁ ଲକ୍ଷକୁ ।

ବକଳ କଳ ଭୁଲ ବାଣୀବାଣୀ । ବନ୍ଧୁ କଲେ କି ପିକରେ ଗଣି ସେ ।

ବରହ କାଳରେ ଅବା ଯେ ।

ବରବରନା ବରନକୁ ଉପମା କନକ ତମ୍ବାକ ଦେବା ଯେ । ୧୨ ।

ବିଭୂଷିତର ଭୂଷିତ ବରୁର । ବିଶେଷ ଅଳଙ୍କାର ଅଳଙ୍କାର ।

ବିଚିତ୍ର ଲବଣ୍ୟ ଜନମସ୍ତକ । ବାଞ୍ଛାନିଧି ଭାବଲତକାମୁଳ ସେ ।

ଗରୁର । ସୁଧାସ୍ବାଦୁଭାଣୀ—ଅମୃତ ପରି ମିଷ୍ଟ କଥା କହେ ଯେ । ବରପର-
ସମ୍ମାନନା—ବଡ଼ପ୍ରସନ୍ନମୁଖୀ । ଆହ୍ଲାଦନା—ଆହ୍ଲାଦଦାୟିନୀ । ମନ୍ଦଝଟକସୁହାସୀ-
ଅଳ୍ପ ଅଳ୍ପ ଚକ ଚକ ହାସିନୀ ।

୧୦—ଶେଷର—ସହସ୍ରମୁଖ ଅନନ୍ତଦେବଙ୍କର । ଶେଷ—ସମାପ୍ତ । ବଗତ
ହୋଇଗଲେ—ବାଦିଗଲେ । ତନିକାଳ—ଅତୀତ, ବର୍ତ୍ତମାନ, ଭବିଷ୍ୟତ ।
ପାଦତଳ—ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କର ତଳିପା । ସୁଧାକୁ—ଅମୃତକୁ । ଲେକେ ଅନୁଭବ ନ
କରି ଅମୃତକୁ ସ୍ବାଦ ବୋଲି କହୁଲ ପରି ମୁଁ କିଛି ଗୁଣ ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କର ନ ଜାଣି
କହୁଅଛି ।

୧୧—ବରଜୀକୂଟ-ମଉଳିମୁକୁଟ—ସୁନ୍ଦରସମୃଦ୍ଧ ମଉଡ଼ମଣି । ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ-
ଭଣ୍ଡର—ସମ୍ଭାରଯାକର । ବର ଉପମାକୁ—ଉକ୍ତସ୍ତ ଉପମାନ ପଦାର୍ଥକୁ ।
ବରସବଦନ—ଦୁଃଖିତ ମୁଖର ଟେକକୁ । ବଧୂ—ଚନ୍ଦ୍ର । ବନଜ—ପଦ୍ମ ।

୧୨—ବାଳୀ—ନୟନା ଶ୍ରୀରାଧା । ତଳ—ତଡ଼ିକରି । ଭାଷାକୁ—କଥାକୁ ।
ସୁଧା—ଅମୃତ । ସ୍ବାଦୁଲକ୍ଷକୁ—ମିଷ୍ଟତାରେ ସମାନ ହେବାକୁ । ଲକ୍ଷ—
କଳବାଣୀ—ରାଗିବାବେଳେ ଝଣ୍ଡ ଝଣ୍ଡିଆ କଥା ବାଣୀର ରୁଲ ଅଟେ । ପିକ—
କୋଇଲି । ବନ୍ଧୁ—ବନ୍ଧୁପଣିଆ କରିବାକୁ ଗଲେ । ବିଛେଦ ଅବସ୍ଥାରେ
ବରବରନାବରନକୁ—ସୁନ୍ଦର ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣକୁ । କନକ ତମ୍ବାକ—ସୁନା ତମ୍ବା
ଅବା ଉପମା ଦେବାକୁ ହେବ ।

ବିଶ୍ୱକର୍ମା-ଗୁରୁ ଧନା ସେ ।

ବର-ଉପମାନ-ଦାନକାରଣୀ ଭଞ୍ଜି ଗୁଣକୁତାୟିନୀ ସେ । ୧୩ ।

ବିଶ୍ୱପବନ ପ୍ରେମରସପାତ୍ରୀ । ବିଧାତା ବିଧାନ ନିତି କରଣୀ ।

ବିଜ୍ଞାନଙ୍କ ଦମ୍ଭବାସ କରୁଣ । ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ-ବିଜୟୀ ଶର ନାଶଣ ସେ ।

ବରଯୁବା ମୋହପାତ୍ର ସେ ।

ବିଲେକନଜନ ଆନନ୍ଦସାଗରଦୁର୍ଭିକ ଶ୍ରୀମୁଖରୁଦ୍ଧ ସେ । ୧୪ ।

ବାରଣଗତି-ମୂର୍ତ୍ତୀ-ପଦଦଣ୍ଡ । ବନିତା ସଙ୍ଗୀତମାତ୍ରପଣ୍ଡିତା ।

ବିଚକ୍ଷଣ ଯୁବା ମୋହପଦାର୍ଥ । ବିଶ୍ୱକେତୁ-ତାପପାପକୁ ଘୃତ ସେ ।

ବୋଲିବା କି ପୁରୁଷାର୍ଥ ସେ ।

ବଡ଼ କଠିନ ଶ୍ଳୋକ ମୂର୍ଖମୁଖରେ ଯେମନ୍ତ ହୁଅଇ ଅର୍ଥ ସେ । ୧୫ ।

୧୩—ଧନୀ—ଶ୍ରୀରାଧା, ବିଭୂତିର ଭୂତିତ—ଭୂଷଣମାନଙ୍କର ଭୂଷଣ ଅର୍ଥାତ୍ ଶୋଭାକାରଣୀ, ବୋଲି ବସ୍ତୁର କର । ବିଶେଷ ଅଳଙ୍କାର—ହୀରା ଶୁଦ୍ର ପ୍ରଭୃତି ଯାଗ ନାୟିକାଙ୍କ ଅଳଙ୍କାରମାନଙ୍କର; ଅଳଙ୍କାର—ମଣ୍ଡନକାରଣୀ । ବିଚିତ୍ର ଲବଣ୍ୟର ବିସ୍ମୟଜନକ କାନ୍ତର ତରଳତାର ଜନମ ସ୍ଥଳ । ବାସ୍ତାନାୟ —ବାସ୍ତାପୁରଣକାରଣୀ, ଭବଲତାକା ମୂଳ—ପ୍ରେମରୂପକ ଲତାର ମୂଳସ୍ୱରୂପା । ବିଶ୍ୱକର୍ମାଗୁରୁ—ବିଧାତାଙ୍କ ଶିଷ୍ୟସୂତ୍ରୀ । ଅର୍ଥାତ୍ ବିଧାତା ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କୁ ଦେଖି ରଚନା କୌଶଳ ଶିଖି ଅଛନ୍ତି କି ? ବର ଉପମା—ଉଲ୍ଲାସ ଉପମାନ ଚନ୍ଦ୍ର ପଦ୍ମାଦି ମାନଙ୍କର, ମାନଦାନକାରଣୀ ସମ୍ମାନ ଦାତ୍ରୀ । ଅର୍ଥାତ୍ ଉପମାନ ବସ୍ତୁମାନେ ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କ ଅଙ୍ଗ ସହିତ ରୁଚିତ ହୋଇ ସମ୍ମାନିତ ହେଉଅଛନ୍ତି ବା ମାନକୁ-ଗଣ୍ୟ, ଦାନ-ଶ୍ରେଣ କରୁଅଛନ୍ତି । ଭଞ୍ଜୀ ଓ ଗୁଣମାନ ଏହାଙ୍କଠାରେ ରହି କୃତକୃତ୍ୟ ହୋଇଅଛନ୍ତି ।

୧୪—ବିଶ୍ୱପବନପ୍ରେମରସପାତ୍ରୀ—ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡର ଶୁଦ୍ଧ ପ୍ରେମରସର ସ୍ଥାନ । ନିତି—ପ୍ରତିଦିନ, ବିଧାତାବିଧାନ—ସର୍ଜନା ବା ଶୋଭାଦର ସୃଷ୍ଟି କରୁଅଛନ୍ତି । ଅର୍ଥାତ୍ ପ୍ରକୃତ ରୂପରେ ସଂସାର ସର୍ଜନା କରନ୍ତି । ବିଜ୍ଞାନଙ୍କ—ବିଶେଷ ଜ୍ଞାନ-ମାନଙ୍କର । ଦମ୍ଭବାସକରୁଣ—ଧୈର୍ଯ୍ୟରୂପକ ବସ୍ତ୍ରର କରୁଣ ପର । ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ-ବିଜୟୀଶର—ବିଶ୍ୱଜିଣା କାଣ୍ଡ । ବରଯୁବାମୋହପାତ୍ର—ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଯୁବକମାନଙ୍କର ମୋହପାତ୍ର । ବିଲେକନଜନ—ତାଙ୍କ ଶ୍ରୀମୁଖ ଦେଖିବା ଲୋକଙ୍କର, ଆନନ୍ଦ-ସାଗରଦୁର୍ଭିକ—ଆନନ୍ଦ ସମୁଦ୍ର ବଡ଼ାଇବାକୁ, ଗୁଣସ୍ୱରୂପ ଅଟେ ।

୧୫—ବାରଣଗତି ମୂର୍ତ୍ତୀ ପଦଦଣ୍ଡ—ଗଜଗମନା ସ୍ୱାମୀଙ୍କ ମୁଣ୍ଡରେ ପାଦ ଦେଇ ଅଛନ୍ତି । ବନିତା—ସୁନ୍ଦରୀ ଶ୍ରୀରାଧା । ସଙ୍ଗୀତମାତ୍ରପଣ୍ଡିତା—ସଙ୍ଗୀତ ବିଷୟରେ ପଣ୍ଡିତା । ବିଚକ୍ଷଣଯୁବାମୋହପଦାର୍ଥ—ଚତୁର ଯୁବକର ମୋହପ୍ରବେଶ । ବିଶ୍ୱକେତୁତାପପାପକୁ—କର୍ମଫଳ ତାହା ଓ ପାପ ଛଡ଼ାଇବାକୁ ।

ବିଶ୍ୱସ୍ତକ କର ସାର୍ଥ ପାଇଁକ । ବିକଳେ ଶ୍ରୀରାଧା ଚନ୍ଦ୍ରମୂର୍ତ୍ତିକ ।
ବିଶେଷ କାନ୍ତସାର ସୁଧା ଗୋଳି । ବାର ବାର ଗୁଣି କରି ଯିଉଲି ସେ ।
ବନାଏ ଆଗ ଅସାର ଯେ ।

ବିରୁର ହାତବଳା କଲ ଯାହା ସେ ହେଲେ ଅପସଂସଦାର ଯେ । ୧୬ ।
ବନାଇଲ ମଧ୍ୟଭଳିକ ପୁଣି । ବିଦ୍ୟ ମୋ ରତି ବରତରୁଣୀ ।
ବଡ଼ ସାର ଭଳି ଦ୍ୱିଭାଗ କଲ । ବିଚିତ୍ରେ ରମାରୂପ ବନାଇଲ ସେ ।
ବିରୁରଣା ବସି କଲ ଯେ ।

ବିଚିତ୍ର ତନୁ ତଳିପା-ତଳ ଭୁଲ ଭଳି ତ କେହି ନୋହିଲ ଯେ । ୧୭ ।
ବୁଧା ଶ୍ରମ ହେଲ ବିରୁର ରାଗେ । ବେଗେ ଫିଙ୍ଗିଦେଲ ସକଳ ଦିଗେ ।
ବରୁଣାଳୟେ ରମା ଅପସଂସ । ବନେ ରତି, ହିମାଳୟେ ଗଉରୀ ସେ ।
ବନା ରହିତ ଭାଗକ ଯେ ।

ବଧୂ ହେଲ କୁଣ୍ଡଳୀପେ ପଡ଼ି, କହି ବସିବା କେତେ ତା ଟେକ । ୧୮ ।

ଘର୍ଥ—ଘର୍ଥସ୍ଥାନ, ପବିତ୍ର ଜଳମୟ ସ୍ଥାନ । ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କୁ ପୁରୁଷାର୍ଥ—ଧର୍ମ, ଅର୍ଥ, କାମ ମୋକ୍ଷ, ବୋଲିବା କି ? ତାହା ନୁହେଁ । ମୂର୍ଖ ମୁଖରୁ ଅତି କଠିନ ଶ୍ଳୋକ ଅର୍ଥ କରିବା ପରି ତାହା କୁହାଯାଇ ନ ପାରେ । ନିଦର୍ଶନାଳଙ୍କାର ।

୧୬—ବିଶ୍ୱସ୍ତକ - ବିଧାତା ନିଜର କର—ହାତକୁ, ସାର୍ଥ—ସଫଳ, କରିବାପାଇଁ ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କର ଚନ୍ଦ୍ରମୂର୍ତ୍ତିକ—ଚନ୍ଦ୍ରିତ ରୂପକୁ; ଚଢ଼ିବାକୁ ବିକଳ—ବିରୁର କରି, ବିଶେଷକାନ୍ତସାରସୁଧା—ଉଲ୍ଲାସ ଲବଣ୍ୟ ଅମୃତକୁ ବା ଲବଣ୍ୟ ଓ ଅମୃତକୁ, ଗୋଳି ବାରମ୍ବାର ଗୁଣି କରି ଯିଉଲି—ତିନପ୍ରକାର କଲ । ଆଗ ଅସାର—ନିକୃଷ୍ଟ ପ୍ରକାରକୁ, ବନାଏ । ବିରୁର ଯାହାକୁ ହାତବଳା କଲ—ହାତରେ ବଳିଲ, ସେ ସବୁ ଅପସଂସଦାର—ଅପସଂସ ସମୂହ ହେଲେ ।

୧୭—ପୁଣି ମଧ୍ୟଭଳିକ ମଧ୍ୟମପ୍ରକାରକୁ, ବିଦ୍ୟ—ପ୍ରସିଦ୍ଧ । ବରତରୁଣୀ—ଉଲ୍ଲାସ ସ୍ତ୍ରୀ, ଉମା—ପାବତୀ, ରତି—କନ୍ଦର୍ପ ପତ୍ନୀକୁ ବନାଇଲ । ବଡ଼ସାର ଭଳିକୁ ଦୁଇ ଭାଗ କଲ । ବିଚିତ୍ରେ—ବିଶେଷ ଶୋଭାରେ, ରମାରୂପ—ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କ ରୂପକୁ ବନାଇଲ । ତହୁଁ ବସି ବିରୁର କଲ ଯେ, ଏମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ କେହି ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କ ଚନ୍ଦ୍ରମୂର୍ତ୍ତିର—ବିଚିତ୍ର—ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ, ତନୁ—ପାତଳିଆ ତଳିପା ତଳ ସଂଯୁକ୍ତ ରୁଲ ହେବା ଭଳି କେହି ହେଲେ ନାହିଁ !

୧୮—ଅତିଏକ ଶ୍ରମ ବୁଧା ହେଲ ବୋଲି ବିରୁର ରାଗରେ ଯକଳ ଦିଗକୁ ସେମାନଙ୍କୁ ଫିଙ୍ଗି ଦେଲ । ବରୁଣାଳୟେ—ସମୁଦ୍ରରେ, ରମା ଅପସଂସ—ଲକ୍ଷ୍ମୀ ଓ ଅପସଂସମାନେ ପଡ଼ିଲେ । ରତି ଦେବୀ ବନରେ ପଡ଼ିଲେ । ଗୌରୀ—ପାବତୀ ହିମାଳୟରେ ପଡ଼ିଲେ । ବନାରହତଭାବକ—ବନା ହୋଇ ନ ଥିବା ଭାଗକ କୁଣ୍ଡଳୀପରେ ପଡ଼ି ବଧୂ—ବନ୍ଧୁ ହେଲ । ତା ଟେକ—ବଡ଼ପଣିଆ, କେତେ କହୁ ବସିବା ।

ବ୍ରହ୍ମାହାତଧୁଆ ଜଳପତନେ । ବିଶ୍ଵ ମଧ୍ୟେ ଖ୍ୟାତ କେତେ ବିଧାନେ ।
ବୃଷ ପକ୍ଷୀ ଜୀବ ଫୁଲ ପଟଳ । ବିବିଧ ମଞ୍ଜୁଳ ଲବଣ୍ୟସ୍ଥଳ ସେ ।

ବରଞ୍ଜୀ ଉପମା ଭଳି ସେ ।

ବିଧି ରଚନା କଳ୍ପନା ଆନ ନୋହେ, ଏଣୁ କରି ମନେ କଳି ସେ । ୧୪।
ବାହୁ ଉପମାକୁ ବୋଇଲେ ଛୁ ଛୁ । ବଡ଼ ପୁରୁଷାର୍ଥ ତାକୁ ହୋଇଛି ।
ବନ୍ଧୁଥିଲୁ ଦେହ ଯହିଁ ପାଇଁକି । ବିଶେଷ ଯୋଗ୍ୟ ତ ନୋହୁ ତହିଁକି ସେ ।
ବିଦୁଷେ ଧନ୍ୟ ବୋଇଲେ ସେ ।

ବସୁଧାବିଶୁଦ୍ଧା ଉପମା ଆଗ୍ରସେ ଛୁ ଛୁ ହେଲେହେଁ ତ କଲେ ସେ । ୧୫।
ବରପତିବ୍ରତା-ଶିରମୁକୁଟ । ବନଜପଦ ଲୁଳିତ ଦୁର୍ଦ୍ଦଟ ।
ବିଷ୍ଣୁପଦା ତାର ତାର ଅହଲ୍ୟା । ବାଳୀ ଦ୍ରୌପଦା ମନ୍ଦୋଦରୀ ଲଳା ସେ ।
ବଲ୍ଲଭବ୍ରତା ବୋଲନ୍ତି ସେ ।

ବିଶ୍ଵର ଏହା ମାତ ଆତ୍ମନିନ୍ଦନ କରୁଥିବେ ସେ ତ ନିତି ସେ । ୧୬।
ବଚନ ଦୁଃଖର ଶୁଣି ଏମନ୍ତ । ବନମାଳି ହୃଦେ ବାଜିଲା କୁନ୍ତ ।
ବୋଇଲେ ସୁଧାରେ ସ୍ନାନ କରାଇ ବଜ୍ର ପ୍ରହାରକୁ ମୁଣ୍ଡେ କି ପାଇଁ ସେ

୧୮—ସେ ସମୟରେ ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କର ହାତଧୁଆ ପାଣି ପଡ଼ିବାରୁ ବୃଷ, ପକ୍ଷୀ
ଏବଂ ଫୁଲସମୂହ ବିଚିତ୍ର—ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟଜନକ, ମଞ୍ଜୁଳ—ସୁନ୍ଦର, ଲବଣ୍ୟସ୍ଥଳ—
ଶୋଭା ସ୍ଥାନ, କେତେ ବିଧାନେ—ପ୍ରକାରରେ, ବିଶ୍ଵମଧ୍ୟେ ଖ୍ୟାତ—ପ୍ରକାଶିତ
ହେଲା । ଏଣୁକରି, ମନରେ କଳନା କରୁଅଛୁ ସେ ବିଧି—ବିଧାତାଙ୍କ, ଆନ—ଅନ୍ୟ
କିଛି ରଚନା ଓ କଳ୍ପନା ବରଞ୍ଜୀ—ସୁନ୍ଦର ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କର ଉପମା ଭଳି ହେଲେ ନାହିଁ ।

୧୯—ଉପମାକୁ—ଚନ୍ଦ୍ରାଦି ଉପମାନ ସଦାର୍ଥମାନଙ୍କୁ ବାହୁ ନିକୃଷ୍ଟ
ହେବାରୁ ଛୁ ଛୁ କଲେ, ମଧ୍ୟ ତାକୁ (ସେ ଉପମାନମାନଙ୍କୁ) ବଡ଼ ପୁରୁଷାର୍ଥ—
ପୌରୁଷ, ହେଉଅଛି । ବିଦୁଷେ—ପଣ୍ଡିତମାନେ ବା “ବିଦ୍ୟାସେ ପାଠରେ” ସେ
ବିଦ୍ୟା—ବିଦ୍ୟା (ବିଦ୍‌ବତ୍) ସେ ପଣ୍ଡିତମାନେ, ଧନ୍ୟ ବୋଇଲେ । କାରଣ
ବସୁଧାବିଶୁଦ୍ଧା—ପୃଥିବୀ ଶୁଦ୍ଧିକାରଣୀ ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କର, ଉପମା ଦେବାଦେବେ ଛୁ ଛୁ
ହେଲେହେଁ ତ କଲେ । ସେହି ଛୁ ଛୁ କରିବାଟା ଧନ୍ୟର କାରଣ ଅଟେ ।

୨୦—ବରପତିବ୍ରତାଶିର ମୁକୁଟ—ଉତ୍କଳ ସତ୍ୟଶିରମଉଡ଼ରୂପିଣୀ ଶ୍ରୀରାଧା-
ଙ୍କର ବନଜପଦ—ପଦ୍ମଭୂଷ ପାଦରେ ଲୁଳିତ—ପଡ଼ିବାକୁ, ଦୁର୍ଦ୍ଦଟ—ଅଯୋଗ୍ୟ
ବା ଲୁଳିତ—ରମ୍ୟ ପଦ୍ମପାଦର ଅଯୋଗ୍ୟ । ବିଷ୍ଣୁପଦା—ଗଙ୍ଗା, ତାରା—ବୃହସ୍ପତି
ପତ୍ନୀ, ତାରା—ସୂର୍ଯ୍ୟ ପତ୍ନୀ, ଦ୍ରୌପଦା, ମନ୍ଦୋଦରୀ, ଲଳା—ମୟୂରାସି ସ୍ତ୍ରୀ, ଅହଲ୍ୟା
ପ୍ରଭୃତି ବାଳୀଙ୍କୁ—ସ୍ତ୍ରୀମାନଙ୍କୁ, ବଲ୍ଲଭବ୍ରତା—ପତିବ୍ରତା ବୋଲି ଲୋକେ ବୋଲନ୍ତି ।
(ଏମାନଙ୍କର ଏକରୁ ଅଧିକ ପତି ଥିଲେ) । ସେମାନେ ଏହା ମାତ (ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କ
ଆଚରଣ)କୁ ବିଶ୍ଵର ନିତି ଆତ୍ମନିନ୍ଦନ—ନିଜକୁ ନିନ୍ଦା କରୁଥିବେ ।

ବିଶେଷେ ଆଶାତରୁକୁ ଗୋ ।

ବଚନ ରଚନେ ବଢ଼ାଇ ବଢ଼ାଇ କାଟିଲୁ କର୍ତ୍ତେ ଯଶକୁ ଯେ । ୨୨ ।

ବୋଇଲୁ ଦୁଃଖ, ହେ ନାଗରମଣି । ବଲ୍ଲିଷା-କୁଚ ମନ୍ଥାଧର ଜାଣି ।

ବିଶ୍ୱକେତୁ-ଫୁଲଶର ନ ଭେଦେ । ବନିତା ଦମ୍ଭ ଅଛି ଏଣୁ ହୃଦେ ସେ ।

ବର ଉପାୟ ସଙ୍ଗଳ ହେ ।

ବାଳାମଣି ହୃଦପଥରକୁ ପାଣି କଲେ ହୋଇବ କୁଶଳ ଯେ । ୨୩ ।

ବ୍ୟଥା ଏ କଥାରେ କୃଷ୍ଣକୁ ଦେଇ । ବିଦା ହୋଇ ଦୁଃଖ ପୁରେ ଚଳଇ ।

ବରଜସାର ଆତୁର ସାଗରେ । ବୁଦ୍ଧି ଉଚ୍ଛନ୍ନ ଲହରୀ ପ୍ରଶରେ ସେ ।

ବିଶେଷ ଭ୍ରମ ଭର୍ତ୍ତସ୍ୟ ଯେ ।

ବୁଢ଼ାଏ ଉଠାଏ ଶବ୍ଦକ କୁନ୍ଦୀର ଶ୍ୱର ଦଶା ଭୟକାଶ୍ଚ ଯେ । ୨୪ ।

ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡେଶ୍ୱର ଯାହା ଅଂଶୁ ଜାତ । ବିବଶ ରସରେ ହେଲେ ଏମନ୍ତ ।

ବଢ଼େ ଦରଧ-ସୁନା-ପ୍ରୀତିବାନ । ବିଚିତ୍ର ସ୍ୱଇଚ୍ଛା ପ୍ରୀତିସନ୍ନାତ ଯେ ।

ବିରୁର ସାଧବେ ଦେନ ହେ ।

ବିଦର୍ଭଦ୍ରାସୀ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ଭବନେ ଯାଉ ଅଭିମନ୍ୟୁ ଦିନ ହେ । ୨୫ ।

୨୨—କୁନ୍ତ—ଅସୁବିଶେଷ । ସୁଧାରେ—ଅମୃତରେ । ବଚନ ରଚନେ—କଥା କୁହାରେ । ଯଶକୁ—କେଉଁ କାର୍ତ୍ତି ପାଇବାକୁ ।

୨୩—ବଲ୍ଲିଷା—ଗୋପୀ ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କର । କୁଚ—ହୃଦ । ମନ୍ଥାଧର—ପଟ । ବିଶ୍ୱକେତୁ—କର୍ମପର । ଫୁଲଶର—ଫୁଲକାଣ୍ଡ । ବନିତା ଦମ୍ଭ—ପତିବ୍ରତା ଟାଣ । ବର ଉପାୟ—ଭଲ କୌଶଳ । ସଙ୍ଗଳ—ଖୋଜ ।

୨୪—ବ୍ୟଥା—ପୀଡ଼ା । ବରଜସାର—ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କୁ । ଆତୁରସାଗରେ—ବ୍ୟାକୁଳତା ସମୁଦ୍ରରେ । ବୁଦ୍ଧି ଉଚ୍ଛନ୍ନ ଲହରୀ ପ୍ରଶରେ—ବୁଦ୍ଧିଭ୍ରାନ୍ତ ରୂପକ ପ୍ରଶର ଲହରୀରେ । ବିଶେଷଭ୍ରମ ଭର୍ତ୍ତସ୍ୟ—ଅଧିକ ଭ୍ରମରୂପକ ଭର୍ତ୍ତସ୍ୟ । ଶବ୍ଦକ କୁନ୍ଦୀର ଶ୍ୱର ଦଶା ଭୟକାଶ୍ଚ [ଭର୍ତ୍ତସ୍ୟ ପକ୍ଷେ] ଶବ୍ଦକ ମାଛ ଓ କୁନ୍ଦୀରମାନଙ୍କର ଭୟଜନକ ଭୟଙ୍କର ଅବସ୍ଥା । ଭ୍ରମପକ୍ଷେ—ଶବ୍ଦକ (ସମାବତାରଧାରୀ) କୁନ୍ଦୀର ଶ୍ୱରଦଶା—ହାତୀର ଭୟର ଅବସ୍ଥାରଭୟକାଶ୍ଚ—ନାଶକ, ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କୁ । ଶ୍ୱରୁ ପାଠ ମଧ୍ୟ ଠିକ୍ ।

୨୫—ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡେଶ୍ୱର—ବିଷ୍ଣୁ । ଅଂଶୁ—ଅଂଶରୁ । ରସରେ—ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କ ଭାବରେ । ବିବଶ—ବିହ୍ୱଳ । ଦରଧ-ସୁନା-ପ୍ରୀତିବାନ—ଆଉଟା ସୁନାରୂପକ ପ୍ରୀତିର ଜ୍ୟୋତି । ସ୍ୱଇଚ୍ଛା ପ୍ରୀତି ସନ୍ନାତ—ନିଜ ଇଚ୍ଛାରେ ପ୍ରୀତିଯୋଗ । ବିଚିତ୍ର—ଚିତ୍ରମୟ । ବିଦର୍ଭଦ୍ରାସୀ—ମନ୍ଦହାସିନୀ ବା କୁଶପୁଷ୍ପ ଭୂତ୍ୟା ହାସିନୀ ଶ୍ରୀରାଧା-କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଭବନାରେ ।

ଅଷ୍ଟାବିଂଶ ଛାନ୍ଦ

ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଭକ୍ତି

ଆଦ୍ୟ ପ୍ରାନ୍ତାନୁପ୍ରାସ । ଗୁଣ — ଦଶରବ

ସରସେ ଛନ୍ଦ କରିବ । ସନ୍ଥମାନସ ହରିବ ।

ସଞ୍ଚାରୀ ଗମନେ ଗୋବିନ୍ଦ ବିମନେ ବୋଲନ୍ତି, କେହୁ ତରିବ । ୧ ।

ସୁମନସେ ମନାଇବ । ସୁମନସ ତଡ଼ାଇବ ।

ସୁମନା ଆନନ ଆନନ୍ଦସଦନ ଦର୍ଶନ ଅବା ପାଇବ । ୨ ।

ସନ୍ତୋଷ ହେବାକୁ ଦେଖ । ସରଙ୍ଗ ମନ୍ଦାର ଦେବ ।

ସରାଗ ନବନା ନ କଲେ ତା ବିନା ଜୀବନ ନିଜ ନ ଦେବ । ୩ ।

ସକଳ ଶାସ୍ତ୍ର ଖୋଜିବ । ସବୁ ଉପାୟ ସଜିବ ।

ସୁବଶ ତାହାକୁ ନ କଲେ ଦେହକୁ ପ୍ରୟାଗରେ ବିସର୍ଜିବ । ୪ ।

ସତେହେଁ ଯେବେ ପାଇବ । ସଂସାର ସାର ହୋଇବ ।

ସମସ୍ତ ଲୋକରେ ମୁହିଁ ରସିକରେ ନିପଜ୍ଞତ ଟେକାଇବ । ୫ ।

ଶୁଭକ୍ଷୀଭକ୍ଷୀ ଦେଖିବ । ସୁଭାଗ୍ୟ ନେତ୍ର ଲକ୍ଷିବ ।

ସୁନାସୀର ପଦ ସୁନାସୀର ପଦତଳେ କାହିଁକି ଲେଖିବ । ୬ ।

ସାର ବଚନ ଶୁଣିବ । ସାରଙ୍ଗେ କପାଁ ଗଣିବ ।

ଶାରଦାବତୀକୁ ମନଫୁରୁଣୀକୁ ପାଣିକି କପାଁ ଆଣିବ । ୭ ।

୧—ସଞ୍ଚାରୀ—ଦୁଃଖ । ବିମନେ—ଦୁଃଖରେ ।

୨—ସୁମନସେ—ଦେବତାଙ୍କୁ । ସୁମନସ—ଫୁଲ । ସୁମନା—ଆନନ—ସୁବୁଦ୍ଧି ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କର ମୁଖ ଆନନ୍ଦ ସଦନ—ଆନନ୍ଦର ଘର ପରି ।

୩—ଦେଖ—ଦୁର୍ଗାଙ୍କୁ । ସରଙ୍ଗ—ଲତା । ସରାଗ—ଶରଧା । ଜୀବନ ନ ଦେବ ନିଜ—ପ୍ରାଣ ଝାସ ଦେବି ନାହିଁକି ଅର୍ଥାତ୍ ଦେବ ।

୪—ଶାସ୍ତ୍ର—ମନ୍ତ୍ର, ତନ୍ତ୍ର ଓ କାମସୂତ୍ର ପ୍ରଭୃତି ଶାସ୍ତ୍ରରେ । ସୁବଶ—ନିଜ ଅଧୀନ ।

୫—ସାର—ଉତ୍କୃଷ୍ଟ । ନିପଜ୍ଞତ—ରାଜଛତ୍ର । ରସିକଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ରାଜା (ଶ୍ରେଷ୍ଠ) ହେବ ।

୬—ଶୁଭକ୍ଷୀଭକ୍ଷୀ—ସୁନ୍ଦରୀ ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କର ଭକ୍ତୀ (ଛାନ୍ଦ) । ସୁଭାଗ୍ୟ—ବଡ଼ ଭାଗ୍ୟବନ୍ତ ବୋଲି । ନେତ୍ର—ଆଖିର । ଲକ୍ଷିବ—ବିଚାରବ । ସୁନାସୀର ପଦ—ଇନ୍ଦ୍ରପଦ । ସୁନାସୀର ପଦତଳେ—ସୁନ୍ଦର ନାସିକା ଥିବା ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କର ପାଦତଳକୁ । ଲେଖିବ—ଗଣିବ ।

ସୁନ୍ଦର ମୁଖ ଚାହିଁବ । ସୁଧାଂଶୁକୁ ନ ଚାହିଁବ ।
 ଶୁଣିଲି ତୋ ଦାଉ, ମୋତେ ନ କମ୍ପାଇ ଏବେ ସେ କାଳ କହିବ । ୮ ।
 ସୁନାଙ୍ଗୀ ସଙ୍ଗ ପାଇବ । ସୁନାଗର ବୋଲାଇବ ।
 ସୁମନଶର ଶରସନ ନ ଧର ଏଥର, କି ଛଳାଇବ । ୯ ।
 ସମ୍ବୋଗ ରଙ୍ଗେ ସଜିବ । ସନାଦ ବଳା ଖଞ୍ଜିବ ।
 ଷଟପଦ ନାଦ ବାଦନ ସମ୍ପାଦ କି ବୋଲି ସତେ ଚଞ୍ଜିବ । ୧୦ ।
 ସୁମତୀଅଙ୍ଗେ ଜଡ଼ିବ । ସୁଧା ସମୁଦ୍ରେ ବୁଡ଼ିବ ।
 ସୁବାସ କପୂର ଚନ୍ଦନ ଆଦର କାହିଁ ପାଇଁ ନ ଛୁଡ଼ିବ । ୧୧ ।
 ଶ୍ରୀପଦେ ଲକ୍ଷ୍ମୀ ସଜିବ । ଶ୍ରୀପଦ ସବୁ ଅଜିବ ।
 ଶ୍ରୀମୁଖ ଆନାଇଁ ମୁହୂର୍ତ୍ତେ କମ୍ପାଇ ଗରୁଡ଼ ଶକ୍ତି ବଞ୍ଚିବ । ୧୨ ।
 ସେବା ସେନ୍ଧୁ ବଢ଼ାଇବ । ଶେଷଶୁଆ ଛଢ଼ାଇବ ।
 ସେ କୋମଳାଙ୍ଗୀକି ଆନନ୍ଦଦାୟୀକି ଛୁଟିରେ ପଡ଼ୁଡ଼ାଇବ । ୧୩ ।
 ସାଉଁଳାସ ନ ଚଢ଼ିବ । ଶାଢ଼ୀ ପରସ୍ତେ ଜଡ଼ିବ ।
 ସାହଚ୍ୟପଠିନୀ ଗହଣ ଖଟଣି ଛୁଇଁ ପ୍ରାୟ ନ ଛୁଡ଼ିବ । ୧୪ ।
 ସୁଲକ୍ଷଣାକୁ ଚାହିଁବ । ଶୁଭ ଆଉ କି କହିବ ।
 ସୁର ଆଚରଣ ପଣକୁ ସେ କ୍ଷଣ କ୍ଷଣ ଦାନ ବିହିବ । ୧୫ ।
 ସରଗେ କୋଳ ରଞ୍ଜିବ । ସବୁ ସମ୍ପତ୍ତି ସଞ୍ଚିବ ।
 ସରତ ସାଗର ଅଭେଦ ହେବାର କର୍ତ୍ତ ଅଧିକ ପାଞ୍ଚିବ । ୧୬ ।

୭—ସାର—ଉକ୍ତସ୍ତୁ । ସାରଙ୍ଗେ—ସାରଙ୍ଗୀ ବାଜାକୁ । ଶାରଦାସାଶାକୁ—
 ସରସ୍ବତୀଙ୍କର ବାଶାକୁ । ମନଫୁରୁଣାକୁ—ମନ ପ୍ରଫୁଲ୍ଲ କରିବା । ପାଣିକ—ହାତକୁ ।
 ୮—ସୁଧାଂଶୁକୁ—ଚନ୍ଦ୍ରକୁ ।
 ୯—ସୁନାଙ୍ଗୀ—ସ୍ବର୍ଣ୍ଣବର୍ଣ୍ଣା ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କୁ । ସୁମନଶର—କନ୍ଦର୍ପ । ଶରସନ
 —ଧନୁ ।
 ୧୦—ସମ୍ବୋଗ—ସୁରତ । ରଙ୍ଗେ—କୌରୁକରେ । ସନାଦ—ବାଜେଣୀ ।
 ଷଟପଦନାଦ—ଭାଷାରେ ଗୁଣଗୁଣ ଶବ୍ଦ । ବାଦ—ବିବାଦ । ନ ସମ୍ପାଦ—ନ କର ।
 ୧୧—ସୁବାସ—ସୁଗନ୍ଧ ।
 ୧୨—ଶ୍ରୀପଦେ—ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ପାଦରେ । ଲକ୍ଷ୍ମୀ—ଅଳତା । ଶ୍ରୀପଦ—ଶୈଶ୍ୟ ।
 ଗରୁଡ଼ଶକ୍ତି—ହାତଯୋଡ଼ି ଆଗରେ ଠିଆ ହେବା ।
 ୧୪—ସାଉଁଳାସ (ସାଉଁଳାସ) ମନୋରଥ । ସାହଚ୍ୟପଠିନୀ—ସାହଚ୍ୟ
 ପଡ଼େ ଯେଉଁ ରାଧା । ଗହଣ ଖଟଣି—ସଙ୍ଗସେବାକୁ ।
 ୧୫—ସୁର ଆଚରଣ ପଣକୁ—ଦେବତାମାନଙ୍କ ଆଚରଣ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ
 ପଣକୁ । ବିକ୍ଷଣ—ପଲକ ନ ପଡ଼ିବା କଥାକୁ । ବିହିବ—ଚାହିଁବ ।

ଶରୀର ସାର୍ଥ କରିବ । ସର୍ପବନ୍ଧ ଆଚରଣ ।

ସକଳ ଶ୍ରୀମୁଖେ ଛୁଡ଼ି ଛୁଡ଼ି ଦୁଖେ ବୋଇଲେ କଥା କରିବ । ୧୬ ।

ସତ୍ୟ ଆଗ କରାଇବ । ସର୍ଜି ଖେଳେ ହରାଇବ ।

ସନାତନ କଳିଣୀ କଟିତଟେ ପୁଣି ଜୀବ ଥିବ ଭରାଇବ । ୧୮ ।

ସୁମତିକି ଛଳାଇବ । ଶୁଦ୍ଧିବାକୁ ବଳାଇବ ।

ସୁର୍ଯ୍ୟାନ-ବସନା ବୋଲିବେ ସତେ ନା ରଖି ହେବୁ ତଳାଇବ । ୧୯ ।

ସୁମତି-କର ଧରିବ । ଶୁଣା କଳିଣୀ ତରିବ ।

ଶୁଣି ମୋହୋ ଭାଷା ବଳା ଖଞ୍ଜୁଁ ଯୋଷା ଚରଣ ଧରି ବାରିବ । ୨୦ ।

ସୁବେଶୀ ନାଟ ଦେଖିବ । ସୁମେରୁ ପଦ୍ମେ ରଖିବ ।

ସୁମତି ମୋ ବାଣୀ ଶୁଣି ନାଶାମଣି ନରୁଇବ ପରଖିବ । ୨୧ ।

ସପତ ମୋର ଭାବିବ । ସପ୍ତଦି ବସ୍ତ୍ରା ତୋଷିବ ।

ସପ୍ତକଳାମାତ୍ର ଶୁଣି ମୁଁ ଆନନ୍ଦ-ରସ-ସାଗରେ ଭାସିବ । ୨୨ ।

ସେ ଅନ୍ତେ ବାସ ହରିବ । ସେହରସ ବିରୁଦ୍ଧିବ ।

ସେ ବ୍ୟାଜରୋଦନେ ଆନନ୍ଦଧୁନନେ ଆନ ଦେଲେ କି କରିବ । ୨୩ ।

ସାରଣା ଆଗ କରିବ । ଶାଢ଼ୀ ଦେବା ଆଚରିବ ।

ସାତକୁମ୍ଭଗୋର ବୋଲ ସତ୍ୟ କରି 'କାମନାକୁ ନ ବାରିବ' । ୨୪ ।

୧୬—ସରପଞ୍ଚାଗର—ନର ଓ ସମୁଦ୍ର । ଅଭେଦ—ଅଭିନ୍ନ ଏକାକାର ହେବାଟା କି ଅଧିକ କଥା ? ଏହା ପାଞ୍ଚବ ।

୧୭—ସର୍ପବନ୍ଧ—ରତ୍ନବନ୍ଧ ବିଶେଷ । ସକଳ ଶ୍ରୀମୁଖେ—ଶ୍ରୀମୁଖ ହଲାଇ ।

୧୮—ସନାତନ—ବାଳୁଥିବା । ଭରାଇବ—ପିରାଇବ ।

୧୯—ସୁର୍ଯ୍ୟାନ—ସରୁ ।

୨୦—କର—ହାତ । କଳିଣୀ—ଶର । ଶୁଣା—ଶୁଣାଅ ତେବେ ମୁଁ ତରିବ । ଭାଷା—କଥା । ଯୋଷା—ସ୍ତ୍ରୀ ଶ୍ରୀରାଧା ।

୨୧—ସୁବେଶୀ—ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କର ସୁନ୍ଦର ବେଶର ନାଟ ବିପକ୍ଷତ ବନ୍ଧରେ ଦେଖିବ । ସୁମେରୁ ପର୍ବତକୁ ପଦ୍ମରେ ରଖିବ ଅର୍ଥାତ୍ ପୁରୁଷାସ୍ଥିତରେ ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କର ସ୍ତନ ଓଲଟାହାତରେ ଧରିବ । ସୁମତି ଶ୍ରୀରାଧା ମୋ କଥା ମାନ ମୁଖରୁ ନ ଦାସାମଣି ହଲାଇବେ ପଦ୍ମା କରିବ ।

୨୨—ସପତ—ଶପଥ, ଭାଷ । ସପ୍ତଦି ବସ୍ତ୍ରା—ବହୁଦବରସୀ ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କୁ । ସପ୍ତକଳାମାତ୍ର—ପୁରୁଷାସ୍ଥିତରେ କଟିକଳିଣୀରୁ ଜାତ ଶର । ଆନନ୍ଦ-ରସ-ସାଗରେ ହର୍ଷରସ ସମୁଦ୍ରରେ ।

୨୩—ବ୍ୟାଜରୋଦନେ—ମିଛରେ କାନ୍ଦିଲେ । ଆନନ୍ଦଧୁନନେ—ମୁହଁ ହଲାଇ । ଆନ ଦେଲେ—ଭାଷ ପକାଇଲେ ।

ସଦନସ୍ତୁ ମୁଁ ହୋଇବି । ସତ୍ୟ ଏତେ କରାଇବି ।
 ଶଶିକରଣରେ ଚୂର୍ଣ୍ଣପ୍ରାଙ୍ଗଣରେ ବିପଦତ ମଙ୍ଗାଇବି । ୨୫ ।
 ସୁମନେ ବେଶ ସାଜିବି । ସୁ-ମକର ସରଜିବି ।
 ସୁପତ୍ରାବଳୀକି ଲେଖନେ ବାଳୀକି ମନାର୍ଦ୍ଦ ନଖ ମାଜିବି । ୨୬ ।
 ସୁଗ୍ରୀବ ଦେଖି ଡରିବି । ସୁମନା ମନ ହରିବି ।
 ସୁମନ-ବନରେ ଜଳଯନ୍ତ୍ର-ପୁରେ ବସି ଦିନକୁ ସାରିବି । ୨୭ ।
 ଶ୍ରୀଶକ୍ତି ସୁନେ ଲେପିବି । ଶ୍ରୀଉର ଉରେ ସ୍ଥାପିବି ।
 ଶ୍ରୀଅଙ୍ଗ ଶୀତଳ ପାଇଁ ଶ୍ରୀକାଳ-ତାପେ ଆଉ ନ ତାପିବି । ୨୮ ।
 ଶ୍ୟାମା ମତି ବଢ଼ାଇବି । ସାମୁଦ୍ରିକ ପଡ଼ାଇବି ।
 ସାର ଏ ବରଷା ବୋଲି ରସାଳସା ବାହୁ କଣ୍ଠେ ବେଢ଼ାଇବି । ୨୯ ।
 ଶରଦ ଯନ୍ତ୍ର ଦେଖିବି । ସରୋଜୀକି ଲେଖିବି ।
 ସରୁଛ ମୁଁ ଭୂରେ ତୁ ପର ପ୍ରଭୁରେ ମୋ ଜୀବ କେହି ରଖିବି । ୩୦ ।
 ସେହେ ତାକୁ ଦ୍ରବାଇବି । ସେହିକ୍ଷଣି ଅଶାଈବି ।
 ସେ ସର୍ଜୀତ ରଙ୍ଗ କରିବ ଅନଙ୍ଗ ମୁଖେ କାଳ ଲଗାଇବି । ୩୧ ।

୨୪—ହେ ଶାତକୁମ୍ଭଗୋର—ସୁନାଗୋର ଶ୍ରୀରାଧେ ! ମୋ କାମନା—
 ଇଚ୍ଛାକୁ ନ ବାରିବି—ବାରିଣ କରିବି ନାହିଁ, ସତ୍ୟ କରି କହ । ଏହା ଆଗେ
 ସାରଣୀ—ଠିକ୍ କରିବି । ପଛେ ଶାଢ଼ୀ ଦେବି ।

୨୫—ଶଶିକରଣରେ—ଚନ୍ଦ୍ର ଆଲୋକରେ । ଚୂର୍ଣ୍ଣପ୍ରାଙ୍ଗଣରେ—ଚୂନ
 ଅଗଣାରେ ।

୨୬—ସୁମନେ—ଫୁଲରେ । ସୁ-ମକର—ଚିତାପାଟି । ସରଜିବି—କରିବି ।
 ସୁପତ୍ରାବଳୀକି—ସୁନାଦରେ ଲତାପତାଦି ପତ୍ରରଚନାକୁ । ଲେଖନେ—
 ଲେଖିବାକୁ ।

୨୭—ସୁମନା—ସୁରୁକି ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କ । ସୁମନବନରେ—ଫୁଲ ବଗିଚାରେ ।
 ଜଳଯନ୍ତ୍ରପୁରେ—ଯେଉଁ ଘରେ ପାଣିକଳରୁ ପାଣି ପଡ଼େ ।

୨୮—ଶ୍ରୀଶକ୍ତି—ଚନ୍ଦନ । ଶ୍ରୀଉର—ରାଧାଙ୍କ ଛୁଇଁବୁ । ଶ୍ରୀଅଙ୍ଗ ଶ୍ରୀତଳ—
 ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କ ଦେହ ଶୀତଳତାକୁ । ତାପେ—ତାତିରେ ।

୨୯—ଶ୍ୟାମା—ଶ୍ରୀରାଧା । ଶୀତେ ସୁଖୋଷ୍ଣସବ୍ୟାଙ୍କୀ ଶ୍ରୀକ୍ଷେ ଯା ସୁଖଶୀତଳା ।
 ତପ୍ରକାଞ୍ଚନବର୍ଣ୍ଣାସ୍ତୁ ସା ସ୍ତ୍ରୀ ଶ୍ୟାମେତି କଥ୍ୟତେ । ଶ୍ୟାମା ଯୌବନମଧୁସ୍ଥା—ଏ
 ଅର୍ଥ ଏଠାରେ ପ୍ରୟୁକ୍ୟ ନୁହେଁ । ମତି—ମନ । ସାମୁଦ୍ରିକ—ଲକ୍ଷଣୋପକ ଶାସ୍ତ୍ର,
 ଯେଉଁ ଶାସ୍ତ୍ର ପଢ଼ିଲେ ମଣିଷଙ୍କର ଭଲ ମନ୍ଦ ଜଣା ପଡ଼େ । ସାର—ଉଚ୍ଛ୍ୱାସ ।
 ରସାଳସା—ରସପୁର୍ଣ୍ଣା ରାଧାଙ୍କର ।

ଶୀତଳ ରତ୍ନ ପାଇବ । ଶିବାଗିକ କମ୍ପାଇବ ।
 ସ୍ଥିତ ହାସେ ଠାରି ଦେବ ଏ ଶବ୍ଦ ବନ୍ଧୁ ହିତ ଜଣାଇବ । ୩୨ ।
 ସିଦ୍ଧାଣୀ ପାଦେ ଖଟିବ । ଶୀତ କଲ୍ପ ତ ବଟିବ ।
 ଶୀଘ୍ରରେ ପଶନ୍ତ ଦୋଡ଼ାଇଲେ ମୁଁ ତ । ଶିଶିର ଭୟ କାଟିବ । ୩୩ ।
 ସାର ରତ୍ନକୁ ରୁହିବ । ସାରଙ୍ଗୀ କରେ ବାଇବ ।
 ସାର ପିକମାନ କରି ଶୀତ ଗାନ ମୋ ରାଣ ଦେଇ କହିବ । ୩୪ ।
 ସୁମତ କର ଧରିବ । ସୁମନା ତୋଳା ବାରିବ ।
 ସୁମନା ଏ ଶବ୍ଦ କଲେ ଦାସ ଗତି କିସ ଆଉ ପରୁରିବ । ୩୫ ।
 ସେ ବନେ ଭ୍ରମୁ ରୁହିବ । ସେବକ ପଣ ବହିବ ।
 ଶେଷାଞ୍ଚଳ ଧରି ଶ୍ରମସ୍ତେଦ ବାରିବାର ଭାଗ୍ୟ କି କହିବ । ୩୬ ।
 ଶେଷହୀ ସଜଡ଼ାଇବ । ସେବତାଳ ପଡ଼ାଇବ ।
 ସେ ତ ସୁକୁମାରୀ ବାଧୁବାକୁ ଡରି ବୁନ୍ଦ ଯହେ ଛୁଡ଼ାଇବ । ୩୭ ।

୩୦—ସରୋଜାକ୍ଷୀକ—ପଦ୍ମନେତ୍ରୀ ଶ୍ରୀରାଧାକୁ । ଲେଖିବ—ଚିଠି ଦେବ ।
 ଭୂରେ—ପୃଥ୍ବୀରେ । ପ୍ରଭୁ—ମାଲିକ । କେହି—କିପରି ।

୩୧—ଦ୍ରବାଇବ—ତରଳାଇବ । ସଙ୍ଗୀତରଙ୍ଗ—ଗାନକୌତୁଳ ।
 ଅନଙ୍ଗ—କନ୍ୟା । କାଳି ଲଗାଇବ—ହଠେଇ ଦେବ ।

୩୨—ଶୀତଳ—ହୁମ । ଶିବାଗିକ—କନ୍ୟାକୁ । ସ୍ଥିତହାସେ—ମନ୍ଦ-
 ହାସରେ । ହେ ବନ୍ଧୁ ! ଶବ୍ଦ—ରାତ୍ରି । ହିତ—ଭଲ ।

୩୩—ସିଦ୍ଧାଣୀ—ଚତୁର୍ଥ ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କ । ବଟିବ—ଭଣ୍ଡାଇବ । ଶିଶିରଭୟ-
 —ଶୀତଭୟ ।

୩୪—ସାର ରତ୍ନକୁ—ଉକ୍ତାଷ୍ଟ ରତ୍ନ ବସନ୍ତକୁ । ସାରଙ୍ଗୀ—ବାଜାକୁ କରେ-
 ହାତରେ । ପିକମାନ—ପଞ୍ଚମସ୍ୱରକୁ । ସାର—ଅଧିକ ଶ୍ରେଷ୍ଠ କରି ଶୀତ
 ଗାନ କରି ।

୩୫—ସୁମତକର—ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କ ହାତ । ସୁମନା ତୋଳା—ଫୁଲ
 ତୋଳିବା । ବାରିବ—ମନା କରିବ । ହେ ସୁମନା ତୁ ଏ ଶବ୍ଦ (ଫୁଲତୋଳା)
 କଲେ ଆଉ ଦାସ (ସୁକର—ମୋର) ଗତି କଣ ? ମୁଁ ବା ଆଉ କଣ କରିବ ?

୩୬—ସେ (ଶ୍ରୀରାଧା) ବଣରେ ବୁଲି ବୁଲି ସୁକର ହେବ । ଶେଷାଞ୍ଚଳ—
 ଲୁଗାକାମା । ଶ୍ରମସ୍ତେଦ—ହାଲ । ବାରିବାର—ପୋଡ଼ି ଦେବାର । ଭାଗ୍ୟ—
 ସୌଭାଗ୍ୟ ବସ୍ତୁ ।

୩୭—ସୁକୁମାରୀ—କୋମଳାଙ୍ଗୀ ତାଙ୍କୁ କାଟିବ ବୋଲି । ସେବତାଳ—
 ସେବତା ଫୁଲକୁ । ପଡ଼ାଇବ—ପକାଇବ । ବୁନ୍ଦ—ତେଜ ।

ସୁମନେ ପଞ୍ଜା ରଞ୍ଜିତ । ସୁମରୁ ଧନେ ବିଞ୍ଚିତ ।
 ସୁମତ ତା ଜାଣି ମାଗିଲେ ତା ପୁଣି କହଁ ବ୍ୟାଜ ବିରଞ୍ଜିତ । ୩୮ ।
 ସୁମନା ମନା କରବ । ସହା ମୁଖ ଅନାଇବ ।
 ସୁକାନ୍ତି ଏ ଦେହ କାହାର ନ କହ, ଏହି ବଚନେ ତରବ । ୩୯ ।
 ଶତଦଳ ଛୁନାଇବ । ସହା ମୁଖ ଅନାଇବ ।
 ସଦା ପ୍ରସନ୍ନତା ଥିବ ନା ବନିତା ବୋଇଲେ ଲଜ ପାଇବ । ୪୦ ।
 ସେ ଶଶି ପାଦ ଧରିବ । ସେ ତଳିଲେ ନ ଡରିବ ।
 ସେବକର ଦୋଷ କ୍ଷମା ହେଲ ଶୁଷ, କବି ଦୋଷୀ ଉଚ୍ଚାରିବ । ୪୧ ।
 ସତେ ମୁଁ କତି ପାଇବ । ଶଶିରୁ ସୁଧା ପିଇବ ।
 ସୁପନ ସମ୍ପତ୍ତି ଶ୍ରେଷ୍ଠକୁ ପ୍ରାପତି ହେବ ପ୍ରତେ ଜନ୍ମାଇବ । ୪୨ ।
 ସାର ସଖ ରଖାଇବ । ସାଧୁ ସୁଖ ବଢ଼ାଇବ ।
 ସାମନ୍ତସିଂହାର ବୋଲେ ଦାମୋଦର ରାଧା ତୁଲେ ମିଳାଇବ । ୪୩ ।

୩୮—ସୁମନେ—ଫୁଲରେ । ସୁମରୁ—ବିଷ୍ଣୁ ହେବାକୁ ମନେ କରୁ କରୁ ।
 ଧନେ—ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କୁ । ସୁମତ—ବୁଦ୍ଧିମତୀ ଶ୍ରୀରାଧା । ମାଗିଲେ—ମୋତେ ପଞ୍ଜା
 ମାଗିଲେ । ବ୍ୟାଜ—କପଟ ।

୩୯—ସୁମନା ଶ୍ରୀରାଧା ବିଷ୍ଣୁବାକୁ ମନା କଲେ, ବାରଣ କରବ ଅର୍ଥାତ୍
 ମନା ମାନବ ନାହିଁ । ହେ ସୁକାନ୍ତି—କାନ୍ତିମତ ।

୪୦—ଶତଦଳ—ପଦ୍ମ । ସହାମୁଖ—ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କ ମୁହଁ । ସଦା ପ୍ରସନ୍ନତା—
 ପ୍ରଫୁଲ୍ଲତା, ଥିବ ନା । ଏ ପଦ୍ମପରି ସମୟରେ ମଉଳିବ ଅର୍ଥାତ୍ ଆପଣଙ୍କ
 ବିରହରେ ମଉଳିବ ତ ନାହିଁ । ବନିତା—ଶ୍ରୀରାଧା ।

୪୧—ଶୁଷ—କୃଷ୍ଣ । କବି ପଦ୍ମକୁ ତୁଳନା ଦେବାରେ ଦୋଷୀ—ମୁଁ
 ନୁହେଁ ଏହା କହିବି ।

୪୨—ମୁଁ କତି—ରାଧାଙ୍କ ନିକଟକୁ । ଅଥବା ମୁକ୍ତ ସ୍ଵରୂପ । ଶଶିରୁସୁଧା
 —ଚନ୍ଦ୍ରଠାରୁ ଅମୃତ । ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କ ନିକଟ ପାଇବା ଓ ଚନ୍ଦ୍ରରୁ ଅମୃତ ପିଇବା
 ସମାନ । (ଅତଏବ ନିଦର୍ଶନାଳଙ୍କାର) । ସ୍ଵପ୍ନରେ ପ୍ରାପ୍ତଧନ ପୁଣି ସାକ୍ଷାତରେ
 ଭୋଗ ହେବ ? ଏ ପ୍ରତେ, ପ୍ରତ୍ୟୟ-ବିଶ୍ୱାସ ।

୪୩—ସାରସଖ—ଛୁଇଁଷ୍ଟ ଛାତି । ସାଧୁସୁଖ—ସାଧୁଲୋକଙ୍କର ସଖ ବା
 ନିଜ ଗୁରୁ ସାଧୁଚରଣ ଦାସଙ୍କର ସୁଖ । ଦାମୋଦର—ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ।

ଉନବିଂଶ ଛାନ୍ଦ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ରୂପ ଭାବନ

ଅବନା ନୟନ । ରାଗ—କାଳୀ

ସଜ୍ଜନଗଣ କର ଶ୍ରବଣ ନନ୍ଦନନନ୍ଦ ଅଙ୍ଗ ।
 ବ୍ରଜକଳସ ମଦନଶୟ ଉଚ୍ଛନ୍ନ ଭକ୍ତ ରଙ୍ଗ ।
 ସଜଳ—ନବଦାନ—ସମ୍ଭବ ବରନ ବରପଦ୍ମ ।
 କୃଷ୍ଣ-କମଳ-ପ୍ରଚ୍ଛଳଦଳ ମରକତଗଞ୍ଜନ । ୧ ।
 ରମ୍ୟ କଞ୍ଜଲବର ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ତମସତପ୍ତ ଜୟ ।
 ଭ୍ରମର ସଞ୍ଚ ମସ୍ତକ-କଚ-ବନ୍ଧନ ସୁର ଭୟ । ୩ ।
 ବରହବର ମଣ୍ଡନ କ-ର ନବପଲ୍ଲବ ସଙ୍ଗ ।
 ଅର୍ଚ୍ଚିତମୁକ କମଳସ୍ତକ ବନ୍ଧନ ଛନ୍ଦରଙ୍ଗ । ୪ ।
 ରତ୍ନସଂଯତ ମକରବତ ଶ୍ରବଣ ଅବତଂସ ।
 ରମ୍ୟ ଅଞ୍ଜନ ଅକ୍ଷରଞ୍ଜନ କରଇ ମନ ବଶ । ୫ ।

୧—ନନ୍ଦନନନ୍ଦ ଅଙ୍ଗ—ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କର ଶ୍ରୀଅଙ୍ଗ । ବ୍ରଜକଳସ-ମଦନଶୟ—
 ବ୍ରଜାଙ୍ଗନାମାନଙ୍କର କନ୍ଦର୍ପଶର, ଅର୍ଥାତ୍ କାମ ପୀଡ଼ା ଦେଉଛି । କନ୍ୟା ଗୋପାଙ୍ଗନା-
 ମାନେ କାମଶର ପରି, ସେଥିରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଦେହ ଉଚ୍ଛନ୍ନ—ଉଡ଼ିକଣ୍ଠିତ । ଭକ୍ତରଙ୍ଗ
 —ଭକ୍ତଙ୍କର ଆନନ୍ଦଦାୟକ ।

୨—ସଜଳ-ନବଦାନ-ସମ୍ଭବ-ବରନ—ଜଳପୂର୍ଣ୍ଣ ନୂଆ ମେଘ ପରି ରଙ୍ଗ ।
 ବରପଦ୍ମ—ବଡ଼ ଯତନ । କୃଷ୍ଣକମଳପ୍ରଚ୍ଛଳଦଳ ମରକତଗଞ୍ଜନ—କଳା ପଦ୍ମର
 ନିର୍ମଳ ପାଖୁଡ଼ା ଓ ମରକତମଣିକୁ ଶୋଭା ଜୟ କରିଛି କନ୍ୟା କଳା ପଦ୍ମପାଖୁଡ଼ା
 ସେ କୃଷ୍ଣ ।

୩—ରମ୍ୟ କଞ୍ଜଲବର ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ—ମନୋହର କଳା ପରି ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ।
 ତମସତପ୍ତ ଜୟ—ଅନ୍ଧକାରପୃଞ୍ଚିକଣା । ଭ୍ରମର ସଞ୍ଚ—ଭୟର ପରି ସୁନ୍ଦର । ମସ୍ତକ
 କଚ ବନ୍ଧନ ସୁର ଭୟ—ମୁଣ୍ଡର କେଶ ପାଶଟି କନ୍ଦର୍ପର ଭୟକାଶ୍ଚ ଅଥବା କେଶ-
 ପାଶଦ୍ୱାରା କାମଭୟକାଶ୍ଚ । ତାର ଶୋଭା ଦେଖି କନ୍ଦର୍ପ ହାରି ଯାଉଛି ।

୪—ବରହବର—ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ମୟୂରପୁଚ୍ଛ, ନବପଲ୍ଲବ ସଙ୍ଗ—ନୂତନ ପତ୍ର
 ସହିତ; କ-ର—ମସ୍ତକର ମଣ୍ଡନ ହୋଇଅଛି । ଅର୍ଚ୍ଚିତମୁକ—ଅର୍ଚ୍ଚିତମୁକାର
 ଅଳଙ୍କାର । କମଳସ୍ତକ—ପଦ୍ମମାଳା । ଛନ୍ଦରଙ୍ଗ—ଛନ୍ଦ ପ୍ରକାରରେ ଛନ୍ଦଶିଳ୍ପରେ ।
 ବନ୍ଧନ—ବନ୍ଧା ହୋଇଅଛି ।

୫—ରତ୍ନସଂଯତ—ମଣିଧରିତ । ମକରବତ—ମଗର ଆକାର । କୁଣ୍ଡଳ
 ଓ ଶ୍ରବଣ ଅବତଂସ—କର୍ଣ୍ଣରେ ଖୋସା ହୋଇଥିବା ଟାହୁଆ ପ୍ରଭୃତି ! ଅଥବା

ମଦନ ମନ ଅକ୍ଷ ବନ୍ଧନ ପରତକ୍ଷ ଲପନ ।
 କଳଙ୍କହତ ଚନ୍ଦ୍ରମହତ କରଇ ତ ଦଳନ । ୬ ।
 କଳ୍ପଲବଣ୍ଡ ପିଙ୍କଜ ଯହୁ ଦଟେନ ଅଦଟେନ ।
 ମର୍ଦ୍ଦତ ଦରପଣର ବରପଣ ତ ଅଯତନ । ୭ ।
 ପବନବହ ସର ସାଗ୍ରହ ସହ-ଅର୍ଣ୍ଣବଫଳ ।
 ଚନ୍ଦ୍ରର ଖଣ୍ଡ ପ୍ରଜ୍ଜଳ ଗଣ୍ଡ ଦର୍ପକ-ଦର୍ପସ୍ଥଳ । ୮ ।
 ପଲ୍ଲବରଙ୍ଗ ଅଧର ଭାବ କରଇ ପରତକ୍ଷ ।
 ମନ ସରସ ଝଟକ ହସ ଅମୃତ ତ ଅଲକ୍ଷ । ୯ ।
 କଣ୍ଠ ତ ଦର-ମହତହର କଳରବ ଗଞ୍ଜନ ।
 ପଦ୍ମକଦମ୍ବ ରତନ ଦମ୍ବହରକ ସ୍ବକଯହୁ । ୧୦ ।
 ଭର ମର୍ଦ୍ଦତ ଅରର ବତ ଅଲକ୍ଷ ତ ଲକ୍ଷଣ ।
 ଗଜ ପ୍ରମତ୍ତ କର ସଂଯତ ହସ୍ତଦଣ୍ଡ ଦଟଣ । ୧୧ ।

ଶ୍ରବଣ ଅବତଂସ—କର୍ଣ୍ଣଭୂଷଣ ଅର୍ଥାତ୍ କୁଣ୍ଡଳ । ରମ୍ୟଅଞ୍ଜନ—ମନୋହର କଳ୍ପନ ।
 ଅକ୍ଷରଞ୍ଜନ—ଅକ୍ଷିରେ ଶୋଭିତ ।

୬—ମଦନ ମନ ଅକ୍ଷବନ୍ଧନ—କର୍ମଧର ମନ ଓ ଅକ୍ଷିର ବନ୍ଧନକାରୀ ।
 ପରତକ୍ଷ ଲପନ—ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷଦୃଷ୍ଟି ମୁଖ । କଳଙ୍କ ହତ—କଳଙ୍କ ଶୂନ୍ୟ । ମହତ—
 ଆଧିକ୍ୟ । ଦଳନ—ବିନାଶ ।

୭—ଯେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ମୁଖକୁ ଓ ପଙ୍କଜ ଯହୁ—କାଳିଆ ପଦ୍ମ ଶୋଭା ।
 ଦଟେନ—ଭୁଲନାରେ । ଅଦଟେନ—ଅନୁପଯୁକ୍ତ । ମର୍ଦ୍ଦତ ଦରପଣର—ମରକତମଣି
 ଦର୍ପଣର । ବରପଣ—ବଡ଼ପଣିଆ । ଅଯତନ—ଅଶୋଭନ ।

୮—ପବନବହ ସରସଗ୍ରହ—ପବନବହ ଯେ ଶବ୍ଦ ତାର ସର ଆଧାର
 ଅର୍ଥାତ୍ ନାସିକା—ନାକ, ଅର୍ଣ୍ଣବଫଳ ସହ ସଗ୍ରହ—ମୁକ୍ତାୟୁକ୍ତ, ହୋଇଅଛି ।
 ଚନ୍ଦ୍ରର ଖଣ୍ଡପ୍ରଜ୍ଜଳ—ଅର୍ଦ୍ଧଚନ୍ଦ୍ର ପରି ସ୍ପଷ୍ଟ । ଗଣ୍ଡ—କପୋଳ । ଦର୍ପକଦର୍ପସ୍ଥଳ—
 କର୍ମଧର ଗର୍ବସ୍ଥାନ ।

୯—ଅଧର—ଓଷ୍ଠ । ପଲ୍ଲବରଙ୍ଗ—କୋମଳପତ୍ର ଶୋଭାକୁ । ପରତକ୍ଷ—
 ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷରେ । ଭାବ—ପରାକର୍ଷ୍ଯ କରଇ । ମନ୍ଦସରସଝଟକହସ—ରସପୁର୍ଣ୍ଣ ଚକ୍
 ଚକ୍ ମନ୍ଦହାସକୁ ଅମୃତ ତ, ଅଲକ୍ଷ—ସମାନ ନୁହେ ।

୧୦—ଦରମହତହର—ଶଙ୍ଖର ବଡ଼େଇ ନାଶକ । କଳରବ ଗଞ୍ଜନ—
 ପାରା ପରାକ୍ରମକାରୀ ଅର୍ଥାତ୍ ପାରାକର୍ଣ୍ଣଠାରୁ ଅଧିକ ସୁନ୍ଦର । ପଦ୍ମକଦମ୍ବ—ପଦ୍ମସମୂହ
 ଅଥବା ପଦ୍ମ ଓ କଦମ୍ବ ଫୁଲର ଏବଂ ରତନ—ରତ୍ନମୟ ହାରର ଦମ୍ବହରକ—ଧୈର୍ଯ୍ୟ
 ନାଶକ । ସ୍ବକଯହୁ—ମାଲାର ଶୋଭା ବା ପଦ୍ମ ଓ କଦମ୍ବ ପୁଷ୍ପାଦିରେ ଗୁଢ଼ା ବନମାଳା
 ରତ୍ନହାରର ବଡ଼ପଣକୁ ଗୁଢ଼ କରୁଛି ।

ତେଜା କୃତ ରଙ୍ଗ ବ୍ୟକତ କରପସ ପ୍ରକଟ ।
 ମଧ୍ୟର ସମ ବଜ୍ର ଉପମ ଏଣଇନ୍ଦ୍ର ଅଦଟ । ୧୬ ।
 ଉଦର ଶତ ପର୍ବର ଶତପସ ମହତହର ।
 ବରଚରମ ପଲକ-ରମ୍ୟ-ଗରବ-ଶବ୍ଦକର । ୧୭ ।
 କନକ-ପଦ୍ମ ଜୟବସନ ସନକ-ଦମ୍ଭହର ।
 ମଧ୍ୟ-ମଣ୍ଡନ ସୁନ ମଦନ-ମନ-ଧନଚଉର । ୧୮ ।
 ଦନଜଦନ ମଲ୍ଲମଜ୍ଜନ-ସ୍ତମ୍ଭ-ଦମ୍ଭ-ତସ୍ମର ।
 ତଳର ଜୟ ଡେରାଞ୍ଜା ଗୁଜବରନ-କର । ୧୯ ।
 ଚରଣତଳ ରଙ୍ଗକମଳ-ମଦ-ମର୍ଦ୍ଦନକର ।
 ପଦର ବନ୍ଧଛନ୍ଦନ ଶନ୍ଦମନଆକର୍ଷଭର । ୧୬ ।

୧୧—ଉର—ପ୍ରଭ । ମର୍ଜିତଅରର ବତ—ମରକତ ମଣିମୟ କପାଟ-
 ଭୁଲ । ଲକ୍ଷଣ ଅଲକ୍ଷ୍ୟ—ଭୁଲନା ଅଯୋଗ୍ୟ, ଅଥବା ଅଭୁଲନାୟ ଶୁଭ
 ଲକ୍ଷଣଯୁକ୍ତ । ଗଜପ୍ରମଥକର ସଂସ୍ତ—ମହାହସ୍ତିର ଶୁଣଦଣ୍ଡ ଯୋଜନା
 ହସ୍ତଦଣ୍ଡଦତ୍ତ—ବାହୁଦଣ୍ଡ ଶୋଭନ ।

୧୨—ବରପଦ୍ର (ହସ୍ତରୂପକ ପରିବରେ) ପତଙ୍ଗକୃତରଙ୍ଗ (ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ
 ବିହୃତ ରଙ୍ଗବର୍ଣ୍ଣ) ପ୍ରକଟରୂପେ ବ୍ୟକତ (ସ୍ପଷ୍ଟ) ହୋଇଅଛି । ବଜ୍ରଉପମ—
 ବଜ୍ରଭୁଲ, ମଧ୍ୟର—କଟିର, ସମ ହେବାକୁ । ଏଣଇନ୍ଦ୍ର—ସିଂହ, [ଏଣ—
 ମୂର] । ଅଦଟ—ଅନୁପଯୁକ୍ତ ।

୧୩—ଉଦର—ପେଟ । ଶତପସ ପତ୍ରର—ପଦ୍ମପତ୍ରର । ମହତହର—
 ଶୋଭା ଓ କୋମଳତାକୁ ନାଶ କରୁଛି, ଏହା ସତ । ବରଚରମ—ଉଲ୍ଲସ୍ତ ପିଠି ।
 ଫଳକରମ୍ୟଗଣ ଶବ୍ଦକର—ତାଲର ଯେ ଶୋଭା ତାହାର ଟେକକୁ ଉଣା
 କରିଦିଏ ।

୧୪—କନକଯନ୍ତ୍ରକୟବସନ—ସୁନାଶୋଭାଶା ଅର୍ଥାତ୍ ହଳଦିଆ ବସ୍ତ୍ର ।
 ସନକଦମ୍ଭହର—ସନକାଦି ରସିମାନଙ୍କର ଯେଉଁ ଟାଳିଦିଏ । ମଧ୍ୟମଣ୍ଡନସୁନ—
 କଟିରୂପଣ ଶବ୍ଦ । ମଦନମନଧନଚଉର—କନ୍ଦର୍ପର ମନରୂପ ଧନର ଶ୍ଵେର ।
 ଅର୍ଥାତ୍ ମନ ହରଣ କଲେ ।

୧୫—ଦନଜଦନ—ଦକ୍ଷ ଜୟ । ମଲ୍ଲମଜ୍ଜନସ୍ତମ୍ଭଦମ୍ଭତସ୍ମର—ମାଲ
 ସାଧନଶମ୍ଭର ଦୁହତାହରଣକାଣ୍ଡ । ମଜ୍ଜନ—ଅସକ୍ତ ଅର୍ଥାତ୍ ଯେଉଁ ଖମ୍ବରେ
 ସଂସ୍ତା ମାଲମାନେ ଲାଗି ରହୁଥାନ୍ତି; ମଲ୍ଲମର୍ଦ୍ଦନପାଠ ମଧ୍ୟ ସମୀଚୀନ । ତଳର
 ଜୟ—ଜୟା ଅର୍ଥାତ୍ ପେଣ୍ଡା । ଡେରାଞ୍ଜା—ଗଣ୍ଡା ଶିଙ୍ଗଭୁଲ ଟାଣ ।

୧୬—ଚରଣତଳ—ତଳିପା । ରଙ୍ଗକମଳ—ରକ୍ତପଦ୍ମର । ମଦମର୍ଦ୍ଦନକର
 —ଗଞ୍ଜନାଶକାଣ୍ଡ । ପଦର—ପାଦର । ବନ୍ଧଛନ୍ଦନ—ବଙ୍କାଞ୍ଜବେ ଛନ୍ଦା ।
 ଶନ୍ଦମନ ଆକର୍ଷଭର—ଇନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ମନ ଆକର୍ଷଣରେ ପୁଣି ଅଥବା ଅନ୍ଧ ଆକର୍ଷକ ।

ବନ୍ଧ ମଧର କଣ୍ଠ-କରର ଶଙ୍କର ଦମ୍ଭହର ।
 ନଟବରତ ବଞ୍ଚିଉବ୍ରତ ମମ ମନର ହର । ୧୭ ।
 ଜଗତନର ସଦ୍ରବ କର ବଂଶଯନ୍ତରଧର ।
 ଦମ୍ଭଭଞ୍ଜନ ମନମଜ୍ଜନ ଶ୍ରବଣ ଜନଙ୍କର । ୧୮ ।
 ପଥର ତରଳଇ ତ ସ୍ଵରସରଣ ପ୍ରଚରଣ ।
 ମରଣଗଛ ପଲ୍ଲବ ସୁକ୍ଷ୍ମ ବସନ ତ ସ୍ଥଳନ । ୧୯ ।
 ଚନ୍ଦ୍ର ତପନ ଜଳ ପବନ ପତଙ୍ଗ ପ୍ରମୁକର ।
 ମମ ଧଇର୍ଯ୍ୟ ମନ ମନଜ ହୃତକର ମନ୍ତର । ୨୦ ।
 ସଙ୍ଗ ସଂଘଟ ଇଚ୍ଛଇ ଘଟ-ଘଟକ କମଳନ ।
 କର ସଂଘଟ ବରଲମ୍ପଟ ଅସମନର ଭଞ୍ଜ । ୨୧ ।

୧୭—ବନ୍ଧ—ବଞ୍ଚାଶ୍ରବ । ମଧର—କଟିର । କଣ୍ଠକରର—ଗଳା ଓ ହାତର । ଶଙ୍କରଦମ୍ଭହର—ଶିବଧର୍ଯ୍ୟନାଶକ । ଶିବ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ସିତ୍ତା ଦେଖି ନିଜ ତାଣ୍ଡବନୃତ୍ୟର ଅଙ୍ଗଭଙ୍ଗୀକୁ ଚୁକ୍ଷୁ ମଣିଲେ ବା ସେ ସିତ୍ତାଠାଣିରେ ମୁଗ୍ଧ ହେଲେ । ନଟବର—ନଟବର ବେଶଧାରୀ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ । ବଞ୍ଚିଉବ୍ରତ—ସଞ୍ଜମାନଙ୍କର ପତ୍ରବ୍ରତର ଓ ମମ ମନରହର—ମୋର ମନର ହରକୋଷ ।

୧୮—ଜଗତନର—ଜଗତ ଲୋକମାନଙ୍କର । ସଦ୍ରବକର—ତରଳତା-କାରୀ । ବଂଶଯନ୍ତରଧର—ବଂଶୀଯନ୍ତ୍ରଧାରୀ । ଶ୍ରବଣଜନଙ୍କର—ଶୁଣିବା ଲୋକ-ମାନଙ୍କର ଦମ୍ଭଭଞ୍ଜନ—ଧର୍ଯ୍ୟନାଶନ । ମନର ମଜ୍ଜନକାରୀ, ମନକୁ ମଜ୍ଜାଇ ଦିଏ ।

୧୯—ସ୍ଵରସରଣପ୍ରଚରଣ—ବଂଶୀଧ୍ଵନି ଶ୍ରବଣ ପ୍ରସୂରରେ, ଅର୍ଥାତ୍ ବଂଶୀଧ୍ଵନିର ଯୋଗରେ ପଥର ପାଣି ହୁଏ । ମରଣ ଗଛ—ମଳ ଗଛ । ସୁକ୍ଷ୍ମବସ୍ତ୍ର—କଅ ଲିଆ ପତ୍ରରେ ଶୋଭାପାଏ । ବସନ ସ୍ଥଳନ—ଲୁଗା ଫିଟିଯାଏ ।

ଜାତସ୍ତମ୍ଭତୟା ପୟାଂସି ସରତାଂ କାଠିନ୍ୟମାପେଦ୍‌ରେ । ଶ୍ରାଦାଣୋ ଦ୍ରବଣ୍ଡବ ସମ୍ବଳନତଃ ସାକ୍ଷାଦମୀ ମାର୍ଦ୍ଦବମ୍ ॥ ଛୈର୍ଯ୍ୟଂ ବେପଥୁନା ଜହ୍ନମୁହୁରଗା ଜାତ୍ୟାଦ୍‌ଗତଂ ଜଙ୍ଗମା । ବଂଶୀ ରୁମ୍ଭତ ହନ୍ତ ଯାମୁନତଟୀ ଶୀତାକୁଟୁମ୍ଭେ ହରୋ ॥
 ବି. ମଧବ ।

୨୦—ପନ—ସୂର୍ଯ୍ୟ । ପତଙ୍ଗ—ପକ୍ଷୀ । ପ୍ରମୁକର—ପ୍ରମୁନକାରୀ ଜଡ଼ ବା ନିଷ୍ଫଳ କରଦିଏ । ମମ—ମୋର । ହୃତକର—ହରଣକାରୀ । ମନଜମନ୍ତ୍ର—କାମର ମନ୍ତ୍ର । (ମନଜ—ମନୋଜ) । ହୃତକର ସ୍ଥାନରେ ହୃତକର ପାଠ କରବା ଉଚିତ (ଅବନା ନିୟମର ଅନୁରୋଧରେ) ।

୨୧—ଘଟ ଘଟକ କମଳନ—ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ଘଟଣାକାରୀ ବ୍ରହ୍ମା । ସଂଘ ସଂଘଟ—ସହବାସଘଟନା ବା ମିଳନକୁ । ବରଲମ୍ପଟ—ହେ ବଡ଼ ଲମ୍ପଟିୟା ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ । ଅସମନର—ଆଖି ଓ ମନର । ସଂଘଟ—ବନ୍ଦାଦ । ଭଞ୍ଜକର—ଭଙ୍ଗି ଦିଅ,

ଜୟ ଶଙ୍କର ବର କେର ଦତ୍ତ ଦତ୍ତ କର ।
 ବଲ୍ଲଭ-ପଦ-ପୁଣି ସମ୍ପଦ ବର ଅମରକର । ୨୨ ।
 ମନ ଜଳୁଇ ବର ଜଳୁଇ ସତତ ଧରଧର ।
 ଅସମ ଛନ୍ଦ ଅଙ୍କର ଧନ୍ଦ ଶ୍ରବଣ ଜନକର । ୨୩ ।
 ନନ୍ଦନନ୍ଦନ ଜଗବନ୍ଦନ ପଦସ୍ଥ ସତନ ।
 ମନ ସନ୍ତତ ସୁରଶବନ୍ତ ଶବ୍ଦଜୟ ନନ୍ଦନ । ୨୪ ।

ଅର୍ଥାତ୍ ମନ ଆପଣେ ଭାବି ଜଳକୁ ବଡ଼ କହୁଅଛି, କିନ୍ତୁ ଅତି କହୁଛି ବୁଝେତେ
 ସୁନ୍ଦର ଭାବୁଛି ସେ ସେପରି ହୋଇ ନ ଥାବେ । ଅତଏବ ଆପଣ ଦେଖା ଦେଇ
 ସେ ଦୁହିଁଙ୍କର ବିବାଦ ମେଣ୍ଟାଅ ।

୨୨—ହେ ଶଙ୍କରବର—ଶିବାଧିକ, ଅର୍ଥାତ୍ ଶିବଙ୍କଠାରୁ ବଡ଼,
 ଜୟଯୁକ୍ତ ହୁଅ । ଶଙ୍କର—ଶୁଭକର, ଅମରଙ୍କରବର—ଦେବତାମାନଙ୍କ ପ୍ରତି
 ଅନୁଗ୍ରହସ୍ୱରୂପ, ବଲ୍ଲଭପଦ ପୁଣି ସମ୍ପଦ—ଅତିପ୍ରୀତିକର ପାଦ ଛୁଇଁବା ରୂପ ସମ୍ପତ୍ତିକୁ
 ଦତ୍ତସଙ୍ଗତ କର—ଯାତ ଦେଇ ପ୍ରାପ୍ତ କରାଅ । ହେ ଶିବସୁନ୍ଦର ରୂପର ପଦ
 ଛୁଇଁବା ହେଉଛି ଦେବତାଙ୍କର ବରପ୍ରାପ୍ତି, ତାହା ମଙ୍ଗଳଜନକ, ତାକୁ ଯାତ-
 କର ଆମୁକ୍ତ ହୁଅ ।

୨୩—ହେ ଧର ଧର—ଗୋବର୍ଦ୍ଧନଧାରୀ କୃଷ୍ଣ । ଅଙ୍କର—ମୁଖ ପଛରେ ।
 ଅସମ ଗ୍ରନ୍ଥ—ବିଷମ ଛନ୍ଦଣୀ ପରି । ଶ୍ରବଣଜନକର—ଶୁଣିଲ ଲୋକର, ଧନ୍ଦ—
 ଭ୍ରମ, ଶ୍ରମଜନକ, ଗୋଲକଧର । ସତତ—ସର୍ବଦା । କଲୁଇ—କଲୁନା କରୁଛି,
 ଏବଂ ବର—ବାକ୍ୟ ଜଳୁଇ—କହୁଅଛି ।

୨୪—ଜଗତ୍ସୁନ୍ଦର ନନ୍ଦନମାନଙ୍କ ପାଦସ୍ଥସ୍ୱରୂପ ଯତନ (ଶୋଭାକୁ)
 ଶବ୍ଦଜୟନନ୍ଦନ (ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ସାମନ୍ତସିଂହାରଙ୍କ ପୁତ୍ର, ଅଭିମନ୍ୟୁ ସାମନ୍ତସିଂହାର) ।
 ସନ୍ତତ—ସର୍ବଦା ସୁରଶବନ୍ତ ହୁଏ—ସୁରଶ କରୁଅଛି ।

ପ୍ରଥମ ଖଣ୍ଡ

ସ ମା ପ୍ର